

MATEMATICKO-FYZIKÁLNÍ FAKULTA
PRAHA

Valenční slovník českých sloves VALLEX
MARKÉTA LOPATKOVÁ, VÁCLAVA KETTNEROVÁ, ANNA VERNEROVÁ,
EDUARD BEJČEK, ZDENĚK ŽABOKRTSKÝ

ÚFAL Technical Report
TR-2021-68

ISSN 1214-5521

UNIVERSITAS CAROLINA PRAGENSIS

Copies of ÚFAL Technical Reports can be ordered from:

Institute of Formal and Applied Linguistics (ÚFAL MFF UK)

Faculty of Mathematics and Physics, Charles University

Malostranské nám. 25, CZ-11800 Prague 1

Czechia

or can be obtained via the Web: <http://ufal.mff.cuni.cz/techrep>

Valenční slovník českých sloves *VALLEX*

Markéta Lopatková, Václava Kettnerová,
Anna Vernerová, Eduard Bejček, Zdeněk Žabokrtský

Ústav formální a aplikované lingvistiky
Matematicko-fyzikální fakulta
Univerzita Karlova, Praha

Obsah

Předmluva	7
Úvod	13
I Valence sloves a její zachycení ve slovníku <i>VALLEX</i>	17
1 Valenční charakteristika sloves	19
1.1 Aktanty a volná doplnění ve FGP	19
Princip „kognitivního“ posouvání	21
Charakteristika aktantů	22
Obligatornost vs. fakultativnost: dialogový test	23
Valenční rámec ve FGP	24
Zachycení valence ve <i>VALLEXu</i>	24
1.2 Alternace	26
Gramatikalizované alternace	28
Reprezentace gramatikalizovaných alternací ve <i>VALLEXu</i>	33
Lexikalizované alternace	34
Reprezentace lexikalizovaných alternací ve <i>VALLEXu</i>	35
1.3 Komplexní predikáty s kategoriálním slovesem	36
Reprezentace komplexních predikátů ve <i>VALLEXu</i>	38
2 Podoba slovníkového hesla	39
2.1 Slovníkové heslo – přehled	39
2.2 Lexémy, lexikální formy a lexikální jednotky	41
2.3 Lemmata	41
2.3.1 Vid a vidové protějšky	43
2.3.2 Varianty lemmatu	44
2.3.3 Homografy (homonyma)	44
2.3.4 Reflexivní lemmata	45
2.4 Lexikální jednotky	46
2.4.1 Valenční rámce	48
2.4.2 Funktory	48
2.4.3 Morfematické vyjádření	50
2.4.4 Obligatornost slovesného doplnění	52
2.5 Doplnující syntaktické informace	52
2.5.1 Kontrola	53
2.5.2 Diateze	53
2.5.3 Reflexivita	54
2.5.4 Reciprocita	55
2.5.5 Lexikalizované alternace	57

2.5.6	Komplexní predikáty s kategoriálním slovesem	59
2.5.7	Syntakticko-sémantické třídy	60
2.5.8	Idiomy	62
Seznam literatury		63
Seznam značek		69
II Gramatická komponenta		73
Gramatikalizované alternace		75
3 Diateze		77
3.1	Pasivní a rezultativní diateze s pomocným slovesem <i>být</i> (rezultativ prostý)	79
3.1.1	Základní pravidlo	79
3.1.2	Doplňková pravidla pro jednotlivé skupiny sloves	81
3.1.2.1	Slovesa tranzitivní (a slovesa s obdobným syntaktickým chováním)	81
3.1.2.1a	<i>Slovesa s akuzativním doplněním</i>	81
3.1.2.1b	<i>Slovesa s doplněním v genitivu</i>	84
3.1.2.1c	<i>Slovesa s doplněním v genitivu kolísající</i>	84
3.1.2.2	Slovesa intransitivní	85
3.1.2.2a	<i>Intransitivní slovesa s doplněním v genitivu</i>	86
3.1.2.2b	<i>Intransitivní slovesa bez doplnění v genitivu</i>	87
3.2	Deagentní diateze	88
3.2.1	Základní pravidlo	88
3.2.2	Doplňková pravidla	89
3.2.2.1	Slovesa tranzitivní (a slovesa s obdobným syntaktickým chováním)	90
3.2.2.1a	<i>Slovesa s akuzativním doplněním</i>	90
3.2.2.1b	<i>Slovesa s doplněním v genitivu kolísající</i>	91
3.2.2.2	Slovesa intransitivní	92
3.2.2.2a	<i>Intransitivní slovesa s doplněním v genitivu</i>	92
3.2.2.2b	<i>Intransitivní slovesa bez doplnění v genitivu</i>	93
3.3	Dispoziční diateze	93
3.4	Rezultativní diateze s pomocným slovesem <i>mít</i> (rezultativ posesivní)	95
3.4.1	Posesivní rezultativ nekonverzního typu	96
3.4.2	Posesivní rezultativ konverzního typu	97
3.4.2.1	Základní pravidla	98
3.4.2.2	Doplňková pravidla	100
3.5	Recipientní pasivní diateze	102
4 Syntaktická reflexivita		105
4.1	Subjektová syntaktická reflexivita	107
4.1.1	Základní pravidlo	107
4.1.2	Doplňkové pravidlo pro rámce s formami <i>jako+4</i> a <i>jako+adj-4</i>	110
4.2	Objektová syntaktická reflexivita	111

5	Reciprocita	115
5.1	Subjektová reciprocita	118
5.1.1	Základní pravidlo	118
5.1.2	Doplňková pravidla	120
5.1.2.1	Reciprocita s dativním doplněním Y	122
5.1.2.1a	<i>Nereflexivní slovesa bez lexikálního rysu vzájemnosti</i>	122
5.1.2.1b	<i>Reflexivní slovesa bez lexikálního rysu vzájemnosti</i>	124
5.1.2.1c	<i>Reflexivní slovesa s lexikálním rysem vzájemnosti</i>	126
5.1.2.2	Reciprocita s akuzativním doplněním Y	128
5.1.2.3	Reciprocita s genitivním doplněním Y	130
5.1.2.4	Reciprocita s doplněním Y v instrumentálu	132
5.1.2.5	Reciprocita s doplněním Y vyjádřeným předložkovou skupinou s+7	134
5.1.2.5a	<i>Slovesa bez lexikálního rysu vzájemnosti</i>	134
5.1.2.5b	<i>Slovesa s lexikálním rysem vzájemnosti</i>	136
5.1.2.6	Reciprocita s doplněním Y vyjádřeným ostatními předložkovými skupinami	138
5.1.2.6a	<i>Slovesa bez lexikálního rysu vzájemnosti</i>	138
5.1.2.6b	<i>Slovesa s lexikálním rysem vzájemnosti</i>	142
5.2	Objektová reciprocita	144
5.2.1	Základní pravidlo	144
5.2.2	Doplňková pravidla	146
5.2.2.1	Reciprocita s dativním doplněním Z	147
5.2.2.1a	<i>Slovesa s lexikálním rysem vzájemnosti</i>	147
5.2.2.1b	<i>Slovesa bez lexikálního rysu vzájemnosti</i>	148
5.2.2.2	Reciprocita s doplněním Z v instrumentálu	149
5.2.2.3	Reciprocita s doplněním Z vyjádřeným předložkovou skupinou s+7	150
5.2.2.4	Reciprocita s doplněním Z vyjádřeným ostatními předložkovými skupinami	152
5.2.2.4a	<i>Slovesa s lexikálním rysem vzájemnosti</i>	152
5.2.2.4b	<i>Slovesa bez lexikálního rysu vzájemnosti</i>	154

Lexikalizované alternace 157

6	Lexikálněsémantické konverze	159
6.1	Objektové konverze	160
6.1.1	Lokativní konverze ‚Locatum‘–‚Location‘	160
6.1.2	Konverze ‚Material‘–‚Product‘	161
6.1.3	Konverze ‚Theme‘–‚Path‘, ‚Hole‘–‚Affected_object‘	162
6.1.4	Konverze ‚Affliction‘–‚Patient‘	162
6.1.5	Konverze ‚Theme_1‘–‚Theme_2‘	163
6.2	Subjektové konverze	164
6.2.1	Konverze ‚Bearer_of_action‘–‚Location‘	164
6.2.2	Konverze ‚Substance‘–‚Source‘	164
6.2.3	Lokativní konverze bez objektu ‚Locatum‘–‚Location‘ (objectless)	165
6.2.4	Konverze ‚Theme‘–‚Path‘ (objectless)	165

7	Rozdílná strukturní realizace situačního participantu	167
7.1	Rozdílná strukturní realizace participantu u sloves pohybu	167
7.1.1	Participant ‚Source‘	167
7.1.2	Participant ‚Path‘	167
7.1.3	Participant ‚Goal‘	168
7.1.4	Participant ‚Boundary‘	168
7.1.5	Participant ‚Area‘	168
7.1.6	Participant ‚Impactee‘	168
7.2	Rozdílná strukturní realizace participantu u sloves umístění	169
7.2.1	Participant ‚Location‘	169
7.3	Rozdílná strukturní realizace participantu u sloves cogitandi a u sloves pocitů a stavů	170
7.3.1	Participant ‚Judgment‘	170
7.3.2	Participant ‚Subject_matter‘	170
7.3.3	Participant ‚State‘	171
8	Rozpad situačního participantu	173
8.1	Rozpad participantu ‚Information‘	173
8.2	Rozpad participantu ‚Phenomenon‘	174
8.3	Rozpad participantu ‚Inference‘	174
8.4	Rozpad participantu ‚Stimul‘	174
8.5	Rozpad participantu ‚Path‘	174
	Komplexní predikáty	175
9	Komplexní predikáty	177
9.1	Hlubková syntaktická struktura komplexních predikátů	177
9.2	Povrchová syntaktická struktura komplexních predikátů	180
	Seznam literatury	183

Předmluva

Předkládaný *Valenční slovník českých sloves* (též *VALLEX 4.0*) poskytuje informace o valenční struktuře českých sloves v jejich jednotlivých významech, které charakterizuje pomocí glos a příkladů; tyto údaje jsou doplněny o další syntaktické a sémantické charakteristiky. *VALLEX 4.0* zachycuje 4 659 českých sloves, která odpovídají 11 030 lexikálním jednotkám, tedy vždy „danému slovesu v daném významu“ (což odpovídá 6 829 lexikálním jednotkám, sdruží-li se vidové protějšky do lexémů).

VALLEX 4.0 je rozšířeným vydáním *VALLEXu 3.0* a *3.5*, navazuje tak na vydání slovníku z roku 2008 (*VALLEX 2.0*). Ačkoli se počtem zpracovaných sloves příliš neliší od verze 2.0, od verze 3.0 se zásadně proměnila koncepce slovníku – model slovníku je uzpůsoben tak, aby umožňoval teoreticky adekvátně a přitom ekonomicky popisovat změny ve valenční struktuře českých sloves. Slovník nyní sestává ze dvou komponent: *slovníková (datová) komponenta* obsahuje lexikální hesla popisující valenční chování jednotlivých sloves, zatímco *gramatická komponenta* (představující část celkové gramatiky jazyka) obsahuje gramatická pravidla popisující možné změny v jejich valenční struktuře. Ve slovníku jsou reflektovány gramaticky podmíněné změny spojené s diatezemi, reciprocitou a reflexivitou. Slovník tak zachycuje nejen základové povrchověsyntaktické realizace lexikálních jednotek sloves (tedy aktivní, syntakticky n reciproční a nereflexivní konstrukce), ale též struktury příznakové (pasivní, syntakticky reciproční a reflexivní). Z lexikálně motivovaných změn jsou zde vyznačeny ty, které jsou spojeny se změnou lexikální jednotky téhož slovesa (např. typ *naložit vůz senem – naložit seno na vůz*). Dále jsou k lexikálním jednotkám doplněny příklady z Českého národního korpusu a z Pražského závislostního korpusu. *VALLEX 3.5* přidává anotaci zhruba 1 525 komplexních predikátů, tedy kombinací lexikální jednotky predikativního jména a jednotky kategoriálního slovesa.

VALLEX 4.0 tyto informace obohacuje o charakteristiku sloves vyjadřujících reflexivní a reciproční významy – jde jednak o slovesa, která tyto rysy obsahují ve svém lexikálním významu, jednak o slovesa vyjadřující reciprocitu nebo reflexivitu pomocí specifických syntaktických konstrukcí. *VALLEX 4.0* takto charakterizuje 2 909 sloves ve 4 453 lexikálních jednotkách, která vyjadřují či mohou vyjadřovat reciproční vztahy (což odpovídá 2 744 lexikálním jednotkám, sdruží-li se vidové protějšky do lexémů), a 2 291 sloves ve 3 287 lexikálních jednotkách s možností vyjadřovat reflexivitu (jde o 2 039 lexikálních jednotek pro vidové protějšky sdružené do lexémů).

Poděkování

Za inspirativní poznámky, diskuse nad tématy souvisejícími s valencí sloves i lidskou podporu děkujeme především prof. Jarmile Panevové, autorce valenční teorie, ze které při popisu lexikálních hesel ve *VALLEXu* vycházíme. Naše díky náleží též ostatním kolegům, rodinám a přátelům. V neposlední řadě děkujeme recenzentům, doc. Martině Ivanové, dr. Elžbietě Kaczmarské a dr. Rolandu Wagnerovi, za kritické posouzení a zhodnocení průvodního textu, který byl publikován společně s verzí slovníku 3.0 a poté rozšířen o zásady popisu komplexních predikátů (*VALLEX* 3.5) a sloves vyjadřujících reciprocitu a reflexivitu (*VALLEX* 4.0).

VALLEX je vytvářen od roku 2001 v Ústavu formální a aplikované lingvistiky na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy. Podílel se na něm původní výzkumný tým ve složení Markéta Lopatková, Václava Kettnerová a Zdeněk Žabokrtský, doplněný o další spolupracovníky, Eduarda Bejčka a Annu Vernerovou. Děkujeme též našim spolupracovníkům, kteří se podíleli na přípravě starších verzí slovníku, a to především naši dlouholeté spolupracovníci Karolíně Skwarské, dále Kláře Hrstkové, Michaele Nové, Miroslavu Tichému, Petře Barančíkové a Martinu Rýparovi. Dále děkujeme autorům webového rozhraní Jiřímu Balharovi a Benediktu Straňákovi.

Při zpracovávání sloves ve slovníku *VALLEX* jsme využívali následující slovníky a korpusy českých textů:

- BRIEF (Pala – Ševeček, 1997);
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (Filipec et al., 2005, dále SSČ);
- Slovník spisovného jazyka českého (Havránek et al., 1964, dále SSJČ);
- Slovesa pro praxi (Svozilová et al., 1997);
- Český národní korpus, řadu SYN (Křen et al., 2016, dále SYN);¹
- Pražský závislostní korpus (Hajič et al., 2018, dále PDT).²

Tato práce využívá jazykových zdrojů a nástrojů vyvinutých, uchovávaných a distribuovaných v rámci projektu MŠMT ČR *Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie, umění a humanitní vědy* LINDAT/CLARIAH-CZ (LM2018101).³

Práce na slovníku a jeho vydání byly podpořeny projektem GA ČR *Lexikografické zpracování syntaktických a sémantických vlastností sloves v češtině*, GA P406-12-0557.⁴ Doprovodný text *VALLEXu*, verze 3.0, byl publikován jako součást knihy (Lopatková et al., 2016b) vydané nakladatelstvím Karolinum.⁵

Zpracování a anotace komplexních predikátů s kategoriálním slovesem (*VALLEX* 3.5) byla provedena v rámci projektu GAČR *Kombinování slov: Syntaktické vlastnosti českých víceslovných výrazů s tzv. lehkými slovesy*, GA 15-09979S.⁶

Slovesa vyjadřující či umožňující vyjadřovat reciproční a reflexivní významy (*VALLEX* 4.0) byla zpracována v rámci projektu GAČR *Mezi reciprocitou a reflexivitou: syntaktická a lexikografická analýza českých recipročních konstrukcí*, GA 18-03984S.⁷

¹ <http://korpus.cz>

² <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt3.5/>

³ <http://lindat.mff.cuni.cz/cs/>

⁴ <http://ufal.mff.cuni.cz/grants/delving-deeper>

⁵ <http://karolinum.cz/knihy/lopatkova-valennci-slovník-ceskych-sloves-vallex-17418>

⁶ <http://ufal.mff.cuni.cz/node/1124>

⁷ <http://ufal.mff.cuni.cz/grants/vallex>

Zpřístupnění slovníku

VALLEX je budován jako odpověď na potřebu rozsáhlého a kvalitního veřejně dostupného slovníku, který by obsahoval syntaktické a sémantické charakteristiky českých sloves a byl přitom široce uplatnitelný v aplikacích pro zpracování přirozeného jazyka. Při navrhování koncepce slovníku byl proto kladen důraz na všestranné využití jak pro lidského uživatele, tak pro automatické zpracování češtiny.

VALLEX je proto k dispozici ve třech formátech:

- *VALLEX* 3.0 byl publikován jako tradiční tištěný slovník obsahující – mimo klasické slovníkové části – též teoretický úvod představující základní koncepční postupy uplatněné při budování slovníku, dále podrobný popis hesla; součástí publikace je též gramatická komponenta sestávající z bohatě exemplifikovaných formálních pravidel pro odvozování příznakových slovesných konstrukcí (Lopatková et al., 2016b).⁸
- Jednotlivé verze *VALLEXu* jsou dostupné jako webové slovníky umožňující rychlé a pohodlné vyhledávání podle řady předdefinovaných kritérií.⁹
- *VALLEX* 3.0 i *VALLEX* 4.0 je distribuován prostřednictvím repozitáře *LINDAT/CLARIAH-CZ* ve formě strojově čitelného souboru (XML a JSON formát), který umožňuje komplexní dotazy nad slovníkovými hesly i využití slovníku v nástrojích pro automatické zpracování češtiny.¹⁰

Citování slovníku

Slovník *VALLEX* je veřejně dostupný slovník pod licencí Creative Commons 4.0 (CC BY-NC-SA).¹¹ Jeho nekomerční využití je podmíněno přiměřenou citací alespoň jedné z následujících publikací (případně dalších relevantních publikací uvedených na webové stránce projektu):¹²

- (Lopatková et al., 2016b)
LOPATKOVÁ, M. – KETTNEROVÁ, V. – BEJČEK, E. – VERNEROVÁ, A. – ŽABOKRTSKÝ, Z. (2016): *Valenční slovník českých sloves VALLEX*. Nakladatelství Karolinum, Praha, 698 pp.¹³

```
@book{2016-vallex-book,
  title      = {Valenční slovník českých sloves {VALLEX}},
  author     = {Markéta Lopatková and Václava Kettnerová and
               Eduard Bejček and Anna Vernerová and
               Zdeněk Žabokrtský},
  year      = {2016},
  publisher  = {Karolinum},
  address   = {Praha},
  isbn      = {978-80-246-3542-2}
}
```

⁸ <http://karolinum.cz/knihy/lopatkova-valencni-slovník-ceskych-sloves-vallex-17418>

⁹ <http://ufal.mff.cuni.cz/vallex/4.0/>

¹⁰ <http://hdl.handle.net/11234/1-3524>

¹¹ <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

¹² <http://ufal.mff.cuni.cz/vallex/publications>

¹³ <http://karolinum.cz/knihy/lopatkova-valencni-slovník-ceskych-sloves-vallex-17418>

- (Lopatková et al., 2020)
LOPATKOVÁ, M. – KETTNEROVÁ, V. – VERNEROVÁ, A. - BEJČEK, E. – ŽABOKRTSKÝ, Z. (2020): *VALLEX 4.0*. LINDAT/CLARIAH-CZ Digital Library at the Institute of Formal and Applied Linguistics, Faculty of Mathematics and Physics, Charles University.¹⁴

```
@misc{vallex-4.0-data,
  title      = {{VALLEX} 4.0},
  author     = {Markéta Lopatková and Václava Kettnerová and
                Anna Vernerová and Eduard Bejček and
                Zdeňek Žabokrtský},
  publisher  = {{LINDAT}/{{CLARIAH-CZ}} Digital Library at the
                Institute of Formal and Applied Linguistics
                ({{ÚFAL}}), Faculty of Mathematics and Physics,
                Charles University},
  address    = {Prague},
  url        = {http://hdl.handle.net/11234/1-3524},
  copyright  = {{CC} {{BY}}-{{NC}}-{{SA}} 4.0},
  year       = {2020},
}
```

- (Kettnerová – Lopatková, 2020)
KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. (2020): Ke způsobům vyjádření vzájemnosti v češtině. *Slovo a slovesnost*. 81 (4), s. 243-268.¹⁵

```
@article{sas-recipr-20,
  title     = {Ke způsobům vyjádření vzájemnosti v~češtině},
  author    = {Václava Kettnerová and Markéta Lopatková},
  journal   = {Slovo a slovesnost},
  year      = {2020},
  volume    = {81},
  number    = 4,
  pages     = {243--268},
  issn      = {0037-7031},
}
```

- (Kettnerová et al., 2018)
KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. – BEJČEK, E. - BARANČÍKOVÁ, P. (2018): Enriching VALLEX with Light Verbs: From Theory to Data and Back Again. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*. 111, p. 29-56.¹⁶

```
@article{lvc-pbml-18,
  title     = {Enriching {{VALLEX}} with Light Verbs:
                From Theory to Data and Back Again},
  author    = {Václava Kettnerová and Markéta Lopatková and
                Eduard Bejček and Petra Barančíková},
  journal   = {The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics},
  year      = {2018},
}
```

¹⁴ <http://hdl.handle.net/11234/1-3524>

¹⁵ <http://ufal.mff.cuni.cz/~lopatkova/2021/docs/20-1-SaS-81.pdf>

¹⁶ <https://ufal.mff.cuni.cz/pbml/111/art-kettnerova-et-al.pdf>

- ```

    volume = {111},
    pages  = {29--56},
    issn   = {0032-6585},
}

```
- (Kettnerová et al., 2012)  
 KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. – BEJČEK, E. (2012): The Syntax-Semantics Interface of Czech Verbs in the Valency Lexicon. In *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress*. Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, Oslo, Norway, pp. 434-443.<sup>17</sup>

```

@inproceedings{12-EURALEX-sep,
  title   = {The Syntax-Semantics Interface of {C}zech Verbs
               in the Valency Lexicon},
  author   = {Václava Kettnerová and Markéta Lopatková and
               Eduard Bejček},
  booktitle = {Proceedings of the 15th {EURALEX} International
               Congress},
  editor   = {Ruth Fjeld and Julie Torjusen},
  year   = {2012},
  publisher = {Department of Linguistics and Scandinavian
               Studies, University of Oslo},
  address   = {Oslo},
  pages   = {434--443},
}

```

## Odborné publikace vztahující se k VALLEXu

Postupné budování VALLEXu je popsáno v řadě odborných publikacích, jejich seznam lze nalézt na webové stránce projektu.<sup>18</sup>

<sup>17</sup> <https://ufal.mff.cuni.cz/~lopatkova/2014/docs/4-12-euralex-sep.pdf>

<sup>18</sup> <http://ufal.mff.cuni.cz/vallex/publications>



# Úvod

Jazykový popis se tradičně dělí na dvě základní složky: gramatiku a lexikon. *Gramatika* popisuje zákonitosti přirozeného jazyka pomocí pravidel, která lze uplatnit na celé třídy slov, zatímco *lexikon* představuje inventář lexikálních jednotek s jejich specifickými charakteristikami.

Valence je typickým příkladem jazykového jevu na hranici mezi gramatikou a lexikonem. Valencí se označuje schopnost lexikální jednotky vázat na sebe určitý počet závislých jednotek. Její zásadní pozice v jazykovém systému je dána tím, že ačkoli jde o vlastnost lexikálně podmíněnou, sehrává centrální úlohu v syntaxi při utváření větné struktury (Sgall, 2006). Valence se primárně vztahuje k významové rovině jazyka, tedy k hloubkové větné stavbě. Vyznačují se jí autosémantické slovní druhy: substantiva, adjektiva, některá adverbia a zejména slovesa, jež díky své valenci vytvářejí centrum věty.

Termín valence v lingvistické literatuře poprvé užil v polovině 20. století francouzský syntaktik Lucien Tesnière (1959). V současnosti náleží valence ke klíčovým konceptům mnoha lingvistických teorií, a to nejen teorií založených na závislostní koncepci, jmenujme za všechny Model Smysl $\Leftrightarrow$ Text (Mel'čuk, 1988) a Funkční generativní popis (Sgall et al., 1986b). Koncept valence dnes sehrává zásadní roli i ve vlivných postgenerativních teoriích, jako jsou Lexikálně-funkční gramatika (LFG) (Bresnan, 1982, 2001), Head-driven Phrase Structure Grammar (HPSG) (Pollard – Sag, 1994) nebo Tree Adjoining Grammar (TAG) (Joshi et al., 1975; Joshi, 1985).<sup>19</sup>

Zhruba od 90. let 20. století jsou valenční teorie aplikovány na velká jazyková data. Lexikální zdroje obsahující informaci o valenci jsou vytvářeny s ohledem na možnosti dalšího využití valenční charakteristiky sloves (i dalších slovních druhů) jednak při budování syntakticky anotovaných korpusů (jako jsou níže zmíněné korpusy Penn Treebank a Pražský závislostní korpus (PDT)), jednak v nástrojích pro zpracování přirozeného jazyka. Valence hraje zásadní roli především v těch aplikacích, které pracují s významem, např. ve strojovém překladu, sumarizaci textu a automatické desambiguaci významů, pro něž jsou základními předpoklady syntaktická analýza a rozlišení významů jednotlivých slov. Formalizace, která tvorbu lexikálních zdrojů

<sup>19</sup> Zvláště v LFG a TAG se využívá namísto termínů valenční struktura označení (predikátová) argumentová struktura.

nutně provází, zároveň umožňuje ověření a kontrolu bezrozpornosti, konzistentnosti a teoretické i empirické adekvátnosti přijatých základních postulátů a jejich případnou modifikaci.

Pro ilustraci uvedme některé významné zahraniční projekty zaměřené na popis valence. *PropBank*<sup>20</sup> je anglický projekt zaměřený na anotaci predikátových argumentových struktur sloves z Penn Treebanku<sup>21</sup> (Kingsbury et al., 2002; Palmer et al., 2005). Tento projekt zohledňuje především syntaktické chování sloves. Argumenty sloves jsou obohaceny o sémantické role uložené v lexikální databázi *VerbNet*,<sup>22</sup> která vychází ze sémantické klasifikace sloves vytvořené B. Levinovou (Levin, 1993). Sémantické třídy vymezené Levinovou jsou ve *VerbNetu* dále subklasifikovány a opatřeny syntaktickou informací (Kipper et al., 2006). Jak *PropBank*, tak *VerbNet* je propojen v rámci projektu *SemLink*<sup>23</sup> (Palmer, 2009) s lexikální databází *FrameNet*,<sup>24</sup> která představuje další sémanticky orientovaný lexikální zdroj, popisující valenci nejen anglických sloves, ale i substantiv, adjektiv a adverbii (Baker et al., 1998; Fillmore et al., 2002; Ruppenhofer et al., 2006).

Z lexikálních zdrojů popisujících slovanské jazyky jmenujme především *Explanatory Combinatorial Dictionary of Modern Russian* (Mel'čuk – Zholkovsky, 1984), představující lexikální komponentu Modelu Smysl $\leftrightarrow$ Text (Mel'čuk, 1988). Tento slovník, zachycující kromě syntagmatických vztahů (odpovídajících valenci) též paradigmatické vztahy mezi lexikálními jednotkami, patří bezesporu k nejpracovanějším valenčním slovníkům. V současnosti vzniká rozsáhlá lexikální databáze polských sloves *Walenty*<sup>25</sup> s informací o subkategorizačních rámcích sloves doplněná o některé další syntaktické rysy (Przepiórkowski et al., 2014). Z polských valenčních slovníků jmenujme ještě rozsáhlý *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich* s explicitním popisem valenční struktury polských sloves (Polański, 1980–1992). Bulharština má k dispozici do elektronické verze konvertovaný valenční slovník tisíce nejčastějších bulharských sloves vzniklý na konci 80. let (Popova, 1987; Balabanova – Ivanova, 2002). Pro slovenštinu byl na základě korpusového materiálu vytvořen *Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe* (Ivanová et al., 2014), navazující na *Valenčný slovník slovenských slovies* (Nižníková – Sokolová, 1998) a na *Valenčný slovník slovenských slovies 2. zväzok (na korpusovom základe)* (Nižníková, 2006), do něhož se promítly nové teoretické poznatky z oblasti valence a detailně vypracovaná sémantická klasifikace sloves.

Z českých valenčních slovníků uvedme především dva tištěné slovníky *Slovesa pro praxi* (Svozilová et al., 1997) a *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení* (Svozilová et al., 2005), vycházející z Danešovy koncepce větných vzorců (Daneš – Hlavsa, 1987). Z elektronických slovníků jmenujme (bohužel nikdy nezveřejněný) plně automaticky vytvořený *Český syntaktický lexikon*; tento slovník, vycházející z teoretického zázemí Funkčního generativního popisu, obsahuje kromě informace o valenční struktuře sloves též informaci o diatezích, reflexivitě a kontrole (Skoumalová, 2001). Stejný teoretický aparát využívá i slovník *PDT-Vallex*<sup>26</sup> (Hajič et al., 2003; Urešová, 2011), popisující valenční charakteristiku všech výskytů sloves

<sup>20</sup> <http://verbs.colorado.edu/verb-index/index.php>

<sup>21</sup> <http://www.cis.edu/~treebank>

<sup>22</sup> <http://verbs.colorado.edu/~mpalmer/projects/verbnet.html>

<sup>23</sup> <https://verbs.colorado.edu/semlink/>

<sup>24</sup> <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal>

<sup>25</sup> <http://zil.ipipan.waw.pl/Walenty>

<sup>26</sup> <http://lindat.mff.cuni.cz/services/PDT-Vallex/>



(a dále některých jmen a adjektiv) v Pražském závislostním korpusu<sup>27</sup> (PDT). Pro češtinu byla dále vyvinuta lexikální databáze *VerbaLex*, využívající konceptu synsetů (řad synonymních lexikálních jednotek sloves) z české verze EuroWordNetu, které byly obohaceny o informaci o jejich valenční struktuře (Hlaváčková – Horák, 2005; Hlaváčková, 2008).

Předkládaný *Valenční slovník českých sloves* (dále též *VALLEX 4.0*)<sup>28</sup> poskytuje informace o valenční struktuře českých sloves v jejich jednotlivých významech, které charakterizuje pomocí glos a příkladů; tyto základní údaje jsou doplněny o některé další syntaktické a sémantické charakteristiky. *VALLEX 4.0* zachycuje 4 659 českých sloves náležejících 2 772 lexémům, které odpovídají 6 829 lexikálním jednotkám, tedy „daným slovesům v daném významu“ (počítáme-li vidové protějšky zvlášť, jde – bez iterativ, jež nejsou detailně zpracována – o 11 030 lexikálních jednotek). Anotace komplexních predikátů s kategoriálním slovesem pokrývá celkem 146 kategoriálních sloves a 292 predikativních jmen odpovídajících 118 slovesným, resp. 353 jmenným lexikálním jednotkám, které dohromady tvoří zhruba 1 525 komplexních predikátů. *VALLEX 4.0* dále charakterizuje 2 909 sloves ve 2 744 lexikálních jednotkách, která vyjadřují či mohou vyjadřovat reciproční vztahy (počítáme-li vidové protějšky zvlášť, jedná se o 4 453 lexikálních jednotek pro neiterativa), a 2 291 sloves ve 2 039 lexikálních jednotkách s možností vyjadřovat reflexivitu (jde o 3 287 lexikálních jednotek, počítáme-li vidové protějšky jednotlivých neiterativ zvlášť).

---

<sup>27</sup> <http://ufal.mff.cuni.cz/prague-dependency-treebank>

<sup>28</sup> <http://ufal.mff.cuni.cz/vallex/4.0>



Část I

Valence sloves a její zachycení  
ve slovníku *VALLEX*



# Kapitola 1

## Valenční charakteristika sloves

Při popisu valenční charakteristiky sloves vycházíme z valenční teorie Funkčního generativního popisu (FGP, viz zvláště Sgall, 1967; Sgall et al., 1986a), která navazuje na klasickou evropskou lingvistiku, především na L. Tesnière (1959), a částečně na studie Fillmorovy (1968; 1977). Stručně zde shrneme základní principy této valenční teorie, vypracované zejména J. Panevovou (1974–75; 1980).

Valence ve FGP primárně přináší tektogramatické rovině, tedy rovině významové (hloubkové) stavby věty (k tektogramatické rovině viz především Sgall et al., 1986a). S valencí slovesa je spojena dvojí distinkce, a to (i) rozdíl mezi aktanty (argumenty, vnitřními doplňkami) a volnými doplňkami (adjunktami) a (ii) rozdíl mezi doplňkami obligatorními a fakultativními.

### 1.1 Aktanty a volná doplnění ve FGP

Valenční doplnění jsou ve FGP jednotkami tektogramatické roviny a jsou chápána jako funkce větných členů roviny povrchové syntaxe. Valenční doplnění jsou tříděna na aktanty a volná doplnění. Mezi *aktanty* patří doplnění tradičně chápána jako objektová a dále ta doplnění, jejichž protějškem je povrchový subjekt. *Volná doplnění* jsou především doplnění adverbialního typu.<sup>29</sup> Na rozhraní mezi aktanty a volnými doplňkami stojí tzv. kvazivalenční doplnění, specifické postavení dále zaujímají doplnění tvořící součást víceslovných lexikálních jednotek. Určitý druh doplnění je pak aktantem nebo volným doplňkem ve všech svých výskytech. Doplnění jsou označována tzv. *funktory*, udávajícími typ syntakticko-sémantického vztahu valenčního doplnění k řídicímu slovesu.

FGP při studiu valence klade důraz na práci s operativními (testovatelnými) kritérii. Kritéria pro třídění slovesných valenčních doplnění byla formulována zejména Panevovou (1974–75; 1980):

- (i) Může dané doplnění rozvíjet jedno sloveso (jeden jeho výskyt) víc než jednou (odhlížíme-li od koordinace a apozice)?

<sup>29</sup> Klasifikace valenčních doplnění na aktanty a volná doplnění víceméně odpovídá Tesnièrovè distinkci aktanty (actants) vs. cirkumstanty (circonstants) (Tesnière, 1959). Také se v zásadě shoduje s dělením na komplementy aktantové (mimo komplementy adverbialní) a adjunktami (Grepel – Karlík, 1998; Karlík et al., 2002). V termínech Mluvnice češtiny 3 aktanty odpovídají těm participantům intencního pole, které jsou realizovány jako subjekt nebo komplementy předmětové a kvalifikační; volná doplnění pak odpovídají komplementům adverbialním, která mohou (viz dále obligatorní volná doplnění) nebo nemusí (fakultativní volná doplnění) být součástí intencního pole (Daneš et al., 1987).

- (ii) Může dané doplnění rozvíjet (a) jakékoli sloveso (odhlížíme-li od obsahových omezení), nebo (b) jen některá slovesa tvořící omezenou skupinu, která mohou být specifikována výčtem?

Pokud doplnění může rozvíjet dané sloveso jen jednou a odpovídá charakteristice (iib), jde o *aktant*. FGP na základě empirických zkoumání rozlišuje u sloves celkem pět aktantů: Konatel/Aktor (dále též **ACT**), Patiens (**PAT**), Adresát (**ADDR**), Výsledek děje / Efekt (**EFF**) a Původ (**ORIG**). Aktanty jsou pro určité sloveso charakteristické, představují tak konstitutivní prvky jeho valenční struktury, např. *Matěj<sup>ACT</sup> daroval dětem<sup>ADDR</sup> mapu<sup>PAT</sup>.*, *Prezident<sup>ACT</sup> ho<sup>PAT</sup> jmenoval generálem<sup>EFF</sup>.* a *Petra<sup>PAT</sup> od ní<sup>ORIG</sup> dělily dva roky<sup>ACT</sup>*. Podrobnější charakteristiku aktantů uvádíme níže.

Pro *volná doplnění* platí specifika (i) a (iia): volné doplnění může rozvíjet jakékoli sloveso (případně omezení na slučitelnost slovesa a volného doplnění je dáno spíše obsahovými vztahy než syntaktickými rysy), a to i více než jedenkrát, např. *Včera<sup>TWHEN</sup> večer<sup>TWHEN</sup> jsem šel pozdě<sup>TWHEN</sup> spát.*, *Prostírání najdeš v příborníku<sup>LOC</sup> ve druhé polici<sup>LOC</sup> dole<sup>LOC</sup>*. K valenční struktuře slovesa (v užším slova smyslu) volná doplnění náleží pouze tehdy, pokud je jejich výskyt obligatorní (viz níže), srov. valenční doplnění místa **LOC** ve větě *Na zimu ptáky umístí v zateplené místnosti<sup>LOC</sup>*. vs. nevalenční **LOC** *Pracoval na zahradě<sup>LOC</sup>*. Volná doplnění jsou (na rozdíl od aktantů) sémanticky distinktivní. Jejich úplný seznam lze najít v monografii Panevové et. al (2014); seznam volných doplnění, která mohou být valenční, je uveden níže v odd. 2.4.2 (a to včetně jejich prototypické morfematické charakteristiky).

Další rozdíl mezi aktanty a volnými doplněními se týká jejich povrchové realizace: zatímco aktanty v povrchové struktuře věty obvykle nabývají vlivem slovesa určité formy, tj. jejich morfematické vyjádření je určováno požadavky řídicího slovesa (tzv. rekcí) (např. *rozbít sklenici*, *bránit výstavbě*, *doufat ve vítězství*), forma volných doplnění typicky není řízena slovesem, ale bývá dána jejich významem, např. *děti přišly domů / do školy / na hřiště*.

Vedle těchto dvou typů závislostních vztahů, tedy aktantů a volných doplnění, je vhodné uvažovat též o třetím typu, o tzv. *kvazivalenčních doplněních*, která vykazují hybridní chování: sdílejí některé rysy s aktanty (i–iii) a jiné s volnými doplněními (iv–vi) (více viz Lopatková – Panevová, 2006; Panevová et al., 2014):

- (i) jde o rekcí doplnění sloves,
- (ii) vyskytují se u omezené skupiny sloves,
- (iii) jeden výskyt slovesa nemohou rozvíjet více než jedenkrát,
- (iv) jsou sémanticky homogenní,
- (v) nepodléhají tzv. posouvání (viz následující oddíl) a
- (vi) ve většině případů jsou fakultativní (test pro rozlišení obligatorních a fakultativních doplnění představujeme níže).

Rysy kvazivalenčních doplnění vykazují následující typy doplnění: Překážka (**OBST**), např. *poranit se o střep<sup>OBST</sup>*, Prostředník (**MED**), např. *zatahat někoho za rukáv<sup>MED</sup>*,<sup>30</sup> Rozdíl (**DIFF**), např. *inflace se zvýšila o 5 %<sup>DIFF</sup>*, a Záměr (**INTT**), např. *jít do lesa na jahody<sup>INTT</sup>*, *jít nakoupit<sup>INTT</sup>*.

Mimo distinkci aktant vs. volné doplnění se nacházejí doplnění, která spolu se slovesem vytvářejí jedinou víceslovnou lexikální jednotku *jedinou víceslovnou lexikální*

<sup>30</sup> Doplnění **MED** není v současnosti ve *VALLEXu* zachyceno.

*jednotku*. Z hlediska valenční teorie FGP se k nim řadí doplnění odpovídající závislé části komplexních predikátů<sup>31</sup> a doplnění reprezentující závislé části idiomů.

Závislá část komplexních predikátů (CPHR) je ze své povahy vždy obligatorní, u kategoriálního slovesa se může vyskytovat pouze jedenkrát, její lexikální naplnění je omezené na výčet predikativních jmen a její forma je dána rekcí slovesa, např. *dělat chyby*.CPHR, *činit někomu výtky*.CPHR (více viz Kettnerová et al., 2018).

Závislé části idiomů (DPHR) mohou být obligatorní, např. *otočit si někoho kolem prstu*.DPHR, *padnout někomu do rukou*.DPHR, nebo fakultativní, např. *natahovat moldánky*.DPHR; jejich forma může být dána rekcí, např. *držet krok*.DPHR *s ostatními*, *hnout někomu žlučí*.DPHR, nebo nemusí, např. *Jeho poznámka mi ležela v žaludku*.DPHR., *Na srdci*.DPHR *mi leží jen tvé blaho.*, dané doplnění se u slovesa může vyskytnout více než jednou, např. *nést kůži*.DPHR *na trh*.DPHR.

### Princip „kognitivního“ posouvání aktantů

Při klasifikaci aktantů se u slovesa v daném významu přihlíží k počtu aktantů, k jejich sémantice (týká se především třetího až pátého aktantu), k analogii s dalšími slovesy a též k jejich morfematičké realizaci. V zásadě platí, že první dva aktanty, ACT a PAT, jsou určovány syntakticky, zatímco pro určení dalších aktantů se zohledňují sémantická kritéria. FGP se tak vyhýbá dvěma krajnostem: (i) subjektivismu v určování doplnění pouze na základě sémantických rysů doplnění bez ohledu na jeho povrchovou realizaci (Fillmore, 1968, 1977) a (ii) čistě syntaktickému vymezení doplnění, které nezohledňuje vztah doplnění ke slovesu (Tesnière, 1959).

U slovesa s jediným aktantem je tento aktant označen jako ACT bez ohledu na to, jakou kognitivní roli nese s ním korespondující situační participant,<sup>32</sup> srov. *Kameníci*.ACT *drtili kámen na drobný šterk.*, *Petr*.ACT *se chvěje zimou.*, *Otec*.ACT *trpěl bolestmi.*, *Vítr*.ACT *rozbil okno.* i *Okno*.ACT *se rozbilo.* (kde jako ACT označujeme doplnění odpovídající participantům s kognitivními rolami ‚Agens‘, ‚Nositel děje‘, ‚Nositel stavu‘, ‚Kauzátor‘ a ‚Zasažený objekt‘). Sloveso se dvěma aktanty pak má ve valenčním rámci vždy ACT a PAT, např. *Jan*.ACT *rozbil vázu*.PAT., *Kniha*.ACT *patří Petrovi*.PAT. a *Jan*.ACT *blahopřál Petrovi*.PAT *k narozeninám.* bez ohledu na sémantickou interpretaci, která plyne z lexikální povahy slovesa a slova, jež pozici aktantu zaujímá (zde jako PAT označen po řadě ‚Zasažený objekt‘, ‚Posesor‘ a ‚Recipient‘).

Pokud tedy sloveso ve své sémantické struktuře participant s rolí ‚Agent‘, ‚Nositele děje/stavu‘, ‚Kauzátor‘ a/nebo ‚Zasaženého objektu‘ nemá, podléhá jeho aktanty tzv. *kognitivnímu posouvání*: u slovesa s jedinou valenční pozicí je daný aktant strukturován jako ACT; u slovesa se dvěma pozicemi jsou aktanty strukturovány jako ACT a PAT; slovesa se třemi a více valenčními pozicemi mají v rámci nutně ACT a PAT, u dalších valenčních pozic rozhoduje sémantika slovesa, sémantika jeho doplnění (a částečně i jejich morfematičká forma), např. *Kniha*.ACT *vyšla.* (jako ACT je strukturován aktant odpovídající participantu s kognitivní rolí ‚Zasaženého objektu‘), *Váza*.ACT *se rozbila.* (ACT jako ‚Zasažený objekt‘) a *Otec*.ACT *postavil dům*.PAT *z cihel.* (PAT jako ‚Výsledek děje‘), *Jeník*.ACT *vyrostl z chlapce*.ORIG *v muže*.PAT. (PAT jako ‚Výsledek děje‘), *Nemoc*.ACT *pochází z viru*.PAT. (PAT jako ‚Původce stavu‘), *Petr*.ACT *bratrovi*.PAT *věřil.* (PAT jako ‚Recipient‘), *Agentura*.ACT *Baltic News Service patří severským firmám*.PAT. (PAT jako ‚Posesor‘) (více viz zejména Panevová et al., 2014).

<sup>31</sup> VALLEX zachycuje pouze centrální typ komplexních predikátů v češtině, tedy predikáty tvořené kategoriálním slovesem a predikativním jménem.

<sup>32</sup> K situačním participantům viz odd. 1.2.

## Charakteristika aktantů

Aktanty lze na základě výše zmíněných principů charakterizovat takto:

- **Aktor / Konatel (funktor ACT)**. Valenční doplnění Konatel je (levovalenční) aktant, který je vymezen jako první aktant slovesa – označuje doplnění zaplňující první syntaktickou pozici slovesa, např. *Maminka<sup>ACT</sup> upekla koláč.*, *Voda<sup>ACT</sup> naplnila jámu.*, *Kniha<sup>ACT</sup> vyšla*. Jedná se o doplnění v aktivní konstrukci typicky vyjadřované v povrchověsyntaktické pozici subjektu (v případě pasivní konstrukce se jedná o doplnění se stejným sémantickým vztahem ke slovesu, např. *Nakladatelství<sup>ACT</sup> Odeon vydalo knihu.* i *Kniha byla vydána nakladatelstvím<sup>ACT</sup> Odeon.*). Ze sémantického hlediska Konatel typicky odpovídá široce pojatému ‚Agentu‘, ‚Nositeli děje/stavu‘, ‚Kauzátoru‘, příp. ‚Proživateli‘. Je-li jeden z aktantů vyjádřen dativní nebo akuzativní formou (a druhý nominativní formou), přihlíží se též k sémantice aktantu: vyjadřuje-li aktant s dativní či akuzativní formou ‚Proživatele‘, hodnotí se tento aktant jako Konatel (a aktant v nominativu jako Patiens), např. *Kniha se mi<sup>ACT</sup> líbila.*, *Bolela ho<sup>ACT</sup> hlava.*
- **Patiens (funktor PAT)**. Valenční doplnění Patiens je (pravovalenční) aktant, který je vymezen jako druhý aktant slovesa – označuje doplnění zaplňující druhou syntaktickou pozici slovesa, např. *Marie postavila vázu<sup>PAT</sup> na stůl.*, *Maminka upekla koláč<sup>PAT</sup>.*, *Kniha patří Janovi<sup>PAT</sup>.*, *Jan se vzdal odměny<sup>PAT</sup>.*, *Petr se učil zahradníkem<sup>PAT</sup>.*, *Vyprávěl nám o dovolené<sup>PAT</sup>.* Jedná se o doplnění v aktivní konstrukci prototypicky vyjadřované v povrchověsyntaktické pozici přímého objektu (v případě pasivní konstrukce se jedná o doplnění se stejným sémantickým vztahem, např. *Nakladatelství Odeon vydalo knihu<sup>PAT</sup>.* i *Kniha<sup>PAT</sup> byla vydána nakladatelstvím Odeon.*). Sémanticky Patiens prototypicky koresponduje s participantem s kognitivní rolí ‚Zasaženého objektu‘. Vyjadřuje-li aktant realizovaný dativní nebo akuzativní formou ‚Proživatele‘ a má-li druhý aktant formu nominativu, hodnotí se aktant v nominativu jako Patiens (a dativní nebo akuzativní aktant jako Konatel), např. *Kniha se mi líbila<sup>PAT</sup>.*, *Bolela ho hlava<sup>PAT</sup>.*
- **Výsledek děje / Efekt (funktor EFF)**. Valenční doplnění Efekt je (pravovalenční) aktant, který se uplatňuje u sloves se třemi (a více) syntaktickými pozicemi. Funktor **EFF** je přiřazován zejména doplněním obsazujícím třetí syntaktickou pozici u sloves; tato pozice odpovídá jednak „doplňku doplňovacímu“ (viz doplněk u tzv. sloves neplnovýznamových, Šmilauer, 1966), jednak jde o druhý věcný předmět sémanticky odpovídající ‚Výsledku děje‘. Obecně vyjadřuje vlastnost nebo stav, které má za jistého děje entita odpovídající Patientu nebo které se mu jistým dějem přisuzují, např. *Považoval Pavla za odborníka<sup>EFF</sup>.*, *Jmenovali ho ředitelem<sup>EFF</sup>.*, *My tomu říkáme efekt<sup>EFF</sup> sněhové koule.*, *Petr přeložil knihu do češtiny<sup>EFF</sup>.*, *Svazovali kmemy do voru<sup>EFF</sup>.*
- **Adresát (funktor ADDR)**. Valenční doplnění Adresát je (pravovalenční) aktant, který je vymezen jako aktant slovesa typicky vyjadřující participant s kognitivní rolí ‚Recipienta‘, např. *Otec dal dceři<sup>ADDR</sup> k narozeninám knížku.*, *Řekl synovi<sup>ADDR</sup> pravdu.*, *Bratrovi<sup>ADDR</sup> nezaplatili dohodnutou mzdu.*, *Celé dětství soupeřil s bratrem<sup>ADDR</sup> o matčinu přízeň.* Funktor **ADDR** se uplatňuje u sloves se třemi (a více) valenčními pozicemi. Jeho charakteristickým rysem je životnost. Typicky jde o doplnění vyjadřované v povrchověsyntaktické pozici nepřímého objektu, např. *Předal knihu Janovi<sup>ADDR</sup>.*, *Kniha byla předána Janovi<sup>ADDR</sup>.*



- **Původ (funktor ORIG)**. Valenční doplnění Původ je (pravovalenční) aktant, který je vymezen jako aktant slovesa vyjadřující participant s kognitivní rolí ‚Původce děje / stavu‘, např. *Vyrábějí ze dřeva<sup>ORIG</sup> stoly i židle.*, *Slyšel o neštěstí od sousedů<sup>ORIG</sup>.*, *Nevzal od něj<sup>ORIG</sup> za práci peníze.* Funktor **ORIG** se uplatňuje u sloves se třemi (a více) valenčními pozicemi.

### Obligatornost vs. fakultativnost: dialogový test

Druhou distinkcí spojenou s valencí je rozdíl mezi doplněními obligatorními a fakultativními; tato distinkce reflektuje různou významovou těsnost jednotlivých doplnění.

Neobsazením některých pozic dochází k porušení významové úplnosti, což může vést i k porušení gramatické správnosti věty, např. *\*Petr dává.*, *\*Marie nenávidí.*, *\*Jan se choval.* Doplnění obsazující takové valenční pozice se nazývají obligatorní.<sup>33</sup> Jiné valenční pozice jsou sice pro dané sloveso charakteristické, jejich neobsazením však nevzniká významově ani gramaticky narušená věta, např. *Zvonila (na něj), nikdo ale nepřišel otevřít.*, *Eva se najedla (ovoce).*, *Dívka píše (mamince) dopis.* Takové valenční pozice se označují jako fakultativní.

Ostatní pozice s velmi volným vztahem ke slovesu bývají obvykle označovány jako volné či též fakultativní, např. *Jana se procházela (po lese).*, *Petr se budil (časně).*, *Eva si četla (pro své potěšení).*, i když v teoretickém popisu bývají do valence slovesa (v širším smyslu) též často zahrnovány.

Pro určení obligatornosti a fakultativnosti doplnění se ve FGP používá tzv. *dialogový test* formulovaný Panevovou (Panevová, 1974–75; viz též Panevová, 1980). Dialogový test se užívá zejména k potvrzení nebo vyvrácení hypotézy, že určité doplnění je významově obligatorní, avšak není přítomno (tj. je vypuštěno) na rovině povrchové syntaxe. Dialogový test využívá podstatného rozdílu mezi otázkou po něčem, co má být posluchači známé, a otázkou po doplňující informaci. Na otázku po obligatorním členu slovesa mluvčí nemůže odpovědět *Nevím*. Dialogový test lze demonstrovat na následujícím dialogu:

A: *Jan právě přišel.*

B: *Kam?*

A: *\*Nevím.*

Takový dialog se nejvíce jeví jako smysluplný. Bylo by ho možné pokládat za smysluplný jen za určitých okolností, kdy se posluchač přeslechl nebo je z kontextu zřejmé, že jeho otázka *Kam?* je eliptická (posluchač ví, na jaké místo Jan přišel, ale ptá se po bližším určení místa). Otázka *Kam?* tak má zcela jiný charakter než otázky po doplňující informaci typu *Odkud?*, *Proč?* apod. Odpovědi *Nevím*. na otázku po doplňující informaci nečiní dialog nijak deviantním, srov.:

A: *Jan právě přišel.*

B: *Odkud? / Proč? / S kým?*

A: *Nevím.*

<sup>33</sup> Jde o obligatornost na tektogramatické (významové) rovině. Na povrchověsyntaktické rovině může docházet k systémovému elidování některých členů rámce – jde především o případy zevšeobecnění aktantu, např. *Do této buchy se dává sůl.*, *Psali to v novinách.*, *Tancovalo se do rána.* (všeobecný **ACT**), *Až Jana uvaří, půjde uklízet.* (všeobecný **PAT**) (viz zejm. Daneš, 1971; Panevová – Řezníčková, 2001), a o systémové vypuštění obligatorního volného doplnění u některých sloves, např. *Petr už odešel.* (= z místa daného kontextem, **DIR1**).

Povrchovým vypuštěním obligatorního valenčního doplnění jsou i případy aktuální elipsy, např. *Odpověděl už Jan Petře na dopis?* *Odpověděl.* (= *Jan<sup>ACT</sup> Petře<sup>ADDR</sup> na dopis<sup>PAT</sup> už odpověděl.*).

Jestliže odpověď *Nevím.* na otázku po určitém doplnění slovesa není možná, je takové doplnění chápáno jako doplnění na tektogramatické rovině obligatorní, které však může být z povrchové struktury věty za určitých podmínek vypuštěno.

Dialogovým testem lze také zjistit, že určitá doplnění objektového typu (odpovídající aktantům, viz výše) nejsou dle uvedeného testu obligatorní, ačkoli je zřejmé, že patří k valenčnímu rámci slovesa; smysluplnost dialogu není odpovědí *Nevím.* porušena v případě, že mluvčí odpovídá posluchači na otázku po fakultativním aktantu. Při otázce po obligatorních aktantech odpověď mluvčího *Nevím.* možná není, srov.:

A: *Koupil nové auto.*

B: *Od koho?*

A: *Nevím.*

B: *Kdo?*

A: *\*Nevím.*

## Valenční rámec ve FGP

Do struktury valenčního rámce patří všechny aktanty (bez ohledu na jejich obligatornost) a ta volná doplnění, která jsou obligatorní; v tomto smyslu hovoříme o standardním valenčním rámci. Do standardního valenčního rámce náleží též doplnění kategoriálních sloves a doplnění slovesných idiomů, která s daným slovesem tvoří víceslovnou jednotku. Takto vymezený standardní valenční rámec je vhodné dále rozšířit o kvazivalenční doplnění (obligatorní i fakultativní).

Lze tedy rozlišovat doplnění valenční (aktanty, obligatorní volná doplnění a doplnění tvořící spolu se slovesem víceslovnou lexikální jednotku), doplnění kvazivalenční (doplnění těchto dvou typů tvoří obohacený valenční rámec) a dále doplnění nevalenční (fakultativní volná doplnění). Valenční teorie FGP předpokládá, že fakultativní volná doplnění mohou být specifikována pro celé sémantické skupiny sloves jako jejich typická rozvití.

## Zachycení valence ve VALLEXu

Centrálním pojmem, ze kterého slovník *VALLEX* při popisu valenční charakteristiky sloves vychází, je pojem lexému<sup>34</sup> (Filipec – Čermák, 1985; Cruse, 1986). *Lexém* zde chápeme jako abstraktní formálně-významovou jednotku usouvztažňující:

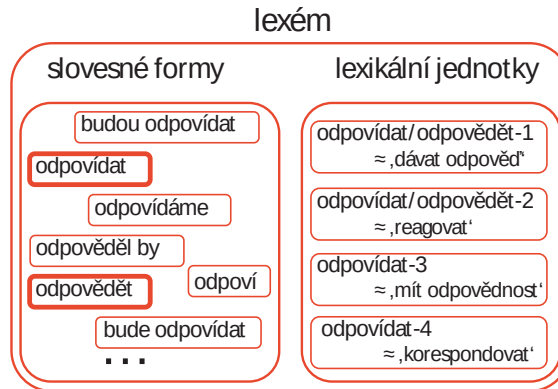
- (i) formální složku, tj. množinu všech *slovesných forem*, a
- (ii) významovou složku, reprezentovanou množinou *lexikálních jednotek*<sup>35</sup> odpovídajících jednotlivým významům slovesa.

Slovesné formy jsou tedy všechny morfematically formy slovesa (celé jeho paradigma), zatímco lexikální jednotky chápeme jako „komplexní jednotky s (relativně) stálými, diskrétními sémantickými vlastnostmi“ (Cruse, 1986), které nesou informaci o syntaktických a sémantických rysech slovesa v určitém významu; stručně řečeno jde o „dané slovo v daném významu“ (obr. 1.1).

Lexikální jednotky mohou být jednoslovné nebo víceslovné (ve *VALLEXu* jsou víceslovné lexikální jednotky zastoupeny komplexními predikáty s kategoriálním slovesem a slovesnými idiomy).<sup>36</sup>

<sup>34</sup> U polysémních lexémů též označovaný jako hyperlexém (Filipec – Čermák, 1985).

<sup>35</sup> V české jazykovědě označovaných též jako základní lexikální jednotky, monosémní/monosémnické



Obrázek 1.1: Lexém, slovesné formy a lexikální jednotky (sloveso *odpovídat<sup>impf</sup> – odpovědět<sup>pf</sup>*).

Valenční charakteristika je vlastní jednotlivým významům slovesa, tedy jednotlivým lexikálním jednotkám (nikoli celému lexému), např. *Petr dětem odpovídá na otázky smíchem.* (lexikální jednotka s významem „dávat odpověď“), *Pokožka odpovídá na podráždění zarudnutím.* (lexikální jednotka s významem „reagovat“), *Rodiče odpovídají za své děti.* (lexikální jednotka s významem „mít odpovědnost“) a *Navrhované řešení odpovídá požadavkům zadavatele.* (lexikální jednotka s významem „být ve shodě / v souladu; korespondovat“). Každá lexikální jednotka ve *VALLEXu* tedy nese svou valenční charakteristiku ve formě (právě jednoho) valenčního rámce.<sup>37</sup>

Valenční rámec – ve shodě s valenční teorií FGP – sestává ze sledu valenčních pozic, charakterizovaných funktorem a obligatorností. K této základní informaci (náležící tektogramatické rovině, tedy rovině hloubkověsyntaktické stavby věty) přistupuje též informace o morfematické formě. Morfematická vyjádření určující povrchověsyntaktickou realizaci (rekčních) valenčních doplnění odpovídají základovým konstrukcím slovesa, tedy jeho užitím v aktivních, syntakticky n recipročních a nereflexivních strukturách,<sup>38</sup> např. sloveso *odpovídat<sup>impf</sup> – odpovědět<sup>pf</sup>* ve významu „mít

lexémy či lexie (Filipec – Čermák, 1985; Karlík et al., 2002).

<sup>36</sup> Kategoriační slovesa a predikativní jména jsou v datové komponentě slovníku formálně zachyceny jako samostatné lexikální jednotky; tyto jednotky jsou však vzájemně provázány a uplatněním pravidel z gramatické komponenty slovníku, zde část II, kapitola 9, z nich vzniká víceslovná lexikální jednotka. Tento způsob formální reprezentace zohledňuje syntaktickou kompozicionalitu těchto jednotek a zároveň je úsporný (viz Kettnerová et al., 2018).

V případě slovesných idiomů je ve *VALLEXu* možné lexikální obsazení *DPHR* uvedeno v příslušné formě přímo ve slovesném valenčním rámci.

<sup>37</sup> Zjišťujeme, že platí nepřímý úměrný vztah mezi počtem lexémů a počtem jim odpovídajících lexikálních jednotek (a tedy valenčních rámců): největší počet slovesných lexémů má jedinou lexikální jednotku, mnoho sloves má několik málo lexikálních jednotek, naopak malé množství sloves vykazuje vysoký počet lexikálních jednotek (Žabokrtský, 2005). Obecně platí, že slovesa vyznačující se složitým valenčním chováním patří ke slovesům s vysokou frekvencí v korpusu (Bojar et al., 2005).

<sup>38</sup> Aktivní, n reciproční a nereflexivní strukturou je zde míněna taková struktura, která nese některou z příznakových hodnot diateze a která nevznikla operací syntaktické reciprokalizace nebo reflexivizace. Primární a odvozená inherentně reciproční slovesa, vyjadřující reciprocitu již ve svých základových konstrukcích (Panevová – Mikulová, 2007; Kettnerová – Lopatková, 2020), stejně jako další slovesa s reflexivními lemmaty (Karlík et al., 2002) jsou ve slovníku *VALLEX* zachycena v samostatných lexikálních jednotkách, více viz odd. 2.3.4 a též odd. 2.5.3 a 2.5.4.

odpovědnost“ je charakterizováno valenčním rámcem  $ACT_1$   $ADDR_3$   $PAT_{za+4}$ , sloveso *zaplatit<sup>pf</sup>* ve významu „poskytnout platbu“ má valenční rámec  $ACT_1$   $ADDR_3$   $PAT_4$   $EFF_{od+2, za+4}$ . Povrchová vypustitelnost valenčních doplnění ve slovníku *VALLEX* zachycena není.

Valenční rámec je ve *VALLEXu* primárně tvořen aktanty (obligatorními i fakultativními), kvazivalenčními doplněními (obligatorními i fakultativními), obligatorními volnými doplněními a obligatorními doplněními, která tvoří součást víceslovné lexikální jednotky u kategoriálních sloves a slovesných idiomů. Fakultativní volná doplnění (ač do valenčního rámce dle principů valenční teorie FGP nenáleží) jsou zachycena (především) u celých sémantických skupin lexikálních jednotek v případě, že jde o jejich prototypická rozvití; u idiomů jsou ve *VALLEXu* zachyceny též fakultativní části těchto víceslovných jednotek. Např. valenční rámec sloves *kupovat<sup>impf</sup>* – *koupit<sup>pf</sup>*, *pronajímat<sup>impf</sup>* – *pronajmout<sup>pf</sup>*, *najímat<sup>impf</sup>* – *najmout<sup>pf</sup>*, *přijímat<sup>impf</sup>* – *přijmout<sup>pf</sup>* a *pobírat<sup>impf</sup>* – *pobrat<sup>pf</sup>* ve smyslu „získávat“, sestávající ze tří aktantů  $ACT_1$   $PAT_4$   $ORIG_{od+2}$ , je obohacen o typické doplnění  $RCMP_{za+4}$ ; valenční rámec slovesa *natahovat<sup>impf</sup>* ve významu „začínat brečet“ sestává z obligatorního aktantu  $ACT_1$  a typického doplnění  $DPHR_{moldánky}$ .

Vedle klíčové valenční charakteristiky ve formě valenčního rámce zachycuje *VALLEX* řadu dalších syntaktických a syntakticko-sémantických informací, jako je kontrola či syntakticko-sémantická třída slovesa. Další informací je možnost lexikální jednotky tvořit příznakové konstrukce diatezí, reciprocitu a reflexivitu.

Podrobný popis slovníkového hesla uvádíme v kapitole 2.

## 1.2 Alternace

Jazyk často umožňuje sémanticky blízké významy syntakticky strukturovat různým způsobem. Tyto rozdílné strukturace jsou manifestovány změnami ve valenční struktuře sloves, pro něž se užívá termín *alternace* (viz především Levin, 1993). Alternace jsou charakteristické pro vztahy mezi rozdílnými (i) povrchověsyntaktickými strukturacemi téže lexikální jednotky slovesa, např. *Petr oznámil rodičům datum svatby. – Rodičům bylo (Petrem / od Petra) oznámeno datum svatby.* (viz dále gramatikalizované alternace) nebo (ii) hloubkověsyntaktickými strukturacemi téhož slovesného lexému, např. *Sedláci nakládali seno na vozy. – Sedláci nakládali vozy senem.* (viz dále lexikalizované alternace). Alternace tak představují různorodý jazykový jev, který vyžaduje komplexní syntaktický popis. V rámci FGP byly alternace popsány zejména v pracích Panevové a kol. a v pracích Kettnerové (viz zejm. Panevová et al., 2014; Kettnerová, 2014); jejich lexikografický model byl navržen autory *VALLEXu* (Kettnerová et al., 2012; Kettnerová – Lopatková, 2013; Lopatková et al., 2016a).

Pro účely lexikografické reprezentace alternací českých sloves využívá *VALLEX* tzv. alternační model, který je založen na rozdělení lexikonu na vlastní slovníkovou (datovou) a gramatickou (pravidlovou) komponentu. V *datové komponentě* je každá lexikální jednotka slovesa charakterizována jedním valenčním rámcem, který popisuje základové konstrukce dané lexikální jednotky, tedy její užití v aktivní, syntakticky nereflexivní a nereciproční konstrukci.<sup>39</sup> U každé relevantní lexikální jednotky slovesa je pak ve zvláštním atributu vyznačena možnost aplikace příslušných

<sup>39</sup> Primární a odvozená inherentně reciproční slovesa, která vyjadřují reciprocitu již ve svých základových strukturách (Kettnerová – Lopatková, 2020), a slovesa s reflexivními lemmaty (Karlík et al., 2002) jsou ve slovníku *VALLEX* zachycena v samostatných lexikálních jednotkách, více viz odd. 2.3.4 a též odd. 2.5.3 a 2.5.4.

alternací. *Gramatická komponenta* obsahuje pravidla popisující jednotlivé změny ve valenční struktuře sloves, a představuje tak tu část gramatiky jazyka, která se bezprostředně se týká valence sloves. Tato pravidla v případě alternací typu (i) umožňují pro příslušné lexikální jednotky z valenčního rámce uvedeného v datové komponentě slovníku odvodit povrchověsyntaktické strukturace těchto jednotek v pasivních, syntakticky reflexivních a recipročních konstrukcích.<sup>40</sup> V případě alternací typu (ii) tato pravidla umožňují u příslušných lexikálních jednotek identifikovat změny v korespondenci situačních participantů a valenčních doplnění a určit hloubkověsyntaktické a povrchověsyntaktické strukturace zasažených situačních participantů.<sup>41</sup>

**Typy alternací.** Z hlediska třídění alternací se ukázala jako zásadní distinkce situačního a strukturního významu slovesa (viz především Apresjan, 1992; Mel'čuk, 2004; Kováčová, 2005; Kettnerová, 2014). *Situační význam*<sup>42</sup> představuje abstraktní model konkrétní události dějové nebo statické povahy (ať již se jedná o událost reálnou, či fiktivní); jeho jednotky (tj. účastníky situace) označujeme jako *situační participanty*, které zde vymezujeme víceméně intuitivně pomocí kognitivních rolí.<sup>43</sup> Způsob, jakým jsou situační participanty jazykově strukturovány v hloubkové struktuře věty, určuje podobu strukturního významu. *Strukturní význam* v tomto pojetí odpovídá valenční struktuře slovesa, popisované valenčním rámcem. Jednotky strukturního významu představují jednotlivá *valenční doplnění* slovesa.

Každá lexikální jednotka je jedinečným způsobem charakterizována situačním a strukturním významem, tedy počtem a typem situačních participantů a valenčních doplnění, včetně jejich vzájemné korespondence, tj. uspořádáním situačních participantů do valenčního rámce slovesa. Změna v situačním a/nebo strukturním významu vede k vyčlenění samostatné lexikální jednotky.

Na základě jazykových prostředků, které se na alternacích podílejí, rozlišujeme dva typy alternací, a to:

- **gramatikalizované alternace**, charakterizující různé syntaktické strukturace téže lexikální jednotky, založené na užití specifických gramatických prostředků, např. *Číšník vysypal popel z popelníku. – Popel z popelníku byl vysypán (od číšníka / číšníkem)., Petr balil Marii do přikrývek. – Petr se balil zimomřivě do přikrývek., Petr obviňoval bratra z podvodu. – Petr a jeho bratr se vzájemně obviňovali z podvodu.*<sup>44</sup> a
- **lexikalizované alternace**, spojené se změnou lexikální jednotky, např. *Číšník vysypal popel z popelníku. – Číšník vysypal popelník.*

<sup>40</sup> Jejich možné kombinace, srov. např. konstrukci *...překvapován sám sebou*, v níž se kombinuje pasivum a syntaktická reflexivita, gramatická komponenta nezachycuje.

<sup>41</sup> Vedle termínu „valenční rámec“, explicitně popisujícího základové konstrukce slovesa, používáme též termín „příznakový valenční rámec“, popisujeme jím morfematické, příp. lexikální realizace valenčních doplnění v pasivních, syntakticky reflexivních a recipročních konstrukcích.

<sup>42</sup> Název situační význam zde volíme pro zjednodušení výkladu s vědomím toho, že striktně vzato z hlediska FGP situační význam nepředstavuje jazykově strukturovanou část významu slovesa, ale odpovídá situačnímu (kognitivnímu) obsahu.

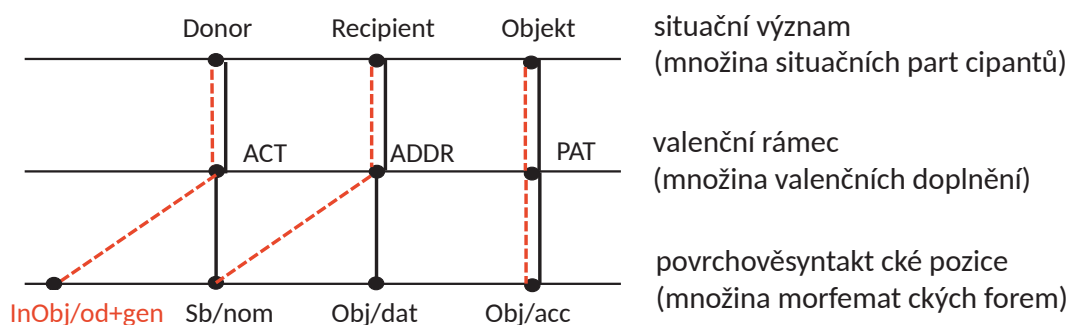
<sup>43</sup> Zatímco inventář jednotek nižších jazykových rovin je více či méně spolehlivě vymezen, pro plán obsahu není ve FGP metajazyk vybudován.

<sup>44</sup> V syntakticky recipročních konstrukcích zůstává soubor situačních participantů a soubor valenčních doplnění zachován, jejich korespondence se však – oproti základové konstrukci – zmnožuje. Vzhledem k tomu, že změna v korespondenci situačních participantů a valenčních doplnění je v těchto případech systematická (viz níže) a z ní vyplývající změny v povrchověsyntaktické struktuře slovesa jsou pravidelné, chápeme užití slovesa v syntakticky reciproční struktuře jako užití téže lexikální jednotky a reciprocitu řadíme mezi gramatikalizované alternace.

## Gramatikalizované alternace

Gramatikalizované alternace charakterizují vztahy mezi rozdílnými povrchověsyntaktickými strukturacemi téže lexikální jednotky slovesa. Korespondence situačních participantů a valenčních doplnění je u gramatikalizovaných alternací typicky zachována,<sup>45</sup> mění se však buď přiřazení valenčních doplnění povrchověsyntaktickým pozicím (diateze) (Kettnerová et al., 2012; Panevová et al., 2014), nebo jejich morfosyntaktické a lexikální vyjádření v zasažených povrchověsyntaktických pozicích (syntaktická reflexivita a reciprocita) (Kettnerová – Lopatková, 2018).

Počet, typ i obligatornost valenčních doplnění zůstávají u gramatikalizovaných alternací zachovány, srov. *Obecní úřad<sup>ACT</sup> mladé rodině<sup>ADDR</sup> přidělil byt<sup>PAT</sup>. – Mladá rodina<sup>ADDR</sup> dostala (od obecního úřadu)<sup>ACT</sup> přidělen byt<sup>PAT</sup>.*, kde se situační participanty ‚Donor‘, ‚Recipient‘ a ‚Objekt‘ a jejich korespondence s valenčními doplněními **ACT**, **ADDR** a **PAT** nemění, mění se však přiřazení **ACT** a **ADDR** povrchověsyntaktickým pozicím: v prvním případě **ACT** obsazuje pozici subjektu a **ADDR** pozici nepřímého objektu, ve druhém případě je **ACT** odsunut do méně prominentní pozice nepřímého objektu, zatímco do prominentní pozice subjektu se přesouvá **ADDR** (obr. 1.2).



Obrázek 1.2: Vzájemné přiřazení situačních participantů a valenčních doplnění povrchověsyntaktickým pozicím v příkladu recipientní pasivní diateze *Obecní úřad<sup>ACT</sup> mladé rodině<sup>ADDR</sup> přidělil byt<sup>PAT</sup>. – Mladá rodina<sup>ADDR</sup> dostala (od obecního úřadu)<sup>ACT</sup> přidělen byt<sup>PAT</sup>.*

Změny v morfemické formě valenčních doplnění slovesa, odrážející změny v jejich povrchověsyntaktickém vyjádření, příp. změny v jejich lexikálním obsazení, jsou v případě gramatikalizovaných alternací natolik pravidelné, že je lze popisovat pomocí formálních pravidel.

Ke gramatikalizovaným změnám v češtině jsou ve *VALLEXu* řazeny diateze, reflexivita a též reciprocita.

**Diateze.** Diateze, které představují centrální typ gramatikalizovaných alternací (Lopatková et al., 2016a), jsou podmíněny užitím specifického morfologického významu slovesa a jsou obvykle spojeny s odsunutím situačního participantu odpovídajícího **ACT** z prominentní syntaktické pozice subjektu. Panevová pro češtinu vymezuje celkem pět typů diatezí (Panevová et al., 2014), přičemž každému z uvedených morfologických významů slovesa odpovídá určitá forma slovesa v povrchové struktuře věty:

<sup>45</sup> K výjimce u reciprocity viz níže.

- **pasivní**  
např. *Evropská unie navrhla nová pravidla pro azylanty. – Evropskou unií byla navržena nová pravidla pro azylanty.*  
pasivní diatezi vyjadřuje složený slovesný tvar tvořený pasivním participiem plnovýznamového slovesa a tvarem slovesa *být*
- **rezultativní**  
(i) typ **prostý**  
např. *Matka uvařila babičce oběd. – Oběd (pro babičku) je (již) uvařen. / (Pro babičku) je (již) uvařeno.*  
prostý rezultativ vyjadřuje složený slovesný tvar tvořený pasivním participiem plnovýznamového slovesa a tvarem slovesa *být*  
(ii) typ **posesivní**  
např. *Matka uvařila babičce oběd. – Babička má (od matky) uvařen oběd. / Babička má (od matky) uvařeno. nebo Matka má (pro babičku) uvařen oběd. / Matka má (pro babičku) uvařeno.*  
posesivní rezultativ vyjadřuje složený slovesný tvar tvořený pasivním participiem plnovýznamového slovesa a tvarem slovesa *mít*
- **recipientní pasivní**  
např. *Stát ještě doplatí lidem s velmi nízkými příjmy daňový bonus. – Lidé s velmi nízkým platem od státu dostanou ještě doplacen daňový bonus.*  
recipientní diatezi vyjadřuje složený slovesný tvar tvořený pasivním participiem plnovýznamového slovesa a tvarem slovesa *dostat*, řidčeji též *mít*
- **deagentní**  
např. *Radní plánovali stavbu nové školy. – Plánovala se stavba nové školy.*  
deagentní diateze je vyjádřena reflexivní slovesnou formou, tj. tvarem plnovýznamového slovesa a reflexivem *se*
- **dispoziční**  
např. *Jan studoval matematiku. – Janovi se matematika studovala lehko.*  
dispoziční diateze je vyjádřena reflexivní slovesnou formou za přítomnosti hodnotícího výrazu

Jeden slovesný tvar tedy může vyjadřovat více různých morfologických významů, o kterou diatezi se jedná je pak možné rozhodnout pouze na základě kontextu. Zvláštní pozornost v tomto ohledu zasluhují případy se slovesem *být*, u něhož je třeba odlišit, zda má funkci pomocného slovesa ve spojení s pasivním participiem plnovýznamového slovesa (pasivní a prostá rezultativní diateze), nebo sponového slovesa ve spojení s adjektivem (tzv. verbonominální konstrukce):

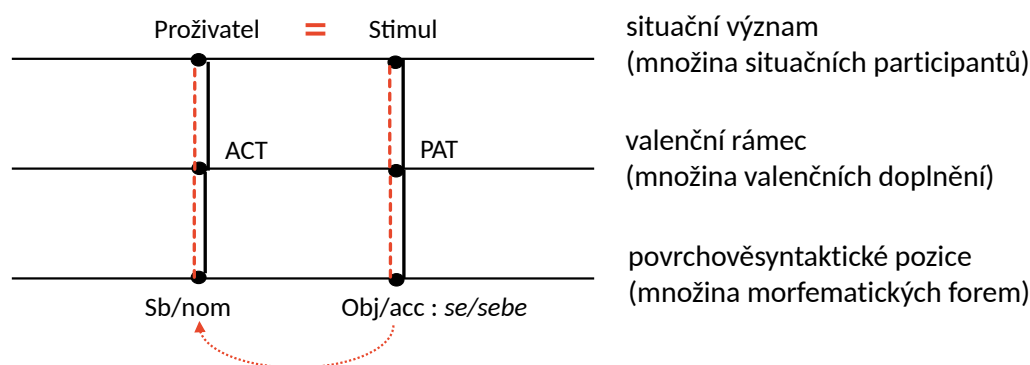
- pasivní diateze, tj. konstrukce vyjadřující *děj* nebo *proces*, kterému je podmět věty vystaven, např. *Pak mi řekl, že okno bylo otevřeno násilím.*
- rezultativní diateze, tj. konstrukce vyjadřující *stav*, který vyplývá z předchozího děje, např. *Poté byla cesta volná, protože okno do šatny bylo již otevřeno.*
- verbonominální konstrukce, tj. konstrukce vyjadřující *vlastnost* či *stav* podmětu, jež nemusí nutně být výsledkem předcházejícího děje; např. *Vak je na rozdíl od klokanů otevřen směrem dolů.*

Problematice rozlišení mezi výše uvedenými čteními, stejně jako otázky, zda lze uvedené tvary hodnotit jako složené slovesné tvary nebo zda mají být hodnoceny jako jmenné tvary sponové, bylo v české lingvistice věnováno mnoho pozornosti (jmenujme alespoň Štícha, 1986; Štícha et al., 2013; Daneš et al., 1987; Panevová, 2011; Panevová et al., 2014; Čaha, 2017); ukazuje se, že formální kritéria pro toto rozlišení nejsou vždy zcela spolehlivá (viz zejm. Štícha et al., 2013, s. 621 a s. 641-642).

Pravidla popisující diateze jsou zachycena v gramatické komponentě slovníku, zde část II, kapitola 3.

**Reflexivita.** Dalším typem gramatikalizovaných alternací jsou alternace spojené s vlastní (syntaktickou) reflexivitou. Výsledkem syntaktické reflexivizace je referenční totožnost dvou valenčních doplnění slovesa,<sup>46</sup> kdy situační participandy odpovídající zasaženým valenčním doplněním odkazují k témuž denotátu (Kettnerová – Lopatková, 2018).<sup>47</sup>

Morfematically vyjádření zasažených valenčních doplnění zůstává zachováno (jejich povrchověsyntaktická struktura se tedy nemění), mění se však lexikální obsazení toho valenčního doplnění, které je vyjádřené v povrchověsyntakticky méně prominentní pozici; toto doplnění je systematicky vyjádřeno reflexivním osobním zájmenem koreferujícím s druhým z dvojice zasažených valenčních doplnění, typicky s Konatelem (**ACT**, odd. 1.1) v subjektu (např. *Petr<sup>ACT</sup> se<sup>PAT</sup> viděl v zrcadle.* ≈ *Petr<sup>ACT</sup> viděl sám sebe<sup>PAT</sup> (= Petra<sup>PAT</sup>) v zrcadle.*, obr. 1.3), omezeně s Patientem (**PAT**) v objektu (např. *Lepenka<sup>PAT</sup> je narýhovaná tak, aby se dala jen přehýbat a zapojovat do sebe<sup>DIR3</sup>* ≈ *...zapojovat (lepenku<sup>PAT</sup>) do sebe<sup>DIR3</sup> (= do lepenky<sup>DIR3</sup>)*). Reflexivitu lze tedy popsat pomocí dvojice koreferujících valenčních doplnění, a to buď aktantů, např. **ACT–PAT** v prvním příkladu, nebo aktantu a volného doplnění, např. **PAT–DIR3** v druhém příkladu.



Obrázek 1.3: Vzájemné přiřazení situačních participantů a valenčních doplnění povrchověsyntaktickým pozicím v příkladu syntaktické reflexivity typu **ACT–PAT** u slovesa *vidět<sup>impf</sup>*, např. *Petr<sup>ACT</sup> se<sup>PAT</sup> viděl (v zrcadle).* ≈ *Petr<sup>ACT</sup> viděl sám sebe<sup>PAT</sup> (= Petra) v zrcadle.*

<sup>46</sup> Syntaktické reflexivizaci v češtině může podléhat též aktant Konatel **ACT** a některé nevalenční doplnění, typicky Benefaktor (**BEN**), např. *Gandalf<sup>ACT</sup> si<sup>BEN</sup> rozvázně hladil vous.* Tyto případy necháváme stranou, jakkoli zde lze uplatnit tatáž pravidla jako u reflexivity zasahující dvě valenční doplnění.

<sup>47</sup> Syntaktickou reflexivitu odlišujeme jednak od reflexivizace sloves jakožto slovtvorného procesu, který vede ke vzniku nového lemmatu a který s sebou nese významovou změnu (slovesa vzniklá slovtvornou reflexivizací typicky vyjadřují (oproti svým nereflexivním protějškům) samovolnou či bezděčnou činnost, srov. *Petr se zranil při pádu ze skály.*, odd. 2.3.4 a 2.5.3), jednak od slovtvorné recipikalizace, srov. *Jan se líbal s Petrou.* (viz též odvozená inherentně reciproční slovesa), odd. 2.3.4 a 2.5.4.

Slovesa s reflexivním lemmatem zachycujeme v samostatných lexémech (Karlík et al., 2002, s. 414, více viz zde kapitulu 2).



Pokud je v reflexivních konstrukcích přítomen doplněk uvozený spojkou *jako*, dochází ve většině výskytů ke změně jeho morfemického vyjádření v závislosti na formě reflexivního osobního zájmena: v konstrukcích s dlouhou formou reflexiva *sebe* se doplněk shoduje s daným reflexivem (stejně jako v případě, že je daná valenční pozice vyjádřena jménem či nereflexivním osobním zájmenem), zatímco ve struktuře s klitickým reflexivem *se* se shoduje se subjektem. Srovnajme např. rozdíly ve shodě doplňku *jako bůh / jako boha* (EFF), který se v konstrukci s dlouhým reflexivem *Picasso vnímal sebe.PAT jako boha.EFF umění*. shoduje s objektem *sebe* (PAT), zatímco v konstrukcích s klitickou formou *Picasso.ACT se vnímal jako bůh.EFF umění*. se shoduje se subjektem *Picasso* (ACT) (k tomuto typu konstrukcí viz Wagner, 2014; Kettnerová et al., 2015).

Postavení této změny je v rámci gramatikalizovaných alternací výjimečné: zasažené valenční doplnění (EFF či COMPL) zůstává i při změně morfemické realizace (na rozdíl od diatezí či reciprocit) stále přiřazeno téže povrchověsyntaktické pozici, totiž doplňku. Přesto reflexivita (podobně jako diateze a reciprocita) vyvolává změny v závislostní struktuře věty, a to takovým způsobem, že se mění řídicí člen doplňku; mechanismus alternací je tak vhodným nástrojem pro popis i tohoto typu změny.<sup>48</sup>

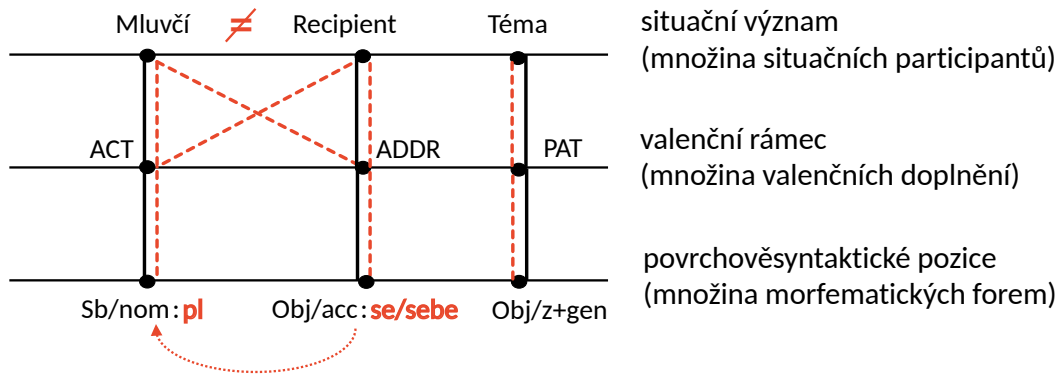
**Reciprocita.** Na pomezí gramatikalizovaných a lexikalizovaných alternací stojí syntaktická reciprokalizace, tedy operace umožňující pomocí souboru gramatických prostředků vyjádřit vzájemnost.<sup>49</sup> Tuto alternaci charakterizují (podobně jako lexikalizované alternace) změny v korespondenci situačních participantů a valenčních doplnění; tyto změny jsou však u reciprocit (na rozdíl od lexikalizovaných alternací) systematické: vždy jde o zmnožení již existujících vztahů mezi zasaženými participanty a valenčními doplněními. Řazení reciprocit ke gramatikalizovaným alternacím opodstatňují i další skutečnosti: reciprocita je vyjadřována specifickými gramatickými prostředky a počet ani typ valenčních doplnění slovesa se nemění.

Reciprokalizaci charakterizujeme jako operaci, při níž vstupují dva (ojetině tři) situační participanty do vztahu vzájemnosti, přičemž (na rozdíl od reflexivity) tyto participanty odkazují k různým denotátům (Kettnerová – Lopatková, 2018). V reciproční konstrukci pak každý ze zasažených situačních participantů koresponduje se dvěma (ojetině třemi) valenčními doplněními, srov. *Petr.ACT(1) nařkl Pavla.ADDR(4) z podvodu a Pavel.ACT(1) nařkl Petra.ADDR(4) z podvodu.* – *(Petr a Pavel).ACT(1) se.ADDR(4) vzájemně nařkli z podvodu.*, kde v nericiproční konstrukci situační participanty ‚Mluvčí‘ a ‚Recipient‘ odpovídají po řadě valenčním doplněním Konatel (ACT) a Adresát (ADDR), zatímco v reciproční konstrukci oba tyto situační participanty odpovídají jak Konateli (ACT), tak Adresátu (ADDR); v povrchověsyntaktické struktuře je ACT vyjádřen koordinací a ADDR reflexivním osobním zájmenem v akuzativu, koreferujícím s ACT (obr. 1.4).

Reciproční konstrukce je možné třídít na základě valenčních doplnění vstupujících do vztahu vzájemnosti, srov. reciprocitu ACT a ADDR v příkladu *Petr a Marie se*

<sup>48</sup> Pravidla popisující reflexivitu jsou zachycena v gramatické komponentě slovníku, zde část II, kapitola 4.

<sup>49</sup> U široké skupiny primárně asymetrických sloves, která umožňují některým svým participantům vstoupit do vztahu vzájemnosti, je uplatnění syntaktické reciprokalizace pro vyjádření vzájemnosti nezbytné. U omezeného počtu inherentně recipročních sloves, tedy sloves obsahujících rys vzájemnosti již ve svém lexikálním významu, je uplatnění syntaktické reciprokalizace též možné, plní však jinou roli než u asymetrických sloves (viz Kettnerová – Lopatková, 2018, 2020).



Obrázek 1.4: Vzájemné přiřazení situačních participantů a valenčních doplňení při reciprocitě **ACT** a **ADDR** v příkladu *Petr<sup>ACT</sup> nařkl Pavla<sup>ADDR</sup> z podvodu a Pavel<sup>ACT</sup> nařkl Petra<sup>ADDR</sup> z podvodu. – (Petr a Pavel)<sup>ACT</sup> se<sup>ADDR</sup> vzájemně nařkli z podvodu.*

pořád hádají., **ACT** a **PAT** v příkladu *Petr a Jan se vnímali jako soupeři.*, **PAT** a **ORIG** v příkladu *Lékaři od sebe oddělili siamská dvojčata.*, **ACT** a **DIR3** v příkladu *Letadla se k sobě nebezpečně přiblížila.* Do vztahu vzájemnosti mohou výjimečně vstoupit i tři situační participanty (a jim odpovídající valenční doplňení), např. *Petr, Jan a Pavel / Chlapci se (sobě) navzájem představili.*<sup>50</sup>

Valenční doplňení obsazující prominentnější ze zasažených povrchověsyntaktických pozic je v reciproční konstrukci vyjádřeno plurálem, koordinační skupinou, příp. kolektivem; jde buď o pozici subjektu (srov. *Petr<sup>ACT(1)</sup> četl Marii<sup>ADDR(3)</sup> pohádky. – (Petr a Marie)<sup>ACT(1)</sup> si (navzájem) četli pohádky.*), nebo o pozici přímého (omezeně nepřímého) objektu (srov. *Kateřinu<sup>ADDR(4)</sup> poutaly k tatínkovi<sup>PAT(k+3)</sup> neviditelné nitky. – (Kateřinu a tatínka)<sup>ADDR(4)</sup> k sobě<sup>PAT(k+3)</sup> poutaly neviditelné nitky.*).

To z dvojice valenčních doplňení zasažených reciprocitou, které je vyjádřeno v povrchověsyntakticky méně prominentní pozici, je typicky obsazeno reflexivním osobním zájmenem v morfematically tvaru, kterým je dané doplňení charakterizováno ve valenčním rámci popisujícím základovou n reciproční konstrukci.<sup>51</sup> V recipročních konstrukcích sloves, která nenesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu, je toto reflexivní osobní zájmeno přítomno obligatorně,<sup>52</sup> srov. *Petr<sup>ACT(1)</sup> informoval Marii<sup>ADDR(4)</sup> o výsledcích voleb. – Petr a Marie<sup>ACT(1)</sup> se<sup>ADDR(4)</sup> (navzájem) informovali o výsledcích voleb.* V recipročních strukturách sloves, která mají tento rys obsažen ve svém lexikálním významu, a která tedy představují inherentně reciproční slovesa, je méně prominentní syntaktická pozice typicky obsazena reflexivním zájmenem pouze fakultativně, srov. *Nejsou schopni odlišit sestru<sup>PAT(4)</sup> od bratra<sup>ORIG(od+2)</sup>. – Nejsou schopni (bratra a sestru)<sup>PAT(4)</sup> (od sebe)<sup>ORIG(od+2)</sup> odlišit.* Výjimku představují případy, kdy je méně prominentní pozice realizována formou předložkové skupiny s+7; zde bývá daná pozice (až na výjimky) v reciproční konstrukci na povrchu vypuštěna, srov. *Jeho názory<sup>ACT(1)</sup> ostře kontrastují s jeho činy<sup>PAT(s+7)</sup> – Jeho (názory a činy)<sup>ACT(1)</sup> ostře kontrastují.* a *Ráda kombinuje světlé barvy<sup>PAT(4)</sup> s tmavými barvami<sup>EFF(s+7)</sup>. – Ráda*

<sup>50</sup> Tento typ reciprocity je řídký (viz Nedjalkov, 2007); ve slovníku *VALLEX* je zachycen pouze u dvou lexikálních jednotek sloves *představovat<sup>impf</sup> – představit<sup>pf</sup>* a *seznamovat<sup>impf</sup> – seznámit<sup>pf</sup>*.

<sup>51</sup> Dalším prostředkem vyjadřujícím méně prominentní syntaktickou pozici je výraz *jeden – druhý* (viz zejména Kettnerová – Lopatková, 2020).

<sup>52</sup> Řídké případy, kdy reflexivní osobní zájmeno nemusí být v recipročních konstrukcích na povrchu vyjádřeno, podrobně popisují pravidla v gramatické komponentě, zde část II, kapitola 5.

*kombinuje (světlé a tmavé barvy).PAT<sub>4</sub>*).

Reciprocita je primárně kódována výše zmíněnými změnami ve vyjádření zasažených valenčních doplnění; dále ji mohou signalizovat adverbia *spolu, navzájem, vzájemně, dohromady*, příp. výraz *mezi sebou*. Kombinace uvedených prostředků vyjadřujících reciprocitu je značně variabilní a je ovlivněna především skutečností, zda má sloveso reflexivní podobu, a dále též možností slovesa tvořit syntaktickou reflexivitu (viz též Kettnerová – Lopatková, 2020).

Reprezentaci reciprocitu v rámci FGP popisují především Panevová (1999; 2007) a Panevová a Mikulová (2007); z významných teoretických studií uvedme zejména práce König – Gast (2008) a Nedjalkov (2007). K popisu reciprocitu ve *VALLEXu* viz odd. 2.5.4 a kapitolu 5 v gramatické komponentě, popisující pravidla pro odvozování recipročních konstrukcí.

## Reprezentace gramatikalizovaných alternací ve *VALLEXu*

**Datová komponenta.** Lexikální jednotka slovesa vytvářející v rámci gramatikalizovaných alternací rozdílné povrchovésyntaktické strukturace je v datové komponentě lexikonu charakterizována jediným valenčním rámcem. Morfematické formy valenčních doplnění vyznačené v tomto valenčním rámci odpovídají základové, tedy aktivní, nereflexivní a nereciproční konstrukci<sup>53</sup> kterou považujeme za nepříznakový člen gramatikalizovaných alternací.

Možnost lexikálních jednotek slovesa vytvářet jednotlivé gramatikalizované alternace nelze odvodit pomocí pravidel pouze na základě jejich syntaktické struktury, jelikož je dána i jejich lexikálním významem, příp. též sémantickými rysy jmen lexikálně vyjadřujících jejich valenční doplnění. Např. slovesa *přidělovat<sup>impf</sup> – přidělit<sup>pf</sup>* a *odnímat<sup>impf</sup> – odejmout<sup>pf</sup>* mají totožný valenční rámec **ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>4</sub>**; zatímco sloveso *přidělovat<sup>impf</sup> – přidělit<sup>pf</sup>* recipientní pasivní diatezi umožňuje, např. *Novomanželé dostali přidělen byt.*, sloveso *odnímat<sup>impf</sup> – odejmout<sup>pf</sup>* do této diateze nevstupuje, např. *\*Dělníci dostali odňaty peníze.*

Aplikovatelnost jednotlivých gramatikalizovaných alternací tak musí být u každé relevantní lexikální jednotky vyznačena v datové komponentě slovníku. Pro účely popisu gramatikalizovaných alternací jsou do slovníku *VALLEX* zavedeny následující atributy:

- diat pro diateze,
- reflex pro vlastní (syntaktickou) reflexivitu,
- recipr pro reciprocitu.

V případě *diatezí* poskytuje současná verze slovníku *VALLEX* v zásadě úplnou informaci o možnostech vstupovat do alternací.<sup>54</sup>

U reflexivity a reciprocitu se slovníková komponenta *VALLEXu* omezuje na zachycení těch případů, kdy se reflexivity, resp. reciprocita týká valenčních doplnění (tedy aktantů, kvazivalenčních doplnění a obligatorních volných doplnění); reflexivita a reciprocita zasahující fakultativní volná doplnění zde zachycována není (jakkoli

<sup>53</sup> Viz poznámku pod čarou 39 výše.

<sup>54</sup> Vzhledem k velkému rozsahu dat byl pro zpracování diatezí zvolen poloautomatický přístup založený na korpusových datech a jejich předzpracování pomocí heuristických pravidel; *VALLEX* tak nezachycuje (teoretický) potenciál lexikálních jednotek vstupovat do jednotlivých diatezí, ale indikuje tuto možnost u těch lexikálních jednotek, u nichž se jí podařilo doložit v datech Českého národního korpusu, a to v celém nereferenčním korpusu SYN (verze 4); podrobnější popis lze nalézt v práci Lopatkové et al. (2016a).

pro volná doplnění platí totožná pravidla jako pro doplnění valenční, viz pravidla popsaná v gramatické komponentě část II, kap. 4 a 5).<sup>55</sup>

Hodnoty jednotlivých atributů pro zachycení možnosti lexikální jednotky vstupovat do příslušných gramatikalizovaných alternací jsou uvedeny v odd. 2.5.2, 2.5.3 a 2.5.4.

**Gramatická komponenta.** V gramatické komponentě slovníku (představující tu část celkové gramatiky jazyka, která bezprostředně souvisí s valencí) jsou uložena pravidla umožňující z valenčního rámce popisujícího základovou konstrukci, uvedeného v datové komponentě slovníku, odvodit morfematically vyjádření pro příznaková užití lexikálních jednotek sloves (odvozený valenční rámec).<sup>56</sup> Zdůrazněme, že v případě gramatikalizovaných alternací je počet, typ a obligatornost valenčních doplnění zachována;<sup>57</sup> mění se pouze morfematically vyjádření těch členů rámce, které podléhají změnám v přiřazení povrchověsyntaktickým pozicím, případně jejich vyjádření lexikální. Tyto změny jsou natolik pravidelné, že je lze popisovat formálními pravidly, která zde uvádíme v části II, Gramatická komponenta.

### Lexikalizované alternace

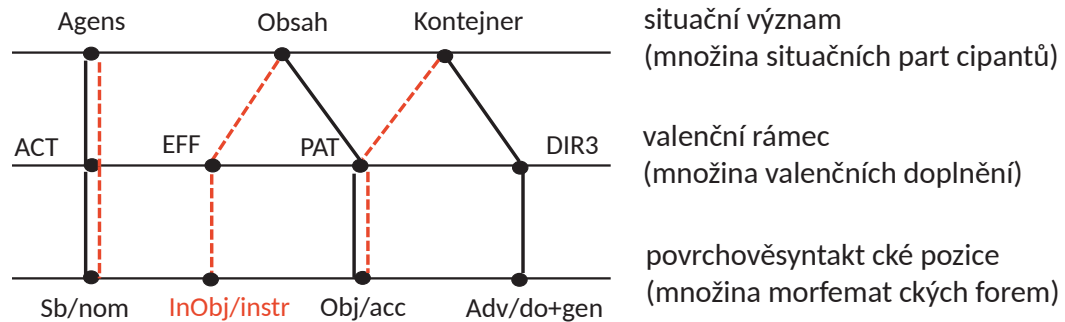
Lexikalizované alternace spojují odlišné lexikální jednotky téhož slovesného lexému, které se vyznačují totožným situačním významem, avšak odlišují se ve strukturním významu (Panevová et al., 2014). V těchto případech je stejná množina situačních participantů pokaždé jiným způsobem rozmístěna do valenčního rámce: alternace tak umožňují strukturovat označovanou situaci pokaždé z hlediska jiného účastníka situace, srov. např. změnu v přiřazení situačních participantů ‚Obsah‘ (*mouka*) a ‚Kontejner‘ (*pytle*) v příkladech *Jan naplnil mouku.PAT do pytlů.DIR3. – Jan naplnil pytle.PAT moukou.EFF.*, kde v prvním užití ‚Obsahu‘ odpovídá **PAT** a ‚Kontejneru‘ směrové doplnění *Kam? DIR3*, zatímco ve druhém případě jim odpovídá po řadě **EFF** a **PAT** (obr. 1.5). Asymetrie v korespondenci mezi situačními participanty a valenčními doplněními v důsledku vede též ke změnám v povrchověsyntaktickém vyjádření zasažených participantů.

Změny ve valenčním rámci slovesa u lexikalizovaných alternací jsou velmi rozmanité, a to i v rámci homogenních sémantických skupin sloves. Tyto změny mohou zasahovat počet valenčních doplnění, jejich typ (tedy funktor) i obligatornost, srov. *Vyklidili již poničené stroje a odpadky.PAT.Obsah z areálu pivovaru.DIR1.Kontejner. – Areál pivovaru.PAT.Kontejner již vyklidili od poničených strojů a odpadků.ORIG.Obsah.*, kde se mění jak funktoři, tak obligatornost valenčních doplnění korespondujících se situačními participanty ‚Obsah‘ a ‚Kontejner‘, dále též *Vysypal popel.PAT.Obsah z popelníku.DIR1.Kontejner. – Vysypal popelník.PAT.Kontejner.*, kde participant ‚Obsah‘, přiřazený v prvním případě **PAT**, ve druhém případě neodpovídá žádnému valenčnímu doplnění, a tak ho nelze ani povrchově vyjádřit.

<sup>55</sup> Podobně jako u diatezí byl při zpracování reflexivity a recipacity využit poloautomatický přístup založený na korpusových datech; podrobný popis lze nalézt u Kettnerové et al. (2020).

<sup>56</sup> Korpusová data dokládají možnost (alespoň v omezené míře) kombinovat různé typy gramatikalizovaných alternací, srov. *Sňatek dětí byl předem dohodnut oběma rodinami*. Tato možnost zatím není pro češtinu dostatečně zpracována, při pravidlovém popisu gramatikalizovaných alternací ji proto nepostihujeme (s vědomím toho, že zasluhuje další výzkum).

<sup>57</sup> Výjimku představuje přítomnost obligatorního **MANN** v příznakových konstrukcích dispoziční diateze a u některých sloves též přítomnost obligatorního **BEN** v příznakových konstrukcích recipientní pasivní diateze.



Obrázek 1.5: Vzájemné přiřazení situačních participantů a valenčních doplnění v příkladu lokativní konverze *Jan naplnil mouku.PAT do pytlů.DIR3. – Jan naplnil pytle.PAT moukou.EFF.*

K lexikalizovaným alternacím v češtině náleží podle Kettnerové a Lopatkové (2013):

- **lexikálněsémantické konverze**  
např. *Sedláci nakládali seno na vozy. – Sedláci nakládali vozy senem., Barva pustila z kalhot. – Kalhoty pustily (barvu).*
- **rozdílná strukturní realizace téhož situačního participantu**  
např. *Kateřina rychle sešla ze schodů dělicích vyvýšenou tribunu od kolbiště. – Kateřina rychle sešla schody dělicí vyvýšenou tribunu od kolbiště.*
- **strukturní rozpad situačního participantu na dvě valenční doplnění**  
např. *Petr viděl, jak Jan odchází. – Petr viděl Jana, jak odchází., Jan říkal, že je Eva chytrá. – Jan říkal o Evě, že je chytrá.*

Lexikálněsémantické konverze představují centrální typ lexikalizovaných alternací; jde o konverzní změny: prominentní povrchověsyntaktická pozice subjektu nebo přímého objektu je zasažena permutací dvou situačních participantů (více viz Kettnerová, 2014). Rozdílná strukturní realizace téhož situačního participantu a strukturní rozpad situačního participantu představují alternace nekonverzní povahy, kdy je změnou zasažena pouze jedna povrchověsyntaktická pozice.

## Reprezentace lexikalizovaných alternací ve VALLEXu

**Datová komponenta.** Vzhledem k okolnosti, že lexikalizované alternace spojují rozdílné lexikální jednotky téhož slovesného lexému, odpovídají těmto alternacím v datové části slovníku dvě lexikální jednotky, reprezentované odlišnými valenčními rámci. U každé relevantní jednotky je zvláštním atributem vyznačena účast dané jednotky na alternaci. Pro jednotlivé typy alternací byly zavedeny následující atributy:

- *conv* pro lexikálněsémantické konverze,
- *multiple* pro rozdílnou strukturní realizaci téhož situačního participantu,
- *split* pro strukturní rozpad téhož situačního participantu.

Hodnotou těchto atributů je množina kognitivních rolí těch situačních participantů, které podléhají změnám v přiřazení valenčním doplněním. V případě atributu *conv* jde o dvě kognitivní role, identifikující dva situační participanty, u atributů *multiple* a *split* o roli jedinou, odpovídající jednomu participantu; např. u lexikálních jednotek slovesa *nakládat<sup>impf</sup> – naložit<sup>pf</sup>* s významy „umístovat“ a „plnit“ je vyznačen atribut *conv*, jehož hodnotou je dvojice kognitivních rolí ‚Locatum‘, ‚Location‘, srov. *Sedlák*

*nakládal seno*.PAT.Locatum *na vůz*.DIR3.Location. – *Sedlák nakládal vůz*.PAT.Location *senem*.EFF.Locatum.; dvě lexikální jednotky slovesa *vycházet*<sup>impf</sup> – *vyjít*<sup>pf</sup> s významem „stoupat“ spojuje atribut multiple s hodnotou ‚Goal‘, srov. *Petr rychle vyšel na kopec*.DIR3.Goal. – *Petr rychle vyšel kopec*.PAT.Goal.; sloveso *vidět*<sup>impf</sup> má u dvou lexikálních jednotek s významem „vnímat zrakem“ vyznačen atribut split s hodnotou ‚Stimul‘, srov. *Jan vidí, (že chlapec přichází)*.PAT.Stimul. – *Jan vidí chlapce*.PAT.Stimul, *(že přichází)*.EFF.Stimul.

U každé lexikální jednotky je součástí atributu vyznačujícího některou z lexikalizovaných alternací též symbol I. či II. označující, o kterou konstrukci z alternujícího páru se jedná, a dále odkaz k lexikální jednotce tvořící s danou lexikální jednotkou alternující dvojici.

**Gramatická komponenta.** V gramatické komponentě slovníku jsou uložena pravidla určující změny v korespondenci situačních participantů a valenčních doplnění, jednotlivá pravidla uvádíme v části II, Gramatická komponenta. Například pro výše uvedenou alternaci *conv* typu ‚Locatum‘–‚Location‘ pravidlo zachycuje jednak změnu v korespondenci participantu ‚Locatum‘ z PAT (v konstrukci I.) na EFF (v konstrukci II.), jednak změnu v korespondenci participantu ‚Location‘ z DIR3 (v konstrukci I.) na PAT (v konstrukci II.); u alternace multiple ‚Goal‘ pravidlo popisuje změnu v korespondenci daného participantu z DIR3 (v konstrukci I.) na PAT (v konstrukci II.) a u alternace split ‚Stimul‘ jde o změnu v přiřazení uvedeného participantu z doplnění PAT (v konstrukci I.) na dvojici doplnění PAT a EFF (v konstrukci II.). Změny v povrchověsyntaktickém vyjádření situačních participantů podléhajících změnám v přiřazení valenčním doplněním jsou dány morfematickou formou vyznačenou v příslušných valenčních rámcích v datové komponentě slovníku.

### 1.3 Komplexní predikáty s kategoriálním slovesem

Rozdělení slovníku na datovou a gramatickou komponentu je využito též pro reprezentaci komplexních predikátů s kategoriálním slovesem, které představují více-slovnou lexikální jednotku složenou z kategoriálního slovesa a predikativního jména (Radimský, 2010; Macháčková, 1979).<sup>58</sup> Tyto predikáty vykazují vysokou míru syntaktické kompozicionality, není proto třeba jejich syntaktickou strukturu popisovat pro každý komplexní predikát zvlášť, je možné ji – na základě valenční charakteristiky kategoriálních sloves a predikativních jmen a dalších doplňujících informací – odvozovat pravidlově (Kettnerová et al., 2018).

Kategoriální slovesa jsou v rámci komplexních predikátů – stejně jako plnovýznamová slovesa – nositeli gramatických kategorií a svou valencí tvoří syntaktické centrum věty. Na rozdíl od plnovýznamových sloves však nenesou individuální sémantické rysy, vyjadřují typizované významy (viz Karlík et al., 2016, heslo *Kategoriální sloveso*). Tato slovesa tak nesou pouze strukturní význam – ten je charakterizovaný valenčním rámcem, jehož valenční doplnění nekorrespondují se situačními participanty; výjimky představují kategoriální slovesa kauzativního typu, u nichž jedno z doplnění nese roli ‚Kauzátora‘. Kategoriální slovesa často disponují určitým predikativním protějškem, s nímž sdílejí strukturní význam, a jsou tedy popsána

<sup>58</sup> Anotace komplexních predikátů vzhledem k jejich množství je ve slovníku VALLEX omezena na centrální typ komplexních predikátů, tedy na komplexní predikáty těch kategoriálních sloves, u nichž je predikativní jméno v pozici přímého objektu morfematicky vyjádřeného bezpředložkovým akuzativem, sporadicky jde o nepřímý objekt s formou bezpředložkového dativu a genitivu.

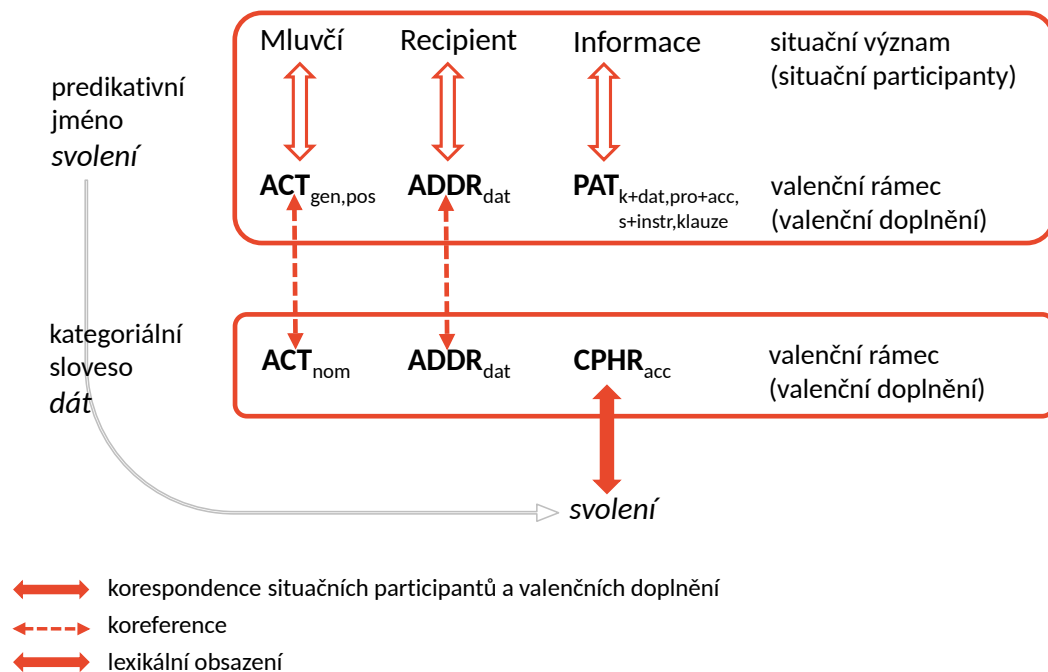
### 1.3 Komplexní predikáty s kategoriálním slovesem

totožným valenčním rámcem (valenční rámce kategoriálních sloves se však liší funkcí **CPHR**, vyznačujícím valenční pozici predikativního jména).

Nositeli individuálních sémantických rysů jsou v rámci komplexních predikátů predikativní jména, která představují sémantické jádro těchto predikátů. Predikativní jména se tak vyznačují jak situačním, tak strukturním významem: jednotlivá valenční doplnění predikativního jména odpovídají určitým situačním participantům (Alonso Ramos, 2007).

Pro komplexní predikáty jsou dále charakteristické koreferenční vztahy mezi valenčními doplněními kategoriálního slovesa a predikativního jména, z nichž primární postavení má koreference **ACT** predikativního jména s určitým doplněním kategoriálního slovesa; tuto koreferenci zároveň chápeme jako definiční charakteristiku komplexních predikátů (Kettnerová – Bejček, 2016).

Koreference valenčních doplnění kategoriálního slovesa a predikativního jména sehrává v rámci komplexních predikátů klíčovou úlohu, jelikož skrze ni získávají sémanticky nespecifikovaná valenční doplnění kategoriálního slovesa lexikálně-sémantický obsah. Např. komplexní predikát *dát svolení* se vyznačuje třemi situačními participanty danými predikativním jménem *svolení*, a to situačními participanty ‚Mluvčí‘, ‚Recipient‘ a ‚Informace‘; v rámci tohoto komplexního predikátu koreferuje slovesný **ACT** a jmenný **ACT** (obě doplnění tak referují k situačnímu participantu ‚Mluvčí‘ danému predikativním jménem *svolení*) a dále slovesný **ADDR** a jmenný **ADDR** (obě doplnění odkazují k ‚Recipientovi‘), viz schéma 1.6, zobrazující korepondenci situačních participantů a valenčních doplnění.



Obrázek 1.6: Schéma znázorňující korepondenci situačních participantů a valenčních doplnění a dále koreferenci slovesných a jmenných valenčních doplnění u komplexního predikátu *dát svolení*.

## Reprezentace komplexních predikátů ve *VALLExu*

**Datová komponenta.** Každý komplexní predikát je v datové komponentě slovníku reprezentován příslušnou lexikální jednotkou predikativního jména, jejíž valenční rámec popisuje užití tohoto jména v nominální struktuře, a dále lexikální jednotkou pro kategoriální sloveso, v jehož valenčním rámci je pozice odpovídající predikativnímu jménu vyznačena funktorem **CPHR**. Každé kategoriální sloveso je dále opatřeno množinou dvojic, příp. trojic specifických atributů poskytujících informace relevantní pro odvození syntaktické struktury komplexních predikátů s daným slovesem – konkrétně jde o výčet predikativních jmen, která tvoří s daným kategoriálním slovesem komplexní predikáty, a informaci o koreferenci mezi valenčními doplněními daného slovesa a uvedených predikativních jmen, dále v případě, že se jedná o kategoriální sloveso kauzativního typu, je uvedena též informace o korespondenci situačního participantu s rolí ‚Kauzátor‘ a některého valenčního doplnění daného slovesa; dvojice, příp. trojice atributů poskytujících uvedené informace jsou rozlišeny vzhledem k různým typům koreferenčních vztahů a příp. též s ohledem na kauzativní rysy kategoriálního slovesa. Pro větší uživatelské pohodlí je u každého predikativního jména též podán výčet těch kategoriálních sloves, se kterými dané jméno vytváří komplexní predikáty.

**Gramatická komponenta.** V gramatické komponentě slovníku jsou obsažena pravidla umožňující na základě informací poskytovaných datovou komponentou slovníku generovat jak hloubkovou, tak povrchovou syntaktickou strukturu komplexních predikátů s kategoriálním slovesem.



## Kapitola 2

# Podoba slovníkového hesla

V této kapitole představíme slovníkové heslo z hlediska jeho struktury, jednotlivých atributů a jejich hodnot. Lingvistické aspekty vyžadující širší vysvětlení či diskusi jsou ponechány stranou, s odkazem na základní literaturu týkající se dané problematiky.

### 2.1 Slovníkové heslo – přehled

Pro usnadnění orientace uvádíme nejprve přehled struktury hesla, jednotlivé pojmy jsou vysvětleny v příslušných oddílech.

**Slovníkové heslo** – odpovídá slovesnému lexému.

**Lexém** – abstraktní jednotka sdružující formální složku slovesa (slovesné formy) a jeho složku významovou (lexikální jednotky); odpovídá mu slovníkové heslo, odd. 1.1 a 2.2.

**Lexikální jednotka** – komplexní jednotka nesoucí informaci o syntaktických a sémantických rysech slovesa v určitém významu (dále LU); množina LU (přiřazených slovesným formám) vytváří lexém; v případě, že je lexém tvořen více než jednou LU, jsou LU uvedeny arabskou číslicí; formálně jsou jako lexikální jednotky slovesa zachycena i kategoriální slovesa, odd. 1.1 a 2.2.

**Číslo lexikální jednotky** – pokud má sloveso více významů, tzn. má více LU, je každá LU označena arabskou číslicí v kroužku, odd. 2.4.

**Lemma** – infinitivní tvar reprezentující heslové sloveso; lemma, příp. seznam lemmat (v pořadí nedokonavé, dokonavé, iterativum) je uvedeno v záhlaví slovníkového hesla, odd. 2.3.

**Vid** – údaj o vidu je u každého lemmatu uveden značkou *impf*, *pf*, *iter*, *biasp* v horním indexu; pokud je slovníkové heslo reprezentováno více lemmaty se stejným videm, je tato značka následována arabskou číslicí, odd. 2.3.1.

**Varianty** – případné ortografické varianty slovesného lemmatu jsou v záhlaví hesla odděleny lomítkem, odd. 2.3.2.

**Homografy** – lemmata s identickou grafickou podobou, příp. lišící se přítomností reflexiva *se/si*, ale bez zřejmého sémantického vztahu, a dále lemmata, u nichž sice lze vysledovat sémantickou příbuznost, která se však liší videm, jsou rozlišena římskou číslicí v dolním indexu, odd. 2.3.3.

**Idiom** – idiomatická užití sloves jsou označena značkou *idiom* v závorce za výčtem lemmat, odd. 2.5.8.

**Kategoriální sloveso** – tato slovesa jsou formálně zachycena jako lexikální jednotky slovesa, které charakterizuje valenční rámec obsahující valenční doplnění s funktorem **CPHR** a specifická množina atributů, odd. 2.5.6.

**Omezení** – pokud se určitá LU vztahuje jen k některým lemmatům ze seznamu uvedeného v záhlaví slovníkového hesla, jsou za značkou *limit* uvedena všechna lemmata, ke kterým se tato LU vztahuje (s vyznačeným videm a případnými variantami a indexem pro homografy); omezení se neuvádí pro iterativa, odd. 2.3.1.

**Valenční rámec** – každá LU je charakterizována valenčním rámcem uvedeným značkou *frame*, který uvádí počet a typ (tzv. funktor) valenčních doplnění, jejich možná morfematičtá vyjádření (dolní index) a obligatornost (horní index – pokud není uveden, jde o obligatorní doplnění, značka <sup>opt</sup> zachycuje fakultativní doplnění, značka <sup>typ</sup> doplnění typické), odd. 2.4.

**Glosa** – každá LU je charakterizována glosou, která je uvedena za arabskou číslicí v kroužku označující lexikální jednotku, případně na novém řádku za seznamem lemmat uvedených značkou *limit*; pokud je lexém specifikován více lemmaty, jsou glosy uváděny pro všechna tato lemmata (glosy jsou pak rozlišeny údajem o vidu, případně následovaném arabskou číslicí, viz výše); výjimku představují LU odpovídající kategoriálním slovesům, které vzhledem k typizovaným významům nejsou glosou popsány.

**Příklad** každá LU je ilustrována příkladem uvedeným značkou *example*; pokud je lexém reprezentován více lemmaty, jsou všechna tato lemmata doložena příklady (příklady pro jednotlivá lemmata jsou rozlišeny údajem o vidu, případně následovaném arabskou číslicí, viz výše); příklady užití jednotlivých gramatikalizovaných alternací jsou uvedeny v příslušných attributech *diat*, *reflex* a *recipr*.

#### Doplňující informace

- **typ reflexivního slovesa** – slovesa s reflexivním lemmatem (tedy slovesa, součástí jejichž lemmatu je klitické reflexivum *se/si*) mají u jednotlivých lexikálních jednotek za značkou *reflexverb* uvedenu buď hodnotu *tantum*, označující reflexivní slovesa, která nemají nereflexivní protějšek, nebo typ slovotvorné reflexivizace, odd. 2.3.4:
  - *derived-conv* pro konverziva;
  - *derived-decaus* pro dekauzativa (včetně autokauzativ);
  - *derived-intrans* pro intransitiva;
  - *derived-nonspecific* pro blíže neklasifikovaná odvozená slovesa s reflexivním lemmatem;
  - *derived-recipr* pro odvozená inherentně reciproční slovesa;
- **syntakticko-sémantická třída** – za značkou *class* je uvedena syntakticko-sémantická třída dané LU, odd. 2.5.7;
- **lexikalizované alternace** – uveden je typ lexikalizované alternace, do níž daná LU vstupuje, spolu s odkazem na číslo příslušné alternující LU, odd. 2.5.5:
  - *conv* pro lexikálnésémantické konverze;
  - *multiple* pro rozdílnou strukturní realizaci téhož situačního participantu;
  - *split* pro strukturní rozpad situačního participantu;
- **kontrola** – slovesa kontroly (zde omezena na slovesa s infinitivním doplněním) mají za značkou *control* uveden funktor toho členu valenčního rámce, který koreferuje se subjektem závislého infinitivu, odd. 2.5.1;
- **typ recipročního slovesa** – slovesa, která nesou rys vzájemnosti ve svém

- lexikálním významu (a vyjadřují tak vzájemnost i bez syntaktické reciprokalizace), mají za značkou *reciprverb* (příp. následovanou arabskou číslicí shodnou s odpovídajícím atributem *recipr*) uvedenu hodnotu *inherent*, odd. 2.5.4;
- **reciprocita** – za značkou *recipr* jsou uvedeny dvojice, příp. trojice valenčních doplňení, která mohou vstupovat do vztahu vzájemnosti; v případě, že sloveso umožňuje vyjadřovat vzájemnost více dvojic, je pro danou lexikální jednotu atribut *recipr* uveden vícekrát a je doplněn arabskou číslicí, odd. 2.5.4;
  - **reflexivita** – za značkou *reflex* jsou uvedeny dvojice valenčních doplňení, která mohou být referenčně identická a vyjadřovat tak syntaktickou reflexivitu; v případě, že sloveso vykazuje referenční identitu více dvojic doplňení, je pro danou lexikální jednotu atribut *reflex* uveden vícekrát a je doplněn arabskou číslicí, odd. 2.5.3
  - **diateze** – za značkou *diat* je uveden výčet možných diatezí, do nichž daná LU vstupuje, odd. 2.5.2:
    - *passive* pro pasivní a rezultativní diatezi s pomocným slovesem *být*;
    - *deagent* pro deagentní diatezi;
    - *poss* pro rezultativní diatezi s pomocným slovesem *mít*;
    - *recipient* pro recipientní pasivní diatezi;
 následují doklady užití (pokud není uvedeno jinak, jde o doklady korpusové);
  - **komplexní predikáty s kategoriálním slovesem** – tyto predikáty jsou popsány valenčním rámcem predikativního jména a kategoriálního slovesa a dvojicemi, příp. trojicemi následujících atributů:
    - *lc* výčet predikativních jmen, která s daným slovesem tvoří komplexní predikáty (u kategoriálního slovesa), výčet kategoriálních sloves, která s daným jménem tvoří komplexní predikáty (u predikativního jména);
    - *map* informace o koreferenci slovesných a jmenných doplňení (u kategoriálního slovesa);
    - *instig* informace o korespondenci participantu ‚Kauzátor‘ s některým z valenčních doplňení slovesa (pouze u kauzativních kategoriálních sloves);
 v případě rozdílných charakteristik jsou pro různé dvojice kategoriálního slovesa a predikativního jména tyto atributy sdruženy do skupin rozlišených arabskou číslicí uváděnou vždy za příslušným atributem.

## 2.2 Lexémy, lexikální formy a lexikální jednotky

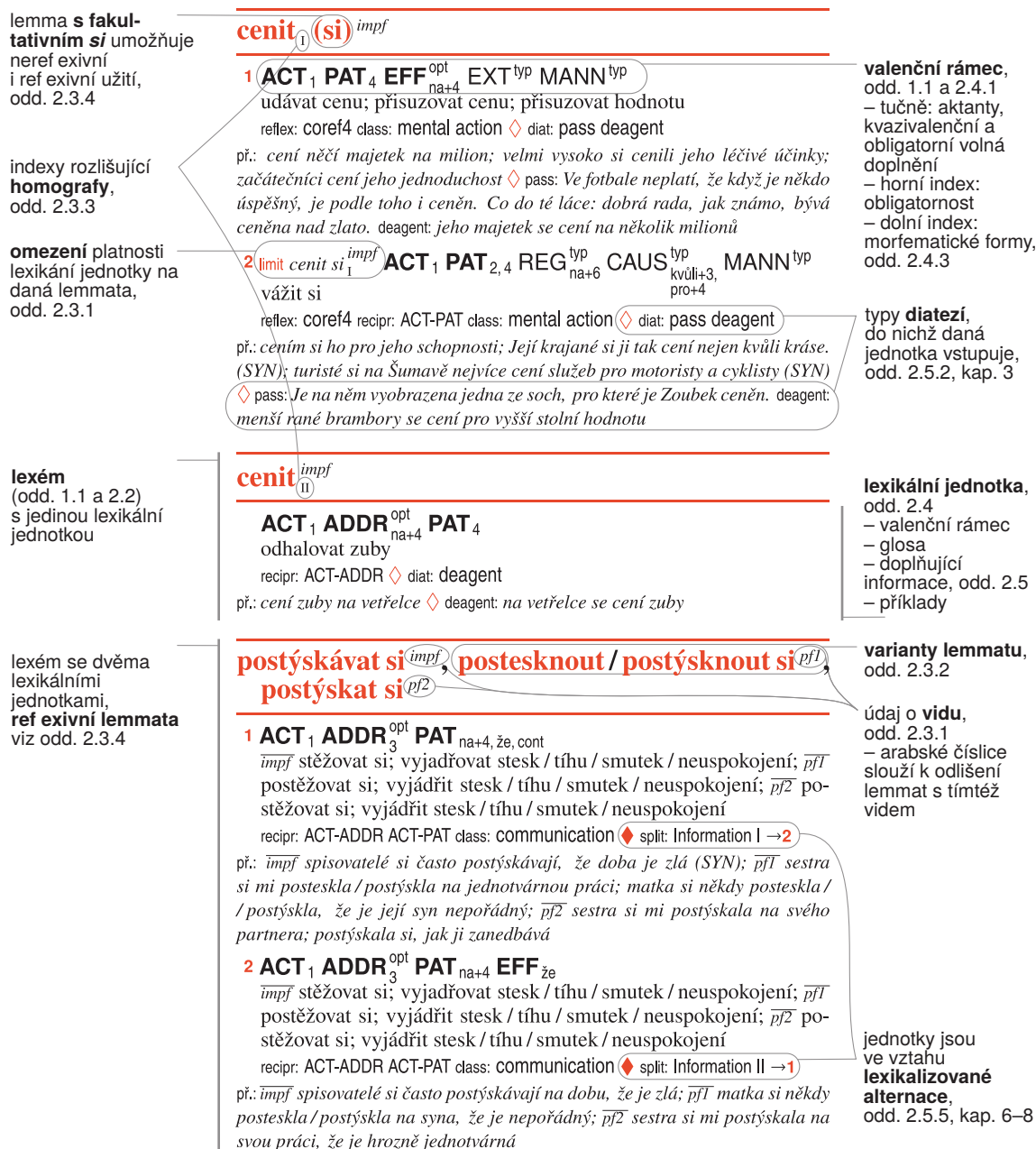
Slovník *VALLEX* je na nejvyšší úrovni tvořen *lexémy*, kterým odpovídají jednotlivá slovníková hesla. Lexémy, které jsou uvedeny slovesnými lemmaty, sdružují lexikální jednotky, odpovídající jednotlivým významům daného slovesa, příp. kategoriálním slovesům a idiomům, viz obr. 2.1.<sup>59</sup>

## 2.3 Lemmata

Slovníkové heslo je ve *VALLEX*u uvedeno *lemmatem*, případně seznamem lemmat, tedy infinitivními tvary slovesa, reprezentujícími množinu všech jeho paradigmatických forem (tvořících formální složku lexému).

*VALLEX* (v návaznosti na teorii Funkčního generativního popisu, FGP, viz kapitolu 1) zachycuje valenční chování vidových protějšků v rámci jediného lexému.

<sup>59</sup> K termínu lexém viz kapitolu 1.



Obrázek 2.1: Ukázka několika lexémů ze slovníku VALLEX, kráceno.

Slovníkové heslo je tak typicky uvedeno dvěma (příp. více) slovesnými lemmaty, a to nedokonavým a dokonavým infinitivním tvarem slovesa (odd. 2.3.1). Dalším důvodem, proč se v záhlaví slovníkového hesla může vyskytnout více lemmat, jsou pravopisné varianty slovesa (odd. 2.3.2).

Lemmata jsou doplněna informací o vidu (v horním indexu), případně římskou číslicí rozlišující homografy (v dolním indexu), např. *nakupovat*<sub>I</sub><sup>impf</sup> jako nedokonavý protějšek k *nakoupit*<sup>pf</sup> vs. *nakupovat*<sub>II</sub><sup>impf</sup> jako nedokonavý protějšek k *nakoupit*<sup>pf</sup>; k homografům viz odd. 2.3.3.

### 2.3.1 Vid a vidové protějšky

V češtině se pro kategorii vidu rozlišují dvě základní hodnoty, nedokonavost (imperfektiva) a dokonavost (perfektiva). Vedle toho se vyčleňují též iterativa (násobená slovesa jako specifická podtřída nedokonavých sloves) a slovesa obouvidová (slovesa, která se v určitých kontextech chovají jako dokonavá, v jiných kontextech jako nedokonavá).

Ve VALLEXu se informace o vidu zachycuje u každého lemmatu jako horní index, který může nabývat následujících hodnot:

- *impf* pro nedokonavá slovesa;
- *pf* pro dokonavá slovesa;
- *iter* pro iterativa;
- *biasp* pro obouvidová slovesa.

Identifikátorem  $\overline{impf}$ ,  $\overline{pf}$ ,  $\overline{iter}$ ,  $\overline{biasp}$  jsou ve slovníkovém hesle uvedeny glosy a příklady, případně další údaje, které se vztahují pouze k některým z lemmat reprezentujících lexém.

V souladu s teorií FGP jsou ve VALLEXu do jediného lexému spojeny *vidové dvojice* tvořené sufixálně, např. *ochutnávat*<sup>impf</sup> – *ochutnat*<sup>pf</sup>, *dokončovat*<sup>impf</sup> – *dokončit*<sup>pf</sup>, *vyrůstát*<sup>impf</sup> – *vyrůst*<sup>pf</sup> či *otáčet*<sup>impf</sup> – *otočit*<sup>pf</sup>.

V rámci jednoho lexému jsou též zachyceny supletivní páry, např. *brát (si)*<sup>impf</sup> – *vzít (si)*<sup>pf</sup> či *nacházet*<sup>impf</sup> – *najít*<sup>pf</sup>. Při stanovování vidových protějšků se VALLEX přidržuje slovníku SSJČ (Havránek et al., 1964).

Dokonavé protějšky nedokonavých sloves tvořené prefixálně v rámci jednoho lexému zachyceny nejsou: ne vždy totiž panuje shoda v určení *vidových forem* tvořených prefixací (viz argumentaci A. V. Isačenka, 1960); s touto teoretickou nejasností souvisí i nejednoznačnost v případném určování, které z více možných prefigovaných lemmat považovat za vidový protějšek.

Pokud existuje běžně užívaná iterativní podoba, je rovněž zahrnuta do příslušného lexému, např. slovesa *nasedat*<sup>impf</sup> – *nasednout*<sup>pf</sup> – *nasedávat*<sup>iter</sup> odpovídají jedinému lexému popsanému v jednom slovníkovém hesle. Vzhledem k vysoké produktivitě tvoření iterativ v češtině nejsou ve VALLEXu iterativa zachycena vyčerpávajícím způsobem: iterativa s rozšířenou variantou přípony *-váva(t)*, např. *chodívat*<sup>iter</sup>, nejsou uváděna vůbec; z ostatních iterativ jsou uváděna pouze ta, která jsou doložena v korpusech SYN2005 nebo SYN2010 nebo se ve sledovaných textech a zdrojových slovnících vyskytovala pravidelněji. Pro iterativa se však neuvádějí glosy a příklady ani se nezaznamenává omezení u lexikálních jednotek, pro které se iterativum netvoří.<sup>60</sup>

<sup>60</sup> V omezeném počtu jsou však pro iterativa ve slovníku uváděny příklady diatezí.

V rámci jediného slovníkového hesla je v některých případech zachyceno více podob jednoho ze členů vidové dvojice (aniž by šlo o varianty, odd. 2.3.2), a to v případech, kdy jednomu lemmatu jedné vidové hodnoty odpovídá více různých lemmat s druhou hodnotou, např. dokonavá slovesa *dohnat<sup>pf</sup>* i *dohonit<sup>pf</sup>* mají nedokonavý protějšek *dohánět<sup>impf</sup>*, naopak dokonavé sloveso *odvinout<sup>pf</sup>* má dva nedokonavé protějšky *odvinovat<sup>impf</sup>* a *odvíjet<sup>impf</sup>* – každá tato trojice lemmat reprezentuje jediný lexém, odpovídá jí tedy jedině slovníkové heslo. V těchto případech je vidová charakteristika doplněna arabskou číslicí tak, že index s vidovou charakteristikou slouží jako jednoznačný identifikátor lemmatu ve slovníkovém hesle, např. *dohánět<sup>impf</sup> – dohnat<sup>pf1</sup> – dohonit<sup>pf2</sup>* a *odvinovat<sup>impf1</sup> – odvíjet<sup>impf2</sup> – odvinout<sup>pf</sup>*.

Slovesa s rozdílnou vidovou charakteristikou se sice liší morfologickým významem, sdílejí však lexikální jednotky (k terminologii viz odd. 1.1). Lexikální jednotka se tak typicky vztahuje ke všem lemmatům daného lexému, která jsou uvedena v záhlaví slovníkového hesla. Toto obecné pravidlo má řadu výjimek – některé lexikální jednotky se mohou vztahovat jen k některým z uvedených lemmat, např. sloveso *odpovědět<sup>pf</sup>* je dokonavým protějškem slovesa *odpovídat<sup>impf</sup>* ve významu „dávat odpověď“ a „reagovat“, ale již ne ve významech „mít odpovědnost“ nebo „být ve shodě / v souladu; korespondovat“. V takovém případě jsou za arabskou číslicí uvádějící příslušnou lexikální jednotku uvedena za značkou *limit* všechna lemmata, ke kterým se daná lexikální jednotka vztahuje (toto omezení nebylo systematicky anotováno pouze v případě iterativ).

### 2.3.2 Varianty lemmatu

Ortografické alternativy (lišící se obvykle jen alternací v morfematickém kmenu slovesa), které jsou zaměnitelné v jakémkoliv kontextu beze změny významu, a ke kterým se tedy vztahuje stejná množina lexikálních jednotek, jsou chápány jako varianty lemmatu, např. *dozvědět se<sup>pf</sup>* a *dovědět se<sup>pf</sup>*, *dýchnout<sup>pf</sup>* a *dechnout<sup>pf</sup>*. Tyto varianty jsou zachyceny jako množina dvou nebo více lemmat reprezentujících (spolu s lemmatem či lemmaty případných vidových protějšků) příslušný lexém.

Varianty jsou v záhlaví hesla oddělené lomítkem, např. *dozvědět/dovědět se<sup>impf</sup>*, *dýchnout/dechnout<sup>pf</sup>*.

Přes toto základní vymezení variant *VALLEX* obsahuje řídke výjimky, kdy lze v určitém významu užít pouze jedno z lemmat, srov. např. lemmata *plavat<sup>impf</sup>* a *plouvat<sup>impf</sup>*, tradičně považovaná za varianty, v kontextu *plavat v matematice* vs. *\*plouvat v matematice*. V případě, že lze v daném významu užít pouze jednu z variant, je za arabskou číslicí uvádějící příslušnou lexikální jednotku za značkou *limit* uvedena ta varianta lemmatu, ke které se tato lexikální jednotka vztahuje (s vyznačeným videm a případně indexem pro homografy, viz níže).

### 2.3.3 Homografy (homonyma)

Jako *homografy* jsou ve *VALLEX*u označována především lemmata s identickou grafickou podobou lišící se případně pouze přítomností reflexiva *se/si*, mezi nimiž není ze synchronního hlediska zřejmý sémantický vztah. Přejít mezi homografií/homonymií<sup>61</sup> a polysémií (kdy jednotlivé lexikální jednotky spolu sémanticky

<sup>61</sup> Držíme se zde terminologie běžné v anglicky psané literatuře, která rozlišuje homografy jako jednotky se stejnou psanou podobou (bez ohledu na podobu zvukovou) a homofony jako jednotky se zvukově stejnou podobou. Termín *homograf* užívaný ve *VALLEX*u tedy označuje

i geneticky souvisejí) je však v jazyce plynulý, jako homografy jsou tak ve VALLEXu vyznačena i lemmata stejné grafické podoby, u nichž sice lze vysledovat sémantickou příbuznost, která se však liší videm.

Ve VALLEXu jsou homografy rozlišovány římskou číslicí uvedenou v dolním indexu, např. *vylétat<sub>I</sub><sup>impf1</sup> – vyletovat<sup>impf2</sup> – vyletět/vylétnout<sup>pf1</sup> – vylétat<sub>II</sub><sup>pf2</sup> – vylétávat<sup>iter</sup>, dít<sub>I</sub><sup>impf</sup>, dít<sub>II</sub> se<sup>impf</sup>, stát<sub>I</sub><sup>impf</sup> – stávat<sub>I</sub><sup>iter</sup>, stát<sub>II</sub> (si)<sup>impf</sup> – stávat<sub>II</sub> (si)<sup>iter</sup>, stávat<sub>III</sub> se<sup>impf</sup> – stát<sub>III</sub> se<sup>pf</sup>.*

### 2.3.4 Reflexivní lemmata

Reflexivní lemmata reprezentují *reflexivní lexémy*, k nimž řadíme tři typy reflexivních sloves, u nichž je reflexivum *se/si* součástí lemmatu (Kettnerová – Lopatková, 2014, 2020): reflexiva tantum, odvozená/sekundární reflexiva a slovesa, jejichž lemmata se vyznačují fakultativním reflexivem *se/si*.<sup>62</sup>

#### Reflexiva tantum

Reflexiva tantum (v Karlík et al., 2002 jsou označována jako inherentně reflexivní slovesa) představují reflexivní slovesa, která nemají nereflexivní protějšek, např. *bát se<sup>impf</sup>, smát se<sup>impf</sup>*. Jejich podtřídou tvoří vlastní inherentní reciproka s reflexivní podobou, odd. 2.5.4, např. *setkávat se<sup>impf</sup> – setkat se<sup>pf</sup>* (Kettnerová – Lopatková, 2020; Kettnerová, 2020; Štícha et al., 2013). Řadí se sem též reflexivní slovesa, která nereflexivní podobu sice mají, lexikální jednotky odpovídající reflexivním a nereflexivním formám si jsou však natolik významově vzdáleny, že je nelze považovat za jediný lexém, např. *chovat se<sup>impf</sup> vs. chovat<sup>impf</sup>*.

Reflexiva tantum jsou ve VALLEXu zachycena v samostatných slovníkových heslech; tato hesla jsou vyznačena hodnotou tantum v atributu reflexverb.

#### Odvozená/sekundární reflexiva

Odvozená/sekundární reflexiva (v Karlík et al., 2002, též inherentně reflexivní varianta slovesa) představují slovesa, kde reflexivum *se/si* je slovotvorným morfémem a kde reflexivní podoba je v nějakém významovém vztahu k podobě nereflexivní, např. vyjadřuje samovolnou či bezděčnou činnost, např. *šířit se<sup>impf</sup> a vracet se<sup>impf</sup> – vrátit se<sup>pf</sup>*, nebo signalizuje reciprocitu kódovanou v lexikálním významu slovesa, např. *líbat se<sup>impf</sup>* (v takovém případě mluvíme o odvozených recipročních slovesech, viz odd. 2.5.4).

Ve VALLEXu jsou tato slovesa zachycena v samostatných slovníkových heslech a jsou dále klasifikována do následujících pěti podtříd (viz zejm. Kettnerová, 2020) specifikovaných hodnotou atributu reflexverb:

- derived-conv pro konverziva, např. *děsit se<sup>impf</sup> ← děsit<sup>impf</sup> (někoho)*;
- derived-decaus pro dekauzativa, např. *kombinovat se<sup>impf</sup> (s něčím) ← kombinovat<sup>impf</sup> (něco s něčím)*, a tzv. autokauzativa, např. *rozvádět se<sup>impf</sup> – rozvést se<sup>pf</sup> (s někým) ← rozvádět<sup>impf</sup> – rozvést<sup>pf</sup> (někoho s někým)*;
- derived-intrans pro intranzitiva, např. *dělit se<sup>impf</sup> (s někým o něco) ← dělit<sup>impf</sup> (něco někomu)*;

jak homonyma (jednotky se stejnou psanou i zvukovou podobou), tak homografy (jednotky se stejnou psanou, ale odlišnou zvukovou podobou), jak tyto termíny užívá česky psaná literatura (Karlík et al., 2002).

<sup>62</sup> O reflexivech v konstrukcích nereflexivních lexémů pojednáváme v příslušných oddílech věnovaných deagentní diatezi (odd. 2.5.2), reflexivitě (odd. 2.5.3) a reciprocitě (odd. 2.5.4).

- derived-recipr pro odvozená inherentní reciproční slovesa, např. *bít se<sup>impf</sup> (s někým)* ← *bít<sup>impf</sup> (někoho)*, *děkovat si<sup>impf</sup> (s někým)* ← *děkovat<sup>impf</sup> (někomu)*, viz též odd. 2.5.4;
- derived-nonspecific pro ostatní odvozená slovesa s reflexivním lemmatem, např. *bavit se<sup>impf</sup> (s někým)* ← *bavit<sup>impf</sup> (někoho)*.

### Fakultativní reflexiva

Jde o slovesná lemmata reprezentující stejné lexikální jednotky bez ohledu na to, zda jejich lemma obsahuje, či neobsahuje reflexivum *se/si*, např. *myslet<sup>impf</sup>* a *myslet si<sup>impf</sup>* v užitích *Myslím, že to tak není.* vs. *Myslím si, že to tak není.*, dále *začínat<sup>impf</sup>* a *začínat se<sup>impf</sup>* v užitích *Koncert začíná v osm hodin.* vs. *Koncert se začíná v osm hodin.*

Tato slovesa jsou ve VALLEXu reprezentována v rámci jediného lexému; příslušné reflexivum je vyznačeno v závorce jako fakultativní součást příslušného lemmatu, např. *myslet/myslit (si)<sup>impf</sup>* a *začínat (se)<sup>impf</sup> – začít (se)<sup>pf</sup>*.

## 2.4 Lexikální jednotky

V koncepci slovníku VALLEX reprezentují lexikální jednotky významovou složku, která spolu se složkou formální (s možnými lexikálními formami) tvoří lexém. Lexikální jednotku chápeme jako „dané slovo v daném významu“, více viz kapitolu 1.

Pro vyčleňování jednotlivých významů daného lexému neexistují testovatelná, všeobecně přijímaná kritéria, přechod od jednoho významu ke druhému je v řadě případů pozvolný. Ve VALLEXu je při rozlišování jednotlivých lexikálních jednotek kladen důraz na syntaktická kritéria, zejména na podobu valenčního rámce, včetně morfematické realizace jednotlivých valenčních doplnění (viz odd. 2.4.1). Přitom se ovšem přihlíží též k sémantice.

- Změny ve valenčním rámci (v počtu, typu i obligatornosti valenčních doplnění) vedou k vyčlenění samostatných lexikálních jednotek, a to i v případě, že je význam těchto lexikálních jednotek blízký, např. následující užití slovesa *posílat<sup>impf</sup> – poslat<sup>pf</sup>* bude popsáno dvěma lexikálními jednotkami: *poslat peníze do banky / na účet<sub>DIR3</sub>* vs. *poslat peníze dětem<sub>ADDR</sub>*.
- K vyčlenění samostatných lexikálních jednotek vede i různá syntaktická struktura významu spojená s lexikalizovanými alternacemi (odd. 1.2), např. *naložit vůz<sub>PAT</sub> senem<sub>EFF</sub>* vs. *naložit seno<sub>PAT</sub> na vůz<sub>DIR3</sub>*; *žnout trávu<sub>PAT</sub> na louce<sub>LOC</sub>* vs. *žnout louku<sub>PAT</sub>*. Tyto významově blízké lexikální jednotky jsou systematicky provázány odkazy, viz zde odd. 2.5.5.
- Jednotlivé valenční členy jsou specifikovány syntakticko-sémantickým vztahem k řídicímu slovesu, odlišnost tohoto vztahu opět vede k vyčlenění samostatných lexikálních jednotek, např. tři lexikální jednotky pro lexém *pocházet<sup>impf</sup>*: *Rukopis pochází ze 14. století<sub>TFRWH</sub>*. vs. *Jan pochází z venkova<sub>DIR1</sub>*. vs. *Všechno zlo pochází z bídy a neznalosti<sub>PAT</sub>*.
- Pokud má sloveso dva zřetelně odlišné významy (příp. více odlišných významů), jsou tyto významy popsány různými lexikálními jednotkami i v případech, kdy se valenční rámec neliší, např. dvě lexikální jednotky pro sloveso *chovat<sup>impf</sup>*: *chovat dítě<sub>PAT</sub> v náručí<sub>LOC</sub>* vs. *chovat prasata<sub>PAT</sub> na farmě<sub>LOC</sub>*.
- Jako samostatné lexikální jednotky jsou formálně zachyceny i kategoriální slovesa, která spolu s predikativními jmény tvoří víceslovné lexikální jednotky



reprezentující komplexní predikáty s kategoriálním slovesem (odd. 1.3), např. lexikální jednotka *klást<sup>impf</sup>* reprezentující slovesnou část komplexních predikátů *klást důraz<sup>CPHR</sup> / klást podmínku<sup>CPHR</sup> / klást požadavek<sup>CPHR</sup>*.

- Jako samostatné lexikální jednotky jsou též formálně reprezentovány slovesné idiomy, které tvoří víceslovné lexikální jednotky, např. *činit něčemu přítrž<sup>DPHR</sup>*.

Lexikální jednotky jsou ve *VALLEXu* číslovány arabskými číslicemi; každá lexikální jednotka je uvozena touto číslicí.

Pořadí lexikálních jednotek není zcela arbitrární, není ale přísně systematické. V této podobě slovníku je dáno intuicí autorů (s přihlédnutím ke vzorku korpusového materiálu) – primární a/nebo velmi frekventované významy jsou uváděny na prvních místech, zatímco řídké a idiomatické významy jsou řazeny na konec slovníkového hesla.

Pokud není specifikováno jinak, vztahuje se lexikální jednotka ke všem lemmatům reprezentujícím daný lexém (uvedeným v záhlaví slovníkového hesla). V případech, kdy se daná lexikální jednotka vztahuje jen k některým lemmatům ze seznamu v záhlaví, jsou za značkou *limit* uvedena všechna lemmata (s vyznačeným videm a případnými variantami a indexem pro homografy), ke kterým se tato lexikální jednotka vztahuje. (Značka *limit* se však neuvádí, pokud se daná lexikální jednotka vztahuje ke všem lemmatům uvedeným v záhlaví slovníkového hesla s výjimkou iterativa, kde omezení nebylo systematicky anotováno.)

Lexikální jednotky nesou informaci o syntaktických a sémantických rysech slovesa v daném významu. Příslušné informace jsou ve *VALLEXu* zachyceny jako povinné a nepovinné atributy lexikální jednotky. Povinné atributy musí být vyplněny pro každou lexikální jednotku. Nepovinné atributy mohou být nevyplněny, protože buď pro danou lexikální jednotku nejsou relevantní (např. kontrola se uvádí jen u sloves s touto vlastností, viz odd. 2.5.1), nebo dané informace nejsou v současné podobě dostupné (např. určení syntakticko-sémantické třídy slovesa, viz odd. 2.5.7).

Každá lexikální jednotka je charakterizována následujícími povinnými atributy:

- *valenční rámec*, viz odd. 2.4.1;
- *glosa*: sloveso nebo parafráze charakterizující daný význam slovesa u plno-významových sloves a idiomů (u kategoriálních sloves se glosa nevyskytuje); glosy nelze pokládat za synonyma, neaspírují ani na lexikografické definice, slouží pouze pro orientaci ve slovníkovém hesle; glosy jsou uváděny vždy na samostatném řádku za valenčním rámcem;
- *příklad*: věty nebo fragmenty vět obsahující dané sloveso v daném významu, případně s označením zdroje příkladu, např. SYN, SSJČ apod.

K nepovinným atributům lexikální jednotky patří:

- kontrola, viz odd. 2.5.1;
- atributy pro gramatikalizované alternace, a to:
  - diateze, viz odd. 2.5.2;
  - reflexivita, viz odd. 2.5.3;
  - reciprocita, viz odd. 2.5.4;
- atributy pro lexikalizované alternace, viz odd. 2.5.5;
- atributy pro komplexní predikáty s kategoriálním slovesem, viz odd. 2.5.6;
- syntakticko-sémantická třída, viz odd. 2.5.7;
- idiomatičnost, viz odd. 2.5.8.

### 2.4.1 Valenční rámce

Zásady valenční teorie FGP (viz zejména Panevová, 1980, 1994), která slouží jako teoretické zázemí *VALLEXu*, klasifikace aktantů a volných doplnění, zásady pro jejich rozlišování i test pro stanovení obligatornosti jsou popsány v kapitole 1.

Nejdůležitější syntakticko-sémantická charakteristika slovesa je zachycena ve formě *valenčního rámce*. Valenční rámec ve *VALLEXu* sestává z následujících typů valenčních doplnění:

- z *aktantů* (obligatorních i fakultativních),
- z *obligatorních volných doplnění*,
- z *valenčních doplnění tvořících se slovesem součástí víceslovné lexikální jednotky*  
a
- z *kvazivalenčních doplnění*.

Ve slovníku se kromě uvedených členů valenčního rámce uvádí i nevelké množství fakultativních volných doplnění (dále *typická doplnění*) charakteristických pro celé sémantické skupiny sloves.<sup>63</sup>

Ostatní volná doplnění, ačkoli se mohou se slovesy vyskytovat, nejsou ve valenčním rámci uváděna, neboť jsou podle FGP s lexikálními jednotkami volně slučitelná. Seznam valenčních doplnění uplatněných ve *VALLEXu* je uveden v odd. 2.4.2.

Ve *VALLEXu* je valenční rámec modelován jako posloupnost valenčních a nevalenčních pozic, kde každá pozice odpovídá jednomu valenčnímu, příp. typickému doplnění daného slovesa. Každá pozice je charakterizována:

- *funktorem*, označujícím typ syntakticko-sémantického vztahu mezi slovesem a jeho doplněním, viz odd. 2.4.2;
- seznamem možných *morfematických forem*, viz odd. 2.4.3;
- informací o *obligatornosti*, viz odd. 2.4.4.

### 2.4.2 Funktory

V následujícím výčtu jsou shrnuty *funktory*, označující typy syntakticko-sémantického vztahu mezi slovesem a jeho doplněním, které se ve *VALLEXu* vyskytují. Pro úplnost zde uvádíme všechny funktoři pro volná doplnění s alespoň jedním výskytem ve slovníku bez ohledu na to, zda jsou ve zde uváděných příkladových větách příslušná doplnění valenční, nebo zda jde pouze o doplnění typická, tedy nevalenční.<sup>64</sup>

#### Aktanty:

- **ACT** (Aktor / Konatel): *Petr čte dopis.*
- **PAT** (Patiens): *Potkal jsem bratra.*
- **EFF** (Výsledek děje / Efekt): *Jmenovali ho ředitelem.*
- **ADDR** (Adresát): *Petr dal Marii knihu.*
- **ORIG** (Původ): *Upekla z jablek koláč.*

<sup>63</sup> Tato doplnění se v teorii FGP chápou jako doplnění nevalenční, ve *VALLEXu* se však uvádějí, protože tato informace může být s úspěchem využita např. při automatické analýze češtiny.

<sup>64</sup> Množina funktořů, se kterými se pracuje ve FGP (a která je využita v Pražském závislostním korpusu), je bohatší (viz např. Panevová et al., 2014). Některé z těchto funktořů se však nevyskytují u slovesných doplnění, např. **MAT**, označující partitiv, srov. *sklenice piva.MAT*. Jiné funktoři specifikují vztahy, které nejsou závislostní, např. koordinaci, srov. *Petr, nebo.DISJ Marie*. Další funktoři sice reprezentují závislostní vztahy u sloves, nemají však nikdy valenční povahu, např. **ATT**, označující postoj, srov. *udělal to dobrovolně.ATT*.

**Kvazivalenční doplnění:**

- **DIFF** (Rozdíl): *Hodnota akcií stoupla o 100 %.*
- **INTT** (Záměr): *Přišel navštívit Janu.*
- **OBST** (Překážka): *Zachytila rukou o stůl.*

**Volná doplnění (abecedně):**

- **ACMP** (Doprovod): *Matka tam šla s dětmi.*
- **AIM** (Účel): *Jan šel do pekárny pro chléb.*
- **BEN** (Benefaktor): *Připravila pro děti snídani.*
- **CAUS** (Příčina): *Petr pro nemoc končí s prací.*
- **COMPL** (Doplněk): *Pracoval jako učitel.*
- **CRIT** (Kritérium): *Třídili diamanty podle velikosti.*
- **DIR1** (Směr – odkud): *Přišel z lesa promočený.*
- **DIR2** (Směr – kudy): *Vydal se do sousední vesnice přes les.*
- **DIR3** (Směr – kam): *Vydal se do sousední vesnice přes les.*
- **EXT** (Míra): *Tatínek měřil 2 metry.*
- **HER** (Dědictví): *Pojmenovali nejstaršího syna po otci.*
- **LOC** (Místo): *Narodil se v Itálii.*
- **MANN** (Způsob): *Choval se k ní laskavě.*
- **MEANS** (Prostředek): *Napsal dopis rukou.*
- **RCMP** (Náhrada): *Koupila si nové tričko za 350 Kč.*
- **REG** (Zřetel): *Situace se v tomto ohledu výrazně zlepšila.*
- **SUBS** (Substituce): *Startoval za Slávií.*
- **TFHL** (Čas – na jak dlouho): *Přerušil studium na rok.*
- **TFRWH** (Čas – ze kdy): *Jeho špatné vzpomínky pocházejí právě z tohoto období.*
- **THL** (Čas – jak dlouho): *Strávili jsme tam tři týdny.*
- **TOWH** (Čas – na kdy): *Odložili zkoušku z pondělka na úterý.*
- **TSIN** (Čas – od kdy): *Lhůtu počítáme od okamžiku dodání.*
- **TTILL** (Čas – do kdy): *Potrvá to do večera.*
- **TWHEN** (Čas – kdy): *Babička přijde zítra.*

**Doplnění jako součást víceslovné lexikální jednotky:**

- **CPHR** (Závislá část komplexního predikátu s kategoriálním slovesem): *Hygienici dávali pokuty jídelnám.*
- **DPHR** (Závislá část idiomu): *Novináři ho neustále chytali za slovo.*

Kromě těchto funktořů se ve VALLEXu vyskytuje ještě hodnota **DIR**. Tato hodnota se používá jako zkratka k vyznačení, že daná lexikální jednotka je charakterizována všemi typy doplnění směru (**DIR1**, **DIR2** a **DIR3**) jako typickými doplněními (tedy fakultativními doplněními typickými pro celé sémantické skupiny sloves).

**Pořadí funktořů:**

Funktoři jsou ve valenčním rámci uvedeny v následujícím pořadí:

1. aktanty (jsou uváděny v tzv. systémovém uspořádání, tedy v pořadí **ACT** – **ADDR** – **PAT** – **ORIG** – **EFF**, více viz Sgall et al., 1986a);
2. obligatorní volná doplnění (v pořadí vybraném autorem hesla),
3. kvazivalenční doplnění (v pořadí vybraném autorem hesla),
4. typická doplnění (v pořadí vybraném autorem hesla).

Pořadí valenčních doplnění odpovídajících závislé část komplexního predikátu s kategoriálním slovesem a idiomu stojí mimo toto pořadí a je řízeno zejména morfemickou formou daného doplnění; např. valenční doplnění s funktorem **CPHR** odpovídající přímému objektu vyjádřenému bezpředložkovým akuzativem následuje za doplněním v nepřímém objektu (typicky **ADDR**) a předchází nepřímému objektu vyjádřenému předložkovými skupinami **od+2** nebo **z+2** (typicky **ORIG**), viz např. valenční rámec kategoriálního slovesa *činit<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **CPHR**<sub>4</sub> či valenční rámec kategoriálního slovesa *získávat<sup>impf</sup>* – *získat<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **CPHR**<sub>4</sub> **ORIG**<sub>od+2,z+2</sub>.

### 2.4.3 Morfemické vyjádření

Každá valenční i nevalenční pozice může být ve větě vyjádřena omezenou množinou výrazových prostředků, morfemických forem. Ve *VALLEXu* je množina možných forem specifikována buď explicitně, nebo implicitně.

U *explicitně zachycených forem* jsou možné morfemické formy dány výčtem u dané pozice valenčního rámce (dolní index u příslušného funktoru).

- U aktantů, kvazivalenčních doplnění a doplnění odpovídajících závislé části komplexních predikátů s kategoriálními slovesy je tento seznam forem úplný (udávají se formy pro nepříznakové, tedy aktivní, nereflexivní, nerekiproční užití slovesa)<sup>65</sup> – jiné prostředky nelze pro vyjádření těchto valenčních doplnění užít.<sup>66</sup>
- V případě volných doplnění jsou explicitně uvedené formy pro dané sloveso pouze typické, lze užít i další formy dané sémantikou doplnění.
- U valenčních i nevalenčních doplnění odpovídajících závislé části idiomu platí, že pokud je množina lexikálních forem vyjadřujících danou pozici omezená (často jednočlenná), jsou ve *VALLEXu* uvedeny přímo tyto lexikální formy.

U *implicitně zachycených forem* se předpokládá, že množina možných forem je dána sémantikou doplnění, tedy vyplývá z příslušného funktoru. Jinými slovy, doplnění se může realizovat jakoukoliv formou vyjadřující daný typ doplnění; její výběr je ovšem závislý na lexikálním obsazení a kontextových podmínkách, např. *bydlí na kopci<sup>LOC</sup>* vs. *bydlí ve vesnici<sup>LOC</sup>*, *napsal dopis rukou<sup>MEANS</sup>* vs. *napsal dopis na počítači<sup>MEANS</sup>*.

**Explicitně zachycené formy.** Seznamy morfemických forem, které se mohou vyskytnout u jednotlivých valenčních pozic, sestávají z následujících typů hodnot:

- **Bezpředložkové pády.** Jednotlivé pády jsou označeny příslušnými číslicemi: 1 – nominativ, 2 – genitiv, 3 – dativ, 4 – akuzativ, 5 – vokativ, 7 – instrumentál.
- **Předložkové skupiny.** Jsou určeny lemmatem předložky (v její nevozalkizované podobě) a číslem pádu (např. **z+2**, **na+4**, **o+6**, ...). Ve *VALLEXu* se vyskytují následující předložky: *bez*, *do*, *jako*,<sup>67</sup> *jako na*, *k*, *kolem*, *kvůli*, *mezi*, *místo*, *na*, *nad*, *o*, *od*, *po*, *pod*, *podle*, *pro*, *proti*, *před*, *přes*, *při*, *s*, *u*, *v*, *z*, *za*.

<sup>65</sup> Viz poznámku pod čarou 39 v kapitole 1.

<sup>66</sup> Morfemické formy, které jsou dány gramatickými pravidly, např. pasivizací nebo reciprocitou, jsou popsány v gramatické komponentě slovníku, viz část II, Gramatická komponenta. Formy pro partitiv, např. *dodat sůl* – *dodat soli*, distributivnost, např. *rozdal jim jablíčka* – *rozdal jim po jablíčku*, či méně přesnou kvantifikaci, např. *přišlo padesát lidí* – *přišlo na padesát lidí*, *přišlo okolo padesáti lidí*, jsou ponechány zcela stranou.

<sup>67</sup> Spojku *jako* zde uvádíme mezi předložkami, neboť konkrétní valenční doplnění uvozené touto spojkou vyžaduje vždy určitý pád substantiva, který však může podléhat změně v závislosti na syntaktickém okolí, viz syntaktickou reflexivitu, odd. 1.2.

- **Infinitivní konstrukce.** Značka *inf* reprezentuje valenční doplnění ve formě infinitivu slovesa (ve vzácných případech též se spojku *než+inf*).
- **Závislé věty.** Závislé věty obsahové uvozené podřadící spojky jsou reprezentovány lemmatem této spojky; ve *VALLEXu* se vyskytují následující spojky: *aby*, *ať*, *jak*, *zda*,<sup>68</sup> *že*.  
Závislé věty obsahové, které nejsou uvozeny spojkami (např. nepřímé otázky uvozené tázacím zájmenem nebo adverbem), jsou reprezentovány zkratkou *cont*.
- **Konstrukce s adjektivy.** Zkratka *adj-číslice* specifikuje doplnění ve formě přídavného jména v příslušném pádu (např. *adj-1* pro *cítím se slabý*), případně v kombinaci s předložkou (např. *za+adj-4* pro *jeho chování měl za neslušné*).
- **Konstrukce s být.** Infinitiv slovesa *být* se může vyskytnout v konstrukci s adjektivem či s bezpředložkovým pádem (např. *být+adj-1* pro *zdá se to být dostatečné*, *být+7* pro *demolice se zdá být řešením*).
- **Část idiomu.** Závislé části idiomů jsou specifikovány odpovídajícími lexikálními formami (např. *napospas* pro idiom *ponechat napospas*).

**Implicitně zachycené formy.** Pokud není u volného doplnění explicitně určena jeho možná forma, potom množina možných forem vyplývá z funktoru pro toto doplnění. Následující výčet udává formy obvyklé pro dané funktoři (seznam vychází z nejčastějších forem pro jednotlivé funktoři v Pražském závislostním korpusu).

- **ACMP:** *bez+2*, *s+7*, *společně s+7*, *spolu s+7*, *v čele s+7*, *v souvislosti s+7*, *ve spojení s+7*, *včetně+2*, ...;
- **AIM:** *do+2*, *k+3*, *na+4*, *o+4*, *pro+4*, *pro případ+2*, *proti+3*, *v zájmu+2*, *za+4*, *za+7*, *aby*, *ať*, *že*, ...;
- **BEN:** *3*, *na+4*, *na účet+2*, *na úkor+2*, *na vrub+2*, *pro+4*, *proti+3*, *v+4*, *ve prospěch+2*, *v rozporu s+7*, *v zájmu+2*, ...;
- **CAUS:** *7*, *díky+3*, *kvůli+3*, *na+4*, *na+6*, *na základě+2*, *nad+7*, *následkem+2*, *od+2*, *pod+7*, *pod nápořem+2*, *pod tíhou+2*, *pod váhou+2*, *pro+4*, *v+6*, *v důsledku+2*, *v souvislosti s+7*, *vinou+2*, *vlivem+2*, *vzhledem k+3*, *z+2*, *z důvodu+2*, *za+4*, *za+7*, *zásluhou+2*, *adverb*, *aby*, *jelikož*, *ježto*, *poněvadž*, *protože*, *že*, ...;
- **CRIT:** *2*, *7*, *dle+2*, *na+6*, *na základě+2*, *po vzoru+2*, *podle+2*, *přiměřeně+3*, *v+6*, *v duchu+2*, *v rozporu s+7*, *ve shodě s+7*, *ve smyslu+2*, *v souladu s+7*, *v souhlase s+7*, *ve světle+2*, *v závislosti na+6*, *z titulu+2*, ...;
- **DIR1:** *od+2*, *s+2*, *z+2*, *ze strany+2*, *zpod+2*, *zpoza+2*, *adverb*, ...;
- **DIR2:** *7*, *cestou+2*, *kolem+2*, *mezi+7*, *napříč+7*, *po+6*, *podél+2*, *přes+4*, *skrz+4*, *v+6*, *adverb*, ...;
- **DIR3:** *7*, *do+2*, *do čela+2*, *k+3*, *kolem+2*, *mezi+4*, *mimo+4*, *na+4*, *na+6*, *nad+4*, *naproti+3*, *okolo+2*, *po+4*, *po+6*, *pod+4*, *proti+3*, *před+4*, *přes+4*, *směrem do+2*, *směrem k+3*, *směrem na+4*, *v+4*, *vedle+2*, *za+4*, *za+7*, *adverb*, ...;
- **EXT:** *2*, *4*, *7*, *do+2*, *k+3*, *kolem+2*, *na+4*, *na+6*, *nad+4*, *okolo+2*, *po+6*, *pod+7*, *přes+4*, *v+4*, *z+2*, *za+4*, *adverb*, ...;
- **HER:** *po+6*, *podle+2*, ...;
- **LOC:** *blízko+2*, *blízko+3*, *daleko+2*, *do+2*, *kolem+2*, *mezi+7*, *mimo+4*, *na+4*, *na+6*, *na úroveň+2*, *nad+7*, *naproti+3*, *nedaleko+2*, *okolo+2*, *po+6*, *poblíž+2*, *pod+7*, *podél+2*, *proti+3*, *před+7*, *přes+4*, *při+6*, *stranou+2*, *u+2*, *uprostřed+2*, *uvnitř+2*, *v+6*, *v čele+2*, *v oblasti+2*, *v rámci+2*, *v řadě+2*, *vedle+2*, *za+4*, *za+7*, *adverb*, ...;
- **MANN:** *7*, *do+2*, *formou+2*, *na+4*, *na+6*, *nad+4*, *o+4*, *po+6*, *pod+7*, *proti+3*, *před+7*, *přes+4*, *při+6*, *s+7*, *v+4*, *v+6*, *ve formě+2*, *v podobě+2*, *vedle+2*, *z+2*, *za+4*, *za+7*, *jak*, *že*, *adverb*, ...;
- **MEANS:** *7*, *cestou+2*, *díky+3*, *do+2*, *na+4*, *na+6*, *o+6*, *po+6*, *pod+7*, *pomocí+2*, *prostřednictvím+2*, *přes+4*, *s+7*, *s pomocí+2*, *skrz+4*, *v+6*, *z+2*, *za+4*, *za pomoci+2*, *že*, *adverb*, ...;
- **REG:** *7*, *bez ohledu na+4*, *bez zřetele k+3*, *k+3*, *kolem+2*, *na+4*, *na+6*, *na téma+2*, *nad+7*, *nezávisle na+6*, *o+6*, *ohledně+2*, *po+6*, *pro+4*, *před+7*, *při+6*, *s+7*, *s ohledem na+4*, *se zřetelem k+3*, *se zřetelem na+4*, *u+2*, *v+6*, *v otázce+2*, *v případě+2*, *v rámci+2*, *v souvislosti s+7*, *ve věci+2*, *ve vztahu k+3*, *vůči+3*, *vzhledem k+3*,

<sup>68</sup> Podoba *zda* je užitá i pro reprezentaci spojky *jestli*.

- z+2, z hlediska+2, za+4, adverb, ...;
- **SUBS**: jménem+2, místo+2, namísto+2, výměnou za+4, za+4, ...;
- **TFHL**: do+2, na+4, po+2, pro+4, adverb, ...;
- **TFRWH**: od+2, z+2, ...;
- **THL**: 2, 4, 7, do+2, na+4, po+4, po dobu+2, přes+4, v+2, za+4, adverb, až, dokud, ...;
- **TOWH**: do+2, k+3, na+4, pro+4, adverb, ...;
- **TSIN**: od+2, počínaje+7, z+2, adverb, ...;
- **TTILL**: do+2, k+3, po+4, adverb, až, dokud, než, ...;
- **TWHEN**: 2, 4, 7, do+2, k+3, kolem+2, koncem+2, mezi+7, na+4, na+6, na závěr+2, než, o+6, okolo+2, po+6, počátkem+2, postupem+2, poté co, před+7, předtím než, při+6, s+7, u příležitosti+2, v+4, v+6, v době+2, v období+2, v průběhu+2, v závěru+2, z+2, za+2, za+4, začátkem+2, adverb, až, jakmile, když, ...

#### 2.4.4 Obligatornost slovesného doplnění

Ve *VALLEX*u se (v souladu s valenční teorií FGP) slovesná doplnění dělí na obligatorní a fakultativní (Panevová, 1980). *Obligatorností* se rozumí povinná přítomnost daného doplnění v hloubkové (tektogramatické) struktuře, více viz odd. 1.1.

Opozice obligatornosti a fakultativnosti je zachycena u každé pozice valenčního rámce:

- Obligatorní doplnění (aktanty, kvazivalenční doplnění, volná doplnění a doplnění tvořící součást víceslovných jednotek) jsou tištěna zvýrazněným písmem, např. **LOC** značí obligatorní volné doplnění Místo, **CPHR** značí obligatorní závislou část komplexního predikátu.
- Stejným písmem jsou tištěny i fakultativní aktanty a kvazivalenční doplnění (patří též do úzce chápaného valenčního rámce), ty jsou navíc odlišeny značkou <sup>opt</sup> v horním indexu, např. **EFF<sup>opt</sup>** značí fakultativní aktant Efekt.
- Typická volná doplnění, která rozšiřují tradiční valenční rámec, jsou tištěna obyčejným písmem a označena horním indexem <sup>typ</sup>, např. **BEN<sup>typ</sup>** značí typické volné doplnění Benefaktor, **DPHR<sup>typ</sup>** značí fakultativní část idiomu.

## 2.5 Doplnující syntaktické informace

Jednotlivé lexikální jednotky mohou být obohaceny o doplňující syntaktické, případně syntakticko-sémantické informace úzce související s valencí slovesa. Ve *VALLEX*u je zachycena informace o kontrole (odd. 2.5.1) a o gramatikalizovaných alternacích, a to o diatezích (odd. 2.5.2), o reflexivitě (odd. 2.5.3) a o recipicitě (odd. 2.5.4). Tyto gramatické jevy přímo ovlivňují povrchové projevy valence.

Dále se u vybraných lexikálních jednotek uvádí odkaz na lexikální jednotky ve vztahu lexikalizované alternace (odd. 2.5.5) a jejich zařazení do syntakticko-sémantické třídy (odd. 2.5.7), které umožňují zkoumat, jak se sémantická blízkost sloves odráží v jejich valenčních vlastnostech.

U lexikálních jednotek odpovídajících kategoriálním slovesům se uvádí odkazy k predikativním jménům vytvářejícím s danými slovesy komplexní predikáty, dále je zde informace o koreferenci valenčních doplnění a o případné korespondenci ‚Kauzátor‘ (odd. 2.5.6).

Z pohledu valence je relevantní též příznak pro idiom (odd. 2.5.8), neboť frazémy a idiomy často vykazují specifické valenční chování.

### 2.5.1 Kontrola

Termínem *kontrola* (značka *control*) se ve *VALLEXu* rozumí vlastnost některých sloves (tzv. sloves kontroly) vyžadovat koreferenci mezi některým svým valenčním doplněním („controller“) a valenčním doplněním podřízeného slovesa („controllee“) (viz zejm. Panevová, 1996). Ve *VALLEXu* je tento vztah zaznamenán pouze pro slovesa, která mohou mít valenční doplnění ve formě infinitivu (bez ohledu na jeho funktor). Za kontrolovaný člen („controllee“) je pak považován subjekt tohoto infinitivu (který je v povrchové podobě věty v češtině nevyjádřitelný), kontrolující člen („controller“) je výraz s ním koreferenční, typicky člen valenčního rámce řídicího slovesa kontroly.

Ve *VALLEXu* je kontrola zachycena v atributu *control* následujícím způsobem:

- atribut *control* má hodnotu funktoru toho doplnění z valenčního rámce slovesa, které je v koreferenčním vztahu s (nevyjádřeným) subjektem infinitivu;
- atribut *control* má hodnotu *ex* v případě, že ve valenčním rámci řídicího slovesa kontroly nelze takové doplnění identifikovat.

Atribut *control* je vyznačen u 540 lexikálních jednotek, například:

- *control*: **ACT**, např. *pokoušet se<sup>impf</sup> – pokusit se<sup>pf</sup>*, srov. *Jiří<sup>ACT</sup> se pokusí přijít.* (~ *Jiří přijde.*)
- *control*: **PAT**, např. *slyšet<sup>impf</sup>*, srov. *Děti slyší někoho<sup>PAT</sup> přicházet.* (~ *Někdo přichází.*)
- *control*: **ADDR**, např. *doporučovat<sup>impf</sup> – doporučit<sup>pf</sup>*, srov. *Doporučili mu<sup>ADDR</sup> jít k lékaři.* (~ *(On) půjde k lékaři.*)
- *control*: **ex**, např. *jít<sup>impf</sup>*, srov. *Jde to udělat.* (ve smyslu „lze to udělat“) (~ *Kdokoli to udělá.*)

### 2.5.2 Diateze

Slovník *VALLEX* u lexikálních jednotek zachycuje možnost tvořit příznakové konstrukce jednotlivých diatezí, neboť tyto konstrukce systematickým způsobem mění valenční charakteristiku sloves: diateze jsou typicky spojeny s odsunutím situačního participantu odpovídajícího Konateli (**ACT**) z prominentní syntaktické pozice subjektu, přičemž korespondence situačních participantů a valenčních doplnění zůstává zachována (Panevová et al., 2014), více zde odd. 1.2; z formálního hlediska tyto změny popisuje gramatická komponenta.<sup>69</sup>

V datové komponentě *VALLEXu* je v atributu *diat* uveden výčet možných diatezí, do nichž daná lexikální jednotka slovesa vstupuje. Tento atribut může nabývat následujících hodnot:

- *passive* pro diateze, v jejichž příznakovém členu má sloveso formu trpného participia s pomocným slovesem *být* (vyznačeno u 3 305 lexikálních jednotek); explicitně označuje diatezi pasivní, implicitně zahrnuje i diatezi rezultativní prostou;

<sup>69</sup> Gramatická komponenta slovníku (zde část II) obsahuje pravidla, pomocí nichž je možné z valenčního rámce pro nepříznakové užití slovesa (uvedeného u každé lexikální jednotky) odvodit morfemické formy valenčních doplnění typické pro příznakové konstrukce diatezí, označované dále též jako valenční rámce pro příznakové členy diateze (případně též odvozené valenční rámce), viz též odd. 1.2.

- **deagent** pro diateze, v nichž je příznakový člen realizován reflexivní formou slovesnou (4 061 lexikálních jednotek); explicitně vyznačuje deagentní diatezi, implicitně diatezi dispoziční;
- **poss** pro diateze, v nichž sloveso v příznakovém členu má formu trpného participia s pomocným slovesem *mít* (1 829 lexikálních jednotek); explicitně vyznačuje rezultativ posesivní, u příkladů jsou rozlišeny následující podtypy:
  - **poss<sub>nonv</sub>**: nekonverzní typ, kdy subjektem v příznakové konstrukci je Konatel,
  - **poss<sub>conv</sub>**: konverzní typ, kdy je Konatel v příznakové konstrukci odsunut z pozice subjektu,
  - **poss<sub>both</sub>**: homonymní případy, které lze rozlišit až na základě širšího kontextu;
 implicitně označuje též recipientní pasivní diatezi s pomocným slovesem *mít*;
- **recipient** pro recipientní pasivní diatezi, u níž má sloveso v příznakovém členu formu trpného participia s pomocným slovesem *dostat* (124 lexikálních jednotek).

Příznakové členy jednotlivých diatezí jsou ve *VALLEX*u exemplifikovány příklady z Českého národního korpusu (řada SYN).

Pravidla umožňující pro slovesa vymezená atributem *diat* odvodit syntaktické struktury vyjadřující představující příznakové členy příslušných diatezí jsou popsána v gramatické komponentě, zde část II, kapitola 3.<sup>70</sup>

### 2.5.3 Reflexivita

Reflexivitou se zde rozumí skutečnost, že reflexivní osobní zájmeno (jeho krátké, klitické formy *se/si* a dlouhé formy *sebe/sobě*)<sup>71</sup> vyjadřuje referenční totožnost aktantu v subjektové pozici (typicky Konatele (**ACT**)), sporadicky v objektové pozici (typicky Patientu (**PAT**)), a doplnění vyjádřeného daným reflexivem. Situační participanty korespondující se zasaženými valenčními doplněními tedy mají totožný denotát (Kettnerová – Lopatková, 2018).

Ve *VALLEX*u je možnost vytvářet reflexivní konstrukce zachycena v atributu *reflex*;<sup>72</sup> tento atribut specifikuje pomocí funktořů dvojici valenčních doplnění, která odpovídají situačním participantům s totožným denotátem. Informace se omezuje na aktanty, obligatorní volná doplnění a kvazivalenční doplnění (fakultativní volná doplnění zasažená reflexivitou ve slovníku zachycena nejsou). Například:

<sup>70</sup> Slovesa mohou tvořit struktury, ve kterých se kombinují příznakové konstrukce diatezí spolu s reciprocitou, srov. *Ty jsou k sobě vzájemně připevněny v horní i dolní části chytrými sponami.*, či reflexivitou, srov. *Ponechán sám sobě, dokázal prospat skoro všechn čas.*. Možnosti kombinace různých typů gramatikalizovaných alternací a jejich zachycení pomocí pravidel vyžadují další zkoumání, *VALLEX* je v této verzi nepostihuje.

<sup>71</sup> Důvody pro klasifikaci klitického reflexiva *se/si* jako zájmena spolu s citacemi relevantních prací uvádíme v (Kettnerová et al., 2015; Kettnerová – Lopatková, 2020), k tématu viz též Komárek et al. (1986), Komárek (2001) a dále Fried (2004).

<sup>72</sup> Informaci zachycenou v atributu *reflex* je třeba odlišit od případů, kdy klitické reflexivum *se/si* nepředstavuje reflexivní osobní zájmeno, ale je součástí slovesného lemmatu (tyto případy jsou popsány v odd. 2.3.4), nebo jde o tvarotvorný formant vytvářející reflexivní formu slovesa užívanou v deagentní diatezi (viz odd. 2.5.2). Reflexivní osobní zájmeno může být dále příznakem reciprocit; k zachycení těchto případů viz odd. 2.5.4.



- reflex: **ACT–PAT**, např. *mýt<sup>impf</sup>*, srov. *Ráno se myje studenou vodou.*
- reflex: **ACT–OBST**, např. *rozbíjet<sup>impf</sup> – rozbít<sup>pf</sup>*, srov. *Nutili ho ležet na zádech v zimním přílivu a nechat o sebe rozbíjet ledové vlny (SYN)*
- reflex: **ACT–DIR3**, např. *bodat<sup>impf</sup> – bodnout<sup>pf</sup>*, srov. *Dodnes mi nedělá dobře sama do sebe bodat jehlu. (SYN)*
- reflex: **ADDR–PAT**, např. *smiřovat<sup>impf</sup> – smířit<sup>pf</sup>*, srov. *Náboženství je cokoliv, co tě smiřuje se sebou samým. (SYN)*

Reflexivita může u jedné lexikální jednotky slovesa zasahovat i více dvojic valenčních doplnění; v takovém případě je každá dvojice uvedena v samostatném atributu reflex rozlišeném arabskou číslicí, například pro lexém *doporučovat<sup>impf</sup> – doporučit<sup>pf</sup>*:

- reflex1: **ACT–ADDR**, srov. *A co byste doporučila sobě? (SYN)*
- reflex2: **ACT–PAT**, srov. *Generál Vacek doporučil sám sebe a ještě plukovníka Zdeňka Zbytka. (SYN)*

Ve slovníku *VALLEX* je možnost tvořit reflexivní konstrukce vyznačena u 2 291 lexikálních jednotek (tedy u 3 287 lexikálních jednotek, počítají-li se vidové protějšky zvlášť).<sup>73</sup> Pravidla umožňující pro slovesa vymezená atributem reflex odvodit syntaktické struktury vyjadřující reflexivitu jsou popsána v gramatické komponentě, zde část II, kapitola 4.

## 2.5.4 Reciprocita

Reciprocitou se zde rozumí souhrn jazykových prostředků, které vyjadřují sémantický rys vzájemnosti, do kterého vstupují dva (zřídka tři) situační participanty (a jim odpovídající valenční či nevalenční doplnění), viz (Karlík et al., 2002) a tam citovanou základní literaturu, zde též odd. 1.2. Mezi tyto prostředky se řadí jednak prostředky lexikální, jednak prostředky gramatické (viz zejm. Evans, 2008; Haspelmath, 2007).

V návaznosti na Panevovou a Mikulovou (2007) jsou ve *VALLEXu* vzhledem k reciprocitě rozlišeny tři typy sloves (kritéria viz Kettnerová – Lopatková, 2020):

- Primární inherentně reciproční slovesa*, tedy slovesa, která rys vzájemnosti nesou již ve svém lexikálním významu; jedná se jednak o slovesa s nereflexivním lemmatem, např. *soutěžit<sup>impf</sup>* a *diskutovat<sup>impf</sup>*, jednak o slovesa s reflexivním lemmatem, kdy nereflexivní lemma slovesa buď vůbec neexistuje, nebo nese výrazně odlišný význam, např. *setkávat se<sup>impf</sup> – setkat se<sup>pf</sup>*, dále *hádat<sub>II</sub> se<sup>impf</sup>* či *utkávat<sub>II</sub> se<sup>impf</sup> – utkat<sub>II</sub> se<sup>pf</sup>*.
- Odvozená inherentně reciproční slovesa*, tedy slovesa, která vznikla odvozením od nereflexivních sloves typu C (viz níže) slovtvorným formantem *se/si* a tímto slovtvorným procesem získala lexikální rys vzájemnosti, např. *líbat se<sup>impf</sup>*, dále *potkávat se<sup>impf</sup> – potkat se<sup>pf</sup>* či *míjet se<sup>impf</sup> – minout se<sup>pf</sup>*; do vztahu vzájemnosti u těchto sloves vstupuje vždy participant odpovídající Konateli (**ACT**) vyjádřenému v základové konstrukci v pozici subjektu a participant korespondující s Patientem **PAT** nebo Adresátem **ADDR** vyjádřeným v pozici nepřímého objektu formou **s+7**.<sup>74</sup>

<sup>73</sup> Možnost kombinovat různé typů gramatikalizovaných alternací ve *VALLEXu* zachycena není, viz též pozn. pod čarou 70.

<sup>74</sup> Argumenty svědčící pro chápání těchto případů jako odvozených reflexivních sloves uvádí Kettnerová (2020).

C. *Ostatní slovesa s možností recipročního užití*, tedy slovesa, která rys vzájemnosti ve svém významu nenesou, vyjádření vzájemnosti některých svých participantů však umožňují, např. *líbat<sup>impf</sup>*, *potkávat<sup>impf</sup> – potkat<sup>pf</sup>*, dále *fotografovat<sup>impf</sup>*, *napodobovat<sup>impf</sup> – napodobit<sup>pf</sup>* a *oceňovat<sup>impf</sup> – ocenit<sup>pf</sup>*.

Určujícím rysem sloves typu A a B (oproti slovesům typu C) je tedy skutečnost, že mohou vyjadřovat vzájemnost mezi některými ze svých participantů již ve svých základových syntaktických strukturách, v nichž jsou tyto participanty rozloženy do rozdílných valenčních pozic (k vyjádření vzájemnosti u těchto sloves tak již není třeba dalších gramatických prostředků); slovesa obou těchto typů dále označujeme jako *inherentně reciproční slovesa*. Tato slovesa mají u příslušných lexikálních jednotek atribut *reciprverb*, ve kterém hodnota *inherent* indikuje, že jde o slovesa inherentně reciproční. Slovesa typu B, náležící k odvozeným reflexivním slovesům, jsou od sloves typu A odlišena hodnotou *derived-recipr* v atributu *reflexverb*, srov. odd. 2.3.4 výše.

Oproti tomu u sloves typu C je vyjádření vzájemnosti podmíněno uplatněním operace *syntaktické reciprokalizace*, která vede ke změnám v korespondenci participantů a valenčních doplnění a ke změnám v povrchověsyntaktické struktuře zasažených doplnění (bez těchto změn, tedy jsou-li participanty rozloženy do separátních valenčních pozic, slovesa typu C vzájemnost nevyjadřují). Operace syntaktické reciprokalizace je ve *VALLEXu* zachycena jako jedna z gramatikalizovaných alternací, viz též odd. 1.2, podrobněji pak část II, kapitulu 5.

Inherentně reciproční slovesa sice mohou operaci syntaktické reciprokalizace podléhat také, není však u nich nutnou podmínkou pro vyjádření vzájemnosti (viz Kettnerová – Lopatková, 2020).

Ve *VALLEXu* je možnost podléhat syntaktické reciprokalizaci vyznačena u všech tří typů sloves; příslušné lexikální jednotky mají v atributu *recipr* pomocí funktorů specifikovanu dvojici, příp. trojici valenčních doplnění, která mohou být zasažena syntaktickou reciprokalizací, viz též řešení navrhané Panevovou (1999), například:

- recipr: **ACT–ADDR**, např. *hádat<sub>II</sub> se<sup>impf</sup>*, srov. *Petr a Pavel se spolu neustále hádali*.
- recipr: **ACT–PAT**, např. *stávkovat<sup>biasp</sup>*, srov. *V Evropě proti sobě stávkují třeba i jednotlivé odborové svazy*.
- recipr: **ACT–PAT**, např. *navštěvovat<sup>impf</sup> – navštívit<sup>pf</sup>* i *navštěvovat se<sup>impf</sup> – navštívit se<sup>pf</sup>*, srov. *Navštěvovali se pravidelně celá léta.*<sup>75</sup>
- recipr: **PAT–EFF**, např. *kombinovat<sup>impf</sup>*, srov. *... a dokázal se zvláště působivým účinkem kombinovat upřímnost a nejistotu*.
- recipr: **PAT–DIR3**, např. *lepít<sup>impf</sup>*, srov. *Sušenky potíráme krémem a lepíme je k sobě*.
- recipr: **ACT–ADDR–PAT**, např. *seznamovat<sup>impf</sup> – seznámit<sup>pf</sup>*, srov. *Děti se pomalu vzájemně seznamovaly*.

Reciprocita může u téže lexikální jednotky zasahovat více než jednu dvojici valenčních doplnění. V takovém případě je každá dvojice uvedena v samostatném atributu *recipr* následovaném arabskou číslicí. Taková lexikální jednotka pak může vůči jedné ze zasažených dvojic situačních participantů a jim odpovídajících valenčních doplnění nést rysy inherentně recipročního slovesa (pro tuto dvojici doplnění pak atribut

<sup>75</sup> V případě odvozených recipročních sloves (typ B) a jejich základových sloves (typ C) je ve *VALLEXu* uváděna reciprocita u obou typů, viz též argumentaci v (Kettnerová – Lopatková, 2020).

reciprverb koindexovaný příslušnou arabskou číslicí s atributem recipr nese hodnotu inherentní); vůči druhé dvojici se pak tato jednotka může chovat jako sloveso typu C (tedy vyjádření vzájemnosti je u této dvojice doplnění podmíněno uplatněním operace syntaktické reciprokalizace), viz např. *vyprávět si/vypravovat<sub>II</sub> si<sup>impf</sup>*, či *seznamovat<sup>impf</sup> – seznámit<sup>pf</sup>*.

- recipr1: **ACT–ADDR**, např. *vyprávět si/vypravovat<sub>II</sub> si<sup>impf</sup>*, srov. ... *když jste si spolu v noci vyprávěli o Druidech a o magii.*, je vzhledem k této dvojici doplnění inherentně recipročním slovesem (typ B)
- recipr2: **ACT–PAT**, např. *vyprávět si/vypravovat<sub>II</sub> si<sup>impf</sup>*, srov. *Cestou si vyprávějí o sobě a řeknou si svá příjmení.*, je vzhledem k této dvojici doplnění slovesem typu C
- recipr1: **ADDR–PAT**, např. *seznamovat<sup>impf</sup> – seznámit<sup>pf</sup>*, srov. *Jan seznámil děti mezi sebou.* (typ A)
- recipr2: **ACT–PAT**, např. *seznamovat<sup>impf</sup> – seznámit<sup>pf</sup>*, srov. *Jan a Jarka se navzájem seznámili se svými partnery.* (typ C)

VALLEX se omezuje na zachycení případů reciprocity, do které vstupují aktanty, obligatorní volná doplnění slovesa a kvazivalenční doplnění (fakultativní volná doplnění zasažená syntaktickou reciprokalicí ve slovníku zachycena nejsou); možnost recipročního užití je zde vyznačena u 2 744 lexikálních jednotek (u 4 453 lexikálních jednotek, počítají-li se vidové protějšky zvláště, z toho 328 lexikálních jednotek (tedy 508 lexikálních jednotek, počítají-li se vidové protějšky zvláště) je označeno jako inherentní reciproční sloveso (vzhledem k alespoň jedné z dvojic valenčních doplnění).

Pravidla umožňující pro slovesa vymezená atributem recipr odvodit reciproční konstrukce vzniklé syntaktickou reciprokalicí jsou popsána v gramatické komponentě, zde část II, kapitola 5.<sup>76</sup>

### 2.5.5 Lexikalizované alternace

Lexikalizované alternace se týkají vztahů mezi odlišnými lexikálními jednotkami téhož slovesného lexému, které se vyznačují totožným situačním významem, avšak odlišují se ve strukturním významu (Panevová et al., 2014). V těchto případech je stejná množina situačních participantů pokaždé jiným způsobem rozmístěna do valenčního rámce.

Ve slovníku VALLEX jsou alternace zachyceny pomocí následujících atributů:

- conv pro lexikálněsémantické konverze;
- multiple pro rozdílnou strukturní realizaci téhož situačního participantu;
- split pro strukturní rozpad situačního participantu na dvě valenční doplnění.

Tyto typy lexikalizovaných alternací se dále klasifikují podle zasažených situačních participantů.

<sup>76</sup> Možnost kombinovat různé typy gramatikalizovaných alternací ve VALLEXu zachycena není, viz též pozn. pod čarou 70.

**Lexikálněsémantické konverze: conv**

Tato alternace je vyznačena u 307 lexikálních jednotek.

**A. Objektové konverze**

- Locatum–Location (lokativní konverze) (ve VALLEXu 148 lexikálních jednotek)
  - Vytvoření souvýskytu (formation), např. *Řidič načerpal benzín do nádrže.* – *Řidič načerpal plnou nádrž benzínu.*
  - Vytvoření souvýskytu (formation person), např. *Matka oblékla dětem sváteční šaty.* – *Matka oblékla děti do svátečních šatů.*
  - Zrušení souvýskytu (destruction), např. *Petra vyčistila skvrnu ze sukně.* – *Petra vyčistila sukni od skvrn.*
  - Zrušení souvýskytu (destruction person), např. *Matka svlékala dítěti kabát.* – *Matka svlékala dítě z kabátu.*
- Material–Product (84 lexikálních jednotek), např. *Jan lámal kousky z tabulky čokolády.* – *Jan lámal tabulku čokolády na kousky.*
- Theme–Path (4 lexikální jednotky), např. *Sebevrah si prohnal kulku hlavou.* – *Sebevrah si prohnal hlavu kulkou.*
- Hole–Affected\_object (4 lexikální jednotky), např. *Rybáři prolomili díru do ledu.* – *Rybáři prolomili led.*
- Affliction–Patient (8 lexikálních jednotek), např. *Lékař vyléčil pacientovi nemoc.* – *Lékař vyléčil pacienta z nemoci.*
- Theme\_1–Theme\_2 (8 lexikálních jednotek), např. *Jan splácel rodičům peníze za nájem.* – *Jan splácel rodičům nájem.*

**B. Subjektové konverze**

- Bearer\_of\_action–Location (28 lexikálních jednotek), např. *V klášteře zněla majestátní hudba.* – *Klášter zněl majestátní hudbou.*
- Substance–Source (12 lexikálních jednotek), např. *Na letišti explodovala bomba.* – *Letiště explodovalo.*
- Locatum–Location (objectless) (lokativní konverze bez objektu) (10 lexikálních jednotek), např. *Z plného popelníku se vysypal popel.* – *Popelník se vysypal.*
- Theme–Path (objectless) (2 lexikální jednotky), např. *Stropem protekla voda.* – *Strop protekl.*

**Rozdílná strukturní realizace téhož situačního participantu: multiple**

Tato alternace je vyznačena u 140 lexikálních jednotek.

**A. Rozdílná strukturní realizace téhož participantu u sloves pohybu**

- Source (4 lexikální jednotky), např. *Výletníci scházeli z kopce.* – *Výletníci scházeli kopec.*
- Path (14 lexikálních jednotek), např. *Děti probíhaly lesem.* – *Děti probíhaly les.*
- Goal (8 lexikálních jednotek), např. *Výprava vyšla na kopec.* – *Výprava vyšla kopec.*
- Boundary (10 lexikálních jednotek), např. *Ostružiní přerůstá přes plot.* – *Ostružiní přerůstá plot.*
- Area (2 lexikální jednotky), např. *Kostelem prolínala vůně kadidla.* – *Kostel prolínala vůně kadidla.*
- Impactee (10 lexikálních jednotek), např. *Jan bušil do soupeře pěstmi.* – *Jan bušil soupeře pěstmi.*

**B. Rozdílná strukturní realizace téhož participantu u sloves umístění**

- Location (60 lexikálních jednotek), např. *Nájemníci ukládají odpad do kontejneru.* – *Nájemníci ukládají odpad v kontejneru.*

**C. Rozdílná strukturní realizace téhož participantu u sloves cogitandi a u sloves pocitů a stavů**

- Judgment (14 lexikálních jednotek), např. *Tuto událost vykládáme jako nepolitickou.* – *Tuto událost vykládáme nepoliticky.*
- Subject\_matter (4 lexikální jednotky), např. *Studenti zaměřovali své studium spíš na lingvistiku.* – *Studenti zaměřovali své studium spíš lingvisticky.*
- Subject\_matter (objectless) (4 lexikální jednotky), např. *Jan se zaměřoval na lingvistiku.* – *Jan se zaměřoval lingvisticky.*
- State (4 lexikální jednotky), např. *Zprávy o něm ho uchovaly živého.* – *Zprávy o něm ho uchovaly naživu.*
- State (objectless) (6 lexikálních jednotek), např. *Jan se v poslední době cítil jako stařík.* – *Jan se v poslední době cítil staře.*

**Rozpad situačního participantu na dvě valenční doplnění: split**

Tato alternace je vyznačena u 344 lexikálních jednotek.

- Information (156 lexikálních jednotek), např. *Sousedka si stěžovala rodičům, že syn pije.* – *Sousedka si stěžovala rodičům na syna, že pije.*
- Phenomenon (72 lexikálních jednotek), např. *Jan si pomyslel, že je Petra nafoukaná.* – *Jan si pomyslel o Petře, že je nafoukaná.*
- Inference (8 lexikálních jednotek) *Zdálo se mi, že je to změna k dobrému.* – *Zdálo se mi to být změnou k dobrému.*
- Stimul (80 lexikálních jednotek), např. *V okně prvního poschodí zahlédla, jak se na ni její manžel dívá.* – *V okně prvního poschodí zahlédla svého manžela, jak se na ni dívá.*
- Path (30 lexikálních jednotek), např. *Přívoz převáží turisty přes řeku.* – *Přívoz převáží turisty z jedné strany řeky na druhou.*

**2.5.6 Komplexní predikáty s kategoriálním slovesem**

Informace o syntaktickém chování komplexních predikátů je rozložena mezi kategoriální slovesa a predikativní jména. VALLEX zachycuje celkem 1 524 komplexních predikátů, tedy kombinací lexikální jednotky kategoriálního slovesa a lexikální jednotky predikativního jména (jde celkem o 118 slovesných lexikálních jednotek a 353 lexikálních jednotek jmen; uvedený počet komplexních predikátů je reprezentován celkem 2 528 kolokáty, tj. kombinacemi lemmatu kategoriálního slovesa (146 slovesných lemmat) a lemmatu predikativního jména (292 jmenných lemmat).<sup>77, 78</sup>

<sup>77</sup> Výběr anotovaných kolokátů popisují Kettnerová et al. (2016; 2018).

<sup>78</sup> Predikativní jména, která se v datech pojila pouze s jediným kategoriálním slovesem, nebyla dále syntakticky anotována; taková jména jsou uvedena jako výčet lemmat u příslušných kategoriálních sloves v atributu *lc*. Pokud započítáme i tyto komplexní predikáty, původní počet se zvýší o 324 predikátů, které jsou reprezentovány 607 kolokáty (tj. na 1 848 komplexních predikátů reprezentovaných 3 135 kolokáty).

Základní informaci o valenční charakteristice komplexních predikátů poskytují valenční rámce kategoriálních sloves a predikativních jmen, pro úplný popis hloubkové a syntaktické struktury těchto predikátů jsou dále zapotřebí informace poskytované následujícími atributy uvedenými u kategoriálních sloves:

- lvc poskytující výčet predikativních jmen (resp. jejich identifikátorů), se kterými dané kategoriální sloveso vytváří komplexní predikát;
- map zachycující informaci o koreferenci valenčních doplnění kategoriálního slovesa a predikativního jména ve formě dvojic funktorů koreferujících doplnění (rozlišených po řadě pomocí doplních indexů *verb* a *noun*);
- instig podávající informaci o valenčním doplnění kauzativního kategoriálního slovesa, s nímž koresponduje participant s rolí ‚Kauzátora‘ (pouze u kauzativních kategoriálních sloves).

V případě, že v rámci jedné slovesné lexikální jednotky jsou tyto charakteristiky pro různé dvojice daného kategoriálního slovesa a predikativního jména tvořící výsledný komplexní predikát rozdílné, jsou příslušné atributy sdruženy do skupin rozlišených arabskou číslicí tak, aby bylo tvoření jednotlivých komplexních predikátů jednoznačně popsáno. Pak je touto arabskou číslicí označen i příklad. Například:

- činit*<sup>impf</sup> ○ lvc1: *nabídka-1, výtka-1*  
 map1: **ACT**<sub>verb</sub>–**ACT**<sub>noun</sub>, **ADDR**<sub>verb</sub>–**ADDR**<sub>noun</sub>  
 example1: *Klaus nám fakticky činí nabídku zvláštního konceptu svobody, ..., Proto nelze činit výtky nikomu.*
- lvc2: *ústupek-1*  
 map2: **ACT**<sub>verb</sub>–**ACT**<sub>noun</sub>, **ADDR**<sub>verb</sub>–**PAT**<sub>noun</sub>  
 example2: *Spojenci USA se dohodli nečinit ústupky únoscům.*

### 2.5.7 Syntakticko-sémantické třídy

Část lexikálních jednotek (3 206) z celkového počtu 6 829 (tedy přibližně 47 % všech lexikálních jednotek) má určenu *syntakticko-sémantickou třídu* (značka *class*). Tyto třídy byly budovány striktně „zdola nahoru“ – seskupováním lexikálních jednotek s podobnými syntaktickými vlastnostmi, přičemž se přihlíželo k jejich sémantice. Zdůrazněme zde, že syntakticko-sémantické třídy jsou tvořeny jednotlivými lexikálními jednotkami, nikoliv celými lexémy – víceznačný lexém se tedy může vyskytovat v několika třídách.

Bylo vytvořeno následujících 22 syntakticko-sémantických tříd:

- *appoint* verb (24 lexikálních jednotek), např. *nomínovat*<sup>biasp</sup>, *určovat*<sup>impf</sup>–*určit*<sup>pf</sup> (~ *určovala své zástupce*), *ustanovovat*<sup>impf</sup>–*ustanovit*<sup>pf</sup>;
- *cause motion* (40 lexikálních jednotek), např. *mávat*<sup>impf</sup>–*mávnout*<sup>pf</sup>, *hýbat*<sup>impf</sup>–*hnout*<sup>pf1</sup>–*hýbnout*<sup>pf2</sup> (~ *hýbat pravou rukou*);
- *combining* (95 lexikálních jednotek), např. *míchat*<sup>impf</sup> (~ *míchat žlutky s moukou v těsto*), *přidávat*<sup>impf</sup>–*přidat*<sup>pf</sup>, *spojovat*<sup>impf</sup>–*spojit*<sup>pf</sup>;
- *communication* (433 lexikálních jednotek), např. *číst*<sup>impf</sup>, *hovoreit*<sup>impf</sup>, *nařizovat*<sub>II</sub><sup>impf</sup>–*nařídít*<sub>II</sub><sup>pf</sup>;
- *contact* (133 lexikálních jednotek), např. *dotýkat se*<sup>impf</sup>–*dotknout se*<sup>pf</sup>, *narážet*<sup>impf</sup>–*narazit*<sup>pf</sup>, *tisknout*<sup>impf</sup>;
- *emission* (20 lexikálních jednotek), např. *pouštět*<sup>impf</sup>–*pustit*<sup>pf</sup> (~ *tričko pouštělo barvu*), *vysílat*<sup>impf</sup>–*vyslat*<sup>pf</sup> (~ *vysílat signály*);

- exchange (180 lexikálních jednotek), např. *dávat<sup>impf</sup> – dát<sup>pf</sup>*, *dostávat<sup>impf</sup> – dostat<sup>pf</sup>*, *měnit<sup>impf</sup>*, *platit<sup>impf</sup>*, *pronajímat<sup>impf</sup> – pronajmout<sup>pf</sup>*;
- expansion (20 lexikálních jednotek), např. *pronikat<sup>impf</sup> – proniknout<sup>pf</sup>*, *šířit<sup>impf</sup>*;
- extent (18 lexikálních jednotek), např. *činit<sup>impf</sup>* (~ *činí to 30 Kč*), *dosahovat<sup>impf</sup> – dosáhnout<sup>pf</sup>*, *vycházet<sup>impf</sup> – vyjít<sup>pf</sup>* (~ *boty vycházejí na tisíc korun*);
- change (345 lexikálních jednotek), např. *klesat<sup>impf</sup> – klesnout<sup>pf</sup>* (~ *teplota prudce klesala*), *budovat<sup>impf</sup>*, *proměňovat<sup>impf</sup> – proměnit<sup>pf</sup>*, *růst<sup>impf</sup>*;
- intervention (10 lexikálních jednotek), např. *mluvit<sup>impf</sup>* (~ *do toho nemůžu mluvit*), *zasahovat<sup>impf</sup> – zasáhnout<sup>pf</sup>*;
- location (429 lexikálních jednotek), např. *doplňovat<sup>impf</sup> – doplnit<sup>pf</sup>* (~ *doplňovat zboží do regálu*), *nacházet<sup>impf</sup> – najít<sup>pf</sup>*, *shromážďovat<sup>impf</sup> – shromáždit<sup>pf</sup>*;
- mental action (322 lexikálních jednotek), např. *cítit se<sup>impf</sup>* (~ *cítit se dobře*), *jásat<sup>impf</sup>*, *mrzet<sup>pf</sup>*;
- modal verb<sup>79</sup> (15 lexikálních jednotek), např. *dovést<sup>impf</sup>* (~ *dovede plavat*), *moci/moct<sup>impf</sup>*, *chtít<sup>impf</sup>*, *smět<sup>impf</sup>*;
- motion (315 lexikálních jednotek), např. *běžet<sup>impf</sup>*, *dorážet<sup>impf</sup> – dorazit<sup>pf</sup>*, *hýbat se<sup>impf</sup> – hnout se<sup>pf</sup>* (~ *Nehýbej se!*);
- perception (99 lexikálních jednotek), např. *hledět<sup>impf</sup>*, *pamatovat (si)<sup>impf</sup>*, *všímat si<sup>impf</sup> – všimnout si<sup>pf</sup>*;
- phase of action (74 lexikálních jednotek), např. *končit (se)<sup>impf</sup>* (~ *přednáška končí v 5 hodin*), *vrcholit<sup>impf</sup>*, *vznikat<sup>impf</sup> – vzniknout<sup>pf</sup>*;
- phase verb (76 lexikálních jednotek), např. *iniciovat<sup>biasp</sup>*, *končit (se)<sup>impf</sup>* (~ *končit školu*);
- providing (59 lexikálních jednotek), např. *naplňovat<sup>impf</sup> – naplnit<sup>pf</sup>* (~ *naplnit vanu vodou*), *vybavovat<sup>impf</sup> – vybavit<sup>pf</sup>*;
- psych verb (185 lexikálních jednotek), např. *klamat<sup>impf</sup>*, *potěšit<sup>pf</sup>* (~ *potěšila ho dárkem, dárek ho potěšil*);
- social interaction (119 lexikálních jednotek), např. *potkávat se<sup>impf</sup> – potkat se<sup>pf</sup>* (~ *potkává se s přáteli v baru*), *spojovat<sup>impf</sup> – spojit<sup>pf</sup>* (~ *spojím se s ním co nejdříve*), *souhlasit<sup>impf</sup>*;
- transport (195 lexikálních jednotek), např. *donášet<sup>impf</sup> – donést<sup>pf</sup>*, *přemísťovat / přemíšťovat<sup>impf</sup> – přemístit<sup>pf</sup>*, *shrnovat<sup>impf</sup> – shrnout<sup>pf</sup>*.

Toto rozdělení lexikálních jednotek do syntakticko-sémantických tříd je pouze pracovní a nelze je považovat za klasifikaci splňující požadavky dobře definované ontologie. Je zřejmé, že takto hrubé rozdělení není syntakticky ani sémanticky homogenní, jde o základní vymezení skupin sloves, které je potřeba dále podrobně studovat. Motivací pro tuto předběžnou klasifikaci lexikálních jednotek byla skutečnost, že i takovéto pracovní třídění zachycuje vztahy mezi slovesy a díky tomu usnadňuje kontroly konzistence slovníku a dovoluje formulovat obecnější pozorování týkající se slovníkových dat.

<sup>79</sup> Ve zpracování modálních sloves, která jsou na pomezí gramatiky a lexika, se VALLEX odchyluje od teorie FGP. Ve FGP jsou modální slovesa *muset/musit*, *mít*, *chtít*, *hodlat*, *moci/moct*, *dát se*, *smět*, *dovést* a *umět* zachycena pomocí gramatémů u významových sloves (nemají tedy valenční rámec). Naproti tomu ve VALLEXu jsou kvůli úplnosti a lexikální proměnlivosti pro modální význam těchto sloves vyčleněny lexikální jednotky, nejsou však zachyceny všechny jejich syntaktické zvláštnosti. Protože některá z těchto sloves jsou víceznačná (např. *mít* je modální v užití *Jan má připravit večeri.*, ale plnovýznamové v užití *Jan má spoustu peněz.*), mohou být popsána v několika lexikálních jednotkách.

### 2.5.8 Idiomy

Při vytváření slovníku *VALLEX* byl kladen důraz především na úplné pokrytí primárních a obvyklých významů sloves. Zároveň bylo zpracováno mnoho lexikálních jednotek popisujících okrajová a idiomatická užití sloves; jejich pokrytí však není (a nemůže být) úplné. Takové lexikální jednotky jsou odlišeny značkou *idiom* za číslem lexikální jednotky.

Idiomatická užití sloves jsou taková ustálená užití, která jsou charakterizována buď podstatným posunem ve významu (vzhledem k primárnímu významu, např. *přišel o hodinky*), omezenou, obvykle velmi malou množinou možných lexikálních hodnot, kterých mohou jejich doplnění nabývat (např. *brát roha, mráz mi z toho běhal po zádech*), nebo jinými nepravidelnostmi a anomáliemi.

Poznámka:

Metaforické užití slovesa – pokud nedošlo k jeho výrazné lexikalizaci – je obvykle pokryto lexikální jednotkou pro primární význam slovesa, např. užití slovesa *jít<sup>impf</sup>* v kontextu *Po městě šla řeč, že se budeš stěhovat*. je řazeno k lexikální jednotce popisující význam „pohybovat se po vlastních nohou; přemísťovat se chůzí“.



# Seznam literatury

- ALONSO RAMOS, M. (2007): Towards the Synthesis of Support Verb Constructions: Distribution of Syntactic Actants between the Verb and the Noun. In WANNER, L. – MEL'ČUK, I. A. (ed.) *Selected Lexical and Grammatical Issues in the Meaning-Text Theory*, s. 97–137. Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- APRESJAN, Y. D. (1992): *Lexical Semantics: User's Guide to Contemporary Russian Vocabulary*. Ann Arbor, MI, Karoma Publishers.
- BAKER, C. F. – FILLMORE, C. J. – LOWE, J. B. (1998): The Berkeley FrameNet project. In *COLING-ACL'98: Proceedings of the Conference*, s. 86–90, Montreal, Canada.
- BALABANOVA, E. – IVANOVA, K. (2002): Creating a machine-readable version of Bulgarian valence dictionary (A case study of CLaRK system application). In HINRICHS, E. – SIMOV, K. (ed.) *Proceedings of the First Workshop on Treebanks and Linguistics Theories*, s. 1–12, Sozopol, Bulgaria.
- BEJČEK, E. et al. (2013): *Prague Dependency Treebank 3.0*. Prague, Czech republic, Univerzita Karlova v Praze, MFF, ÚFAL. (Dostupné z <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt3.0>.)
- BOJAR, O. – SEMECKÝ, J. – BENEŠOVÁ, V. (2005): VALEVAL: Testing VALLEX Consistency and Experimenting with Word-Frame Disambiguation. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*. 83, s. 5–17.
- BRESNAN, J. (1982): *The Mental Representation of Grammatical Relations*. Cambridge, MIT Press.
- BRESNAN, J. (2001): *Lexical-Functional Syntax*. Oxford, Blackwell.
- CAHA, P. (2017): Pasivní participium. In KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (ed.) *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/PASIVNÍ%20PARTICIPIUM>. Poslední přístup: 10. 5. 2021.
- CRUSE, D. A. (1986): *Lexical Semantics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- DANEŠ, F. (1971): Větné členy obligatorní, potenciální a fakultativní. In KOMÁREK, M. (ed.) *Miscellanea Linguistica, 16 / Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Philologica. Supplementum*, s. 131–138. Ostrava, Profil.
- DANEŠ, F. – GREPL, M. – HLAVSA, Z. (ed.) (1987): *Mluvnice češtiny 3*. Praha, Academia.
- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. (1987): *Větné vzorce v češtině*. Praha, Academia. (Co-authors: JIRSOVÁ, A. – MACHÁČKOVÁ, E. – PROUZOVÁ, H. – SVOZILOVÁ, N.)
- EVANS, N. (2008): Reciprocal constructions: Towards a structural typology. In KÖNIG, E. – GAST, V. (ed.) *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*, s. 33–103. Berlin – New York, Mouton de Gruyter.
- FILIPEC, J. – ČERMÁK, F. (1985): *Česká lexikologie*. Praha, Academia.
- FILIPEC, J. et al. (ed.) (2005): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha, Academia. (Co-editors: DANEŠ, F. – MACHAČ, J. – MEJSTRÍK, V.)
- FILLMORE, C. J. (1968): The Case for Case. In BACH, E. – HARMS, R. T. (ed.) *Universals in Linguistic Theory*, s. 1–88. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- FILLMORE, C. J. (1977): The Case for Case Reopened. In COLE, P. – SADOCK, J. M. (ed.) *Syntax and Semantics*, vol. 8: Grammatical Relations, s. 59–81. New York, Academic

- Press.
- FILLMORE, C. J. – BAKER, C. – SATO, H. (2002): Seeing Arguments through Transparent Structures. In RODRÍGUEZ, M. G. – ARAUJO, C. P. S. (ed.) *Proceedings of the 3rd International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC 2002*, s. 787–791, Paris, ELRA.
- FRIED, M. (2004): Czech Reflexivization and the Invariance Principle Revisited. *The Slavic and East European Journal*. 48(4), s. 627/653.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc, Votobia.
- HAIJČ, J. et al. (2003): PDT-VALLEX: Creating a Large-coverage Valency Lexicon for Treebank Annotation. In NIVRE, J. – HINRICHS, E. (ed.) *Proceedings of The Second Workshop on Treebanks and Linguistic Theories*, Vol. 9, s. 57–68. (Co-authors: PANEVOVÁ, J. – UREŠOVÁ, Z. – BÉMOVÁ, A. – KOLÁŘOVÁ, V. – PAJAS, P.).
- HAIJČ, J. et al. (2018): *Prague Dependency Treebank 3.5*. Prague, Czech republic, Univerzita Karlova, MFF, ÚFAL. (Dostupné z <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt3.5>.)
- HASPELMATH, M. (2007): Further remarks on reciprocal constructions. In NEDJALKOV, V. P. (ed.) *Reciprocal Constructions*, s. 2087–2115. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins.
- HAVRÁNEK, B. et al. (ed.) (1964): *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha, Academia. (Co-editors: BĚLIČ, J. – HELCL, M. – JEDLIČKA, A. et al.)
- HLAVÁČKOVÁ, D. (2008): *Databáze slovesných valenčních rámců VerbaLex*. Disertační práce, Brno, Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta.
- HLAVÁČKOVÁ, D. – HORÁK, A. (2005): Transformation of WordNet Czech Valency Frames into Augmented VALLEX-1.0 Format. In *Human Language Technologies as a Challenge for Computer Science and Linguistics*, s. 310–313, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie Sp. z o.o. with cooperation of Fundacja Uniwersytetu im. A. Mickiewicza.
- ISAČENKO, A. V. (1960): Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje. *Slovo a slovesnost*. 21(1), s. 9–16.
- IVANOVÁ, M. et al. (2014): *Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe*. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. (Co-authors: SOKOLOVÁ, M. – KYSELOVÁ, M. – PEROVSKÁ, V.)
- JOSHI, A. K. (1985): Tree adjoining grammars: How much context-sensitivity is required to provide reasonable structural descriptions? In DOWTY, D. – KARTTUNEN, L. – ZWICKY, A. M. (ed.) *Natural Language Parsing: Psychological, Computational, and Theoretical Perspectives*, s. 206–250. Cambridge, Cambridge University Press.
- JOSHI, A. K. – LEVY, L. S. – TAKAHASHI, M. (1975): Tree Adjunct Grammars. *Journal of Computer and System Sciences*. 10(1), s. 136–136.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (ed.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (ed.) (2016): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- KETTNEROVÁ, V. (2014): *Lexikálně-sémantické konverze ve valenčním slovníku*. Praha, Karolinum.
- KETTNEROVÁ, V. (2020): Derived Lexical Reciprocal Verbs in Czech. *Prace Filologiczne*. xx, s. xx–xx. (to appear).
- KETTNEROVÁ, V. – BEJČEK, E. (2016): Distribution of Valency Complements in Czech Complex Predicates: Between Verb and Noun. In CALZOLARI, N. et al. (ed.) *Proceedings of the 10th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2016)*, s. 515–521, Paris, France, European Language Resources Association.
- KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. (2013): Lexikalizované alternace v češtině. *Linguistica Copernicana*. 9(1), s. 31–64.
- KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. (2014): Reflexive Verbs in a Valency Lexicon: The Case

- of Czech Reflexive Morphemes. In ABEL, A. – VETTORI, C. – RALLI, N. (ed.) *Proceedings of the XVI EURALEX International Congress: The User in Focus*, s. 1007–1023, Italy, Bolzano/Bozen, EURAC research.
- KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. (2018): Mezi reflexivitou a reciprocitou: Poznámky k reflexivním a recipročním konstrukcím vybraných českých sloves. *Prace Filologiczne*. LXXII, s. 131–145.
- KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. (2020): Ke způsobům vyjádření vzájemnosti v češtině. *Slovo a slovesnost*. 81(4), s. 243–268.
- KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. – BARANČÍKOVÁ, P. (2016): Lexicographic Description of Complex Predicates in Czech: Between Lexicon and Grammar. In MARGALITADZE, T. – MELADZE, G. (ed.) *Proceedings of the XVII EURALEX International Congress: Lexicography and Linguistic Diversity*, s. 893–904, Tbilisi, Georgia, Tbilisi University Press.
- KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. – BEJČEK, E. (2012): The Syntax-Semantics Interface of Czech Verbs in the Valency Lexicon. In FJELD, R. V. – TORJUSEN, J. M. (ed.) *Proceedings of the XV EURALEX International Congress*, s. 434–443, Oslo, Norway, Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo.
- KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. – PANEVOVÁ, J. (2015): Shoda doplňku v reflexivních konstrukcích v češtině. *Slovo a slovesnost*. 76(3), s. 198–214.
- KETTNEROVÁ, V. et al. (2018): Enriching VALLEX with Light Verbs: From Theory to Data and Back Again. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*. 111, s. 29–56.
- KETTNEROVÁ, V. et al. (2020): Towards a Semi-Automatic Detection of Reflexive and Reciprocal Constructions and Their Representation in a Valency Lexicon. In *Proceedings of the 12th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2020)*, s. 3136–3144, Paris, France, European Language Resources Association.
- KINGSBURY, P. – PALMER, M. – MITCH, M. (2002): Adding Predicate Argument Structure to the Penn TreeBank. In *The Second International Human Language Technology Conference, HLT-02*, San Diego, CA.
- KIPPER, K. et al. (2006): Extensive Classifications of English Verbs. In CORINO, E. – MARELLO, C. – ONESTI, C. (ed.) *Proceedings of the XII EURALEX International Congress*, Turin. (Co-authors: KORHONEN, A. – RYANT, N. – PALMER, M.).
- KOMÁREK, M. (2001): Několik poznámek k reflexi reflexivity reflexiv. *Slovo a slovesnost*. 62(3), s. 207–209.
- KOMÁREK, M. et al. (ed.) (1986): *Mluvnice češtiny 2*. Praha, Academia. (Co-authors: KOŘENSKÝ, J. – PETR, J. – VESELKOVÁ, J.)
- KÖNIG, E. – GAST, V. (2008): *Reciprocals and Reflexives. Theoretical and Typological Explorations*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter.
- KOVÁČOVÁ, K. (2005): *Konverzivnost jako systémový vztah*. Disertační práce, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.
- KŘEN, M. et al. (2016): *Český národní korpus*. Praha, Ústav Českého národního korpusu FF UK. (Dostupné z <http://www.korpus.cz>.)
- LEVIN, B. C. (1993): *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago and London, The University of Chicago Press.
- LOPATKOVÁ, M. – PANEVOVÁ, J. (2006): Recent Developments in the Theory of Valency in the Light of the Prague Dependency Treebank. In ŠIMKOVÁ, M. (ed.) *Insight into Slovak and Czech Corpus Linguistics*, s. 83–92. Bratislava, Veda.
- LOPATKOVÁ, M. – VERNEROVÁ, A. – KETTNEROVÁ, V. (2016a): Diateze ve Valenčním slovníku českých sloves VALLEX. In SKWARSKA, K. (ed.) *Výzkum slovesné valence ve slovanských zemích*, s. 151–169. Praha, Slovanský ústav AV ČR.
- LOPATKOVÁ, M. et al. (2016b): *Valenční slovník českých sloves VALLEX*. Praha, Nakladatelství Karolinum.
- LOPATKOVÁ, M. et al. (2020): *VALLEX 4.0*. LINDAT/CLARIAH-CZ Digital Library at

- the Institute of Formal and Applied Linguistics (ÚFAL), Faculty of Mathematics and Physics, Charles University. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/11234/1-3498>. (CC BY-NC-SA 4.0)
- MACHÁČKOVÁ, E. (1979): *Analytická spojení typu sloveso + abstraktní substantivum (analytické vyjadřování predikátů)*. Praha, ÚJČ ČSAV.
- MEL'ČUK, I. A. (1988): *Dependency Syntax: Theory and Practice*. Albany, State University of New York Press.
- MEL'ČUK, I. A. (2004): Actants in Semantics and Syntax I. *Linguistics*. 42(1), s. 1–66.
- MEL'ČUK, I. A. – ZHOLKOVSKY, A. K. (1984): *Explanatory Combinatorial Dictionary of Modern Russian*. Vienna, Wiener Slavistischer Almanach.
- NEDJALKOV, V. P. (2007): *Typology of Reciprocal Constructions*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- NIŽNÍKOVÁ, J. (2006): *Valenčný slovník slovenských slovies. 2. zväzok (na korpusovom základe)*. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- NIŽNÍKOVÁ, J. – SOKOLOVÁ, M. (1998): *Valenčný slovník slovenských slovies*. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- PALA, K. – ŠEVEČEK, P. (1997): Valence českých sloves. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, 46 / *Řada jazykovědná*, s. 41–54, Brno, Masarykova Univerzita Brno.
- PALMER, M. (2009): Semlink: Linking PropBank, VerbNet and FrameNet. In *Proceedings of the Generative Lexicon Conference, GenLex 2009*, Pisa.
- PALMER, M. – GILDEA, D. – KINGSBURY, P. (2005): The Proposition Bank: An Annotated Corpus of Semantic Roles. *Computational Linguistics*. 31(1), s. 71–106.
- PANEVOVÁ, J. (1974–75): On Verbal Frames in Functional Generative Description I–II. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*. 22, s. 3–40; 23, s. 17–52.
- PANEVOVÁ, J. (1980): *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha, Academia.
- PANEVOVÁ, J. (1994): Valency Frames and the Meaning of the Sentence. In LUELSORFF, P. A. (ed.) *The Prague School of Structural and Functional Linguistics*, s. 223–243. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- PANEVOVÁ, J. (1996): More Remarks on Control. *Prague Linguistic Circle Papers*. 2, s. 101–120.
- PANEVOVÁ, J. (1999): Česká reciproční zájmena a slovesná valence. *Slovo a slovesnost*. 60(4), s. 269–275.
- PANEVOVÁ, J. (2007): Znovu o reciprocitě. *Slovo a slovesnost*. 68(2), s. 91–100.
- PANEVOVÁ, J. – MIKULOVÁ, M. (2007): On Reciprocity. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*. 87, s. 27–40.
- PANEVOVÁ, J. – ŘEZNÍČKOVÁ, V. (2001): K možnému pojetí všeobecnosti aktantu. In HLADKÁ, Z. – KARLÍK, P. (ed.) *Čeština – univerzália a specifiká 3*, s. 139–146.
- PANEVOVÁ, J. et al. (2014): *Mluvnice současné češtiny 2, Syntax na základě anotovaného korpusu*. Praha, Karolinum. (Co-authors: HAJIČOVÁ, E. – KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. – MIKULOVÁ, M. – ŠEVČÍKOVÁ, M.)
- PANEVOVÁ, J. (2011): O rezultativnosti (především) v češtině. In *Gramatika i leksika u slovenskim jezicima*, s. 165–176, Novi Sad, Serbia, Institut za srpski jezyk, Matica srpska. ISBN 978-86-82873-32-7.
- POLAŃSKI, K. (ed.) (1980–1992): *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*. Wrocław – Kraków, Zakład Narodowy Im. Ossoliński, Instytut Języka Polskiego PAN.
- POLLARD, C. – SAG, I. A. (1994): *Head-Driven Phrase Structure Grammar*. Chicago – London, University of Chicago Press.
- POPOVA, M. (1987): *Kratāk valenten rečnik na glagolite v sāvremennia bālgarski knižoven ezik*. Sofia, Bulgarian Academy of Sciences Publishing House.

- PRZEPIÓRKOWSKI, A. et al. (2014): Walenty: Towards a comprehensive valence dictionary of Polish. In CALZOLARI, N. et al. (ed.) *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC 2014*, s. 2785–2792, Iceland, Reykjavík, ELRA. (Co-authors: HAJNICZ, E. – PATEJUK, A. – WOLIŃSKI, M. – SKWARSKI, F. – ŚWIDZIŃSKI, M.).
- RADIMSKÝ, J. (2010): *Verbo-nominální predikát s kategoriálním slovesem*. České Budějovice, Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis.
- RUPPENHOFER, J. et al. (2006): *FrameNet II: Extended Theory and Practice*. California, Berkeley, International Computer Science Institute. (Co-authors: ELLSWORTH, M. – PE-TRUCK, M. R. L. – JOHNSON, C. R. – SCHEFFCZYK, J.)
- SGALL, P. (1967): *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha, Academia.
- SGALL, P. (2006): Valence jako jádro jazykového systému. *Slovo a slovesnost*. 67(3), s. 163–178.
- SGALL, P. – HAJIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. (1986a): *The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Dordrecht, Reidel.
- SGALL, P. et al. (1986b): *Úvod do syntaxe a sémantiky*. Praha, Academia. (Co-authors: BÉMOVÁ, A. – BOROTA, J. – HAJIČOVÁ, E. – HAJIČOVÁ, I. – JIRKU, P. – PANEVOVÁ, J. – PLÁTEK, M. – VRBOVÁ, J.)
- SKOUMALOVÁ, H. (2001): *Czech Syntactic Lexicon*. PhD thesis, Prague, Charles University in Prague.
- ŠMILAUER, V. (1966): *Novočeská skladba*. Praha, SPN.
- ŠTÍCHA, F. et al. (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha, Academia.
- SVOZILOVÁ, N. – PROUZOVÁ, H. – JIRSOVÁ, A. (1997): *Slovesa pro praxi. Valenční slovník nejčastějších českých sloves*. Praha, Academia.
- SVOZILOVÁ, N. – PROUZOVÁ, H. – JIRSOVÁ, A. (2005): *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. Praha, Academia.
- ŠTÍCHA, F. (1986): Systémový a funkční status konstrukcí s n/t-ovými participii v současné češtině. *Slovo a slovesnost*. 47, s. 177–185.
- ŠTÍCHA, F. et al. (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Academia.
- TESNIÈRE, L. (1959): *Eléments de syntaxe structurale*. Paris, Librairie C. Klincksieck. (Translation: KAHANE, S. – OSBORNE, T. (2015) *Elements of Structural Syntax*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.)
- UREŠOVÁ, Z. (2011): *Valence sloves v Pražském závislostním korpusu*. Praha, Ústav formální a aplikované lingvistiky.
- WAGNER, R. (2014): A case of collision in principles of language description. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*. 101, s. 123–146.
- ŽABOKRTSKÝ, Z. (2005): *Valency Lexicon of Czech Verbs*. PhD thesis, Prague, Charles University in Prague.



# Seznam značek

|                     |                                                                                                                                                                                                    |
|---------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>biasp</i>        | obouvidové sloveso ( <i>izolovat<sup>biasp</sup></i> ), odd. 2.3.1                                                                                                                                 |
| class               | atribut syntakticko-sémantická třída, odd. 2.5.7                                                                                                                                                   |
| control             | atribut kontrola, odd. 2.5.1                                                                                                                                                                       |
| conv                | atribut lexikálněsémantická konverze, odd. 1.2 a 2.5.5                                                                                                                                             |
| deagent             | deagentní diateze, implicitně též dispoziční diateze (hodnota atributu <i>diat</i> ), odd. 1.2 a 2.5.2                                                                                             |
| derived-conv        | sloveso s reflexivním lemmatem konverzivního typu odvozené slovo-<br>tovornou reflexivizací (hodnota atributu <i>reflexverb</i> ), odd. 2.3.4                                                      |
| derived-decaus      | sloveso s reflexivním lemmatem dekauzativního nebo autokauzativ-<br>ního typu odvozené slovo-<br>tovornou reflexivizací (hodnota atributu <i>reflexverb</i> ), odd. 2.3.4                          |
| derived-intrans     | sloveso s reflexivním lemmatem deakuzativního typu odvozené slo-<br>votovornou reflexivizací (hodnota atributu <i>reflexverb</i> ), odd. 2.3.4                                                     |
| derived-nonspecific | sloveso s reflexivním lemmatem blíže neklasifikovaného typu odvoze-<br>né slovo-<br>tovornou reflexivizací (hodnota atributu <i>reflexverb</i> ), odd. 2.3.4                                       |
| derived-recipr      | sloveso s reflexivním lemmatem recipročního typu odvozené slovo-<br>tovornou reciprokací (tzv. odvozené inherentně reciproční sloveso;<br>hodnota atributu <i>reflexverb</i> ), odd. 2.3.4 a 2.5.4 |
| diat                | atribut diateze, odd. 1.2 a 2.5.2                                                                                                                                                                  |
| ex                  | rámec neobsahuje doplnění koreferující se subjektem infinitivu (hod-<br>nota atributu <i>control</i> ), odd. 2.5.1                                                                                 |
| example             | uvozuje příklady užití lexikální jednotky, odd. 2.4                                                                                                                                                |
| frame               | uvozuje valenční rámec, odd. 1.1 a 2.4.1                                                                                                                                                           |
| <i>impf</i>         | nedokonavé sloveso ( <i>odpovídat<sup>impf</sup></i> ), odd. 2.3.1                                                                                                                                 |
| idiom               | idiomatická lexikální jednotka, odd. 2.5.8                                                                                                                                                         |
| inherent            | primární či odvozené inherentně reciproční sloveso (hodnota atributu <i>reciprverb</i> ), odd. 2.3.4 a 2.5.4                                                                                       |
| instig              | atribut označující valenční doplnění ve valenčním rámci kategoriál-<br>ního slovesa kauzativního typu odpovídající roli ‚Kauzátor‘, odd. 1.3<br>a 2.5.6                                            |
| <i>iter</i>         | iterativní sloveso ( <i>čekávat<sup>iter</sup></i> ), odd. 2.3.1                                                                                                                                   |
| limit               | omezení lemmat, která reprezentují lexikální jednotku, odd. 2.3.1<br>a 2.4                                                                                                                         |
| lvc                 | atribut kategoriálního slovesa obsahující predikativní jména tvořící<br>s daným slovesem komplexní predikáty, odd. 1.3 a 2.5.6                                                                     |
| map                 | atribut kategoriálního slovesa s informací o koreferenci valenčních<br>doplnění daného slovesa a příslušných predikativních jmen, odd. 1.3<br>a 2.5.6                                              |

|                           |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|---------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| multiple                  | atribut rozdílná strukturní realizace situačního participantu, odd. 1.2 a 2.5.5                                                                                                                                                                                                                                                 |
| opt                       | fakultativní valenční a kvazivalenční doplnění ( <b>ADDR</b> <sub>3</sub> <sup>opt</sup> , <b>OBST</b> <sub>0+4</sub> <sup>opt</sup> ), odd. 1.1 a 2.4.4                                                                                                                                                                        |
| noun                      | index označující to z dvojice koreferujících valenčních doplnění v atributu <i>map</i> , které patří predikativnímu jménu (jako součásti komplexního predikátu), odd. 1.3, 2.5.6 a kap. 9                                                                                                                                       |
| passive                   | pasivní diateze, implicitně též rezultativ prostý (hodnota atributu <i>diat</i> ), odd. 1.2 a 2.5.2                                                                                                                                                                                                                             |
| PDT                       | příklad z Pražského závislostního korpusu                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| <i>pf</i>                 | dokonavé sloveso ( <i>odpovědět<sup>pf</sup></i> ), odd. 2.3.1                                                                                                                                                                                                                                                                  |
| poss                      | rezultativ posesivní, implicitně též recipientní pasivní diateze s pomocným slovesem <i>mít</i> ; (hodnota atributu <i>diat</i> ), odd. 1.2 a 2.5.2                                                                                                                                                                             |
| poss <sub>conv</sub>      | uvozuje příklady konverzního typu rezultativu posesivního, odd. 1.2 a 2.5.2                                                                                                                                                                                                                                                     |
| poss <sub>nconv</sub>     | uvozuje příklady nekonverzního typu rezultativu posesivního, odd. 1.2 a 2.5.2                                                                                                                                                                                                                                                   |
| recipient                 | recipientní pasivní diateze s pomocným slovesem <i>dostat</i> (hodnota atributu <i>diat</i> ), odd. 1.2 a 2.5.2                                                                                                                                                                                                                 |
| recipr                    | atribut reciprocita, odd. 1.2 a 2.5.4                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
| reciprverb                | atribut pro typ recipročního slovesa                                                                                                                                                                                                                                                                                            |
| REFL REFL <sub>form</sub> | označení pro reflexivní osobní zájmeno (příp. se specifikací konkrétní formy), kap. 4 a 5                                                                                                                                                                                                                                       |
| reflex                    | atribut syntaktická reflexivita, odd. 1.2 a 2.5.3                                                                                                                                                                                                                                                                               |
| reflexverb                | atribut pro typ sloves s reflexivním lemmatem, odd. 2.3.4                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| split                     | atribut strukturní rozpad situačního participantu, odd. 1.2 a 2.5.5                                                                                                                                                                                                                                                             |
| SYN                       | příklad z Českého národního korpusu, řada SYN                                                                                                                                                                                                                                                                                   |
| SSČ                       | příklad ze Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| SSJČ                      | příklad ze Slovníku spisovného jazyka českého                                                                                                                                                                                                                                                                                   |
| tantum                    | reflexiva tantum (hodnota atributu <i>reflexverb</i> ), odd. 2.3.4                                                                                                                                                                                                                                                              |
| typ                       | typické volné doplnění ( <b>MEANS</b> <sub>7</sub> <sup>typ</sup> ), odd. 1.1 a 2.4.4                                                                                                                                                                                                                                           |
| verb                      | index označující to z dvojice koreferujících valenčních doplnění v atributu <i>map</i> , které patří kategoriálnímu slovesu (v rámci komplexního predikátu), odd. 1.3, 2.5.6 a kap. 9                                                                                                                                           |
| I 2                       | odlišuje lemmata téhož vidu náležící jednomu lexému ( <i>odsouvat<sup>impf2</sup></i> ), odd. 2.3.1                                                                                                                                                                                                                             |
| ① ② ...                   | uvozuje lexikální jednotky, odd. 2.4                                                                                                                                                                                                                                                                                            |
| ① ...                     | (v attributech <i>conv</i> , <i>split</i> a <i>multiple</i> ) odkazuje k číslu lexikální jednotky ve vztahu lexikalizované alternace, odd. 1.2 a kap. 5.2.2                                                                                                                                                                     |
| I II III                  | odlišuje homografy ( <i>zapírat<sub>II</sub> se</i> ), odd. 2.3.3                                                                                                                                                                                                                                                               |
| I. II.                    | rozlišuje dvě konstrukce ve vztahu lexikalizované alternace, odd. 1.2 a kap. 6–8                                                                                                                                                                                                                                                |
| „...“                     | označuje situační participant (‘Locatum‘)                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| „...“                     | označuje glosu (sloveso <i>zaplatit<sup>pf</sup></i> ve významu „poskytnout platbu“)                                                                                                                                                                                                                                            |
| –                         | odděluje situační participanty, které jsou v případě lexikalizovaných alternací zasaženy změnou v uspořádání do valenčního rámce (‘Locatum‘–‘Location‘), dále odděluje příklady konstrukcí ve vztahu lexikalizovaných alternací ( <i>Sedláci nakládali seno na vozy. – Sedláci nakládali vozy senem.</i> ), odd. 1.2 a kap. 6–8 |



|                                                       |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
|-------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| –                                                     | spojuje vidové protějšky jednoho lexému ( <i>zaměstnávat<sup>impf</sup> – zaměstnat<sup>pf</sup></i> ), odd. 2.3.1                                                                                                                                                                                                                                                                                     |
|                                                       | označuje výběr, a to výběr z několika funktorů ( <i>PAT ADDR BEN ACT</i> či <i>DIR2   DIR3   LOC</i> ), kap. 3–4, 6–7, výběr z reflexiv ( <i>SE SI</i> ), kap. 5, a dále výběr ze slovesných forem, kap. 3                                                                                                                                                                                             |
| /                                                     | odděluje varianty lemmatu, odd. 2.3.2                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |
| &                                                     | označuje konjunkci podmínek v pravidlech pro gramatikalizované alternace, kap. 3–5                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     |
| &                                                     | spojuje dvojice valenčních doplnění, jimž je přiřazen jediný situační participant v pravidlech pro lexikalizované alternace ( <i>PAT &amp; EFF</i> ), kap. 6 a 8                                                                                                                                                                                                                                       |
| ∅                                                     | označuje nepřítomnost daného doplnění v povrchověsyntaktické struktuře ( <i>ACT* → ∅</i> ), odstranění klitického reflexiva z povrchové struktury ( <i>se → ∅</i> ) či nulovou formu reflexivního zájmena v pravidlech pro gramatikalizované alternace, kap. 3–5                                                                                                                                       |
| ∅                                                     | označuje, že daný situační participant nekoresponduje s žádným valenčním doplněním v pravidlech pro lexikalizované alternace, kap. 6                                                                                                                                                                                                                                                                   |
| ¬                                                     | zakazuje přítomnost doplnění s danými vlastnostmi ve valenčním rámci ( <i>¬Y<sub>4</sub></i> ), přítomnost reflexiva v lemmatu slovesa ( <i>¬SE SI</i> ), a dále též přítomnost atributu s danou hodnotou ( <i>¬recipverb: inherent</i> ) v podmínkách pravidel pro gramatikalizované alternace, kap. 3 a 5                                                                                            |
| →                                                     | vyjadřuje změnu: změnu morfemického nebo lexikálního vyjádření valenčních doplnění ( <i>ACT<sub>1 → 7, od+2</sub></i> , <i>PAT<sub>4 → se, sebe</sub></i> ), vypuštění klitického reflexiva z povrchové struktury ( <i>se, si → ∅</i> ) a změnu ve slovesné formě ( <i>→ být + participium trpné, 1. pád</i> ) v pravidlech pro odvození příznakové konstrukce gramatikalizovaných alternací, kap. 3–5 |
| *                                                     | označuje nahrazení všech možných forem daného doplnění v pravidlech pro odvození valenčních rámců popisujících gramatikalizované alternace ( <i>* → 7, od+2</i> ), kap. 3 a 5                                                                                                                                                                                                                          |
| <i>kurzíva</i>                                        | je v textu používána zejména pro příklady a ukázkové věty                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
| strojový font                                         | je používán pro unikátní jména pravidel v gramatické komponentě, kap. 3–9                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
| zúžený font                                           | je používán pro označování forem valenčních doplnění, např. <i>ACT<sub>4, aby, že</sub></i>                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |
| <b>X X</b>                                            | funktor pro aktant, kvazivalenční či obligatorní volné doplnění <sup>80</sup> ( <i>ACT</i> ), odd. 1.1 a 2.4.2, 2.4.4                                                                                                                                                                                                                                                                                  |
| <b>X X</b>                                            | funktor pro typické volné doplnění <sup>80</sup> ( <i>LOC</i> ), odd. 1.1 a 2.4.2, 2.4.4                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |
| <b>X<sub>3, na+4</sub> X<sub>inf, aby, cont</sub></b> | morfemické formy daného doplnění (bezpředložkový pád, předložková skupina, infinitiv, vedlejší věta uvozená spojkou, vedlejší věta obsahová neuvozená spojkou), odd. 2.4.3                                                                                                                                                                                                                             |

*Poznámka:* Neopakujeme zde znovu výčty funktorů (uvedeno v odd. 2.4.2), morfemických forem (odd. 2.4.3), syntakticko-sémantických tříd (odd. 2.5.7) a seznam hodnot pro jednotlivé lexikalizované alternace (odd. 2.5.5).

<sup>80</sup> Tučně tištěné funktoři patří do valenčního rámce tak, jak je tradičně chápán v teorii FGP, zatímco funktoři tištěné základním řezem písma tento rámec rozšiřují. Základní řez užíváme také všude tam, kde je toto rozlišení irelevantní.



Část II

Gramatická komponenta



# Gramatikalizované alternace

V následujících kapitolách uvádíme pravidla popisující změny ve valenční struktuře sloves v příznakových konstrukcích diatezí a v reflexivních a recipročních konstrukcích, které jsou stručně popsány v odd. 1.2. Tato pravidla u diatezí popisují změny v morfemické formě, omezeně mění obligatornost doplnění, v případě reflexivních a recipročních konstrukcí pak zachycují zejména změny v lexikálním obsazení zasažených doplnění. Uplatňují se na valenční rámce lexikálních jednotek uvedené v datové komponentě slovníku *VALLEX*, v nichž jsou zachyceny morfemické formy valenčních doplnění odpovídající užití dané lexikální jednotky v aktivní, ne-reflexivní a nerekiproční konstrukci. Daná pravidla umožňují odvodit morfemická vyjádření a lexikální obsazení valenčních doplnění charakteristická pro užití lexikálních jednotek sloves v pasivních, reflexivních a recipročních konstrukcích (zde též označovaná jako tzv. odvozené valenční rámce). Soustředujeme se přitom na jednotlivé typy gramatikalizovaných alternací izolovaně, problematiku jejich kombinací – např. popis pasivních recipročních konstrukcí – zde nepostihujeme, neboť nebyla dosud dostatečně prozkoumána. Pravidla rovněž nepostihují gramatikalizované alternace u komplexních predikátů, neboť tato problematika též zasluhuje další výzkum.

Při formalizaci pravidel jsme se inspirovali přístupem Pajase a Urešové (Pajas, 2005; Urešová – Pajas, 2009; Urešová, 2011), od kterých přebíráme jejich základní strukturu. Pravidla zde uváděná se skládají z podmínky a seznamu změn, které je nutné v rámci provést; pokud se změny vztahují na valenční doplnění s odlišnými funktoři, jsou v nich tato doplnění zastoupena proměnnými – tento přístup umožňuje redukci celkového počtu pravidel a větší míru generalizace. Navíc rozlišujeme mezi pravidly základními (u některých diatezí nebo reflexivity může jít o jediné pravidlo) a mezi pravidly doplňkovými. Doplňková pravidla zachycují ty aspekty tvoření pasivních, reflexivních a recipročních konstrukcí, které jsou charakteristické pro jednotlivé syntaktické třídy sloves.

Podrobnější údaje k formátu pravidel uvádíme v úvodu kapitoly 3 Diateze, kapitoly 4 Syntaktická reflexivita a kapitoly 5 Reciprocita.



## Kapitola 3

# Diateze

Diateze představují centrální typ gramatikalizovaných alternací, jsou podmíněny užitím specifického morfologického významu slovesa a jsou obvykle spojeny s odsunutím Konatele (**ACT**) z prominentní syntaktické pozice subjektu. V datové komponentě slovníku je možnost tvořit příznakové konstrukce jednotlivých typů diatezí vyznačena v atributu *diat*.<sup>1</sup>

Pravidla umožňující z nepříznačového valenčního rámce, zachyceného v datové komponentě slovníku, odvodit valenční rámec popisující příznakové konstrukce diatezí mají následující strukturu:

| Typ diateze              |                                                                                                                                                      |
|--------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Charakteristika pravidla | Název pravidla                                                                                                                                       |
| podmínky                 | <i>diat</i> : hodnota atributu <i>diat</i><br>podmínky na valenční rámec                                                                             |
| slovesná forma           | specifikace morfologického tvaru slovesa v příznakovém členu diateze                                                                                 |
| shoda                    | specifikace tvaru slovesa na základě shody                                                                                                           |
| <b>FUNKTOR</b>           | změny morfematických forem u valenčního doplnění s daným funktorem                                                                                   |
| obligatornost            | valenční doplnění, která se v příznakovém členu diateze mění na obligatorní (případně jsou jako obligatorní do odvozeného valenčního rámce doplněna) |

Při formulaci jednotlivých pravidel používáme následující značení:

### Podmínky na uplatnění pravidla

Příslušné pravidlo pro odvození valenčních rámců pro příznakové konstrukce diatezí se může uplatnit jen na valenční rámce lexikálních jednotek s atributem *diat* nesoucím příslušnou hodnotu (tedy *passive*, *deagent*, *poss* nebo *recipient*), a to pokud splňují

<sup>1</sup> Korpusová data dokládají možnost kombinovat diateze s reflexivitou nebo reciprocitou, srov. *Je to ten typ člověka, kterého je v místnosti plno, přitom ale není okouzlena sama sebou, naopak působí neobvykle všímavě. a Sňatek dětí byl předem dohodnut oběma rodinami.*; možnosti kombinace různých typů gramatikalizovaných alternací však dosud nejsou dostatečně prozkoumány, stávající pravidla je proto nepostihují.

Uváděná pravidla rovněž nezachycují formování příznakových konstrukcí diatezí u komplexních predikátů s kategoriálním slovesem, srov. např. *Navíc vyšlo najevo, že řidič nemá řidičský příkaz a má soudem dán zákaz řízení.*, ani tvoření těchto konstrukcí u idiomů, kde jsou tyto možnosti limitované.

v pravidle specifikované podmínky na valenční rámec.

U některých pravidel je dále specifikováno, že je lze uplatnit pouze na nereflexivní slovesa.

### **X a Y: Proměnné pro funktoři**

Symbole **X** a **Y** užívané v pravidlech představují proměnné, které zastupují valenční doplnění s různými funktoři. Pokud chceme omezit množinu funktořů, které mohou být hodnotou dané proměnné, píšeme např. **Y**[PAT|ADDR] (**Y** je buď Patiens, nebo Adresát).

Proměnná **X** má výsadní postavení; používáme ji pro to valenční doplnění, které se v příznakové konstrukci dostává do subjektové pozice.

### **Y<sub>i</sub>, ¬Y<sub>i</sub>: Podmínky na valenční doplnění**

K diatezím se vztahují podmínky specifikující morfematickou formu valenčního doplnění, jehož přítomnost v rámci je pro uplatnění daného pravidla požadována či takové uplatnění naopak blokuje (symbol ¬); např. podmínka „**Y**<sub>4</sub>“ požaduje přítomnost valenčního doplnění, které umožňuje realizaci bezpředložkovým akuzativem (bez ohledu na další možné formy), podmínka „¬**Y**<sub>2,4</sub>“ zakazuje přítomnost doplnění, které by připouštělo realizaci bezpředložkovým genitivem nebo akuzativem (či oběma formami).

### **i → j, \*, ∅: Změny morfematických forem**

Uvedené symboly užíváme při popisu změn morfematických forem valenčních doplnění. Tyto změny jsou zapsány ve formátu „seznam forem doplnění v nepříznakové konstrukci → seznam forem doplnění v příznakové konstrukci“, např. „4 → 1“ označuje, že doplnění uvedené v rámci jako akuzativní se v příznakové konstrukci mění na nominativní.

Pokud se mají nahradit všechny formy, kterými může být v nepříznakové konstrukci dané doplnění realizováno, používáme na levé straně pravidla symbol \*.

Symbol ∅ vyskytující se na pravé straně pravidel označuje, že příslušné valenční doplnění nemůže být v příznakové konstrukci v povrchověsyntaktické struktuře vyjádřeno.

### **se → ∅, si → ∅, se, si → ∅: Změny v reflexivitě slovesného tvaru**

Uvedené symboly užíváme pro odstranění reflexiva *se*, *si*, a to v případě, kdy se daná gramatikalizovaná alternace uplatňuje u slovesa s reflexivním lemmatem, ale buď tvar slovesa ve výsledné konstrukci nereflexivní, např. u pasivizace *modlit se*<sup>impf</sup> → *být modlen*, srov. *začal [...] modlitbu, která kdy na zemi byla modlena*, nebo dochází k haplogonii reflexiv, např. u deagentizace *cenit<sub>1</sub> (si)*<sup>impf</sup> → *cení se*, srov. *menší rané brambory se cení pro vyšší stolní hodnotu*.

### **Obligatnost: Změny v obligatnosti valenčních doplnění**

Pravidla pro diateze prototypicky nemění počet a obligatnost valenčních doplnění, výjimkou jsou pravidla pro dispoziční diatezi, zde odd. 3.3, u níž v odvozeném rámci přibývá obligatorní doplnění způsobu (**MANN**), a některé typy posesivního rezultativu a recipientní pasivní diateze, která postulují obligatnost dativního doplnění přítomného v rámci nebo do valenčního rámce přidávají obligatorní Benefaktor (**BEN**), zde odd. 3.4 a 3.5.

Pokud uplatnění diateze mění některé z doplnění slovesa na obligatorní či o takové doplnění jeho odvozený valenční rámec obohacuje, je toto doplnění uvedeno v pravidle za klíčovým slovem „obligatnost“.



### 3.1 Pasivní a rezultativní diateze s pomocným slovesem *být* (rezultativ prostý)

V datové komponentě slovníku je možnost tvořit příznakové konstrukce pasivní diateze vyznačena u příslušných lexikálních jednotek sloves hodnotou atributu *diat: passive*; implicitně je touto hodnotou zachycena též možnost vytvářet příznakové struktury rezultativní diateze prosté (k homonymii struktur obsahujících pasivní participium a tvar slovesa *být* viz část I, kapitolu 1, s. 29).

Pro odvození valenčního rámce pro příznakové užití slovesa je nutno na valenční rámec odpovídající nepříznačkovému členu diateze zachycený v datové komponentě aplikovat vždy:

- nejprve základní pravidlo *pass\_basic* (pravidlo G1, odd. 3.1.1); toto pravidlo zachycuje změny v morfologickém tvaru slovesa, jeho shodu a dále změnu morfematického vyjádření *ACT*;
- a poté (v závislosti na podmínkách kladených na podobu valenčního rámce) právě jedno z doplňkových pravidel uvedených v odd. 3.1.2.

Některá slovesa charakterizuje více možností, jak syntakticky strukturovat příznakové členy pasivní či rezultativní prosté diateze. V takovém případě (nepříznakový) valenční rámec splňuje podmínky pro uplatnění více doplňkových pravidel; pro odvození všech přípustných valenčních rámců pro příznakové užití slovesa se pak aplikují všechny přípustné dvojice základní pravidlo – doplňkové pravidlo.

#### 3.1.1 Základní pravidlo

Následující pravidlo zachycuje změny společné všem lexikálním jednotkám sloves, které vytvářejí příznakové konstrukce pasivní diateze a rezultativní prosté diateze.

| <b>Pasivní a rezultativní diateze</b>                          |                                                                                                                                                          | Pravidlo G1       |
|----------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------|
| Základní pravidlo (forma slovesa, shoda, změna formy Konatele) |                                                                                                                                                          | <i>pass_basic</i> |
| podmínky                                                       | <i>diat: passive</i><br><i>ACT</i> <sub>1</sub>                                                                                                          |                   |
| slovesná forma<br>shoda                                        | → <i>být</i> + participium trpné, 1. pád <sup>2</sup><br>participium trpné: číslo+rod, <b>X</b><br><i>být</i> : číslo+rod+osoba, <b>X</b><br>* → 7, od+2 |                   |
| <b>ACT</b>                                                     |                                                                                                                                                          |                   |

<sup>2</sup> U trpného participia rozlišujeme 1. a 4. pád; tvarem se však liší pouze v singuláru ženského rodu (*-na/-ta* vs. *-nu/-tu*) a v plurálu mužského životného rodu (*-ni/-ti* vs. *-ny/-ty*) (Urešová, 2011, s. 142), výjimečně též v singuláru mužského životného rodu (*-n/-t* vs. *-na/-ta*), např.:

*Nemocnici nebyla prodloužena smlouva se zdravotní pojišťovnou.*

*Nemocnice nedostala prodlouženu smlouvu se zdravotní pojišťovnou.*

**Slovesná forma:**

Pravidlo G1, *pass\_basic*, specifikuje, že slovesný tvar je tvořen pomocným slovesem *být* a 1. pádem participia trpného.<sup>3, 4</sup>

**Proměnná X, shoda:**

Proměnná X zde označuje – v souladu s výše uvedenou obecnou strukturou pravidel pro diateze, viz úvod kapitoly 3 – to valenční doplnění, které v příznakové konstrukci vstupuje do pozice subjektu (jedná se o doplnění, které je v aktivní konstrukci vyjádřeno akuzativem, příp. genitivem), a se kterým se tak v příznakové konstrukci shoduje složený slovesný tvar. Základní pravidlo takové doplnění blíže nespecifikuje, požadavky na jeho morfologické vlastnosti případně uvádějí až doplňková pravidla pro jednotlivé skupiny sloves (viz dále odd. 3.1.2).

Pokud valenční rámec slovesa doplnění s požadovanými morfologickými vlastnostmi neobsahuje nebo pokud je sice takové doplnění ve valenčním rámci identifikováno, v konkrétním užití je však toto doplnění vyjádřeno jinou možnou formou či má charakter (v povrchověsyntaktické struktuře nevyjádřeného) všeobecného aktantu, má složený slovesný tvar formu neutra singuláru, viz následující příklady (1–3).<sup>5</sup>

- (1) *bránit<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>v+6, inf, aby</sub> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 X neidentifikováno *Kdo nechce za Ledčice hrát, není mu bráněno v odchodu.*  
 (sloveso nemá akuzativní ani genitivní doplnění, proměnná X tedy v příslušném doplňkovém pravidle G5, viz níže, nenabývá žádnou hodnotu a slovesný tvar je realizován jako neutrum singuláru)
- (2) *dokazovat<sup>impf</sup> – dokázat<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub><sup>opt</sup> PAT<sub>4, zda, že, cont</sub> ORIG<sub>na+6</sub><sup>opt</sup> BEN<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
 X=PAT<sub>zda</sub> *Zda Skopec skutečně může zavraždit, bude muset být dokazováno podle nepřímých důkazů.*  
 (příslušné doplňkové pravidlo G2, viz níže, určuje X jako doplnění akuzativní, zde PAT, který je v této větě realizován závislou větou obsahovou uvozenou spojkou *zda*; slovesný tvar má proto shodu neutra singuláru)
- (3) *donášet<sup>impf</sup> – donést<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>4, zda, že, cont</sub>  
 X=PAT *Doufejme ve zdravý rozum toho, kterému je donášeno.*  
 (příslušné doplňkové pravidlo G2, viz níže, určuje X jako doplnění akuzativní, zde PAT, ten však v této větě není v povrchověsyntaktické struktuře vyjádřen (jde o všeobecný aktant); slovesný tvar má proto shodu neutra singuláru)

<sup>3</sup> Pravidlo pro pasivní a rezultativní prostou diatezi explicitně vyznačuje pomocné sloveso *být*, které však zastupuje i iterativa *bývat* a *bývávat*.

<sup>4</sup> Vzhledem k homonymii mezi participiem trpným a krátkým tvarem deverbativního adjektiva rozlišujeme:

(i) konstrukce s pomocným slovesem *být* a *-n/t-ovým* participiem; tyto konstrukce interpretujeme jako příznakový člen diateze pasivní, např. *V šest hodin bylo Petrem otevřeno okno.*, či diateze rezultativní, např. *V sedm hodin bylo okno již dávno otevřeno.* a

(ii) konstrukce se sponou *být* a *-n/t-ovým* tvarem adjektiva tvořící verbonominální struktury, např. *Okno je otevřeno (=otevřené) dokořán.*; verbonominální struktury nejsou ve slovníku zachyceny.

<sup>5</sup> Toto pravidlo se netýká (aktuální) elipsy subjektu v příznakových konstrukcích:

*krmít<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>

X=PAT<sub>4→1</sub> *Je dobré slyšet pravdu, ne lži, kterými jsme opakovaně krmení.*

(příslušné doplňkové pravidlo G2, *pass\_trans\_acc*, viz níže, určuje X jako doplnění akuzativní, zde PAT; v příkladové větě toto doplnění sice není povrchověsyntakticky vyjádřeno, jde ale o případ aktuální elipsy, shoda je proto dána tímto nevyjádřeným doplněním)

**Vyjádření ACT:**

Vedle slovesného tvaru specifikuje základní pravidlo změny v morfeomatickém vyjádření Konatele (ACT). Ten je v případě pasivní diateze či rezultatívní prosté diateze vyjádřen instrumentálem, předložkovým spojením *od+2*, nebo zůstává v povrchově syntaktické struktuře nevyjádřen.<sup>6</sup>

- (4) *hodnotit<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4, inf, zda, že, cont</sub> EFF<sub>jako+4, na+4, jako+adj-4</sub><sup>opt</sup> MANN<sup>typ</sup> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup> CRIT<sup>typ</sup>  
 ACT<sub>1</sub> → <sub>7</sub> ... *pracovník je hodnocen podstatně větším počtem hodnotitelů než v případě grantové přihlášky.*
- (5) *uvítat<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4, aby, že, cont</sub> MANN<sup>typ</sup>  
 ACT<sub>1</sub> → *od+2* ... *od našeho obchodnictva podnik tento bude s radostí uvítán...*

**3.1.2 Doplnková pravidla pro jednotlivé skupiny sloves**

Pro derivaci valenčního rámce příznakového členu pasivní diateze a rezultatívní prosté diateze je kromě základního pravidla nutné na valenční rámec odpovídající nepříznakovému užití uplatnit právě jedno doplnkové pravidlo; výběr tohoto pravidla je dán podobou daného valenčního rámce.

V následujících oddílech popisujeme pravidla pro tyto skupiny sloves:

- pravidla pro tranzitivní slovesa, odd. 3.1.2.1, a to:
  - pravidla pro slovesa s akuzativním doplněním, odd. 3.1.2.1a;
  - pravidla pro slovesa s genitivním doplněním (s obdobným chováním jako slovesa s akuzativem), odd. 3.1.2.1b;
  - pravidla pro slovesa s doplněním v genitivu kolísající mezi chováním typickým pro tranzitiva a chováním typickým pro intranzitiva, odd. 3.1.2.1c;
- pravidla pro intranzitivní slovesa, odd. 3.1.2.2, a to:
  - pravidla pro slovesa s doplněním v genitivu, odd. 3.1.2.2a;
  - pravidla pro slovesa bez doplnění v genitivu, odd. 3.1.2.2b.

**3.1.2.1 Slovesa tranzitivní (a slovesa s obdobným syntaktickým chováním)**

Nejběžnějším typem slovesa, které vstupuje do pasivní či rezultatívní prosté diateze, je sloveso tranzitivní. Označení tranzitivní sloveso zde užíváme v tradičním slova smyslu jako sloveso s akuzativním doplněním (odd. 3.1.2.1a). Jsme si ovšem vědomi toho, že tranzitivita jako syntaktická kategorie nebyla pro češtinu dosud uspokojivě vymezena (Hopper – Thompson, 1980). Lexikografické zpracování ukazuje, že některá slovesa s genitivním doplněním vykazují – vzhledem k pasivní a rezultatívní prosté diatezi – stejné syntaktické chování jako slovesa s doplněním akuzativním či kolísají mezi chováním typickým pro slovesa s akuzativním doplněním a chováním typickým pro slovesa s jinými formami doplnění; taková slovesa řadíme též do tohoto oddílu (odd. 3.1.2.1b a odd. 3.1.2.1c).

<sup>6</sup> V řídkých případech může být Konatel vyjádřen též formami *z+2* (např. *Jména těchto členů prezidia zatím nejsou z jiných zdrojů potvrzena.*), *ze strany+2* (např. *Ze strany magistrátu byl vznesen neoficiální dotaz, jak...*), příp. *skrze+4* (např. *Prorocství říká, že království bude ztraceno skrze ženu a zachráněno pannou.*, viz podobně již Trávníček (1951).

**3.1.2.1a Slovesa s akuzativním doplněním.** Pro tato slovesa se po aplikaci základního pravidla `pass_basic`, viz pravidlo G1, uplatní následující pravidlo G2, `pass_trans_acc`:

| Pasivní a rezultativní diateze                               |                                                                                           | Pravidlo G2                 |
|--------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------|
| Doplňkové pravidlo pro tranzitivní slovesa (se změnou 4 → 1) |                                                                                           | <code>pass_trans_acc</code> |
| podmínky                                                     | diat: passive<br><b>X</b> <sub>4</sub>                                                    |                             |
| slovesná forma<br><b>X</b><br><b>Y</b>                       | <i>se, si</i> → ∅<br>4 → 1<br>jako+4 → jako+1<br>jako+adj-4 → jako+adj-1<br>adj-4 → adj-1 |                             |

#### Proměnná **X**, shoda:

Proměnná **X** zde označuje jakékoli valenční doplnění, jež může být v nepříznakovém členu diateze realizováno akuzativem (nejčastěji **PAT**, řidčeji **EFF** nebo **ADDR**, výjimečně také **EXT**).<sup>7</sup> Podle výše uvedeného pravidla G1, `pass_basic`, se participium shoduje s tímto doplněním v rodě a čísle, pomocné sloveso *být* navíc i v osobě.

Morfematické vyjádření akuzativního valenčního doplnění **X** se mění na nominativní; má-li navíc **X** možnost vyjádření i jinou formou, tato forma se nemění.

- (6) *vrhat<sup>impf</sup> – vrhnout<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4,7</sub> **DIR3** DIR<sup>typ</sup>  
**X**=**PAT**<sub>4→1</sub> *Kostky byly vrženy.*  
**X**=**PAT**<sub>7→7</sub> *Nikdo v celých Rybářích a v Karlových Varech nevěděl o tom, že bylo vrženo kamenem.*
- (7) *doplňovat<sup>impf</sup> – doplnit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>k+3</sub> **EFF**<sub>4, že, cont</sub>  
**X**=**EFF**<sub>4→1</sub> *Tento cíl byl doplněn k seznamu původních pěti cílů regionální politiky...*  
**X**=**EFF**<sub>že→že</sub> *Novelou bylo doplněno, že jediný společník nemůže žádat soud o zrušení své účasti ve společnosti.*
- (8) *informovat<sup>biasp</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>4</sub> **PAT**<sub>o+6, aby, af, zda, že, cont</sub>  
**X**=**ADDR**<sub>4→1</sub> *Protože o výzkumu zbrani a o jejich použití nebývá široká veřejnost informována...*
- (9) *ujít<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **EXT**<sub>4</sub>  
**X**=**EXT**<sub>4→1</sub> *Z osady, ze které ráno odešli, bylo ujito přes deset kilometrů...*

#### Proměnná **Y**:

V případě, že tranzitivní sloveso má doplnění odpovídající doplňku vyjádřenému

<sup>7</sup> U sloves, která mají dvě akuzativní doplnění, je možné pravidlo aplikovat na jedno nebo na druhé z nich, nikoli však na obě současně:

*vyučovat<sup>impf</sup> – vyučít<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>4</sub> **PAT**<sub>3,4, v+6, inf, aby, af</sub>  
**X**=**PAT** ... *učitelství pro střední školu bude vyučováno na přírodovědecké a filozofické fakultě.*  
**X**=**ADDR** ... *každý vychovatel vedle své pedagogické odbornosti je vyučen nějakému řemeslu.*

Pravidlo nezachycuje skutečnost, že volba doplnění, které se stane subjektem, může blokovat vyjádření druhého akuzativního doplnění, např. *Pavel je učen Petrem matematiku*, ale *\*Matematika je učena Petrem Pavla* (viz Karlík et al., 2002, s. 417).

morfematickými formami jako+4, jako+adj-4 nebo adj-4, je dané doplnění označeno proměnnou **Y**. V příznakovém členu pasivní diateze a rezultativní prosté diateze se morfematické vyjádření daného doplnění mění na nominativní; tak je zachována shoda s doplněním **X**, ke kterému se doplněk váže, viz následující příklady:

- (10) *cítit<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4, že</sub> **EFF**<sub>jako+4, jako+adj-4</sub>  
**Y=EFF**<sub>jako+4 → jako+1</sub> *Rozdíl je to důležitý jenom pro specialistu, a tak jsou obvykle oba termíny cítěny jako synonyma.*
- (11) *označovat<sup>impf</sup> – označit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sub>jako+4, za+4, jako+adj-4, za+adj-4</sub> **BEN**<sub>3, pro+4</sub><sup>typ</sup>  
**Y=EFF**<sub>jako+adj-4 → jako+adj-1</sub> *Výrobky, které trestuhodně plýtávají s odpadem, nemohou být označeny jako dobré.*
- (12) *udržovat<sup>impf</sup> – udržet<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sub>adj-4, adj-7</sub>  
**Y=EFF**<sub>adj-4 → adj-1</sub> ... *a cesta [...] byla naším špalírem udržována volná.*

### Reflexivní slovesa:

Pravidlo G2, **pass\_trans\_acc**, může být aplikováno i na slovesa s klitickým *se/si* v lemmatu, v takovém případě není reflexivum *se/si* součástí výsledného pasivního slovesného tvaru. Ve slovníku *VALLEX* je tento typ konstrukcí doložen u jediné lexikální jednotky s reflexivem *se* a dále u necelých dvou desítek lexikálních jednotek s reflexivem *si*:

- (13) *modlit se<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>K+3</sub><sup>opt</sup> **PAT**<sub>4</sub><sup>opt</sup> **AIM**<sub>za+4, aby</sub><sup>typ</sup>  
*se → ∅ Pán Ježíš jde spolu s učedníky do Getsemanské zahrady, [...], aby začal nejbolestivější a nejtědřejší modlitbu, která kdy na zemi byla modlena.*
- (14) *osvojit si<sup>impf</sup> – osvojit si<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4, zda, že, cont</sub> **ORIG**<sub>od+2, z+2</sub><sup>opt</sup> **MANN**<sup>typ</sup>  
*si → ∅ ... učební zkušenosti jsou považovány výhradně za prostředky, s jejichž pomocí byly osvojeny určité vědomosti a dovednosti.*
- (15) *oblíbat si<sup>impf</sup> – oblíbit si<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub>  
*si → ∅ Spolupracovníky byl vážen, ctěn a oblíben.*

### Slovesa s akuzativním a genitivním doplněním:

**A.** Pravidlo G2, **pass\_trans\_acc**, se velmi omezeně uplatňuje též u sloves, v jejichž rámci se vyskytují dvě různá doplnění, z nichž jedno umožňuje realizaci akuzativem a druhé genitivem; u takových sloves se genitivní doplnění do subjektové pozice v příznakové konstrukci přesunout nemůže; ve slovníku *VALLEX* je tento případ zastoupen třemi slovesy:

- (16) *ušetřit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>4</sub> **PAT**<sub>2, před+7</sub>  
**X=ADDR**<sub>4 → 1</sub> *Dalších historek jsem byla ušetřena.*
- (17) *zbavovat<sup>impf</sup> – zbavit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>4</sub> **PAT**<sub>2</sub>  
**X=ADDR**<sub>4 → 1</sub> *Jste od této chvíle zbaveni všech práv a výsad.  
Tevisova krev bude průběžně zbavována nežádoucích zplodin metabolismu.*
- (18) *zprošťovat<sup>impf</sup> – zprostit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>4</sub> **PAT**<sub>2</sub>  
**X=ADDR**<sub>4 → 1</sub> ... *lidé, kteří stanou před soudem, bývají jen zřídkakdy zproštěni viny...*

**B.** Také slovesa, u nichž genitiv alternuje s akuzativem jako morfematická forma téhož valenčního doplnění, tvoří pasivní a rezultativní prostou diatezi podle pravidla G2, **pass\_trans\_acc**; dochází u nich tedy ke změně **X**<sub>2,4 → 2,1</sub>, kdy se akuzativ

mění na nominativ, zatímco ostatní formy (tj. genitiv, příp. další možné formy vyjádření) zůstávají zachovány. Ve VALLEXu tento případ nastává u cca 30 lexikálních jednotek.<sup>8</sup>

- (19) *docilovat*<sup>impf</sup> – *docílit*<sup>Pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2,4,aby</sub> LOC<sup>typ</sup> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 X=PAT<sub>4</sub> → 1 *Tmavá **střídka** bývá často docílena vhodnými (povolenými) surovinami...*  
 X=PAT<sub>2</sub> → 2 *Právě použitím částečného sypání karamelového a pšeničného sladu bylo docíleno úplně nové chuťové **varianty**.*

**3.1.2.1b Slovesa s doplněním v genitivu (s obdobným chováním jako slovesa s akuzativem).** Lexikografické zpracování sloves ukazuje, že některá reflexivní slovesa s genitivním doplněním vykazují v případě pasivní diateze a rezultativní prosté diateze obdobné syntaktické chování jako slovesa s doplněním akuzativním: v příznakových členech těchto diatezí dochází ke změně formy genitivního doplnění v nominativní, daným doplněním je tedy v příznakové konstrukci (stejně jako u sloves s doplněním akuzativním) zaplněna pozice subjektu. Ve VALLEXu se tímto způsobem chová šest lexikálních jednotek ve čtyřech lexémech: *dotýkat se – dotknout se*, *obávat se*, *otázet se* a *tázat se*.

Pravidlo G3, *pass\_trans\_gen*, lze dále uplatnit i na slovesa, která kolísají mezi chováním typickým pro tranzitiva a chováním typickým pro intranzitiva, viz následující odd. 3.1.2.1c.

| Pasivní a rezultativní diateze                             |                                                   | Pravidlo G3           |
|------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------|-----------------------|
| Doplňkové pravidlo pro rámce s genitivem (se změnou 2 → 1) |                                                   | <i>pass_trans_gen</i> |
| podmínky                                                   | diat: passive<br>X <sub>2</sub> & ¬Y <sub>4</sub> |                       |
| slovesná forma                                             | <i>se, si</i> → ∅                                 |                       |
| X                                                          | 2 → 1                                             |                       |

- (20) *dotýkat se*<sup>impf</sup> – *dotknout se*<sup>Pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2</sub>  
 X=PAT<sub>2</sub> → 1 *Je v ní dotčen **problém**, nakolik je člověk tvůrcem svých vlastních osudů...*  
 X=PAT<sub>2</sub> → 1 *Říká-li dnes ministr práce, že sociální **dávky** nejsou a nebudou krizí nijak dotčeny...*

**3.1.2.1c Slovesa s doplněním v genitivu kolísající mezi chováním typickým pro tranzitiva a chováním typickým pro intranzitiva.** Další skupinu sloves

<sup>8</sup> Zhruba u poloviny z těchto 30 jednotek není užití genitivní formy v pasivní konstrukci v korpusu SYN7 doloženo; u některých lze genitivní formu i v aktivní konstrukci hodnotit jako nižší, v současných textech běžně neužívanou. Zatímco u většiny těchto sloves se zdají být pasivní konstrukce s genitivní formou přijatelné, u některých sloves vede aplikace pravidla G2, *pass\_trans\_acc*, k „nadgenerování“ množiny přípustných forem, viz např. sloveso *cenit*<sub>1</sub> (*si*)<sup>impf</sup>, jehož Patient (PAT) v příznakových členech pasivní diateze realizaci genitivem nepřipouští.

*cenit*<sub>1</sub> (*si*)<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2,4</sub> REG<sub>na+6</sub><sup>typ</sup> CAUS<sub>kvůli+3,pro+4</sub><sup>typ</sup> MANN<sup>typ</sup>

pravidlo G2: PAT<sub>4</sub> → 1 ... špatná **kresba** od Picassa bude vždycky víc ceněna než lepší kresba od někoho méně vlivného, ...

pravidlo G2: PAT<sub>2</sub> → 2 \*... špatné **kresby** od Picassa bude vždycky víc ceněno než lepší kresby od někoho méně vlivného, ...

s genitivním doplněním charakterizuje kolísání mezi chováním typickým pro slovesa s akuzativním doplněním, kdy v případě pasivní diateze a rezultativní prosté diateze dochází ke změně formy genitivního doplnění v nominativní (dané doplnění pak zaplňuje pozici subjektu, pravidlo G3, `pass_trans_gen`, viz výše odd. 3.1.2.1b), a chováním typickým pro slovesa u nichž k takové změně nedochází (pravidlo G4, `pass_intrans_gen`, viz dále odd. 3.1.2.2a).

- (21) *dosahovat<sup>impf</sup> – dosáhnout<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2</sub>  
 pravidlo G3, `pass_trans_gen`: X=PAT<sub>2→1</sub> *Vrchol byl dosažen 1. 4. 1999 v pozdních večerních hodinách všemi účastníky projektu.*  
 pravidlo G4, `pass_intrans_gen`: X=PAT<sub>2→2</sub> ... a vrcholu Sněžky bylo dosaženo v rekordním čase.

### Reflexivní slovesa:

Slovesa patřící do této skupiny, součástí jejichž lemmatu je reflexivum *se/si*, vykazují obdobné kolísání: pokud je v příznakovém členu diateze genitiv nahrazen nominativem, je reflexivum elidováno v souladu s pravidlem G3, `pass_trans_gen` (viz výše); oproti tomu pokud je genitiv v příznakovém členu diateze zachován, zůstává zachováno i reflexivum *se/si*, jak odpovídá pravidlu G4, `pass_intrans_gen` (viz níže).

- (22) *domáhat se<sup>impf</sup> – domoci se<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2</sub> ORIG<sub>na+6, u+2</sub><sup>opt</sup> BEN<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
 pravidlo G3, `pass_trans_gen`: *se* → ∅, X=PAT<sub>2→1</sub> *V případě, že zde byl případ, pro který writ nebyl ještě vytvořen, nemohlo být právo domoženo u soudu.*  
 pravidlo G4, `pass_intrans_gen`: *se* → *se*, Y=PAT<sub>2→2</sub> *Z české strany byla hájena jednota země a domáháno se plně jazykové rovnoprávnosti.*
- (23) *povšimnout si<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2, jak, zda, že, cont</sub>  
 pravidlo G3, `pass_trans_gen`: *si* → ∅, X=PAT<sub>2→1</sub> *Nemohla být nepovšimnuta totální nespolutpráce na úrovni radnice.*  
 pravidlo G4, `pass_intrans_gen`: *si* → *si*, Y=PAT<sub>2→2</sub> *Pokud si jí bylo kdy povšimnuto...*

Dodejme, že pouze na základě valenčního rámce a hodnoty atributu *diat* nelze rozhodnout, zda je možné na dané sloveso aplikovat pouze pravidlo G3, `pass_trans_gen`, pouze pravidlo G4, `pass_intrans_gen`, nebo obě tato pravidla. Jelikož informace o tom, které pravidlo je na dané sloveso třeba aplikovat, není v datové komponentě slovníku VALLEX v současné době uvedena, aplikujeme na všechna slovesa s genitivním doplněním obě pravidla, přestože se tak pro některá slovesa ve výsledném seznamu možných forem příznakového členu diateze mohou objevit i formy, které korpusový materiál nedokládá.

### 3.1.2.2 Slovesa intranzitivní

Dalším typem sloves, která tvoří pasivní a rezultativní prostou diatezi, jsou slovesa intranzitivní, tedy slovesa bez akuzativního doplnění.<sup>9</sup> Chování těchto sloves popisují dvě pravidla: pravidlo G4, `pass_intrans_gen`, pro slovesa s genitivním doplněním (odd. 3.1.2.2a) a pravidlo G5, `pass_intrans_no`, pro slovesa bez genitivního doplnění (odd. 3.1.2.2b).

<sup>9</sup> Pro účely popisu diatezí zařazujeme k tradičním tranzitivním slovesům též ta slovesa s genitivním doplněním, která vykazují obdobné syntaktické chování, viz odd. 3.1.2.1b a 3.1.2.1c.

**3.1.2.2a Intransitivní slovesa s doplněním v genitivu.** Chování většiny intransitivních sloves s genitivním doplněním popisuje doplňkové pravidlo G4, `pass_intrans_gen`. Tato slovesa v příznakových konstrukcích pasivní diateze a rezultativní prosté diateze nepřipouštějí změnu genitivního doplnění v nominativní: formy valenčních doplnění vyjma Konatele jsou tak totožné s formami v nepříznačkovém členu diateze. Protože toto doplňkové pravidlo nestanovuje hodnotu proměnné  $X$  (viz odd. 3.1.1), má tvar slovesa v příznakových konstrukcích daných diatezami vždy formu neutra singuláru.

|                                                                         |                                     |                               |
|-------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------|-------------------------------|
| <b>Pasivní a rezultativní diateze</b>                                   |                                     | Pravidlo G4                   |
| Doplňkové pravidlo pro rámce s genitivem<br>(beze změny formy doplnění) |                                     | <code>pass_intrans_gen</code> |
| podmínky                                                                | diat: passive<br>$Y_2$ & $\neg X_4$ |                               |
| <i>pouze akce z <code>pass_basic</code></i>                             |                                     |                               |

- (24) *dbát<sup>impf</sup>* **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2, na+4</sub>**  
 $Y=PAT_2$  Varovných *hlasů* podnikatelů *nebylo dbáno*.
- (25) *lítovat<sup>impf</sup>* **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2, že, cont</sub>**  
 $Y=PAT_2$  Hříšný skutek je něčím dočasným, *čeho může být vzápětí litováno*,  
*kdežto názor je trvalejší povahy.*
- (26) *vyčkávat<sup>impf</sup> – vyčkat<sup>pf</sup>* **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2, na+4, zda, že, cont</sub><sup>opt</sup> LOC<sup>typ</sup>**  
 $Y=PAT_2$  Důležité je, aby *bylo* po natlakování *vyčkáno* určité *doby*, než nastane  
*vyrovnání teplot – nejméně 15 minut.*

### Reflexivní slovesa:

U intransitivních sloves s reflexivním lemmatem je v příznakovém členu pasivní a rezultativní prosté diateze reflexivum *se/si* zachováno (viz též příklady (22–23)):

- (27) *dopouštět<sub>1</sub> se<sup>impf</sup> – dopustit<sub>1</sub> se<sup>pf</sup>* **ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>na+6</sub><sup>opt</sup> PAT<sub>2</sub>**  
 $Y=PAT_2$  Je to starý, těžce udržovatelný produkt, u kterého bychom museli zdolat  
*všechny hříchy, kterých se v něm bylo dopuštěno.*

<sup>10</sup> Korpusová data ukazují, že u odvozených reflexiv lze konstrukce skládající se z *-n/t*-ového tvaru a slovesa *být* interpretovat spíše jako tzv. *subjektový rezultatív* (Giger, 2009; Vernerová, 2019). V těchto případech totiž nedochází k odsunutí nominativního doplnění do méně prominentní povrchověsyntaktické pozice, takže tyto konstrukce nelze popsat pomocí základního pravidla G1, `pass_basic`; srov. též nekonverzní a konverzní typ rezultativní diateze, zde odd. 3.4:

*ponořovat se<sup>impf</sup> – ponořit se<sup>pf</sup>* **ACT<sub>1</sub> DIR3**

*V okamžiku maximální fáze [...] bude měsíční disk do stínu ponořen přibližně z 81 procent.*

Některé tyto případy jsou homonymní, odvozené struktury lze interpretovat buď jako konstrukce subjektového rezultativu, nebo jako prostou rezultativní konstrukci tvořenou příslušným nereflexivním slovesem:

*angažovat<sup>biasp</sup>* **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> LOC<sup>typ</sup>**

*angažovat se<sup>biasp</sup>* **ACT<sub>1</sub> LOC<sup>typ</sup> REG<sub>v+6</sub><sup>typ</sup>**

*Palestinci musejí dále ukončit násilí a zahájit postup vůči všem, kteří jsou angažováni v teroristických aktivitách.*

Otázka, proč se odvozená reflexiva v tomto aspektu chovají odlišně od reflexiv tantum a nereflexivních sloves, zasluhuje další zkoumání.



**3.1.2.2b Intranzitivní slovesa bez doplnění v genitivu.** Nereflexivní slovesa a reflexiva tantum, u nichž ani jedno doplnění nemůže být realizováno akuzativem ani genitivem,<sup>10</sup> tvoří pasivní a rezultativní prostou diatezi podle následujícího pravidla G5, *pass\_intrans\_no*:

| Pasivní a rezultativní diateze                           |                                   | Pravidlo G5            |
|----------------------------------------------------------|-----------------------------------|------------------------|
| Doplňkové pravidlo pro slovesa bez akuzativu či genitivu |                                   | <i>pass_intrans_no</i> |
| podmínky                                                 | diat: passive<br>$\neg X_{2,4}$   |                        |
| slovesná forma                                           | <i>se</i> $\rightarrow \emptyset$ |                        |

- (28) *bojovat<sup>impf</sup>* **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>proti+3, s+7</sub>**  
*Potud je jistě správné, když je proti obezitě **bojováno**.*
- (29) *hýbat<sup>impf</sup> – hnout<sup>Pf1</sup> – hýbnout<sup>Pf2</sup>* **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>7, s+7</sub> DIR<sup>typ</sup> BEN<sub>3</sub><sup>typ</sup>**  
*Jídlo a pití sice zmizely, jinak **nebylo** s ničím **hnuto** s výjimkou postele.*
- (30) *bránit<sup>impf</sup>* **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>3</sub>**  
*V mnoha firmách **bývá** prý vzniku zastoupení zaměstnanců **bráněno** a podnikatelé trvají na plné suverénitě vlastnictví.*
- (31) *topit<sub>1</sub><sup>impf</sup>* **ACT<sub>1</sub> LOC<sup>typ</sup> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>**  
*Předloni **bylo** v cementárnách **topeno** zemním plynem v pouhém 1,6 procenta.*
- (32) *činit<sup>impf</sup>* **ACT<sub>1</sub> MANN**  
*Zda **je** tak **činěno** v souladu se zákonem, nám nepřísluší hodnotit.*
- (33) *nahlížet<sup>impf</sup> – nahlédnout<sup>Pf</sup>* **ACT<sub>1</sub> DIR3**  
*Do pojistné smlouvy subdodavatele **bývá nahlíženo**, dojde-li ke vzniku vážnější škody.*

Jak naznačují příklady uvedené výše, pro slovesa tvořící pasivní a rezultativní prostou diatezi podle pravidla G5, *pass\_intrans\_no*, je typická přítomnost nepřímého objektu vyjádřeného předložkovým pádem (28–29, 34–35), řidčeji též dativem (30) či instrumentálem (31). Pravidlo dále lze výjimečně uplatnit i na slovesa s příslovečným určením (32–33).

### Reflexivní slovesa:

U reflexiv tantum nalezené doklady naznačují, že zatímco reflexivum *se* se při tvoření příznakových konstrukcí daných diatezí odstraňuje, reflexivum *si* je zachováno:

- (34) *postarat se<sup>Pf</sup>* **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>0+4</sub>**  
*Přestože se děti uprchlíků shodovaly, že **je** o ně dobře **postaráno**, část z nich se chce vrátit domů.*
- (35) *pohrávat si<sup>impf</sup> – pohrát si<sup>Pf</sup>* **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>s+7</sub> MANN<sup>typ</sup>**  
*To jenom když **si** s jejím srdcem **bylo pohráváno** jako s nějakou hračkou...*

## 3.2 Deagentní diateze

V datové komponentě slovníku je možnost tvořit deagentní konstrukce vyznačena hodnotou atributu `diat: deagent`; implicitně je touto hodnotou zachycena i možnost vytvářet příznakové struktury dispoziční diateze.

Pro odvození valenčního rámce pro příznakové užití slovesa je nutno na valenční rámec odpovídající nepříznačkovému členu diateze zachycený v datové komponentě aplikovat vždy:

- nejprve základní pravidlo `deagent_basic` (pravidlo G6, odd. 3.2.1), zachycující změny v morfologickém tvaru slovesa a ve shodě a dále nemožnost povrchového vyjádření Konatele **ACT**;
- a poté (v závislosti na podmínkách kladených na podobu valenčního rámce) právě jedno z doplňkových pravidel uvedených v odd. 3.2.2.

Některá slovesa charakterizuje více možností, jak syntakticky strukturovat příznakové členy deagentní diateze. V takovém případě (nepříznakový) valenční rámec splňuje podmínky pro uplatnění více doplňkových pravidel; pro odvození všech přípustných valenčních rámců pro příznakové užití slovesa se pak aplikují všechny přípustné dvojice základní pravidlo – doplňkové pravidlo.

### 3.2.1 Základní pravidlo

Následující pravidlo zachycuje změny společné všem lexikálním jednotkám sloves, které vytvářejí příznakové konstrukce deagentní diateze:

| Deagentní diateze                                                                       |                                                                                        | Pravidlo G6                |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------|
| Základní pravidlo<br>(tvar slovesa, shoda, nemožnost povrchového vyjádření <b>ACT</b> ) |                                                                                        | <code>deagent_basic</code> |
| podmínky                                                                                | <code>diat: deagent</code><br><b>ACT</b> <sub>1</sub>                                  |                            |
| slovesná forma                                                                          | <code>se, sí</code> → $\emptyset$ <sup>11</sup><br>→ 3. osoba aktiva + <code>se</code> |                            |
| shoda<br><b>ACT</b>                                                                     | číslo+rod, <b>X</b><br>* → $\emptyset$                                                 |                            |

#### Proměnná **X**, shoda:

Proměnná **X** označuje – v souladu s výše uvedenou obecnou strukturou pravidel pro diateze, viz úvod kapitoly 3 – to valenční doplnění, které se v příznakovém členu deagentní diateze dostává do subjektové pozice, a se kterým se tak v této konstrukci shoduje slovesný tvar. Základní pravidlo takové doplnění nespecifikuje, uvádějí ho případně až doplňková pravidla pro jednotlivé skupiny sloves (viz dále odd. 3.2.2). Pokud valenční rámec slovesa doplnění s požadovanými vlastnostmi nemá (jde vždy o doplnění vyjádřené v nepříznačkovém členu diateze akuzativem nebo genitivem) nebo pokud je sice takové doplnění ve valenčním rámci identifikováno, v konkrétním užití je však vyjádřeno jinou možnou formou či má charakter (v povrchověsyntaktické struktuře nevyjádřeného) všeobecného aktantu, je shoda realizována neutrální formou, tj. jako neutrum singuláru, viz následující příklady:<sup>12</sup>

<sup>11</sup> Tento příkaz zamezuje zdvojení reflexiva `se/si`, pokud se pravidlo G6, `deagent_basic`, aplikuje na reflexivní slovesa, např. slovesa *modlit se<sup>impf</sup>* (39) a *poslechnout si<sup>impf</sup>* (40).

<sup>12</sup> Toto pravidlo se netýká (aktuální) elipsy, kde je shoda mezi doplněním **X** a slovesem zachována:

- (36) *bránit<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>v+6, inf, aby</sub> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 X neidentifikováno *Bránilo se jim v tom všemi silami.*  
 (sloveso nemá akuzativní ani genitivní doplnění, slovesný tvar je tedy realizován jako neutrum singuláru)
- (37) *kázat<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub><sup>opt</sup> PAT<sub>4, o+6, zda, že, cont</sub>  
 X=PAT<sub>ze</sub> *Mladším se káže, že starší žijí na úkor mladších.*  
 (doplnění PAT sice připouští formu akuzativu, je však realizováno jinou možnou formou; slovesný tvar tak má formu neutra singuláru)
- (38) *donášet<sup>impf</sup> – donést<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>4, zda, že, cont</sub>  
 X=PAT *Za diktatury se běžně donášelo úřadům.*  
 (akuzativní PAT je na povrchu elidován, slovesný tvar je tedy realizován jako neutrum singuláru)

### Vyjádření ACT:

Vedle slovesného tvaru výše uvedené pravidlo určuje, že Konatel (ACT) není v případě příznakových členů deagentní diateze v povrchověsyntaktické struktuře vyjádřen; jde o tzv. všeobecného Konatele.

### Reflexivní slovesa:

Ačkoli tvoření deagentní diateze nebylo u sloves s reflexivním lemmatem systematicky anotováno a předpokládáme, že tato slovesa deagentní konstrukce typicky nevytvářejí, teoreticky připouštíme možnost aplikace pravidla G6, *deagent\_basic*, a příslušných doplňkových pravidel též na některá reflexiva tantum a na slovesa s fakultativním reflexivem *si*. V takovém případě pravidlo G6, *deagent\_basic*, zabrání zdvojení reflexiv odstraněním reflexiva *se* (39), resp. *si* (40).

- (39) *modlit se<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>k+3</sub><sup>opt</sup> PAT<sub>4</sub><sup>opt</sup> AIM<sub>za+4, aby</sub><sup>typ</sup>  
*Tady se modlilo, studovalo, více či méně učeně diskutovalo, téměř nehádalo...*
- (40) *poslechnout si<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>inf, jak, že</sub>  
*Při vizitě se poslechne pacient, jak dýchá, a tím péče končí.*

### 3.2.2 Doplňková pravidla

Dále uvádíme doplňková pravidla pro deagentní diatezi, která se uplatňují při derivaci valenčních rámců příznakových konstrukcí pro jednotlivé skupiny sloves v závislosti na podobě jejich nepříznakového valenčního rámce.

V následujících oddílech popisujeme pravidla pro tyto skupiny sloves:

- pravidla pro tranzitivní slovesa, odd. 3.2.2.1, a to:
  - pravidla pro slovesa s akuzativním doplněním, odd. 3.2.2.1a;
  - pravidla pro slovesa s doplněním v genitivu kolísající mezi chováním typickým pro tranzitiva a chováním typickým pro intranzitiva, odd. 3.2.2.1b;
- pravidla pro intranzitivní slovesa, odd. 3.2.2.2, a to:
  - pravidla pro slovesa s doplněním v genitivu, odd. 3.2.2.2a;
  - pravidla pro slovesa bez doplnění v genitivu, odd. 3.2.2.2b.

---

*zdobit<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>

X=PAT<sub>4→1</sub> *Stromky se zavěšovaly u stropu nebo stály na stolku. Zpočátku se zdobily jen skromně.*

(příslušné doplňkové pravidlo G7, *deagent\_trans\_acc*, viz níže, určuje X jako doplnění akuzativní, zde PAT; v příkladové větě toto doplnění sice není povrchověsyntakticky vyjádřeno, jde ale o aktuální elipsu, shoda je proto dána tímto nevyjádřeným doplněním)

### 3.2.2.1 Slovesa tranzitivní (a slovesa s obdobným syntaktickým chováním)

Nejběžnějším typem slovesa, které vstupuje do deagentní diateze, je (stejně jako u pasivní diateze) sloveso tranzitivní, tedy sloveso s akuzativním doplněním, odd. 3.2.2.1a. Některá slovesa s genitivním doplněním ovšem mohou (vzhledem k deagentní diatezi) vykazovat obdobné syntaktické chování, řadíme je proto též do tohoto oddílu, viz 3.2.2.1b.

**3.2.2.1a Slovesa s akuzativním doplněním.** Pro lexikální jednotky s akuzativním doplněním se po aplikaci základního pravidla G6, *deagent\_basic*, uplatní následující pravidlo G7, *deagent\_trans\_acc*:

| Deagentní diateze                                  |                                                             | Pravidlo G7              |
|----------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------|--------------------------|
| Pravidlo pro tranzitivní slovesa (se změnou 4 → 1) |                                                             | <i>deagent_trans_acc</i> |
| podmínky                                           | diat: deagent<br>$X_4$                                      |                          |
| $X$                                                | 4 → 1                                                       |                          |
| $Y$                                                | jako+4 → jako+1<br>jako+adj-4 → jako+adj-1<br>adj-4 → adj-1 |                          |

#### Proměnná $X$ , shoda:

Proměnná  $X$  zde označuje jakékoli valenční doplnění, jež v nepříznakovém členu diateze může být realizováno akuzativem (nejčastěji *PAT*, řidčeji *EFF* nebo *ADDR*, výjimečně také *EXT*).<sup>13</sup> Má-li navíc  $X$  možnost vyjádření i jinou formou, tato forma se nemění, viz druhý příklad (42). Podle výše uvedeného pravidla G6, *deagent\_basic*, se slovesný tvar shoduje s tímto doplněním v rodě a čísle:

- (41) *krmít<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **MEANS**<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 $X = \text{PAT}_{4 \rightarrow 1}$  *Sloni v ZOO se krmí senem.*
- (42) *doplňovat<sup>impf</sup> – doplnit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>k+3</sub> **EFF**<sub>4, ze, cont</sub>  
 $X = \text{EFF}_{4 \rightarrow 1}$  *Doplnily se k tomu potřebné údaje.*  
 $X = \text{EFF}_{ze \rightarrow ze}$  *Nestačí už napsat, že ta a ta firma získala na agrototacích miliardy, ale musí se také doplnit, že z toho důvodu je nedostali menší zemědělci...*
- (43) *donucovat<sup>impf</sup> – donutit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>4</sub> **PAT**<sub>do+2, k+3, inf, aby, af</sub> **MEANS**<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 $X = \text{ADDR}_{4 \rightarrow 1}$  *Vězni se k takovým věcem vždy donucovali.*
- (44) *ujít<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **EXT**<sub>4</sub>  
 $X = \text{EXT}_{4 \rightarrow 1}$  *Za den se ušlo dvacet kilometrů.*

#### Proměnná $Y$ :

Také změny u doplnění povrchověsyntakticky realizovaného jako doplněk vyjádřený

<sup>13</sup> U sloves, která mají dvě akuzativní doplnění, je možné pravidlo aplikovat na jedno nebo na druhé z nich, nikoli však na obě současně:

*vyučovat<sup>impf</sup> – vyučít<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>4</sub> **PAT**<sub>3, 4, v+6, inf, aby, af</sub>  
 $X = \text{PAT}_{4 \rightarrow 1}$  *Ve speciálních třídách se nevyučují cizí jazyky.*  
 $X = \text{ADDR}_{4 \rightarrow 1}$  ... *nemocnice, kde se vyučovali medicí.*

v nepříznačkovém členu diateze jednou z forem jako+4, jako+adj-4 nebo adj-4 jsou shodné jako u pasivní diateze: akuzativ se mění na nominativ tak, že je zachována shoda s doplněním X, ke kterému se doplněk váže:

- (45) *cítit<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4, že</sub> EFF<sub>jako+4, jako+adj-4</sub>  
 Y=EFF<sub>jako+adj-4 → jako+adj-1</sub> *Druhý význam se cítí jako zastaralý.*
- (46) *označovat<sup>impf</sup> – označit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>jako+4, za+4, jako+adj-4, za+adj-4</sub> BEN<sub>3, pro+4</sub><sup>typ</sup>  
 Y=EFF<sub>jako+adj-4 → jako+adj-1</sub> *Místo, které zabíral původní soubor, se označí jako volné.*
- (47) *udržovat<sup>impf</sup> – udržet<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>adj-4, adj-7</sub>  
 Y=EFF<sub>adj-4 → adj-1</sub> *Byt se udržuje čistý.*

### Reflexivní slovesa:

Ačkoli u sloves s reflexivním lemmatem nebylo tvoření deagentní diateze systematicky anotováno, připouštíme aplikaci pravidla G7, *deagent\_trans\_acc*, i na tato slovesa:

- (48) *modlit se<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>k+3</sub><sup>opt</sup> PAT<sub>4</sub><sup>opt</sup> AIM<sub>za+4, aby</sub><sup>typ</sup>  
 ... a ve tři čtvrtě na dvanáct se v klášteře modlilo před jídlem.  
 Při mši o svátku sv. Mikuláše se modlí taky modlitba „abychom jeho zásluhami a přimlouvami od pekelných plamenů vysvobození byli“.
- (49) *osvojit si<sup>impf</sup> – osvojit si<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4, zda, že, cont</sub> ORIG<sub>od+2, z+2</sub><sup>opt</sup> MANN<sup>typ</sup>  
 Špatné stravovací návyky se osvojují velmi brzy.

### Slovesa s akuzativním a genitivním doplněním:

**A.** Pokud se v rámci vyskytují dvě různá doplnění, z nichž jedno má genitivní a druhé akuzativní formu, lze aplikovat pouze pravidlo G7, *deagent\_trans\_acc*, které do subjektové pozice přesouvá akuzativní doplnění; genitivní doplnění se subjektem stát nemůže:

- (50) *zbavovat<sup>impf</sup> – zbavit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>4</sub> PAT<sub>2</sub>  
 ADDR<sub>4 → 1</sub> *Práce se zbavila nedostatků.*

**B.** U sloves, u nichž v nepříznačkovém členu diateze genitiv alternuje s akuzativem jako morfematically forma téhož valenčního doplnění, uplatníme opět pravidlo G7, *deagent\_trans\_acc*. V příznačkové konstrukci deagentní diateze se akuzativ dle tohoto pravidla mění na nominativ, zatímco ostatní formy (v tomto případě genitiv) jsou zachovány; u příslušného doplnění tak v příznačkovém členu diateze genitiv alternuje s nominativem:

- (51) *docilovat<sup>impf</sup> – docílit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2, 4, aby</sub> LOC<sup>typ</sup> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 PAT<sub>4 → 1</sub> *Okrová barva se docílovala vařením vajec s cibulí.*  
 PAT<sub>2 → 2</sub> *Dnes se v této disciplíně docílují neobvyklých úspěchů.*

**3.2.2.1b Slovesa s doplněním v genitivu kolísající mezi chováním typickým pro tranzitiva a chováním typickým pro intranzitiva.** Další skupinu sloves s genitivním doplněním charakterizuje kolísání mezi chováním typickým pro slovesa s akuzativním doplněním, u nichž v příznačkových konstrukcích deagentní diateze dochází ke změně formy genitivního doplnění v nominativní (dané doplnění pak zaplňuje pozici subjektu, pravidlo G8, *deagent\_trans\_gen*), a chováním typic-

kým pro slovesa, u nichž k takové změně nedochází (pravidlo G9, `deagent_intrans_gen`, viz níže odd. 3.2.2.2a).

|                                                                         |                                                 |                                |
|-------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------|--------------------------------|
| <b>Deagentní diateze</b>                                                |                                                 | Pravidlo G8                    |
| Doplňkové pravidlo pro rámce s genitivem (se změnou $2 \rightarrow 1$ ) |                                                 | <code>deagent_trans_gen</code> |
| podmínky                                                                | diat: <code>deagent</code><br>$X_2 \& \neg Y_4$ |                                |
| X                                                                       | $2 \rightarrow 1$                               |                                |

- (52) *dosahovat<sup>impf</sup> – dosáhnout<sup>pf</sup>* **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2</sub>**  
 pravidlo G8, `deagent_trans_gen`:  $X = \text{PAT}_{2 \rightarrow 1}$  ... *inflexní bod je ale před vrcholem, vrchol se dosahuje při tzv. ZEROdp (WWW)*  
 pravidlo G9, `deagent_intrans_gen`:  $X = \text{PAT}_{2 \rightarrow 2}$  *Pólu se dosahovalo jen s nejvyšším vypětím sil.*

Dodejme, že pouze na základě podoby valenčního rámce slovesa a hodnoty atributu `diat` nelze rozhodnout, zda je možné na dané sloveso aplikovat pouze pravidlo G8, `deagent_trans_gen`, pouze pravidlo G9, `deagent_intrans_gen` (viz níže), nebo obě tato pravidla. Jelikož informace o tom, které pravidlo je na dané sloveso třeba aplikovat, není v datové komponentě slovníku *VALLEX* v současné době uvedena, aplikujeme na všechna slovesa s genitivním doplněním obě pravidla, přestože se tak pro některá slovesa ve výsledném seznamu možných forem příznakového členu diateze mohou objevit i formy, které nejsou korpusovým materiálem doloženy.

### 3.2.2.2 Slovesa intranzitivní

V tomto oddílu uvádíme pravidla pro odvození rámců pro příznakové konstrukce deagentní diateze u sloves s doplněním v genitivu (odd. 3.2.2.2a) a dále u sloves bez akuzativního a genitivního doplnění (odd. 3.2.2.2b).

**3.2.2.2a Intranzitivní slovesa s doplněním v genitivu.** Chování většiny intranzitivních sloves s genitivním doplněním popisuje pravidlo G9, `deagent_intrans_gen`. Tato slovesa v příznakových konstrukcích deagentní diateze nepřipouštějí transformaci genitivního doplnění v nominativní: formy valenčních doplnění vyjma Konatele jsou tak totožné s formami v nepříznakovém členu diateze.<sup>14</sup> Na základě pravidla G6, `deagent_basic`, mají tato slovesa v příznakových konstrukcích deagentní diateze vždy tvar neutra singuláru.

|                                                                      |                                                 |                                  |
|----------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------|----------------------------------|
| <b>Deagentní diateze</b>                                             |                                                 | Pravidlo G9                      |
| Doplňkové pravidlo pro rámce s genitivem (beze změny formy doplnění) |                                                 | <code>deagent_intrans_gen</code> |
| podmínky                                                             | diat: <code>deagent</code><br>$Y_2 \& \neg X_4$ |                                  |
| <i>pouze akce z <code>deagent_basic</code></i>                       |                                                 |                                  |

<sup>14</sup> Pro účely popisu diatezí zařazujeme ta slovesa s genitivním doplněním, u kterých může v příznakové konstrukci deagentní diateze původní genitivní doplnění nabývat tvar nominativu, ke slovesům tranzitivním, viz odd. 3.2.2.1b.

- (53) *dbát<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>2,na+4</sub>  
**Y**=**PAT**<sub>2</sub> *Zákonů se příliš nedbalo.*

**3.2.2.2b Intransitivní slovesa bez doplnění v genitivu.** U sloves bez akuzativního a genitivního doplnění jsou změny morfematických forem valenčních doplnění u deagentní diateze popsány pravidlem G10, *deagent\_intrans\_no*:

|                                              |                                            |                           |
|----------------------------------------------|--------------------------------------------|---------------------------|
| <b>Deagentní diateze</b>                     |                                            | Pravidlo G10              |
| Doplňkové pravidlo pro intransitivní slovesa |                                            | <i>deagent_intrans_no</i> |
| podmínky                                     | diat: deagent<br>¬ <b>X</b> <sub>2,4</sub> |                           |
| <i>pouze akce z deagent_basic</i>            |                                            |                           |

- (54) *hýbat<sup>impf</sup> – hnout<sup>pf1</sup> – hýbnout<sup>pf2</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>7,s+7</sub> **DIR**<sup>typ</sup> **BEN**<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
*Hýbalo se s nábytkem.*
- (55) *pohrávat si<sup>impf</sup> – pohrát si<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>s+7</sub> **MANN**<sup>typ</sup>  
*si → ∅ ..., že víno není žádné pivo, nepije se tudíž v těch barbarských dávkách, ale po kapkách se laská, **pohrává se** s ním.*

### 3.3 Dispoziční diateze

Vzhledem ke shodné morfologické formě slovesa u dispoziční a deagentní diateze předpokládáme, že všechna slovesa, která umožňují tvoření příznakových členů deagentní diateze, tvoří též příznakové členy dispoziční diateze; pro možnost tvořit příznakové členy dispoziční diateze tak není ve slovníku *VALLEX* zavedena zvláštní hodnota atributu diat.

Příznakový člen dispoziční diateze je u všech sloves tvořen podle téhož pravidla G11, *dispositional*:

|                                 |                                                             |                      |
|---------------------------------|-------------------------------------------------------------|----------------------|
| <b>Dispoziční diateze</b>       |                                                             | Pravidlo G11         |
| Pravidlo pro dispoziční diatezi |                                                             | <i>dispositional</i> |
| podmínky                        | diat: deagent<br><b>ACT</b> <sub>1</sub>                    |                      |
| slovesná forma                  | <i>se, si → ∅</i><br>→ 3. osoba aktiva + <i>se</i>          |                      |
| shoda                           | číslo+rod, <b>X</b>                                         |                      |
| <b>ACT</b>                      | * → 3                                                       |                      |
| <b>X</b>                        | 4 → 1                                                       |                      |
| <b>Y</b>                        | jako+4 → jako+1<br>jako+adj-4 → jako+adj-1<br>adj-4 → adj-1 |                      |
| obligatornost                   | <b>MANN</b>                                                 |                      |

#### Slovesná forma:

V příznakovém členu dispoziční diateze tvoří slovesný tvar 3. osoba slovesa a reflexivum *se*.

**Reflexivní slovesa:**

Pro slovesa s reflexivním lemmatem pravidlo dále specifikuje odstranění původního reflexiva *se/si*, čímž se zamezuje nepatřičnému zdvojení reflexiva.

- (56) *dívat se<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>na+4, jak, zda, cont</sub>  
 ... *na spartánské oslavy se mu nedívalo lehce.*
- (57) *osvojuvat si<sup>impf</sup> – osvojit si<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4, zda, že, cont</sub> **ORIG**<sub>od+2, z+2<sup>opt</sup></sub> **MANN**<sub>typ</sub>  
*Stačí jen dávat pozor, a bez rušivých elementů to jde bez problémů, a učivo se snáze osvojí.*

**Funktor ACT:**

Na rozdíl od deagentní diateze může být Konatel (**ACT**) v příznakovém členu dispoziční diateze vyjádřen, a to dativem. Případy, kdy Konatel není v povrchověsyntaktické struktuře vyjádřen, jsou ovšem častější:

- (58) *spát<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>7<sup>opt</sup></sub> **THL**<sub>typ</sub> **MANN**<sub>typ</sub>  
**ACT**<sub>1 → 3</sub> *Špatně se nám spí, ráno se budíme unavení, bez elánu.*  
**ACT**<sub>1 → ∅</sub> *Všichni se potí, špatně se spí i dýchá...*

**Proměnná X:**

Pokud sloveso ve svém valenčním rámci obsahuje akuzativní doplnění (v pravidle označené proměnnou **X**; může se jednat o **PAT** nebo **EFF**, výjimečně též **EXT**), akuzativ se u tohoto doplnění mění na nominativ (v příznakové konstrukci tedy zaplňuje povrchověsyntaktickou pozici subjektu) a sloveso se s ním shoduje v čísle a rodě. Může-li být **X** navíc vyjádřeno i jinou formou, tato forma se nemění a sloveso má tvar neutra singuláru, viz druhý a třetí příklad (62).

- (59) *hledat<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **LOC**<sub>typ</sub>  
**X**=**PAT**<sub>4 → 1</sub> *Ondřej Vetchý s rozcuchanými černými vlasy a vousy vyvolává na první pohled spíš dojem romantického hrdiny než introvertního malíře, jemuž se těžko hledá cesta k lidem.*
- (60) *říkat<sup>impf</sup> – říci/říct<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3<sup>opt</sup></sub> **PAT**<sub>o+6</sub> **EFF**<sub>4, že, cont</sub>  
**X**=**EFF**<sub>4 → 1</sub> *Těžko se to o sobě říká, aby to neznělo jako samochvála.*
- (61) *ujet<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **EXT**<sub>4</sub>  
**X**=**EXT**<sub>4 → 1</sub> *Jen na kole je člověk schopen daleko větších zátěží, 50 km se ujede snadno, na rotopedu ujet takovou zátěž je na hlavu.*
- (62) *povídat si<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>s+7</sub> **PAT**<sub>4, o+6<sup>opt</sup></sub>  
**X**=**PAT**<sub>4 → 1</sub> *„Víte,“ spustí, „tohle se snadno povídá, ale třeba už není tak snadný se dívat na to jako vy ...“*  
**X**=**PAT**<sub>o+6 → o+6</sub> *Trému jsem neměla a dobře se mi povídalo s moderátorem Honzou Čenským.*  
**X**=**PAT**<sub>o+6 → o+6</sub> *V kategorii těch mladších je omezené množství témat, o kterých se dá poutavě povídat, a hodně záleží na nápadu.*

Pravidlo G11, **dispositional**, lze uplatnit i na slovesa, v jejichž rámci se akuzativní doplnění vůbec nevyskytuje; proměnná **X** pak nenabývá žádnou hodnotu a slovesný tvar má neutrální formu, tj. neutrum singuláru, viz příklady (56) a (58).

**Proměnná Y:**

Pokud valenční rámec vedle akuzativního doplnění obsahuje také doplnění odpovídající povrchověsyntaktickému doplňku realizovanému jednou z morfematických



forem jako+4, jako+adj-4 nebo adj-4, dochází ke změně akuzativu v nominativ také u tohoto doplnění:

- (63) *vykládat*<sub>II</sub><sup>impf</sup> – *vyložit*<sub>II</sub><sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4, že, cont</sub> EFF<sub>jako+4, jako+adj-4</sub> BEN<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
 Y<sub>jako+4</sub> → jako+1 *Vyšetřování policie [...] se proto snadno vykládá jako pomsta generálům...*

#### Funktor MANN:

Pravidlo pro dispoziční diatezi dále uvádí, že v rámci, který popisuje příznakový člen diateze, se musí vyskytovat obligatorní doplnění způsobu (MANN), a to i tehdy, pokud se toto doplnění ve valenčním rámci odpovídajícím nepříznakovému členu dispoziční diateze nevyskytuje. Toto doplnění je obvykle realizováno hodnoticími adverbii *dobře*/*špatně*/*snadno*/*lehce*/*těžko* apod. (viz příklady výše).<sup>15</sup>

### 3.4 Rezultativní diateze s pomocným slovesem *mít* (rezultativ posesivní)

Konstrukce s participiem trpným a pomocným slovesem *mít* vyjadřují tzv. posesivní rezultativ. Jak ukazuje následující příklad, lze je často interpretovat dvěma způsoby:

- (64) *uklízet*<sup>impf</sup> – *uklidit*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub>  
*uvařit*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> ORIG<sub>Z+2</sub><sup>opt</sup> BEN<sub>3, pro+4</sub><sup>typ</sup>  
*vyžehlit*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub>  
 poss<sub>both</sub> *Nebyla vaše starost, jestli budou mít uklizeno, uvařeno a vyžehleno.*

V tomto případě je z hlediska mluvčího irelevantní, zda Konatel (ACT) provádí tyto činnosti sám, nebo zda je pro něj vykonává někdo jiný. Srovnajme tuto větu s následujícími příklady, v nichž lze na základě kontextu rozhodnout, zda subjektu příznakového členu posesivní rezultativní diateze odpovídá Konatel (zde označujeme jako nekonverzní typ), nebo je Konatel z pozice subjektu odsunut (konverzní typ) (k významovým distinkcím u rezultativu viz zejména Panevová et al., 2014 a Giger, 2003):

- (65) poss<sub>nconv</sub> *To už bude mít polní kuchyně uvařen vojenský oběd.*  
 poss<sub>conv</sub> *Není to sice úplně ten typ, který musí mít každý den uvařeno, ale rozhodně má rád, když se o něj pečuje.*

Ve slovníkové komponentě VALLEXu je možnost vytvářet příznakové konstrukce posesivní rezultativní diateze vyznačena hodnotou *poss*, jednotlivé příklady jsou podrobněji označeny následujícími hodnotami:<sup>16</sup>

- *poss<sub>nconv</sub>*: nekonverzní typ, kdy subjektem v příznakové konstrukci zůstává Konatel,

<sup>15</sup> Výjimečně (zejména ve významu „dobře/snadno/příjemně“) nemusí být MANN v povrchově syntaktické struktuře vyjádřen; k tomu dochází zejména u sloves mluvení, např. *Vám se to radí/mluví/řekne/povídá/kecá.*, lze to však doložit i u jiných sloves, např. *Vám se to chodí., Vám se to žije.* Tyto struktury se vyznačují přítomností zdůrazňovací částice *to*:

*mluvit*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>k+3, na+4</sub><sup>opt</sup> PAT<sub>0+6</sub><sup>opt</sup> MANN<sup>typ</sup>

*Vám se to mluví, ale nejdřív za mě někdo musí zaplatit.*

<sup>16</sup> Slovesa ovšem mohou tvořit i posesivní rezultativní konstrukce typu, který není v hesle exemplifikován.

- $poss_{conv}$ : konverzní typ, kdy je Konatel v příznakové konstrukci z pozice subjektu odsunut,
- $poss_{both}$ : homonymní případy, které lze případně rozlišovat až na základě širšího kontextu.<sup>17</sup>

- (66) *dohrávat<sup>impf</sup> – dohrát<sup>pf</sup>* **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub>**  
 $poss_{nconv}$  *Také 2. pivní liga má pro letošek dohráno.*  
 (ve slovníku VALLEX je exemplifikován nekonverzní typ posesivní rezultativní konstrukce, sloveso svým významem umožňuje jen tento typ posesivní rezultativní konstrukce)
- (67) *doporučovat<sup>impf</sup> – doporučit<sup>pf</sup>* **ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>4, inf, aby, at, zda, že, cont</sub>**  
 $poss_{conv}$  *My všichni ostatní jsme měli takřkajíc doporučeno nevycházet ven.*  
 (ve slovníku VALLEX je exemplifikován konverzní typ posesivní rezultativní konstrukce, sloveso umožňuje svým významem pouze tento typ posesivní rezultativní konstrukce)
- (68) *načerpát<sup>pf</sup>* **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> DIR<sub>3</sub><sup>typ</sup> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>**  
 $poss_{nconv}$  *Když měl načerpány více než dvě stovky litrů, policejní hlídka ho při krádeži načapala a zatkla.*  
 (ve slovníku VALLEX je exemplifikována jen nekonverzní konstrukce, ale sloveso umožňuje oba typy konstrukcí)
- (69) *modernizovat<sup>biasp</sup>* **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub>**  
 $poss_{conv}$  *Za poloviční částku by senioři měli modernizovány domovy důchodců a penziony.*  
 (ve slovníku VALLEX je exemplifikována jen konverzní konstrukce, ale sloveso umožňuje oba typy konstrukcí)

### 3.4.1 Posesivní rezultativ nekonverzního typu

Posesivní rezultativní konstrukce nekonverzního typu se tvoří podle následujícího pravidla G12,  $poss_{nconv}$ :

| Posesivní rezultativ nekonverzního typu |                                                                                                                     | Pravidlo G12   |
|-----------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------|
| Subjektem příznakového členu je Konatel |                                                                                                                     | $poss_{nconv}$ |
| podmínky                                | diat: $poss$<br><b>ACT<sub>1</sub></b>                                                                              |                |
| slovesná forma                          | → mít + participium trpné, 4. pád <sup>18</sup><br><i>se, si</i> → ∅                                                |                |
| shoda                                   | participium trpné: číslo+rod, <b>Y<sub>4</sub>[PAT EFF]</b><br><i>mít</i> : číslo+rod+osoba, <b>ACT<sub>1</sub></b> |                |
| <b>ACT</b>                              | * → 1                                                                                                               |                |

<sup>17</sup> Hodnota  $poss_{both}$  je v datech VALLEXu zastoupena u 263 lexikálních jednotek, přičemž jen v jediném případě se jedná o reflexivní sloveso (*Přál bych si, abych měl postaráno o svou budoucnost tak jako on.*) a v jednom případě o sloveso s fakultativním reflexivem v lemmatu (*zmást (si)<sup>pf</sup>*).

<sup>18</sup> U trpného participia rozlišujeme 1. a 4. pád; tvarem se však liší pouze v singuláru ženského rodu (*-na/-ta* vs. *-nu/-tu*) a v plurálu mužského životného rodu (*-ni/-ti* vs. *-ny/-ty*) (Urešová, 2011, s. 142), výjimečně též v singuláru mužského životného rodu (*-n/-t* vs. *-na/-ta*), viz též poznámku pod čarou 2.

U nekonverzního typu posesivní rezultativní diateze nedochází k přeuspořádání valenčních doplňků v povrchověsyntaktické struktuře věty, jako je tomu u ostatních diatezí (Konatel zůstává vyjádřen v prominentní povrchověsyntaktické pozici subjektu). V příznakovém členu se mění pouze morfologický tvar slovesa, který signalizuje výsledkové pojetí děje (Panevová et al., 2014).

#### Slovesná forma:

Pravidlo G12, *poss\_nconv*, specifikuje, že slovesný tvar je tvořen pomocným slovesem *mít* a 4. pádem participia trpného.<sup>19</sup>

U posesivního rezultativu se pomocné sloveso *mít* shoduje v čísle, rodě a osobě s Konatelem, participium trpné se pak shoduje v čísle a rodě s valenčním doplňkem vyjádřeným v akuzativu. Pokud sloveso v daném užití akuzativní doplňku nemá nebo toto doplňkové není v povrchověsyntaktické struktuře vyjádřeno, má participium trpné formu neutra singuláru.

(70) *nastupovat*<sup>impf</sup> – *nastoupit*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub>

Y=PAT *Cestu za návratem do III. třídy mají slušně nastoupeno...*

(71) *nastupovat*<sup>impf</sup> – *nastoupit*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>do+2, k+3, na+4</sub> COMPL<sub>jako+1</sub><sup>typ</sup> LOC<sup>typ</sup> DIR3<sup>typ</sup>

Y neidentifikováno *Korejské automobilky mají na starém kontinentě skutečně nastoupeno k velkému růstu.*

#### Alternativní formy vyjádření Konatele:

Pokud rámec kromě nominativu připouští realizaci Konatele i dalšími formami, jsou tyto formy pravidlem odstraněny:

(72) *vyžadovat (si)*<sup>impf</sup> – *vyžádat (si)*<sup>pf</sup> ACT<sub>1, inf</sub> PAT<sub>2, 4, inf, aby, ať, že</sub> ORIG<sub>na+6, od+2, po+6</sub>

ACT<sub>1, inf → 1</sub> *Cizinci mají vyžádáno 202 povolení...*

#### Reflexivní slovesa:

Reflexivum *se/si* tvořící součást lemmatu slovesa je v příznakové konstrukci posesivního rezultativu nekonverzního typu vypuštěno.

(73) *domlouvat se*<sup>impf</sup> – *domluvit se*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>s+7</sub> PAT<sub>na+6, o+6, aby, ať, zda, že, cont</sub>

*se* → ∅ *A včera jste si telefonovali a dneska jste se sešli na večeri, jak jste měli domluveno.*

(74) *oblíbovat si*<sup>impf</sup> – *oblíbit si*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub>

*si* → ∅ *Jiný alkohol konzumují mladí na diskotékách, jiný typ pití mají zase oblíben sportovci.*

### 3.4.2 Posesivní rezultativ konverzního typu

Pro odvození valenčního rámce pro příznakovou konstrukci posesivní rezultativní diateze konverzního typu je nutno na valenční rámec zachycený ve slovníkové komponentě (popisující nepříznakový člen diateze) aplikovat vždy:

- právě jedno ze dvou základních pravidel, buďto pravidlo G13, *poss\_conv\_basic1*, nebo pravidlo G14, *poss\_conv\_basic2*; tato pravidla zachycují změny v morfologickém tvaru slovesa, jeho shodu a dále změny v povrchověsyntaktickém vyjádření dativního doplňku s kognitivní rolí ‚Recipient‘;

<sup>19</sup> Pravidlo pro posesivní rezultativ explicitně vyznačuje pomocné sloveso *mít*, uváděné změny se ovšem vztahují i na rezultativní konstrukce s pomocným iterativním slovesem *mívat*.

- právě jedno z doplňkových pravidel, buďto pravidlo G15, `poss_conv_act1`, nebo pravidlo G16, `poss_conv_act2`; tato pravidla zachycují změnu morfemického vyjádření **ACT**.

### 3.4.2.1 Základní pravidla určující morfologický tvar slovesa, shodu a vyjádření valenčního doplnění s rolí ‚Recipient‘

Tvoření posesivních rezultativních konstrukcí konverzního typu je popsáno dvěma pravidly, která se odlišují přítomností valenčního doplnění s kognitivní rolí ‚Recipient‘ ve valenčním rámci:

| <b>Posesivní rezultativ konverzního typu</b>       |                                                                                                  | Pravidlo G13                  |
|----------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------|
| Základní pravidlo, v rámci je přítomen ‚Recipient‘ |                                                                                                  | <code>poss_conv_basic1</code> |
| podmínky                                           | diat: poss<br><b>ACT</b> <sub>1</sub> & X <sub>3</sub> [ <b>PAT</b>   <b>ADDR</b>   <b>BEN</b> ] |                               |
| slovesná forma                                     | → <i>mít</i> + participium trpné, 4. pád<br><i>se, si</i> → ∅                                    |                               |
| shoda                                              | participium trpné: číslo+rod, <b>Y</b> <sub>4</sub><br><i>mít</i> : číslo+rod+osoba, <b>X</b>    |                               |
| <b>X</b>                                           | * → 1                                                                                            |                               |
| obligatornost                                      | <b>X</b>                                                                                         |                               |

| <b>Posesivní rezultativ konverzního typu</b>         |                                                                                                   | Pravidlo G14                  |
|------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------|
| Základní pravidlo, v rámci není přítomen ‚Recipient‘ |                                                                                                   | <code>poss_conv_basic2</code> |
| podmínky                                             | diat: poss<br><b>ACT</b> <sub>1</sub> & ¬X <sub>3</sub> [ <b>PAT</b>   <b>ADDR</b>   <b>BEN</b> ] |                               |
| slovesná forma                                       | → <i>mít</i> + participium trpné, 4. pád<br><i>se, si</i> → ∅                                     |                               |
| shoda                                                | participium trpné, číslo+rod, <b>Y</b> <sub>4</sub><br><i>mít</i> , číslo+rod+osoba, <b>BEN</b>   |                               |
| obligatornost                                        | <b>BEN</b> <sub>1</sub>                                                                           |                               |

#### Slovesná forma:

Charakteristika slovesného tvaru je v obou pravidlech totožná: jedná se o tvar složený z pomocného slovesa *mít* a participia trpného. Ke shodě slovesných tvarů viz níže poznámky Proměnná **X**, **BEN**, shoda a Proměnná **Y**, shoda.<sup>20</sup>

#### Proměnná **X**, **BEN**, shoda:

Pro konverzní typ posesivního rezultativu je typická přítomnost situačního participantu s kognitivní rolí ‚Recipient‘, který nekoresponduje s Konatelem; tento participant v pravidle G13, `poss_conv_basic1`, odpovídá valenčnímu doplnění **X** a v pravidle G14, `poss_conv_basic2`, odpovídá (do valenčního rámce doplňovanému) doplnění **BEN**. V obou případech je ‚Recipient‘ v příznakovém členu diateze realizován nominativem; pomocné sloveso *mít* se s ním shoduje v čísle, rodu a osobě.<sup>21</sup>

<sup>20</sup> Pravidla pro posesivní rezultativ explicitně vyznačují pomocné sloveso *mít*, uváděné změny se však opět vztahují i na rezultativní konstrukce s pomocným iterativním slovesem *mívat*.

<sup>21</sup> Předpokládáme, že **BEN** přidáný pravidlem G14, `res_conv_basic2`, by v nepříznačkovém členu diateze byl realizován dativem; jelikož ovšem pravidlo specifikuje pouze formu charakteristickou pro příznakový člen diateze, objevuje se zde až jeho transformovaná forma, tedy nominativ.

- (75) *doručovat<sup>impf</sup> – doručit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **PAT**<sub>4</sub> **DIR**<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
 ‚Recipient‘=**ADDR**<sub>3→1</sub> Každý **volič** by již měl mít doručeny volební lístky.  
 (pravidlo G13, **poss\_conv\_basic1**: valenční rámec pro nepříznačkové užití obsahuje dativní doplnění **ADDR** s rolí ‚Recipient‘, které se v příznakovém užití přesouvá do subjektové pozice)
- (76) *omlouvat<sup>impf</sup> – omluvit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub><sup>opt</sup> **PAT**<sub>4</sub> **CAUS**<sub>7,pro+4,za+4,že</sub><sup>typ</sup> **BEN**<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
 ‚Recipient‘=**ADDR**<sub>3→1</sub> Dnes **máme** celkem **omluveno** do deseti dětí.  
 ‚Recipient‘=**BEN**<sub>3→1</sub> **Jedna z dívek neměla omluveno** 99 a druhá 87 hodin.  
 (pravidlo G13, **poss\_conv\_basic1**, lze aplikovat dvěma způsoby: za proměnnou **X** je možné dosadit kterékoli z obou dativních doplnění, nikoli však obě současně)
- (77) *svazovat<sup>impf</sup> – svázat<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sub>do+2,v+4</sub><sup>opt</sup> **MEANS**<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 ‚Recipient‘=**BEN**<sub>→1</sub> **Jeden** ji má **svázanu** v kůži, **druhý** se spokojil s běžnou verzí, **třetímu** stačí na výstřižku z novin.  
 (pravidlo G14, **poss\_conv\_basic2**: valenční rámec pro nepříznačkové užití neobsahuje dativní doplnění s kognitivní rolí ‚Recipienta‘, toto doplnění je do rámce odpovídajícího příznakovému členu diateze doplněno jako Benefaktor (**BEN**) vyjádřený v nominativu)
- (78) *přizpůsobovat<sup>impf</sup> – přizpůsobit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sub>3</sub>  
 ‚Recipient‘=**BEN**<sub>→1</sub> **Jak dále uvedla**, pracovní dobu má každý **zaměstnanec** přizpůsobenu svému zdravotnímu stavu.  
 (pravidlo G14, **poss\_conv\_basic2**: valenční rámec slovesa obsahuje dativní **EFF** (*zdravotní stav*), které ale nevyjadřuje kognitivní roli ‚Recipient‘; ten je v příznakovém členu diateze realizován jako pravidlem doplněný Benefaktor (**BEN**) (*každý zaměstnanec*))
- Uvedme též několik příkladů konstrukcí, které sice formálně odpovídají posesivnímu rezultativu, u nichž je však hodnocení valenčního doplnění vyjádřeného v subjektové pozici jako ‚Recipientu‘ sporné.<sup>22</sup>
- (79) *brzdit<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub><sup>opt</sup>  
**BEN**<sub>→1</sub> **T11** měla bržděna pouze zadní kola, zatímco **T12** měla bržděny obě nápravy.
- (80) *datovat<sup>biasp</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **MEANS**<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
**BEN**<sub>→1</sub> ... u selské **usedlosti** číslo 8, **kteřá** má štít nad patrovou sýpkou datován 1864 a štít obytné části 1861.
- (81) *deklarovat<sup>biasp</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sub>jako+4,za+4,jako+adj-4,za+adj-4</sub><sup>opt</sup>  
**BEN**<sub>→1</sub> **Kamión** měl deklarováno, že převáží kovový šrot.
- (82) *doplňovat<sup>impf</sup> – doplnit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sub>7,0+4</sub><sup>opt</sup>  
**BEN**<sub>→1</sub> **Městečka**, která jsou navíc na kopci (jako třeba Vrsar nebo Rovinj), mají úzké uličky doplněny o schody.
- (83) *připravovat<sup>impf</sup> – připravit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sub>k+3,na+4</sub><sup>opt</sup> **BEN**<sub>3,pro+4</sub><sup>typ</sup>  
**BEN**<sub>3,pro+4→1</sub> **A to i přesto**, že nové **typy kuchyní** mívají už připraveny speciální police na víno.

<sup>22</sup> Tyto konstrukce jsou (podobně jako konstrukce (93–95) uvedené na závěr odd. 3.4.2.2) již na přechodu k verbonominálním konstrukcím se sponou *mít* (viz Šmilauer, 1966); ve *VALLEXu* jsou zachyceny v rámci konstrukcí posesivního rezultativu.

**Proměnná Y, shoda:**

Proměnná **Y** označuje akuzativní valenční doplnění, se kterým se v příznakové konstrukci shoduje participium trpné. Pokud valenční rámec slovesa akuzativní doplnění nemá nebo pokud je takové doplnění ve valenčním rámci sice identifikováno, v konkrétním užití je však vyjádřeno jinou možnou formou, má participium trpné formu neutra singuláru.

- (84) *testovat*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4, zda</sub> **EFF**<sub>na+4</sub><sup>opt</sup> **REG**<sup>typ</sup>  
**Y=PAT**<sub>4</sub> *Mám lyže testovány na jarní sních, tohle ale byl sních přemrzlý, s ostrými krystaly, které se zařezávají do skluznic.*  
 (shoda participia s akuzativním doplněním **PAT** v čísle a rodě)
- (85) *umožňovat*<sup>impf</sup> – *umožnit*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **PAT**<sub>4, inf, aby, že</sub>  
**Y=PAT**<sub>inf</sub> *V zařízeních, kde se výuka nepřerušila, měli jednotliví zaměstnanci umožněno se stávky zúčastnit.*  
 (participium trpné má formu neutra singuláru, jelikož doplnění **PAT** je realizováno infinitivem)
- (86) *zabraňovat*<sup>impf</sup> – *zabránit*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **PAT**<sub>v+6, inf, aby</sub>  
**Y** neidentifikováno *Průměrní uchazeči o studium, zejména bakalářské úrovně, by neměli mít zabráněno v přístupu ke vzdělání jen proto, že nejsou géniové.*  
 (sloveso nemá akuzativní doplnění, participium tak má formu neutra singuláru)

Specifické chování vykazuje omezená skupina sloves (daných výčtem), u nichž se forma Konatele mění z nominativu na akuzativ; tato změna je ošetřena doplňkovým pravidlem G16, *poss\_conv\_act2*, viz níže. U těchto sloves se proměnná **Y** identifikuje až po aplikaci doplňkového pravidla, příklad (87).

- (87) *zalévat se*<sup>impf</sup> – *zalít se*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>7</sub><sup>opt</sup> **BEN**<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
**ACT**<sub>1→4</sub> ... a *oči* měl zality slzami.  
 (**Y** je identifikováno jako **ACT**<sub>4</sub> až po aplikaci pravidla G16)

**Reflexivní slovesa:**

Pravidla G13 a G14 pro tvoření posesivní rezultativní diateze konverzního typu lze aplikovat také na slovesa s klitickým reflexivem *se* v lemmatu, např. (88) a (93–95) (u sloves s reflexivem *si* není konverzní typ doložen). Omezenou skupinu umožňující vytvářet příznakové konstrukce posesivní rezultativní diateze konverzního typu tvoří slovesa s fakultativním reflexivem *si*, např. (89). Reflexiva *se/si* jsou v obou případech základními pravidly odstraněna.

- (88) *postarat se*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>o+4, aby</sub> **BEN**<sub>3, pro+4</sub><sup>typ</sup>  
*Pediatři mají postaráno o práci.*
- (89) *řkat (si)*<sup>impf</sup> – *řci/řct (si)*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub><sup>opt</sup> **PAT**<sub>4, o+4, aby, at, zda, že</sub>  
*Měl jsi jasně řečeno, že si máš uklidit pokoj. [příklad vlastní]*

**3.4.2.2 Doplnková pravidla**

Dvě doplňková pravidla zachycují změny morfematické formy Konatele v příznakových konstrukcích posesivního rezultativu konverzního typu. Za základní považujeme změnu popsanou pravidlem G15, *poss\_conv\_act1*; okrajově u několika sloves dochází ke změnám popsaným pravidlem G16, *poss\_conv\_act2*.

|                                              |             |                |
|----------------------------------------------|-------------|----------------|
| <b>Posesivní rezultativ konverzního typu</b> |             | Pravidlo G15   |
| Doplňkové pravidlo (centrální typ)           |             | poss_conv_act1 |
| podmínky                                     | diat: poss  |                |
| <b>ACT</b>                                   | 1 → 7, od+2 |                |

- (90) *přirázovat/přiradovat<sup>impf</sup> – přiřadit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **PAT**<sub>4</sub>  
**ACT**<sub>1→7</sub> Vpravo nahoře je kolonka pro identifikační číslo (ID). Každý hráč, který se přihlásí do hry, ho má **počítačem** přiřazeno a je nezbytné, aby je do kolonky vepsal.
- (91) *darovat<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **PAT**<sub>4</sub> CAUS<sub>k+3</sub><sup>typ</sup> AIM<sub>na+4</sub><sup>typ</sup> RCMP<sub>za+4</sub><sup>typ</sup>  
**ACT**<sub>1→od+2</sub> Musí mít nemálo darováno **od Pánaboha**, který dává nejen talent, ale také lásku k této jedné z nejkrásnějších múz.

Jak je pro tuto diatezi typické, zůstává Konatel (**ACT**) v konkrétních užitích často nevyjádřený (viz příklady (75–89) výše).

Slovníková komponenta *VALLEX* zachycuje pouze jednu lexikální jednotku reflexivního slovesa, která umožňuje tvořit posesivní rezultativ konverzního typu podle tohoto pravidla:<sup>23</sup>

- (92) *postarat se<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>o+4, aby</sub> BEN<sub>3, pro+4</sub><sup>typ</sup>  
**ACT**<sub>1→od+2</sub> Takže o tlak na sportovní výsledky mám postaráno **od ní**.

U deseti ve *VALLEX*u zachycených odvozených reflexivních sloves dochází ke změně formy Konatele z nominativu na akuzativ.<sup>24</sup>

|                                              |            |                |
|----------------------------------------------|------------|----------------|
| <b>Posesivní rezultativ konverzního typu</b> |            | Pravidlo G16   |
| Doplňkové pravidlo (okrajový typ)            |            | poss_conv_act2 |
| podmínky                                     | diat: poss |                |
| <b>Y[ACT]</b>                                | 1 → 4      |                |

- (93) *svírat se<sup>impf</sup> – sevřít se<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>do+2, v+4</sub><sup>opt</sup> MANN<sub>7</sub><sup>typ</sup> CAUS<sub>7</sub><sup>typ</sup> BEN<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
**ACT**<sub>1→4</sub> Chtěla vykřiknout, ale nemohla, **hrdlo** měla sevřeno.
- (94) *vyvíjet se<sup>impf</sup> – vyvinout se<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>z+2</sub><sup>opt</sup> BEN<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
**ACT**<sub>1→4</sub> Jsou však i tací motýli, kterým tyto potravní požitky v jejich krátkém životě nic neříkají, protože nemají vyvinuty zažívací **orgány**.
- (95) *usazovat se<sup>impf</sup> – usadit se<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **LOC**  
**ACT**<sub>1→4</sub> Pouze s výjimkou těch nejstarších kusů, které ve svém těle mají nadále usazeny škodlivé **látky** z té doby.

<sup>23</sup> V tomto počtu nejsou zahrnuty lexikální jednotky sloves, jejichž lemma fakultativně obsahuje reflexivum *si*, např.:

*spojovat (si)<sup>impf</sup> – spojit (si)<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> EFF<sub>s+7</sub>  
... vyžívá sponzory, aby zvážili, zda chtějí mít své jméno spojováno s krvavou olympiádou.  
(**ACT** nevyjádřen).

<sup>24</sup> Tyto konstrukce jsou (podobně jako konstrukce (79–83) uvedené výše v odd. 3.4.2.1) již na přechodu k verbonominálním konstrukcím se sponou *mít* (viz Šmilauer, 1966); ve *VALLEX*u jsou zachyceny v rámci konstrukcí posesivního rezultativu.

### 3.5 Recipientní pasivní diateze

V datové komponentě slovníku je možnost tvořit recipientní pasivní konstrukce vyznačena hodnotou atributu *diat: recipient*. Příznakové konstrukce této diateze se tvoří u všech sloves, která ji umožňují, na základě pravidla G17, *recipient*, nebo G18, *recipient\_addBEN*:

| Recipientní diateze  |                                                                                                                                                                                                                               | Pravidlo G17     |
|----------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------|
| Společné pravidlo    |                                                                                                                                                                                                                               | <i>recipient</i> |
| podmínky             | <i>diat: recipient</i><br><i>ACT</i> <sub>1</sub> & <i>X</i> <sub>3</sub> [ <i>PAT</i>   <i>ADDR</i>   <i>BEN</i> ]                                                                                                           |                  |
| slovesná forma shoda | → <i>dostat</i>   <i>dostávat</i> + participium trpné, 4. pád <sup>25</sup><br>participium trpné: číslo+rod, <i>Y</i> <sub>4</sub> [ <i>PAT</i>   <i>EFF</i> ]<br><i>dostat</i>   <i>dostávat</i> : číslo+rod+osoba, <i>X</i> |                  |
| <i>ACT</i>           | * → <i>od+2</i> , (7)                                                                                                                                                                                                         |                  |
| <i>X</i>             | * → 1                                                                                                                                                                                                                         |                  |
| obligatornost        | <i>X</i>                                                                                                                                                                                                                      |                  |

| Recipientní diateze  |                                                                                                                                                                                                                                 | Pravidlo G18            |
|----------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------|
| Společné pravidlo    |                                                                                                                                                                                                                                 | <i>recipient_addBEN</i> |
| podmínky             | <i>diat: recipient</i><br><i>ACT</i> <sub>1</sub> & <i>-X</i> <sub>3</sub> [ <i>PAT</i>   <i>ADDR</i>   <i>BEN</i> ]                                                                                                            |                         |
| slovesná forma shoda | → <i>dostat</i>   <i>dostávat</i> + participium trpné, 4. pád <sup>25</sup><br>participium trpné: číslo+rod, <i>Y</i> <sub>4</sub> [ <i>PAT</i>   <i>EFF</i> ]<br><i>dostat</i>   <i>dostávat</i> : číslo+rod+osoba, <i>BEN</i> |                         |
| <i>ACT</i>           | * → <i>od+2</i> , (7)                                                                                                                                                                                                           |                         |
| obligatornost        | <i>BEN</i> <sub>1</sub>                                                                                                                                                                                                         |                         |

#### Podmínka na tvar valenčního rámce:

Recipientní pasivní diateze je ve slovníkové komponentě *VALLEX*u vyznačena zejména u sloves, která mají ve svém valenčním rámci *PAT*, *ADDR* nebo *BEN* v dativu; ta tvoří příznakové konstrukce recipientní pasivní diateze podle pravidla G17, *recipient*. Dále je možnost tvořit tuto diatezi vyznačena u dvou sloves, totiž *uvolňovat – uvolnit* (96) a *zapisovat – zapsat* (97), která valenční doplnění vyjádřené dativem typu *ADDR* nebo *PAT* nemají a u nichž ve *VALLEX*u není v rámci vyznačen ani *BEN* jako typické doplnění. Příznaková konstrukce recipientní pasivní diateze ovšem vyžaduje určité doplnění vyjádřené v povrchovėsyntaxtické pozici subjektu; v takových případech se uplatňuje pravidlo G18, *recipient\_addBEN*, které do rámce popisujícího příznakovou konstrukci přidává doplnění *BEN*<sub>1</sub> (obdobně jako pravidlo G14, *poss\_conv\_basic2*, viz odd. 3.4.2.1 výše):

- (96) *uvolňovat*<sup>impf</sup> – *uvolnit*<sup>pf</sup> *ACT*<sub>1</sub> *PAT*<sub>4</sub> *AIM*<sub>na+4, pro+4</sub><sup>typ</sup>  
*BEN*<sub>→1</sub> Každý občan<sub>BEN</sub> však dostal uvolněno 500 korun nového oběživa.

<sup>25</sup> U trpného participia rozlišujeme 1. a 4. pád; tvarem se však liší pouze v singuláru ženského rodu (*-na/-ta* vs. *-nu/-tu*) a v plurálu mužského životného rodu (*-ni/-ti* vs. *-ny/-ty*) (Urešová, 2011, s. 142), výjimečně též v singuláru mužského životného rodu (*-n/-t* vs. *-na/-ta*), viz též poznámku pod čarou 2.



- (97) *zapisovat<sup>impf</sup> – zapsat<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> DIR<sub>3</sub> COMPL<sup>typ</sup><sub>jako+4, jako+adj-4</sub>  
 BEN<sub>→1</sub> *Předeek<sub>BEN</sub> rodu Jan ... od krále dostal zapsáno sedm vsí v okolí Prahy.*

Vzhledem k nízkému počtu anotovaných sloves, která tvoří recipientní diatezi dle pravidla G18, *recipient\_addBEN*, se ve zbytku oddílu dále zabýváme pouze aplikací pravidla G17, *recipient*.

#### Proměnné X, Y, shoda:

Recipientní pasivní diateze se vyznačuje shodou participia trpného s akuzativním doplněním (v pravidle G17, *recipient*, je toto doplnění označeno proměnnou Y); pokud se ve valenčním rámci akuzativní doplnění nevyskytuje či v daném užití není povrchověsyntakticky vyjádřeno, je participium trpné ve tvaru neutra singuláru. Pomocné sloveso *dostat/dostávat* se v rodě, čísle a osobě shoduje s valenčním doplněním, které odpovídá PAT, ADDR nebo BEN (v pravidle G17, *recipient*, označeným proměnnou X).

#### Vyjádření proměnné X:

Doplnění X mění v příznakové konstrukci recipientní pasivní diateze své morfematické vyjádření z dativu či libovolné další formy přípustné v aktivní konstrukci na nominativ.

- (98) *vyčinit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>3</sub> CAUS<sup>typ</sup><sub>za+4</sub>  
 X=PAT<sub>3→1</sub>, Y neidentifikováno *ODS dostala vyčíněno za nerespektování vůle voličů.*
- (99) *rozdělovat<sup>impf1</sup> – rozdělet<sup>impf2</sup> – rozdělit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3, mezi+4</sub> PAT<sub>4</sub> MEANS<sup>typ</sup><sub>7</sub> LOC<sup>typ</sup>  
 X=ADDR<sub>3→1</sub>, Y=PAT *Vaši rádcové už dostali rozděleny úkoly, co je potřeba zařídit, takže vás brzy pořádně zaměstnají.*
- (100) *vyhrazovat<sup>impf</sup> – vyhradit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>4</sub>  
 X=ADDR<sub>3→1</sub>, Y=PAT *Jeho vláda prosadila, aby ženy v parlamentu dostaly vyhrazenou nejméně třetinu křesel.*
- (101) *nahrazovat<sup>impf</sup> – nahradit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sup>typ</sup><sub>7, za+4</sub> BEN<sup>typ</sup><sub>3</sub>  
 X=BEN<sub>3→1</sub>, Y=PAT *Rybáři však dosud nevědí, kolik ze svých ztrát dostanou nahrazeno.*

#### Vyjádření ACT:

Konatel může být v příznakové konstrukci recipientní pasivní diateze vyjádřen předložkovou skupinou *od+2* (výjimečně též instrumentálem), nebo zůstává povrchověsyntakticky nevyjádřený:

- (102) *doplácet<sup>impf</sup> – doplatit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub><sup>opt</sup> PAT<sub>4</sub> EFF<sup>opt</sup><sub>k+3</sub> RCMP<sup>typ</sup><sub>za+4</sub> AIM<sup>typ</sup><sub>na+4</sub>  
 ACT<sub>1→od+2</sub> *Lidé s nízkými příjmy by tak podobně jako u daňového bonusu dostali od státu doplaceno.*
- (103) *nařizovat<sup>impf</sup> – nařídít<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>4, inf, aby, at, že</sub>  
 ACT<sub>1→7</sub> *Co by mělo zůstat v pravomoci nemocnic a co by dostaly nařízeno vedením, není zatím určeno.*
- (104) *předepisovat / předpisovat<sup>impf</sup> – předepsat<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>4, inf, aby, at, zda, že, cont</sub>  
 ACT<sub>1→7</sub> *Nova [...] nedostala předepsáno zákonem, jak má vypadat zpravodajství a jaké publicistické pořady má vysílat...*

**Reflexivní slovesa:**

Možnost sloves s reflexivním lemmatem vstupovat do recipientní pasivní diateze do-  
savadní zpracování sloves ve *VALLEX*u nepotvrdilo, pravidlo proto takovou možnost  
neošetřuje.

**Tvoření recipientní diateze u nedokonavých sloves:**

Podle Daneše (1985, s. 33 a 35) recipientně pasivní konstrukce tvoří pouze dokonavá  
slovesa, výjimečně nedokonavá, která se omezují na pomocné sloveso *dostávat* (srov.  
ale i jím citovanou větu (105)). Korpusové doklady obsažené ve slovníku *VALLEX*  
skutečně potvrzují u nedokonavých sloves omezenou možnost tvořit recipientní pa-  
sivní konstrukce (jedná se zhruba o deset sloves) a dále skutečnost, že nedokonavá  
slovesa se v recipientních konstrukcích častěji váží s *dostávat*, např. (106–108), než  
s *dostat*, např. (109–110).

- (105) *signalizovat*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub><sup>opt</sup> PAT<sub>4, aby, af, zda, že, cont</sub> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
Všechny [bankovky] mají sérii 27451. To číslo jsme už **dostali signalizováno**  
z Chebu.
- (106) *přidělovat*<sup>impf</sup> – *přidělit*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>4</sub> AIM<sub>k+3, na+4</sub><sup>typ</sup>  
... na činnosti s tímto spojené **dostáváme přidělovány** prostředky ze státního  
rozpočtu...
- (107) *žadávat*<sup>impf</sup> – *žadat*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>4, inf, aby, že, cont</sub>  
Velitelé britské policie si pravidelně stěžují, že od ministerstva vnitra **dostávají**  
**žadáváno** tolik byrokratického papírování, ...
- (108) *třídit*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>do+2, na+4, v+4</sub><sup>opt</sup> CRIT<sub>typ</sub>  
Databáze zahraničních poptávek a tendrů, které každý klient může **dostávat tří-**  
**děny** podle jeho oborového a teritoriálního zájmu.
- (109) *přidávat*<sup>impf</sup> – *přidat*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>4, o+4</sub> REG<sub>k+3, na+6</sub><sup>typ</sup>  
Odbory vědí, že nikdy **nedostaly** tolik **přidáváno** jako za této vlády.
- (110) *hradit*<sub>II</sub><sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub><sup>opt</sup> PAT<sub>4</sub> ORIG<sub>z+2</sub><sup>opt</sup> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
Každý začínající hokejista, jenž do klubu přijde a bude hrát sezonu nebo dvě,  
**dostane** od klubu **hrazenu** hokejovou výstroj a výzbroj včetně bruslí.

## Kapitola 4

# Syntaktická reflexivita

Jako syntakticky reflexivní (Karlík et al., 2002, s. 414, zde odd. 1.2) označujeme konstrukce, v nichž reflexivní osobní zájmeno vyjadřuje referenční totožnost jím vyjádřeného valenčního doplnění a dalšího doplnění.

Typicky se jedná o referenční totožnost doplnění vyjádřeného reflexivním zájmemem a Konatele (**ACT**), který je vyjádřen v subjektové pozici, např. *Petr<sup>ACT</sup> se viděl v zrcadle.* ≈ *Petr viděl sám sebe (= Petra).*, *Kapitán<sup>ACT</sup> nečekaně odtahuje knipl od sebe.* ≈ *Kapitán nečekaně odtahuje knipl sám od sebe (= kapitána).* Tento typ nadále označujeme jako syntaktickou reflexivitu subjektovou, příp. jako subjektové reflexivní konstrukce, odd. 4.1.

Omezeně může reflexivní zájmeno (přesněji jím vyjádřené valenční doplnění) koreferovat také s aktantem v pozici přímého či nepřímého objektu, typicky s Patientem (**PAT**), např. *Drát<sup>PAT</sup> v polovině ohneme a zatočíme do sebe (= do drátu).*, *Kříze<sup>PAT</sup> nás poučila o sobě samých (= o nás).* Tento typ zde označujeme jako syntaktickou reflexivitu objektovou, příp. jako objektové reflexivní konstrukce, odd. 4.2.

Ve *VALLEXu* je možnost reflexivního užití zachycena v atributu *reflex*, který obsahuje dvojice funktořů koreferujících valenčních doplnění. Reflexivita je vyznačena tam, kde zasahuje aktanty, kvazivalenční doplnění a obligatorní volná doplnění.<sup>26</sup>

Zde formulujeme pravidla, která umožňují z valenčních rámců popisujících základové konstrukce<sup>27</sup> odvodit povrchověsyntaktickou strukturu reflexivních konstrukcí; tato pravidla mají následující podobu:<sup>28</sup>

<sup>26</sup> Reflexivita zasahující typická volná doplnění ve slovníku zachycena není, i když lze předpokládat, že pro ni platí podobná pravidla.

<sup>27</sup> Základovou konstrukcí zde míníme aktivní, syntakticky nereflexivní a nerekiprovní strukturu, která je specifikována pro každou lexikální jednotku v datové komponentě *VALLEXu*.

<sup>28</sup> Jak ukazují např. věty *Po celou tu dobu je ponechána sama sobě a nikdo jí nebrání, aby ...*, *Nikdy se spolu o sobě nebavili.*, čeština umožňuje kombinovat reflexivitu a diateze i reflexivitu a reciprocitu. Kombinovatelnost reflexivity s diatezemi a případně kombinovatelnost reflexivity s reciprocitou však není pro češtinu prozkoumána, při pravidlovém popisu reflexivity proto od této problematiky odhlížíme s vědomím toho, že zasluhuje další výzkum.

Zde uváděná pravidla rovněž nepostihují tvoření reflexivních konstrukcí u komplexních predikátů, srov. např. *To se dá změnit jedině tím, že budeme klást větší nároky sami na sebe.* Předpokládáme, že možnost tvoření těchto konstrukcí je dána predikativním jménem, nikoli slovesem, a dále že v těchto konstrukcích dochází k přeuspořádání valenčních doplnění jména a slovesa v povrchové struktuře věty, které vyžaduje další výzkum.

| Typ reflexivity                 |                                                                                                                                     |
|---------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Charakteristika pravidla        | Název pravidla                                                                                                                      |
| podmínka                        | reflex: hodnota artibutu reflex<br>podmínky na valenční rámec                                                                       |
| <b>FUNKTOR</b><br>obligatornost | seznam změn v lexikálním obsazení daného doplnění<br>valenční doplnění, které je v syntakticky reflexivní konstrukci<br>obligatorní |

Při formulaci jednotlivých pravidel používáme následující značení:

#### Podmínky na uplatnění pravidla

Príslušné pravidlo pro odvození valenčních rámců pro reflexivní konstrukce se může uplatnit jen na valenční rámce lexikálních jednotek s atributem *reflex*, specifikujícím dvojici reflexivitou zasažených doplnění, a to pokud tyto rámce splňují pravidlem dané podmínky.

#### X, Y a Z: Proměnné pro funktoři

Symboły X, Y a Z užívané v pravidlech představují proměnné, které zastupují valenční doplnění s různými funktoři. Pokud chceme omezit množinu funktořů, které mohou být hodnotou dané proměnné, píšeme např. Y[PAT|ADDR] (Y je buď *Patiens*, nebo *Adresát*).

Proměnná X má výsadní postavení, používáme ji pro to valenční doplnění, které je v subjektové pozici.

#### Y<sub>i</sub>: Podmínky na valenční doplnění

Zápis Y<sub>i</sub> určuje valenční doplnění (dané proměnnou Y), jehož přítomnost je pro uplatnění daného pravidla požadována, spolu s jeho požadovanou morfematičnou formou (či posloupností morfematičných forem), např. podmínka „Y<sub>2,4</sub>“ požaduje přítomnost libovolného doplnění, které (vedle případných dalších forem) umožňuje realizaci genitivem či akuzativem.

#### i → j, \*, ∅: Změny morfematičných forem a změny v lexikálním obsazení valenčních doplnění

Uvedené symboly užívané při popisu změn morfematičných forem a změn v lexikálním obsazení valenčních doplnění. Tyto změny jsou zapsány ve formátu „lexikální obsazení a/nebo seznam forem doplnění v základové konstrukci → lexikální obsazení a/nebo seznam forem daného doplnění v syntakticky reflexivní konstrukci“, např. „se, sebe → se“ odstraní u příslušného doplnění možnost vyjádření dlouhým reflexivem, „jako+4 → jako+1“ označuje, že forma doplnění jako s akuzativem se mění na jako s nominativem.

Pokud se mají nahradit všechny formy, kterými může být v základové konstrukci dané doplnění realizováno, používáme na levé straně pravidla symbol \*.

Symbol ∅ vyskytující se na pravé straně pravidel označuje, že příslušné valenční doplnění nemůže (je-li symbol ∅ jedinou možností vyjádření daného doplnění) či nemusí (je-li součástí seznamu forem) být v reflexivní konstrukci v povrchověsyntaktické struktuře vyjádřeno.

#### REFL, REFL<sub>form</sub>: Označení pro reflexivní osobní zájmeno

Symbol REFL představuje označení pro reflexivní osobní zájmeno, kterým je vyjádřeno valenční doplnění zasažené reflexivitou; pro specifikaci formy (či forem) reflexiva používáme obvyklé označení, tedy seznam forem v dolním indexu, např. „REFL<sub>prep+pád</sub>“ značí reflexivní osobní zájmeno v příslušném předložkovém pádu (užívá se jen v případech, kdy je bezpředložkový či předložkový pád podspecifikován).

### Obligatornost: Změny v obligatornosti valenčních doplnění

Pravidla pro tvoření reflexivních konstrukcí ošetřují též obligatornost zasažených valenčních doplnění. V odvozených valenčních rámcích popisujících reflexivní konstrukce musí být obě zasažená doplnění obligatorní bez ohledu na jejich případnou fakultativnost v základových valenčních rámcích. V pravidlech je obligatornost zasažených doplnění explicitně stanovena za klíčovým slovem „obligatornost“.

## 4.1 Subjektová syntaktická reflexivita

Subjektová reflexivita se týká těch sloves, která mají v datové komponentě slovníku v atributu *reflex* vyznačenu dvojici valenčních doplnění  $X-Y$ , z nichž  $X$  je na povrchu vyjádřeno subjektem v nominativu. Pro odvození reflexivní konstrukce je třeba na valenční rámec zachycený v datové komponentě slovníku, který odpovídá základové konstrukci, aplikovat:

- základní pravidlo G19, *reflex\_basic\_subj*, viz odd. 4.1.1, které popisuje změny v lexikálním obsazení valenčního doplnění  $Y$  koreferujícího s valenčním doplněním v nominativu;
- v případech, kdy je u subjektové reflexivity reflexivní osobní zájmeno v akuzativu vyjádřeno klitickou formou, se na výstup základního pravidla uplatňuje doplňkové pravidlo ošetřující tvar doplňku, pravidlo G20, *reflex\_compl\_se*, odd. 4.1.2.

Může-li být valenční doplnění  $Y$  vyjádřeno několika bezpředložkovými či předložkovými pády, aplikuje se základní pravidlo (případně spolu s doplňkovým pravidlem) opakovaně na všechny tyto formy.

### 4.1.1 Základní pravidlo

| Subjektová syntaktická reflexivita |                                                                                                                                                | Pravidlo G19             |
|------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------|
| Reflexivum koreferuje se subjektem |                                                                                                                                                | <i>reflex_basic_subj</i> |
| podmínka                           | reflex: $X-Y Y-X$<br>$X_1$ & $Y$                                                                                                               |                          |
| $Y$                                | $form \rightarrow REFL_{form}$ , kde <i>form</i> je bezpředložkový nebo předložkový pád <sup>29</sup><br>ostatní formy $\rightarrow \emptyset$ |                          |
| obligatornost                      | $X, Y$                                                                                                                                         |                          |

#### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího $X$ :

V reflexivních konstrukcích, v nichž reflexivní osobní zájmeno koreferuje s valenčním doplněním vyjádřeným v subjektu, označuje proměnná  $X$  nominativního Konatele (*ACT*), okrajově nominativního Patienta (*PAT*). Tento aktant je ve valenčních rámcích popisujících reflexivní konstrukce obligatorní, ačkoli může být z povrchové struktury vypuštěn.

<sup>29</sup> Plně formalizované pravidlo se rozpadá na varianty podle jednotlivých morfemtických forem  $Y$ , zde pro přehlednost a lepší orientaci volíme tento méně formální zápis; přehled forem reflexivního osobního zájmena u aktantů a kvazivalenčních doplnění doložených ve *VALLEXu* viz níže.

Pořadí funktořů v dvojici se řídí tzv. systémovým pořadím funktořů (viz Sgall et al., 1986, zde odd. 2.4.2). Proměnná **X** tak může být v atributu **reflex** uvedena buď jako první z dvojice koreferujících funktořů, nebo jako druhá z této dvojice.

- (111) *bránit*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **PAT**<sub>v+6, inf, aby</sub> **MEANS**<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 reflex: **ACT-ADDR**, **X=ACT**<sub>1</sub>, **Y=ADDR** *Svým nevhodným chováním **si**<sub>ADDR</sub> brání v kariérním postupu.* [vlastní příklad]
- (112) *připadat*<sub>1</sub><sup>impf</sup> – *připadnout*<sub>1</sub><sup>pf</sup> **ACT**<sub>3</sub> **PAT**<sub>1, že</sub> **EFF**<sub>adj-1, adj-7, jako+adj-1, být+adj-1, být+adj-7</sub>  
 reflex: **ACT-PAT**, **X=PAT**<sub>1</sub>, **Y=ACT** *Stál vedle ní jako velká hromada neštěstí, připadal **si**<sub>ACT</sub> neohrabaný jako slon.*
- (113) *štvát*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>4</sub> **PAT**<sub>1, inf, že</sub> **REG**<sub>na+4</sub><sup>typ</sup> **MEANS**<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 reflex: **ACT-PAT**, **X=PAT**<sub>1</sub>, **Y=ACT** *Čím sám sebe<sub>ACT</sub> nejvíc štvete?*

### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího **Y**:

V případě, že proměnná **X** označuje nominativního Konatele **ACT**, proměnná **Y** zastupuje některý z aktantů **ADDR**, **PAT**, **ORIG**, **EFF**, kvazivalenční doplnění **OBST** nebo obligatorní volné doplnění **DIR1**, **DIR3**, **LOC**, viz (115–123). V případě, že tato proměnná označuje nominativního Pacienta **PAT**, zastupuje proměnná **Y** aktant **ACT** vyjádřený bezpředložkovým dativem (112), (124) nebo akuzativem (113).

Valenční doplnění **Y** může být ve valenčním rámci některých sloves umožňujících subjektovou reflexivitu fakultativní; ve valenčních rámci popisujících reflexivní konstrukce je však toto doplnění obligatorní (jinak by reflexivita nemohla být uplatněna), viz příklad (114). Toto doplnění je pak nutně povrchově vyjádřeno.

- (114) *dlužit*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub><sup>opt</sup> **PAT**<sub>4</sub> **REG**<sub>na+6</sub><sup>typ</sup> **RCMP**<sub>za+4</sub><sup>typ</sup>  
**Y=ADDR** *Státní dluh jsou podle něj peníze, které **dlužíme** sami sobě, a žádný dluh to tedy není.* (srov. významový rozdíl *Státní dluh jsou podle něj peníze, které dlužíme, a ...*)

Bezpředložkové a předložkové pády jako možné morfematické formy doplnění **Y** jsou pravidlem G19, **reflex\_basic\_subj**, převedeny na reflexivní zájmeno v příslušné formě. Ve *VALLEXu* jsou doloženy následující bezpředložkové a předložkové pády:<sup>30</sup> 2, 3, 4, 7, do+2, k+3, mezi+4, na+4, na+6, nad+7, o+4, o+6, od+2, po+6, podle+2, pro+4, proti+3, před+4, před+7, při+6, s+7, u+2, v+4, v+6, z+2, za+4, za+7.

- (115) *vyčítat*<sup>impf</sup> – *vyčíst*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **PAT**<sub>4, že, cont</sub>  
**Y=ADDR**<sub>3 → sobě</sub> *Pokud o léčbu nepožádáme, můžeme následky **vyčítat** pouze sami sobě.*
- (116) *otázat se*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>2</sub> **PAT**<sub>na+4, po+6, zda, cont</sub>  
**Y=ADDR**<sub>2 → sebe</sub> *Místo toho by se alianční spojenci měli **otázat** sami sebe, vedou-li vztahy s Ruskem ve vzájemné konkurenci, anebo jako společný projekt.*
- (117) *blokovat*<sup>biasp</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub>  
**Y=PAT**<sub>4 → sebe</sub> *Došli jsme do paradoxní situace, kdy **stát** nepřehledným zákonem **blokuje** sám sebe.*

<sup>30</sup> Seznam neobsahuje formy odpovídající obligatorním volným doplněním, neboť tyto formy vyplývají ze sémantiky doplnění, a proto nejsou ve *VALLEXu* explicitně uváděny, viz odd. 2.4.3; předpokládáme však, že pro ně platí obdobná pravidla. Některé z uvedených předložkových skupin však vyjadřují též volná doplnění (např. od+2 vyjadřuje **DIR1**, viz příklad (121), na+4 realizuje **DIR3**, viz příklad (122), u+2 vyjadřuje **LOC**, viz příklad (123)).

- (118) *činit<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> ORIG<sub>Z+2</sub> BEN<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
 Y=ORIG<sub>Z+2</sub> → ze sebe *Autor činí sám ze sebe* objekt literárního zkoumání a posměchu.
- (119) *chránit<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>od+2, proti+3, před+7, aby, at</sub><sup>opt</sup> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup> BEN<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
 Y=EFF<sub>proti+3</sub> → proti sobě *Jak může vrcholový management chránit zájmy zaměstnanců sám proti sobě?*  
 Y=EFF<sub>před+7</sub> → před sebou *Tak bych řekl, že i tím psaním chráním své partnerky sám před sebou...*
- (120) *rozbít<sup>impf</sup> – rozbít<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>na+4</sub><sup>opt</sup> OBST<sub>o+4</sub><sup>opt</sup> BEN<sub>3</sub><sup>typ</sup> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 Y=OBST<sub>o+4</sub> → o sebe *Nutili ho ležet na zádech v zimním přílivu a nechat o sebe rozbít ledové vlny.*
- (121) *odtáhnout<sup>impf</sup> – odtáhnout<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> DIR1 DIR<sup>typ</sup>  
 Y=DIR1<sub>od+2</sub> → od sebe *O dvě vteřiny později kapitán nečekaně odtahuje knipl od sebe.*
- (122) *zaměřit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4,7</sub> DIR3  
 Y=DIR3<sub>na+4</sub> → na sebe *Vrátila se do hotelu, vytáhla pistoli koupenou v Německu a zaměřila na sebe.*
- (123) *koncentrovat<sup>biasp</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> LOC  
 Y=LOC<sub>u+2</sub> → u sebe *Jiří Paroubek byl silný předseda a koncentroval u sebe velké množství pravomocí.*
- (124) *jevit se<sup>impf</sup>* ACT<sub>3</sub> PAT<sub>1, že</sub> EFF<sub>adj-1, adj-7, jako+adj-1, být+adj-1, být+adj-7</sub>  
 Y=ACT<sub>3</sub> → sobě *Po předvedení na policejní oddělení byl zadržený neklidný, vykládal různé bludy a jevil se nebezpečný nejen sám sobě, ale i svému okolí.*

Ostatní morfemtické formy doplnění Y jsou pravidlem G19, *reflex\_basic\_subj*, z rámce odstraněny (neboť se nemohou uplatnit v reflexivních konstrukcích), viz příklad (125). Je-li doplnění Y vyjádřeno více než jedním bezpředložkovým či předložkovým pádem, je toto pravidlo uplatněno na rámec slovesa opakovaně, viz příklad (119).

- (125) *naslouchat<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>3, jak, zda, cont</sub>  
 Y=PAT<sub>3, jak, zda, cont</sub> → si, sobě *Naslouchej si trochu!*

#### Klitická vs. dlouhá forma reflexivního zájmena v bezpředložkovém dativu a akuzativu:

Volba krátké (klitické) či dlouhé formy reflexivního zájmena v dativu a akuzativu je dána zejména faktory souvisejícími s aktuálním členěním (vyjádřeným především slovosledem a prozodií, Daneš et al., 1987; Hajičová, 2007):

- (126) *odporovat<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>3</sub> REG<sub>v+6</sub><sup>typ</sup>  
 Y=PAT<sub>3</sub> → sobě *Každou větou odporují sami sobě.*  
 (reflexivní pojetí děje je dále zdůrazněno užitím zájmena *sám*)
- (127) *odbývat<sup>impf</sup> – odbýt<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub>  
 Y=PAT<sub>4</sub> → sebe *Nesmíte nakrmit rodinu a sebe odbýt chlebem.*  
 (z důvodů aktuálního členění (přesun slovesa do nejdynamičtější pozice) je užitá dlouhá forma reflexivního zájmena)

- (128) *důvěřovat*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>3,že</sub> **REG**<sub>v+6</sub><sup>typ</sup>  
**Y=PAT**<sub>3 → sobě</sub> *Nezbývá nám tak nic jiného než **důvěřovat sobě** a svému rozumu.*

(v koordinaci nelze užít krátkou formu reflexivního zájmena)

#### Zdůraznění významu reflexivní konstrukce:

Reflexivní význam dané konstrukce může být zdůrazněn užitím zájmena *sám*, viz příklady (113–119), (124) a (126).

#### Homonymie reflexivních a recipročních konstrukcí:

Může-li u určitého slovesa tatáž dvojice doplnění podléhat jak reflexivitě, tak reciprocitě, mohou vznikat homonymní konstrukce. Pro jednoznačné určení významu reflexivní konstrukce je v těchto případech třeba užití zájmena *sám*.

- (129) *vyčítat*<sup>impf</sup> – *vyčíst*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **PAT**<sub>4,že,cont</sub>  
*Chápu členy rodiny, kterým odchází blízký člověk. Jsou zmítáni emocemi. **Vyčítají si**, co všechno pro něj neudělali a co špatného provedli.*

(konstrukce je buď reflexivní (ve smyslu *vyčítají sami sobě*), nebo reciproční (ve smyslu *vyčítají si vzájemně*))

*Hráči nehledali výmluvy, selhání **vyčítali sami sobě**.*

(reflexivní význam konstrukce je jednoznačně určen zájmenem *sám*)

#### 4.1.2 Doplnkové pravidlo pro rámce s formami jako+4 a jako+adj-4

Subjektová syntaktická reflexivita může v případě, že je doplnění **Y** vyjádřeno klitickým reflexivem v akuzativu, ovlivnit i shodu doplňku s formou jako+4 či jako+adj-4. V těchto případech obvykle dochází ke změně morfemického vyjádření doplňku, a tedy ke změně jeho shody: doplněk se v těchto syntakticky reflexivních konstrukcích typicky shoduje se subjektem (korpusová data ovšem dokládají též řídké případy shody s akuzativním klitickým reflexivem, tedy stejnou shodu jako v nereflexivní konstrukci).<sup>31</sup> Syntaktické a sémantické faktory ovlivňující shodu doplňku popisují Kettnerová et al. (2015), tam viz i odkazy na základní literaturu, k motivaci viz i Wagner (2014).

Změny ve valenčním rámci slovesa typické pro reflexivní konstrukce s klitickou formou reflexivního zájmena v akuzativu jsou ošetřeny doplnkovým pravidlem G20, `reflex_compl_se`, které se aplikuje na rámec odvozený základním pravidlem G19, `reflex_basic_subj`.

| Subjektová syntaktická reflexivita                          |                                                                                                                           | Pravidlo G20                 |
|-------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------|
| Doplnkové pravidlo pro doplněk s jako, reflexivum <i>se</i> |                                                                                                                           | <code>reflex_compl_se</code> |
| podmínka                                                    | reflex: <b>X–Y</b><br><b>Y</b> <sub>se, sebe</sub> & <b>Z</b> <sub>jako+4, jako+adj-4</sub> [ <b>EFF</b>   <b>COMPL</b> ] |                              |
| <b>Y</b>                                                    | se, sebe → se                                                                                                             |                              |
| <b>Z</b>                                                    | jako+4 → jako+1, jako+4<br>jako+adj-4 → jako+adj-1, jako+adj-4                                                            |                              |

<sup>31</sup> V užitích s dlouhou formou reflexiva *sebe* se doplněk (stejně jako v případě, že je daná valenční pozice vyjádřena substantivem či osobním nereflexivním zájmenem) shoduje s daným reflexivem, tedy forma jako+4 či jako+adj-4 se nemění; tvoření reflexivní konstrukce je v tomto případě plně popsáno základním pravidlem G19, `reflex_basic_subj`.



**Vyjádření valenčního doplnění Y:**

Pravidlo G20, `reflex_compl_se`, stanovuje, že doplnění **Y** vyjádřené v syntakticky reflexivní konstrukci reflexivním osobním zájmenem v akuzativu *se/sebe* se omezuje na klitické reflexivum *se* (neboť pouze v těchto případech jsou relevantní změny doplnění **Z** popisované pravidlem).

**Vyjádření valenčního doplnění Z:**

Pravidlo G20, `reflex_compl_se`, dále stanovuje, že doplnění **Z** vyjádřené v základové konstrukci jako doplněk se zde předepsanou formou se buď shoduje s doplněním v subjektu, tedy s **X** (v případě formy *jako+1* nebo *jako+adj-1*), nebo s doplněním v pozici přímého objektu, tedy s **Y** (v případě formy *jako+4* nebo *jako+adj-4*); pravidlo umožňuje oba typy shody, přestože korpusová data dokládají výskyt shody s akuzativním klitickým reflexivem vzácně, viz druhý příklad (131).

Má-li doplnění **Z** další možné formy vyjádření, pravidlo tyto formy ponechá beze změny, viz třetí a čtvrtý příklad (133).

- (130) *zapisovat<sup>impf</sup> – zapsat<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> DIR3 COMPL<sub>jako+4, jako+adj-4</sub><sup>typ</sup>  
**Y**=PAT<sub>se, sebe → se</sub>, **Z**=COMPL<sub>jako+4 → jako+1</sub> *Po vypuknutí první světové války se zapsal jako dobrovolník České družiny, která se stala základem budování československých legií v Rusku.*
- (131) *vnímat<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4, že</sub> EFF<sub>jako+4, jako+adj-4</sub>  
**Y**=PAT<sub>se, sebe → se</sub>, **Z**=EFF<sub>jako+4 → jako+1</sub> *Vnímala se jako Kerstinina podřízená, ...*  
**Y**=PAT<sub>se, sebe → se</sub>, **Z**=EFF<sub>jako+4 → jako+4</sub> *Vnímate se jako vlnu, cítíte mezi sebou sounáležitost?*
- (132) *nahlížet<sup>impf</sup> – nahlédnout<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4, na+4</sub> EFF<sub>jako+4, jako na+4, jako+adj-4</sub>  
**Y**=PAT<sub>se, sebe → se</sub>, **Z**=EFF<sub>jako+4 → jako+1</sub> *Sám se totiž vždy nahlížel jako kulturní člověk.*
- (133) *vidět<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>7, jako+4, adj-4, jako+adj-4</sub>  
**Y**=PAT<sub>se, sebe → se</sub>, **Z**=EFF<sub>adj-4 → adj-1</sub> *V každé zatáčce se už viděl mrtvý.*  
**Y**=PAT<sub>se, sebe → se</sub>, **Z**=EFF<sub>adj-4 → adj-4</sub> *Když ho opět nabyl, viděl se ležícího na horkém písku a zcela nahého.*  
**PAT**<sub>se, sebe → se</sub>, **Z**=EFF<sub>7 → 7</sub> *Izraelci se vidí pětinasobnými vítězi nad Araby.*  
**PAT**<sub>se, sebe → se</sub>, **Z**=EFF<sub>adj-7 → adj-7</sub> *Touha vidět se lepším se neomezuje na politické činitele.*

**4.2 Objektová syntaktická reflexivita**

Objektové reflexivní konstrukce, v nichž reflexivní osobní zájmeno koreferuje s valenčním doplněním v přímém nebo nepřímém objektu, jsou popsány valenčními rámci odvozenými pomocí pravidla G21, `reflex_basic_obj`, z valenčních rámců pro základové konstrukce.

Umožňuje-li valenční doplnění **Z** vyjádření několika předložkovými pády, aplikuje se základní pravidlo opakovaně na všechny tyto formy.

Tento typ konstrukcí je poměrně řídký, *VALLEX* ho zachycuje jen u 14 lexikálních jednotek.

| Objektová syntaktická reflexivita |                                                                                                        | Pravidlo G21     |
|-----------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------|
| Reflexivum koreferuje s objektem  |                                                                                                        | reflex_basic_obj |
| podmínka                          | reflex: $Y-Z Z-Y$<br>$Y_{3,4} \& Z$                                                                    |                  |
| Z                                 | prep+pád $\rightarrow$ REFL <sub>prep+pád</sub> <sup>32</sup><br>ostatní formy $\rightarrow \emptyset$ |                  |
| obligatornost                     | Y, Z                                                                                                   |                  |

### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího Y:

V objektových reflexivních konstrukcích, v nichž reflexivní osobní zájmeno koreferuje s valenčním doplněním vyjádřeným v přímém objektu bezpředložkovým akuzativem nebo v nepřímém objektu bezpředložkovým dativem, zastupuje proměnná Y aktant PAT, méně často též aktanty ADDR či ACT (v posledním případě jde o tzv. neosobní konstrukce). Tento aktant je ve valenčních rámcích popisujících reflexivní konstrukce obligatorní. Toto doplnění je pak na povrchu nutně vyjádřeno.

Jelikož pořadí valenčních doplnění v hodnotě atributu reflex respektuje tzv. systémové uspořádání (viz Sgall et al., 1986, zde odd. 2.4.2), je toto doplnění obvykle uvedeno jako první člen dvojice, sporadicky může být i druhým členem (ve VALLEXu doloženo u jediného slovesa *smiřovat*<sup>impf</sup> – *smiřit*<sup>pf</sup>, příklad (138)).

- (134) *stáčet*<sup>impf</sup> – *stočit*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>do+2, v+4</sub><sup>opt</sup>  
reflex: PAT–EFF, Y=PAT<sub>4</sub>, Z=EFF *Jednoduchou růžičku uděláme z dlouhého plátka, který stočíme do sebe.*
- (135) *poučovat*<sup>impf</sup> – *poučit*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>4</sub> PAT<sub>o+6, aby, af, zda, že, cont</sub>  
reflex: ADDR–PAT, Y=ADDR<sub>4</sub>, Z=PAT *Krize nás poučila o sobě samých.*
- (136) *záležet*<sup>impf</sup> ACT<sub>3</sub> PAT<sub>na+6, aby</sub>  
reflex: ACT–PAT, Y=ACT<sub>3</sub>, Z=PAT *Cítí, jak mu na sobě samém záleží.*
- (137) *mrzet*<sup>impf</sup> ACT<sub>4</sub> ADDR<sub>na+6</sub><sup>opt</sup> PAT<sub>1, že, cont</sub>  
reflex: ACT–ADDR, Y=ACT<sub>4</sub>, Z=ADDR *Jediný, co mě zatím na sobě mrzí, je ta moje výbušnost a prchlivost.*
- (138) *smiřovat*<sup>impf</sup> – *smiřit*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>s+7</sub> PAT<sub>4</sub>  
reflex: ADDR–PAT, Y=PAT<sub>4</sub>, Z=ADDR *Náboženství je cokoliv, co tě smiřuje se sebou samým.*

### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího Z:

Proměnná Z v těchto konstrukcích označuje aktanty s funktoři PAT, EFF a ADDR nebo obligatorní volné doplnění DIR3. Toto doplnění je ve valenčních rámcích popisujících reflexivní konstrukce obligatorní (bez ohledu na jeho případnou fakultativnost v základovém valenčním rámci), jinak by reflexivita nemohla být uplatněna. Toto doplnění je pak nutně vyjádřeno i v povrchové struktuře věty, srov. např. (137) a větu *Jediný, co mě zatím mrzí, je ta moje výbušnost a prchlivost.*<sup>33</sup>

<sup>32</sup> Plně formalizované pravidlo se rozpadá na varianty podle jednotlivých morfematičtých forem doplnění Z, zde pro přehlednost a lepší orientaci necháváme tento méně formální zápis; přehled forem doložených ve VALLEXu viz níže.

<sup>33</sup> Omezené u sloves, která i v nereflexivní konstrukci vyjadřují děje, v nichž určité participanty zasahují samy sebe, je přítomnost reflexivního osobního zájmena v povrchové struktuře věty pouze fakultativní, viz příklad (134) a jeho možnou parafrázi *Stočíme dlouhý plátek a tak z něj uděláme jednoduchou růžičku.*; tato problematika zasluhuje další výzkum.

U sloves, která vytvářejí objektové reflexivní konstrukce, má doplnění **Z** formu předložkové skupiny; ve *VALLEXu* jsou doloženy následující formy: do+2, na+6, o+4, o+6, od+2, proti+3, před+7, s+7, v+4.<sup>34,35</sup> Pravidlo stanovuje, že toto doplnění je v objektové syntakticky reflexivní konstrukci vyjádřeno reflexivním osobním zájmenem v příslušné předložkové skupině.

- (139) *zdát se*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>3</sub> **PAT**<sub>o+6</sub> **EFF**<sub>1, jak, že, cont</sub>  
**Z**=**PAT**<sub>o+6</sub> → o sobě *Když usnula, zdálo se jí o sobě a o vrchním podkoním.*
- (140) *uchránit*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sub>od+2, proti+3, před+7, aby</sub>  
**Z**=**EFF**<sub>před+7</sub> → před sebou *Charisma a sláva ho ovšem neuchránila před sebou samým.*
- (141) *mrzet*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>4</sub> **ADDR**<sub>na+6</sub><sup>opt</sup> **PAT**<sub>1, že, cont</sub>  
**Z**=**ADDR**<sub>na+6</sub> → na sobě *Jsem hodně přísrná, což mě na sobě mrzí.*
- (142) *dovádět*<sub>1</sub><sup>impf</sup> – *dověst*<sub>1</sub><sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **DIR3** **INTT**<sub>k+3, na+4, inf</sub><sup>opt</sup> **DIR**<sub>typ</sub>  
**Z**=**DIR3**<sub>k+3</sub> → k sobě *Taková, jež vás dokáže dovést k sobě samé a dát vás i váš život do pořádku.*

V případě, že sloveso připouští kromě předložkových pádů i další formy vyjádření **Z**, jsou tyto formy pravidlem odstraněny, viz příklad (143).

- (143) *záležet*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>3</sub> **PAT**<sub>na+6, aby</sub>  
**Z**=**PAT**<sub>na+6, aby</sub> → na sobě *Chodí si comme il faut, pyšní se, cítí, jak mu na sobě samém záleží, vzápětí nato opět po celé dny chodí otrhán, je zanedbán, má špinu za nehty.*

### Ošetření výjimek:

Pro sloveso *připomínat*<sup>impf</sup> – *připomenout*<sup>pf</sup> při aplikaci pravidla G21, **reflex\_basic\_obj**, umožňujeme volit jako **Y** pouze aktant **ADDR** s dativní formou; pro doplnění **Z** rozšiřujeme toto pravidlo o akuzativní formu, která je v reflexivní konstrukci vyjádřená dlouhým reflexivem *sebe*:

- (144) *připomínat*<sup>impf</sup> – *připomenout*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **PAT**<sub>4</sub>  
**Y**=**ADDR**<sub>3</sub>, **Z**=**PAT**<sub>4</sub> → sebe *Říká, že z poloviny mu jeho filmová postava připomíná sebe.*

Pro sloveso *učít*<sup>impf</sup> pak umožňujeme volit jako **Y** pouze aktant **ADDR** s akuzativní formou, jako doplnění **Z** se uplatní jen aktant **PAT**; vyjádření **PAT** je plně v souladu s pravidlem G21, **reflex\_basic\_obj** (tedy všechny formy kromě předložkové skupiny o+6 jsou odstraněny a tato předložková skupina je obsazena reflexivním osobním zájmenem):

- (145) *učít*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>4</sub> **PAT**<sub>3, 4, o+6, inf, aby, af, zda, že, cont</sub> **MANN**<sub>typ</sub>  
**Y**=**ADDR**<sub>4</sub>, **Z**=**PAT**<sub>3, 4, o+6, inf, aby, af, zda, že, cont</sub> → o sobě *Krize nás učí především o sobě samých.* [vlastní příklad]

<sup>34</sup> Seznam neobsahuje formy odpovídající obligatornímu volnému doplnění **DIR3**, předpokládáme však, že pro ně platí obdobná pravidla, viz příklad (142).

<sup>35</sup> Pouze u dvou sloves umožňujících objektovou reciprocitu, a to u sloves *připomínat*<sup>impf</sup> – *připomenout*<sup>pf</sup> a *učít*<sup>impf</sup>, je nutné uvedené pravidlo G21, **reflex\_basic\_obj**, upravit tak, aby pokrývalo reflexivní konstrukce, viz níže oddíl ošetřující výjimky a též příklady (144), resp. (145).

**Zdůraznění významu reflexivní konstrukce:**

Reflexivní význam dané konstrukce může být zdůrazněn užitím zájmena *sám*, viz například (140), (142) a (143).

**Homonymie reflexivních a recipročních konstrukcí:**

Může-li podléhat dvojice doplnění **Y** a **Z** u určitého slovesa jak reflexivitě, tak reciprocitě, mohou vznikat homonymní konstrukce. K jednoznačnému určení reflexivního významu konstrukce je třeba užití zájmena *sám*.

(146) *záležet*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>3</sub> **PAT**<sub>na+6, aby</sub>

*Zřejmě si potřebovali uvědomit, jak jim na sobě záleží, a to se nejlépe zjistí právě v krizových situacích.*

(konstrukce má buď reflexivní (ve smyslu *záleželo jim na sobě samých*), nebo reciproční interpretaci (ve smyslu *záleželo jim na sobě navzájem*))

***Záleželo jim na sobě samých.***

(reflexivní význam konstrukce je jednoznačně určen zájmenem *sám*)

## Kapitola 5

# Reciprocita

V recipročních konstrukcích vstupují dva (případně tři) situační participanty do vztahu vzájemnosti; v důsledku toho každý ze zasažených situačních participantů koresponduje se dvěma (či třemi) valenčními doplněními. Valenční doplnění obsazující prominentnější povrchověsyntaktickou pozici je pak vyjádřeno plurálem, koordinační skupinou, příp. kolektivem, valenční doplnění vyjádřené v méně prominentní povrchověsyntaktické pozici je typicky vyjádřeno reflexivním osobním zájmenem<sup>36</sup> (viz Panevová, 1999, 2007; Panevová – Mikulová, 2007, zde kapitola I, odd. 1.2).

Reciprocitu zasahující prominentní povrchověsyntaktickou pozici subjektu zde označujeme jako subjektovou; reciprocitu, kde prominentnější zasaženou pozicí je přímý (sporadicky nepřímý) objekt, pak označujeme jako objektovou. Pro každý z těchto typů reciprocitu formulujeme jedno základní pravidlo a dále několik pravidel doplňkových.

Ve *VALLEXu* je možnost lexikálních jednotek sloves tvořit reciproční konstrukce zachycena v datové komponentě v atributu *recipr*, který specifikuje dvojici (příp. trojici) zasažených valenčních doplnění. Reciprocita je vyznačena u lexikálních jednotek sloves, u nichž vstupují do vztahu vzájemnosti aktanty, kvazivalenční doplnění a obligatorní volná doplnění.<sup>37</sup>

Zde formulujeme pravidla, která umožňují z valenčních rámců popisujících základové konstrukce<sup>38</sup> odvodit povrchověsyntaktické vyjádření recipročních konstrukcí; tato pravidla mají následující strukturu.<sup>39</sup>

<sup>36</sup> Dále může být též vyjádřeno výrazem *jeden – druhý*, viz též poznámku 41.

<sup>37</sup> Reciprocita zasahující typická volná doplnění ve slovníku zachycena není, i když lze předpokládat, že pro ni lze formulovat podobná pravidla.

<sup>38</sup> Základovou konstrukcí zde míníme aktivní, syntakticky nereflexivní a nerekiproční strukturu, která je specifikována pro každou lexikální jednotku v lexikální komponentě *VALLEXu*.

<sup>39</sup> Jak ukazují např. věty *Sňatek dětí byl předem dohodnut oběma rodinami.* a *Nikdy se spolu o sobě nebavili.*, čeština umožňuje kombinovat reciprocitu a diateze a reciprocitu a reflexivitu. Kombinovatelnost reciprocitu s diatezemi a kombinovatelnost reciprocitu s reflexivitou však není pro češtinu prozkoumána, při pravidlovém popisu reciprocitu proto od této problematiky odhlížíme s vědomím toho, že zasluhuje další výzkum.

Zde uváděná pravidla rovněž nepostihují formování recipročních konstrukcí u komplexních predikátů, srov. např. *Bezgólovým rezultátem se Dukla s Hradcem rozešly letos už podruhé, už koncem března si na téměř stadionu nedokázaly navzájem dát gól.* U těchto konstrukcí předpokládáme, že jejich tvoření je dáno predikativním jménem a dochází zde ke komplexním změnám, které vyžadují další výzkum.

| Typ reciprocity             |                                                                                                                                            | Název pravidla |
|-----------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------|
| Charakteristika pravidla    |                                                                                                                                            |                |
| podmínky                    | recipr: hodnota atributu recipr<br>podmínky na valenční rámec a slovesné lemma<br>podmínka na hodnotu atributu reciprverb                  |                |
| shoda<br><b>FUNKTOR</b>     | specifikace tvaru slovesa na základě shody<br>změny morfematických forem nebo lexikálního obsazení u valenčního doplnění s daným funktorem |                |
| obligatornost<br>zdůraznění | valenční doplnění, které je v reciproční konstrukci obligatorní<br>výrazy, které lze použít ke zdůraznění recipročního významu             |                |

### Podmínky na uplatnění pravidla

Příslušné pravidlo pro odvození valenčních rámců pro reciproční konstrukce se může uplatnit jen na valenční rámce lexikálních jednotek odpovídající základovým konstrukcím, které jsou vyznačeny atributem *recipr* specifikujícím dvojici zasažených valenčních doplnění, a to pokud splňují další podmínky uvedené v pravidle (týkající se podoby valenčního rámce, lemmatu slovesa z hlediska jeho reflexivity a typu slovesa z hlediska rysu vzájemnosti, viz dále).

#### SE|SI, ¬SE|SI: Podmínky na lemma slovesa z hlediska reflexivity

Tento typ podmínky specifikuje (pokud je to relevantní), zda lze pravidlo uplatnit pouze na slovesa s lemmatem, jehož součástí je klitické reflexivum *se/si* (SE|SI), nebo pouze na slovesa, jejichž lemma takové reflexivum neobsahuje (¬SE|SI).

#### reciprverb: inherent, ¬reciprverb: inherent: Podmínky na typ slovesa z hlediska rysu vzájemnosti

Tento typ podmínky specifikuje (pokud je to relevantní), zda lze pravidlo uplatnit pouze na slovesa, která nesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu (v atributu *reciprverb* vyznačen hodnotou *inherent*), nebo pouze na slovesa, která tento rys nemají (¬*reciprverb: inherent*).

#### X, Y a Z: Proměnné pro funktoři

Symboly **X**, **Y** a **Z** užívané v pravidlech představují proměnné, které zastupují valenční doplnění s různými funktoři. Proměnná **X** má výsadní postavení, používáme ji pro to valenční doplnění, které je v subjektové pozici.

#### Y<sub>i</sub>: Podmínky na valenční doplnění

K reciprocitě se vztahují podmínky specifikující valenční doplnění, jehož přítomnost v rámci je pro uplatnění daného pravidla požadována. Podmínky označují požadovanou morfematickou formu či posloupnost morfematických forem, např. podmínka „**ACT**<sub>1</sub>“ požaduje přítomnost Konatele, který (vedle případných jiných forem) umožňuje realizaci nominativem, „**ADDR**<sub>k+3, na+4</sub>“ požaduje přítomnost Adresátu, který (vedle případných dalších forem) umožňuje realizaci alespoň jednou z uvedených forem.

#### i → j, \*, ∅: Změny morfematických forem a lexikálního obsazení valenčních doplnění

Uvedené symboly užívané při popisu změn morfematických forem a lexikálního obsazení valenčních doplnění. Tyto změny jsou zapsány ve formátu „seznam forem doplnění v základové konstrukci → seznam forem, příp. lexikálního obsazení doplnění v syntakticky reciproční konstrukci“, např. „1 → 1:plurál“ označuje, že doplnění uvedené v rámci popisujícím základovou konstrukci jako nominativní zůstává v reciproční konstrukci nominativní, avšak má plurálovou formu.

Pokud se mají nahradit všechny formy, kterými může být v základové konstrukci dané doplnění realizováno, používáme na levé straně pravidla symbol \*, např. „\*→ si, sobě“ označuje, že veškeré v rámci vyznačené formy doplnění se mění na reflexivní osobní zájmeno v dativu, „\*→1: plurál“ označuje, že veškeré formy vyznačené ve valenčním rámci odpovídajícím základové konstrukci se mění na nominativ s plurálovou formou.

Symbol  $\emptyset$  vyskytující se na pravé straně pravidel označuje, že příslušné valenční doplnění není v reciproční konstrukci v povrchověsyntaktické struktuře vyjádřeno.

#### **REFL, REFL<sub>form</sub>: Označení pro reflexivní osobní zájmeno**

Symbol REFL představuje označení pro reflexivní osobní zájmeno, kterým je vyjádřeno valenční doplnění zasažené reciprocitou; pro specifikaci formy (či forem) reflexiva používáme obvyklé označení, tedy seznam forem v dolním indexu, např. „REFL<sub>prep+pád</sub>“ značí reflexivní osobní zájmeno v předložkovém pádu (užívá se jen v případech, kdy je bezpředložkový či předložkový pád podspecifikován).

#### **Obligatornost: Změny v obligatornosti valenčních doplnění**

Pravidla pro tvoření recipročních konstrukcí ošetřují též obligatornost zasažených valenčních doplnění. V odvozených valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce musí být obě zasažená doplnění obligatorní bez ohledu na jejich případnou fakultativnost v základových valenčních rámcích. V pravidlech je obligatornost zasažených doplnění explicitně stanovena za klíčovým slovem „obligatornost“.

## 5.1 Subjektová reciprocita

Subjektová reciprocita se týká těch sloves, která mají v datové komponentě slovníku vyznačenu v atributu *recipr* takovou dvojici valenčních doplnění, z nichž je jedno na povrchu vyjádřeno jako subjekt v nominativu. Pro odvození reciproční konstrukce je třeba na valenční rámec zachycený v datové komponentě slovníku, který odpovídá základové konstrukci, aplikovat:

- nejprve základní pravidlo G22, viz odd. 5.1.1, které popisuje změny v morfematické realizaci subjektu a ve shodě a stanovuje, že toto doplnění je ve valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce obligatorní;
- a poté (v závislosti na podmínkách kladených na podobu valenčního rámce, na typ slovesa z hlediska rysu vzájemnosti a dále na tom, zda má sloveso reflexivní lemma, či ne) právě jedno z doplňkových pravidel uvedených v odd. 5.1.2; tato pravidla popisují změny v lexikálním obsazení druhého zasaženého valenčního doplnění, obligatornost tohoto doplnění ve valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce a skutečnost, zda musí být povinně vyjádřeno na povrchu; pravidla dále zachycují, jakými výrazy je možné (případně nutné) reciproční interpretaci zdůraznit.

Valenční doplnění zasažené reciprocitou, které je vyjádřené v méně prominentní povrchové pozici, může být u mnoha sloves vyjádřeno více morfematickými formami; v takových případech se aplikují všechny přípustné dvojice základní pravidlo – doplňkové pravidlo.

### 5.1.1 Základní pravidlo

Následující pravidlo popisuje změny v recipročních konstrukcích společné pro všechny lexikální jednotky sloves s reciprocitou valenčního doplnění vyjádřeného v nominativu; zasažená valenční doplnění mohou mít různé funktoři.

| Subjektová reciprocita                            |                                       | Pravidlo G22          |
|---------------------------------------------------|---------------------------------------|-----------------------|
| Pravidlo (shoda, změna formy doplnění v subjektu) |                                       | <i>rcpr_sbj_basic</i> |
| podmínky                                          | recipr: X–Y Y–X<br>X <sub>1</sub> & Y |                       |
| shoda<br>X                                        | číslo+rod+osoba, X<br>* → 1: plurál   |                       |
| obligatornost                                     | X                                     |                       |

#### Podmínky na uplatnění pravidla:

Hodnotou atributu *recipr* je dvojice valenčních doplnění z valenčního rámce slovesa, z nichž je jedno vyjádřeno nominativem v pozici subjektu. Toto doplnění je nejčastěji uvedeno jako první člen dvojice, ale může být i druhým členem, jelikož pořadí valenčních doplnění v hodnotě atributu *recipr* podléhá tzv. systémovému uspořádání, viz (Sgall et al., 1986), zde odd. 2.4.2.

(147) *cvičit*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>v+4</sub><sup>opt</sup> REG<sub>k+3, v+6, aby</sub><sup>typ</sup> AIM<sub>k+3, aby</sub><sup>typ</sup>  
 recipr: ACT–PAT, X=ACT<sub>1</sub>, Y=PAT Dále jsou tu popsány ... i návody k tomu, jak vést žáky k partnerskému vyučování, kdy *se*.PAT [žáci.ACT] *cvičí* navzájem.

(148) *pamatovat*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>na+4</sub> PAT<sub>7, s+7</sub><sup>opt</sup>



recipr: **ACT-ADDR**, **X=ACT**<sub>1</sub>, **Y=ADDR** *Vždy na sebe<sub>ADDR</sub> vzájemně pamatovali malými dárky.*

- (149) *přítahovat<sup>impf</sup> – přitáhnout<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>4</sub> **PAT**<sub>1, inf, že, cont</sub> **MEANS**<sub>7<sup>typ</sup></sub>  
 recipr: **ACT-PAT**, **X=PAT**<sub>1</sub>, **Y=ACT** *Je jasné, že obě strany<sub>PAT</sub> – vládcové i kašpárci – se<sub>ACT</sub> vzájemně přitahují jako světlo noční můry.*

### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího **X**:

Valenční doplnění zastoupené proměnnou **X**, typicky jde o Konatele **ACT**, v omezené míře o Patienta **PAT**, odpovídá v recipročních konstrukcích (stejně jako doplnění zastoupené proměnnou **Y**) dvěma situačním participantům, které jsou ve vztahu vzájemnosti. Subjektová pozice, v níž je **X** vyjádřen, tak koresponduje s oběma situačními participanty.

Ve valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce je doplnění **X** obligatorní, jakkoli může být z povrchu vypuštěno, viz následující příklad.

- (150) *adresovat<sup>biasp</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **PAT**<sub>4</sub>  
**X=ACT**<sub>1</sub> *Zdravotníci tvoří jedolitou, neproniknutelnou skupinu, která by se spikla proti pacientovi; mají často protichůdné zájmy a většinu svých výpadů si adresují mezi sebou navzájem. (= zdravotníci si adresují většinu svých výpadů mezi sebou navzájem)*

Důsledkem zmnožení korespondence situačních participantů a valenčních doplnění je, že subjekt je obsazen substantivy vyjádřenými v plurálu, substantivy koordinovanými paratakticky nebo hypotakticky, příp. jde o jména formálně vyjádřená singulárem, ale s významem plurálovým, o tzv. kolektiva, viz *Mluvnici češtiny 2* (Komárek et al., 1986).

- (151) *obviňovat<sup>impf</sup> – obvinít<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>4</sub> **PAT**<sub>z+2, že</sub>  
**X=ACT**<sub>1: plurál (morfologický plurál)</sub> *Obě strany se poté navzájem obvinily z tvrdohlavosti.*  
**X=ACT**<sub>1: plurál (parataktická koordinace)</sub> *Teplický soud a ministerstvo se navzájem obviňují z toho, že jména na internetu zpřístupnily.*  
**X=ACT**<sub>1: plurál (hypotaktická koordinace)</sub> *... kde se Dvořák se Svobodou vzájemně a veřejně obvinili ze všech možných hříchů.*
- (152) *předávat<sup>impf</sup> – předat<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **PAT**<sub>4</sub>  
**X=ACT**<sub>1: plurál (kolektivum)</sub> *Celá třída už si vzájemně předala tichou poštu.*
- (153) *líbit se<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>3</sub> **PAT**<sub>1, inf, že, cont</sub>  
**X=PAT**<sub>1: plurál (morfologický plurál)</sub> *Ale když se dva lidi sobě navzájem líbí, nedělá se z toho žádné drama.*

Pokud rámec slovesa připouští u valenčního doplnění odpovídajícího proměnné **X** kromě nominativu realizaci i dalšími formami, jsou tyto formy pravidlem odstraněny:

- (154) *působit<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1, že, cont</sub> **ADDR**<sub>na+4, proti+3<sup>opt</sup></sub> **PAT**<sub>7<sup>opt</sup></sub> **AIM**<sub>aby<sup>typ</sup></sub> **MANN**<sub>typ</sub>  
**X=ACT**<sub>1, že, cont → 1: plurál</sub> *... jak jednotlivé elektrony působí na sebe navzájem.*

### 5.1.2 Doplnková pravidla

Doplnková pravidla popisují změny ve vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího proměnné **Y** a dále zachycují, jakými výrazy je možné zdůraznit reciproční pojetí děje. Následující popis se omezuje na subjektovou reciprocitu aktantů, kvazivalenčních doplnění a obligatorních volných doplnění.<sup>40</sup>

Proměnná **Y** zastupuje aktanty **ACT**, **ADDR**, **PAT**, **ORIG** a **EFF**, kvazivalenční doplnění **OBST** nebo obligatorní volné doplnění **DIR1**, **DIR2**, **DIR3** nebo **LOC**. Valenční doplnění zastoupené proměnnou **Y** je typicky vyjádřeno reflexivním osobním zájmenem v morfelematickém tvaru, kterým je dané doplnění charakterizováno ve valenčním rámci popisujícím základovou strukturu.<sup>41</sup> U inherentně recipročních sloves, tedy sloves, která nesou rys vzájemnosti již ve svém lexikálním významu, však může mít **Y** nulovou formu (tj. nebýt na povrchu vyjádřeno).

Následující tabulka podává přehled prostředků vyjádřujících reciprocitu (v závislosti na původní formě **Y** uvedené v druhém sloupci, na reflexivitě lemmatu a dále na typu slovesa z hlediska rysu vzájemnosti), a to včetně odkazů na příslušné pravidlo.<sup>42</sup> „Ano“ ve sloupci „reflexivita lemmatu“ znamená, že se dané pravidlo omezuje na slovesa, součástí jejichž lemmatu je reflexivum *se/si* (ať již jde o součást obligatorní, nebo fakultativní), hodnota „ne“ pro tato slovesa užití daného pravidla blokuje, „—“ značí, že se pravidlo uplatňuje bez ohledu na reflexivitu lemmatu. Sloupec „inherentně reciproční“ indikuje, zda se příslušné pravidlo uplatňuje u sloves, která nesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu (hodnota „ano“), či u sloves bez tohoto rysu (hodnota „ne“). V posledním sloupci tabulky jsou uvedeny výrazy, z nichž alespoň jeden musí být pro vyjádření reciprocity přítomen v povrchové struktuře věty; značka  $\emptyset$  značí, že (u inherentně recipročních sloves) žádný specifický výraz signalizující reciprocitu není nutný (příslušné doplnění může mít nulovou formu).

|     | původní<br>forma <b>Y</b> | reflexivita<br>lemmatu | inherentně<br>reciproční | vyjádření reciprocity                           |
|-----|---------------------------|------------------------|--------------------------|-------------------------------------------------|
| G23 | 3                         | ne                     | ne                       | si, sobě                                        |
| G24 | 3                         | ano                    | ne                       | sobě, navzájem, vzájemně, mezi sebou            |
| G25 | 3                         | ano                    | ano                      | sobě, $\emptyset$                               |
| G26 | 4                         | —                      | ne                       | se, sebe                                        |
| G27 | 2                         | —                      | ne                       | sebe                                            |
| G28 | 7                         | —                      | ne                       | sebou                                           |
| G29 | s+7                       | —                      | ne                       | se sebou, navzájem, vzájemně, mezi sebou, spolu |
| G30 | s+7                       | —                      | ano                      | $\emptyset$ , se sebou                          |
| G31 | prep+pád                  | —                      | ne                       | REFL <sub>prep+pád</sub>                        |
| G32 | prep+pád                  | —                      | ano                      | REFL <sub>prep+pád</sub> , $\emptyset$          |

<sup>40</sup> Reciprocita typických volných doplnění není ve slovníku popsána, ačkoli lze předpokládat, že je pro ni možné formulovat obdobná pravidla.

<sup>41</sup> Toto doplnění může být dále obsazeno výrazem *jeden – druhý*. Vzhledem k tomu, že primárním prostředkem vyjádření vzájemnosti v češtině je reflexivní osobní zájmeno, omezuje pravidla na případy, kdy je reciprocita vyjádřena tímto reflexivem; výraz *jeden – druhý* zde necháváme stranou (více viz Kettnerová – Lopatková, 2020).

<sup>42</sup> Tabulka obsahuje pouze ty případy, které jsou doloženy v datech VALLEXu. Např. tvoření subjektivních recipročních konstrukcí s doplněním **Y** vyjádřeným bezpředložkovým akuzativem, genitivem či instrumentálem je v datové komponentě doloženo pouze u inherentně recipročních sloves (pro slovesa bez rysu vzájemnosti v lexikálním významu proto pravidla neformulujeme.)

Jednotlivá pravidla se dále liší v tom, jaké výrazy lze užít ke zdůraznění recipročního významu: zatímco výrazy *navzájem* a *vzájemně* lze užít univerzálně, výrazy *mezi sebou*, *spolu* a *dohromady* jsou doloženy jen u sloves s určitými formami doplnění **Y**. Tendence v jejich užití exemplifikujeme příklady (155–157) a shrnujeme v tabulce uvedené pod nimi.

- (155) *polemizovat*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>proti+3, s+7</sub>  
**Y**<sub>s+7→∅</sub> *Míváte při svých diskuzích i rozdílné názory, **polemizujete spolu**?  
 Ti dva se spolu dají do řeči, **polemizují mezi sebou**, přesvědčují se navzájem.  
 Kdyby **spolu** historici navzájem polemizovali u jednoho stolu ve vědecké diskusi, [...]*  
 (pravidlo G29, rcpr\_sbj\_s+7\_neinher, umožňuje vyjádřit reciprocitu pomocí výrazů *spolu* a *mezi sebou* a navíc reciproční význam zdůraznit výrazy *navzájem*, *vzájemně*)  
**Y**<sub>proti+3→proti sobě</sub> *Teď už nemůžou na stranických grémiích **proti sobě navzájem**/\* **spolu**/\***mezi sebou polemizovat**. [upravený příklad]*  
 (pravidlo G31, rcpr\_sbj\_prep\_neinher, umožňuje užít zdůrazňující výrazy *navzájem*, *vzájemně*, ale ne výrazy *spolu* či *mezi sebou*)
- (156) *ladit*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>k+3, s+7</sub>  
**Y**<sub>s+7→∅</sub> *Použijte materiály a barvy, které **mezi sebou vzájemně ladí**.  
 Podstatné je to, aby použité barvy **spolu vzájemně ladily**, [...]*  
 (pravidlo G30, rcpr\_sbj\_s+7\_inher, umožňuje reciproční význam zdůraznit pomocí výrazů *navzájem*, *vzájemně*, *mezi sebou*, *spolu* i jejich kombinací)  
**Y**<sub>k+3→∅, k sobě</sub> *Nové prvky se nepřetvařují, obojí žije zvlášť, ale **dohromady [k sobě] dobře ladí**.  
 Nevidím na tom nic špatného, a pokud **k sobě [navzájem/\* mezi sebou]** věci **ladí**, nemám problém je spolu kombinovat.*  
 (pravidlo G32, rcpr\_sbj\_prep\_inher, umožňuje reciproční význam zdůraznit pomocí výrazů *navzájem*, *vzájemně* a *dohromady*, ale nikoli pomocí výrazu *mezi sebou*)
- (157) *žalovat*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub><sup>opt</sup> **PAT**<sub>4, na+4, že, cont</sub><sup>opt</sup>  
**Y**<sub>4→se</sub> *Možná se, pacienti, můžete začít léčit sami **mezi sebou a taky se sami mezi sebou můžete navzájem**/\***spolu**/\***dohromady žalovat**.  
 (pravidlo G26, rcpr\_sbj\_4\_neinher, umožňuje reciproční význam zdůraznit pomocí výrazů *navzájem*, *vzájemně*, *mezi sebou* i jejich kombinací, zatímco výrazy *spolu* a *dohromady* s tímto slovesem užít nelze)  
**Y**<sub>na+4→na sebe</sub> *Jejich majitelé **na sebe totiž vzájemně žalovali**.  
 (pravidlo G31, rcpr\_sbj\_prep\_neinher, umožňuje užít zdůrazňující výrazy *navzájem*, *vzájemně*; výraz *mezi sebou* není s tímto slovesem v korpusových datech doložen)**

|     | forma doplnění <b>Y</b>                | zdůrazňující výrazy                          |
|-----|----------------------------------------|----------------------------------------------|
| G23 | 3 → si, sobě                           | <i>navzájem, vzájemně, mezi sebou</i>        |
| G24 | 3 → sobě, ∅                            | <i>navzájem, vzájemně, mezi sebou</i>        |
| G25 | 3 → sobě, ∅                            | <i>navzájem, vzájemně, mezi sebou</i>        |
| G26 | 4 → se, sebe                           | <i>navzájem, vzájemně, mezi sebou</i>        |
| G27 | 2 → sebe                               | <i>navzájem, vzájemně</i>                    |
| G28 | 7 → sebou                              | <i>navzájem, vzájemně</i>                    |
| G29 | s+7 → se sebou, ∅                      | <i>navzájem, vzájemně</i>                    |
| G30 | s+7 → ∅, se sebou                      | <i>navzájem, vzájemně, mezi sebou, spolu</i> |
| G31 | prep+pád → REFL <sub>prep+pád</sub>    | <i>navzájem, vzájemně</i>                    |
| G32 | prep+pád → REFL <sub>prep+pád, ∅</sub> | <i>navzájem, vzájemně, (dohromady)</i>       |

### 5.1.2.1 Subjektová reciprocita s dativním doplněním **Y**

Subjektovou reciprocitu, v níž je valenční doplnění odpovídající proměnné **Y** vyjádřeno bezpředložkovým dativem, popisují tři doplňková pravidla: pravidlo G23, `rcpr_sbj_3_neinher_nerefl`, pro nereflexivní slovesa, která nenesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu (odd. 5.1.2.1a), pravidlo G24, `rcpr_sbj_3_neinher_refl`, pro reflexivní slovesa, která nenesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu (odd. 5.1.2.1b), a pravidlo G25, `rcpr_sbj_3_inher_refl`, pro reflexivní slovesa, která mají rys vzájemnosti obsažen ve svém lexikálním významu (odd. 5.1.2.1c).<sup>43</sup> Slovesa s fakultativním reflexivem *se/si* v lemmatu se zpracovávají v závislosti na přítomnosti tohoto reflexiva v daném užití slovesa podle příslušného pravidla.

**5.1.2.1a Subjektová reciprocita nereflexivních sloves bez lexikálního rysu vzájemnosti s dativním doplněním **Y**.** Změny ve valenčním rámci nereflexivních sloves, která nenesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu (v odd. 2.5.4 tento typ označujeme jako C), při subjektové reciprocitě s dativním **Y** popisuje pravidlo G23, `rcpr_sbj_3_neinher_nerefl`.

Toto pravidlo se uplatní i u sloves, jejichž lemma se vyznačuje fakultativním reflexivem, a to v případech, kdy toto reflexivum není v užití slovesa přítomno; je-li reflexivum přítomno, uplatňuje se pravidlo G24, `rcpr_sbj_3_neinher_refl`, viz odd. 5.1.2.1b.

| <b>Reciprocita <math>X_1-Y_3</math></b>                 |                                                                        | Pravidlo G23                           |
|---------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------|
| Doplňkové pravidlo, $X_1-Y_3$ , -refl. lemma, -inherent |                                                                        | <code>rcpr_sbj_3_neinher_nerefl</code> |
| podmínky                                                | recip: $X-Y X-Y$<br>$Y_3$ & $\neg SE SI$<br>$\neg$ recipverb: inherent |                                        |
| <b>Y</b>                                                | * $\rightarrow$ si, sobě                                               |                                        |
| obligatornost zdůraznění                                | <b>Y</b><br><i>navzájem, vzájemně a/nebo mezi sebou</i> <sup>44</sup>  |                                        |

#### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího **Y**:

Pravidlo G23, `rcpr_sbj_3_neinher_nerefl`, určuje, že ve valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce je valenční doplnění odpovídající proměnné **Y** obligatorní (bez ohledu na jeho případnou fakultativnost v základových valenčních rámcích, viz příklad (161)). **Y** zde zastupuje aktanty **ADDR** a **PAT**, v malé míře **ACT**.

Toto doplnění je v povrchověsyntaktické struktuře vyjádřeno reflexivním osobním zájmenem v dativu *si/sobě*. Jeho přítomnost je na povrchu nutná (jinak by vzájemnost nebyla vyjádřena).

<sup>43</sup> *VALLEX* nedokládá nereflexivní inherentně reciproční slovesa, u nichž by **Y** bylo vyjádřeno dativem.

<sup>44</sup> Reflexivní osobní zájmeno ve formě předložkové skupiny *mezi sebou* zde nepokládáme za realizaci doplnění **Y**, neboť tato forma neodpovídá formě valenčních doplnění zastoupených touto proměnnou ve valenčním rámci slovesa popisujícím základovou konstrukci. V doplňkových pravidlech ji proto uvádíme mezi výrazy zdůrazňujícími reciproční význam. Tato předložková skupina se může objevit (podobně jako zdůrazňující adverbia *navzájem, vzájemně*) v recipročních konstrukcích téměř všech sloves. (Přijatá řešení odpovídá analýze podobných předložkových skupin v dalších jazycích, viz např. Gast – Hass, 2008, s. 321nn., a Nedjalkov, 2007, s. 165nn.)

- (158) *děkovat*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>za+4, že</sub><sup>opt</sup> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 Y=ADDR<sub>3 → si</sub> Na konci si politikové připili skleničkou šampaňského a navzájem **si děkovali** za odvedenou práci.
- (159) *důvěřovat*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>3, že</sub> REG<sub>v+6</sub><sup>typ</sup>  
 Y=PAT<sub>3 → si</sub> Armádní ani námořní agentura **si** vzájemně **nedůvěřovaly**.
- (160) *chybět*<sup>impf</sup> ACT<sub>3</sub> PAT<sub>1, že</sub> LOC<sup>typ</sup>  
 Y=ACT<sub>3 → si</sub> Zjistili, že **si** navzájem **chybí** a že jeden bez druhého nemůže být.
- (161) *lhát*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub><sup>opt</sup> PAT<sub>o+6, že, cont</sub><sup>opt</sup>  
 Y=ADDR<sub>3 → si</sub> Soudruzi se před sebou bojí a navzájem **si lžou**. (srov. významový rozdíl Soudruzi se před sebou bojí a lžou.)

V případě, že sloveso kromě dativu připouští i další formy vyjádření **Y**, jsou tyto formy pravidlem odstraněny, viz následující příklad (162). Další případné bezpředložkové a předložkové pády, jimiž může být doplnění **Y** vyjádřeno, jsou zpracovány odpovídajícími doplňkovými pravidly.

- (162) *přehazovat*<sup>impf</sup> – *přehodit*<sup>pf2</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3, na+4</sub> PAT<sub>4</sub>  
 Y=ADDR<sub>3, na+4 → si</sub> Obtížné úkoly **si** mezi sebou **přehazují**.

#### Klitická vs. dlouhá forma reflexivního zájmena:

Volba krátké (klitické) či dlouhé formy reflexivního zájmena je dána zejména faktory souvisejícími s aktuálním členěním (vyjádřeným především slovosledem a prozodíí, Daneš et al., 1987; Hajičová, 2007).

#### Slovesa s fakultativním reflexivem v lemmatu:

U sloves s fakultativním reflexivem v lemmatu předpokládáme, že se (v závislosti na přítomnosti reflexiva v užití slovesa) uplatní buď toto doplňkové pravidlo, nebo doplňkové pravidlo G24, *rcpr\_sbj\_3\_neinher\_refl*, viz dále odd. 5.1.2.1b.

- (163) *psát (si)*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub><sup>opt</sup> PAT<sub>o+4, aby, af, zda</sub> DIR<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
*psát*: ADDR<sub>3 → si, sobě</sub> **Psali si** o vzorové zkoušky. Napřed **psali sobě** vzájemně, potom i ostatním.  
 (pravidlo G23: v povrchověsyntaktické struktuře reciproční konstrukce je obligatorně přítomen **ADDR** vyjádřený dativním reflexivním osobním zájmenem)

#### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

Adverbia *navzájem*, *vzájemně* nebo výraz *mezi sebou* v recipročních konstrukcích těchto sloves zdůrazňují reciproční význam konstrukce, viz příklady (158–162).

#### Homonymie reciproční a reflexivní konstrukce:

V případě, že lexikální jednotka slovesa kromě reciprocity nominativního **X** a dativního **Y** umožňuje též syntaktickou reflexivitu zasahující totožnou dvojici valenčních doplnění, mohou na základě pravidla G23, *rcpr\_sbj\_3\_neinher\_neref1*, vznikat konstrukce, které jsou homonymní s konstrukcemi reflexivními, viz kapitolu 4. Pro odstranění nežádoucí homonymie je v těchto případech nutná přítomnost jednoho z adverbí *navzájem*, *vzájemně* nebo předložkové skupiny *mezi sebou*.

- (164) *namlouvat*<sup>impf</sup> – *namluvit*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>4, že, cont</sub>  
 A neustále lžou a něco **si namlouvají**.  
 (struktura je buď reciproční (ve smyslu *namlouvají si něco vzájemně*), nebo reflexivní (ve smyslu *oni namlouvají něco sami sobě*)  
 Asi proto si tam na sjezdovkách užíváme tak maximálně tři dny a potom **si**

společně všichni **navzájem namlouváme**, že to byl určitě celý týden.

(příslovce *navzájem* vyjadřující reciproční význam homonymii odstraňuje)

*O zakázaných knihách se vůbec nedá mluvit, to si jen tak lidé mezi sebou namlouvají!*

(výraz *mezi sebou* zjednoznačňuje reciproční význam konstrukce)

**5.1.2.1b Subjektová reciprocita reflexivních sloves bez lexikálního rysu vzájemnosti s dativním doplněním Y.** Další skupinu sloves bez lexikálního rysu vzájemnosti (viz odd. 2.5.4, kde tento typ označujeme jako C), která vykazují reciprocitu nominativního X a dativního Y, představují slovesa, součástí jejichž lemmatu je klitické reflexivum *se/si*, a to jak reflexiva tantum (např. *chlubit se<sup>impf</sup>*, *postěžovat si<sup>pf</sup>*), tak reflexivní slovesa odvozená (např. *svěřovat se<sup>impf</sup>* – *svěřit se<sup>pf</sup>*). Změny ve valenčním rámci těchto sloves zachycuje pravidlo G24, *rcpr\_sbj\_3\_neinher\_refl*.

Toto pravidlo se uplatní i u sloves, jejichž lemma se vyznačuje fakultativním reflexivem (např. *napsat (si)<sup>pf</sup>*), a to v případech, kdy toto reflexivum je v užití slovesa přítomno (není-li přítomno, uplatňuje se pravidlo G23, *rcpr\_sbj\_3\_neinher\_nerefl*, viz odd. 5.1.2.1a).

| Reciprocita X <sub>1</sub> –Y <sub>3</sub>                                  |                                                                                   | Pravidlo G24                   |
|-----------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------|
| Doplňkové pravidlo, X <sub>1</sub> –Y <sub>3</sub> , refl. lemma, –inherent |                                                                                   | <i>rcpr_sbj_3_neinher_refl</i> |
| podmínky                                                                    | recipr: X–Y Y–X<br>Y <sub>3</sub> & SE SI<br>–recipverb: inherent                 |                                |
| Y                                                                           | * → sobě, ∅                                                                       |                                |
| obligatornost                                                               | Y (není-li povrchově vyjádřeno, pak musí být užit jeden ze zdůrazňujících výrazů) |                                |
| zdůraznění                                                                  | <i>navzájem</i> , <i>vzájemně</i> a/nebo <i>mezi sebou</i> <sup>45</sup>          |                                |

### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího Y:

Pravidlo G24, *rcpr\_sbj\_3\_neinher\_refl*, určuje, že ve valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce reflexivních sloves, která nejsou inherentní reciproka, je valenční doplnění odpovídající proměnné Y obligatorní (a to bez ohledu na jeho případnou fakultativnost v základových valenčních rámcích). Y odpovídá aktantům ADDR a PAT, sporadicky ACT.

Toto doplnění je v recipročních konstrukcích vyjádřeno buď dlouhým tvarem reflexivního osobního zájmena v dativu *sobě*, nebo má nulovou formu (tj. není na povrchu vyjádřeno); má-li Y nulovou formu, je reciprocita obligatorně vyjádřena některým ze zdůrazňovacích výrazů *navzájem*, *vzájemně* či *mezi sebou*, příp. jejich kombinací.

- (165) *stěžovat si<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>na+4, že, cont</sub>  
 Y=ADDR<sub>3</sub> → sobě „Ty výkyvy teplot, kdy je patnáct stupňů a na druhý den o deset až patnáct více, mi nedělají dobře,“ *stěžují si sobě* lidé na setkání.

- (166) *postěžovat si<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub><sup>opt</sup> PAT<sub>na+4, že, cont</sub>  
 Y=ADDR<sub>3</sub> → ∅ A pak jsme *si navzájem postěžovaly*, čím nás naši drazí manželkové po ránu naštváli a od tohoto okamžiku jsme k sobě měly hodně blízko.  
 (ADDR má nulovou formu, reciproční význam je vyjádřen adverbium *navzájem*)

<sup>45</sup> Viz poznámku pod čarou 44 o hodnocení výrazu *mezi sebou* v odd. 5.1.2.1a.

- (167) *svěřovat se<sup>impf</sup> – svěřit se<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **PAT**<sub>s+7, zda, že, cont</sub><sup>opt</sup>  
**Y=ADDR**<sub>3 → ∅</sub> *Nepřipadá vám někdy, že se vaše dcery mezi sebou svěřují...*  
 (**ADDR** má nulovou formu, reciproční význam vyjadřuje předložková skupina *mezi sebou*)
- (168) *plést se<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>3</sub> **DIR3**<sup>typ</sup>  
**Y=PAT**<sub>3 → sobě</sub> *Bruslařů je už tolik, že se na některých stezkách pletou sobě navzájem.*  
 (**PAT** je vyjádřen reflexivním osobním zájmenem *sobě*, adverbium *navzájem* reciproční význam pouze zdůrazňuje)
- (169) *zalíbit se<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>3</sub> **PAT**<sub>1, inf, že, cont</sub> **LOC**<sup>typ</sup>  
**Y=ACT**<sub>3 → ∅</sub> *Už jsme se sblížili při předcházejícím pobytu v Tanzanii a zalíbili jsme se navzájem.*  
 (**ACT** má nulovou formu, reciproční význam vyjadřuje adverbium *navzájem*)

V případě, že sloveso kromě dativu připouští i další formy vyjádření **Y**, jsou tyto formy pravidlem odstraněny, viz (170). Další případné bezpředložkové a předložkové pády, jimiž může být doplnění **Y** vyjádřeno, jsou zpracovány odpovídajícími doplňkovými pravidly.

- (170) *zasmát se<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>3, nad+7, že</sub><sup>opt</sup>  
**Y=PAT**<sub>3, nad+7, že → sobě, ∅</sub> *Zasmáli jsme se. Sobě navzájem.*  
**Y=PAT**<sub>3, nad+7, že → sobě, ∅</sub> *S kamarádkami si všechny tyhle mateřské přeshlapy posíláme, vzájemně se zasmějeme a jedeme dál.*

### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

V případě, že je v recipročních konstrukcích reflexivních sloves, která nenesou příznak vzájemnosti ve svém lexikálním významu, doplnění **Y** vyjádřeno reflexivním osobním zájmenem *sobě*, slouží adverbia *navzájem*, *vzájemně* nebo výraz *mezi sebou* ke zdůraznění recipročního významu konstrukce, viz příklad (168).

### Slovesa s fakultativním reflexivem *se/si*:

U těchto sloves<sup>46</sup> předpokládáme, že se (v závislosti na přítomnosti reflexiva) uplatní buď toto doplňkové pravidlo G24, nebo doplňkové pravidlo G23, *rcpr\_sbj\_3\_nether\_neref1*, viz výše odd. 5.1.2.1a.

- (171) *psát (si)<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub><sup>opt</sup> **PAT**<sub>o+4, aby, af, zda</sub> **DIR3**<sup>typ</sup>  
*psát si: ADDR*<sub>3 → ∅</sub> *Psali si navzájem o vzorové zkoušky.*  
 (pravidlo G24: v povrchověsyntaktické struktuře reciproční konstrukce má **ADDR** nulovou formu, vyjádření recipročního významu je zde podmíněno přítomností adverbia *navzájem*)  
*psát si: ADDR*<sub>3 → sobě</sub> *Psali si sobě navzájem o vzorové zkoušky.*  
 (pravidlo G24: v povrchověsyntaktické struktuře reciproční konstrukce je **ADDR** vyjádřen dlouhým tvarem reflexivního osobního zájmena v dativu, adverbium *navzájem* zde slouží ke zdůraznění recipročního významu)

<sup>46</sup> Ve slovníku je doloženo jen 5 sloves s fakultativním *si* v lemmatu, která nejsou inherentní reciproka a u nichž proměnná **Y** zastupuje dativní doplnění, a to *psát (si)<sup>impf</sup>*, *napsat (si)<sup>pf</sup>*, *říkat (si)<sup>impf</sup> – říci (si)/říct (si)<sup>pf</sup>* (ve smyslu „požadovat/požádat“), *telefonovat (si)<sup>impf</sup>* a *zatelefono-ovat (si)<sup>pf</sup>*; u jediného slovesa tohoto typu (*uhýbat (se)<sup>impf</sup> – uhnout (se)<sup>pf</sup>*) je pak v lemmatu obsaženo reflexivum *se*.

**Haplogie reflexiv:**

Zdrojem odlišností v chování reflexivních a nereflexivních sloves při reciprocitě nominativního **X** a dativního **Y** je haplogie reflexiv (Rosen, 2014). V případě reciprocit zasahující dativní doplnění lze předpokládat, že v reciproční konstrukci reflexivních sloves dochází ke splynutí reflexiva zastupujícího klitický tvar reflexivního osobního zájmena v dativu (vyjadřujícího **Y**) a reflexiva tvořícího součást slovesného lemmatu; viz výše příklad (166) a též příklady (167), (169). Pro vyjádření recipročního významu je u sloves, která nejsou inherentně reciproční, nutná přítomnost adverbii *navzájem*, *vzájemně* nebo výrazu *mezi sebou*.

**Homonymie reciproční a reflexivní konstrukce:**

Zasahuje-li reciprocita u reflexivních sloves, která nepředstavují inherentně reciproční slovesa a u nichž proměnná **Y** zastupuje dativní doplnění, stejnou dvojici valenčních doplnění jako syntaktická reflexivita, mohou tato slovesa (stejně jako slovesa s nereflexivními lemmaty) tvořit konstrukce, které mohou být interpretovány buď jako reciproční, nebo jako reflexivní. Pro jednoznačné určení recipročního významu konstrukce je v těchto případech nutná přítomnost jednoho z adverbii *navzájem*, *vzájemně* nebo předložkové skupiny *mezi sebou*, a to i tehdy, je-li valenční doplnění odpovídající proměnné **Y** vyjádřeno dlouhou formou reflexivního osobního zájmena.

- (172) *divít se*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>3</sub> CAUS<sub>ze</sub><sup>typ</sup>  
*divít se*: **PAT**<sub>3</sub> → sobě *Lidé se sobě diví, jak s takovými prostředky mohli někdy vyjít.*  
 (konstrukce může být interpretována jak recipročně (ve smyslu *diví se sobě navzájem*), tak reflexivně (ve smyslu *diví se sami sobě*))  
 ... často *se sobě navzájem divili*, kolik práce zastanou.  
 (přítomnost adverbia *navzájem* určuje reciproční čtení)  
 ... i ti nejuvěrnější soudruzi *se diví sami sobě*.  
 (přítomnost zájmena *sám* vylučuje reciproční čtení)

**5.1.2.1c** **Subjektová reciprocita reflexivních sloves s lexikálním rysem vzájemnosti s dativním doplněním **Y**.** Reciprocitu zasahující valenční doplnění realizované dativem odpovídající proměnné **Y** vykazují dále reflexivní slovesa, která obsahují rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu, a která tedy patří k inherentně recipročním slovesům (tj. spadají do skupiny typu A představené v odd. 2.5.4).<sup>47</sup> Tvoření recipročních konstrukcí těchto sloves popisuje pravidlo G25, *rcpr\_sbj\_3\_inher\_refl*.

| <b>Reciprocita <math>X_1-Y_3</math></b>               |                                                                                                | Pravidlo G25                 |
|-------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------|
| Doplňkové pravidlo, $X_1-Y_3$ , refl. lemma, inherent |                                                                                                | <i>rcpr_sbj_3_inher_refl</i> |
| podmínky                                              | recipr: $X-Y$<br>$Y_3$ & SE SI<br>reciprverb: inherent                                         |                              |
| <b>Y</b><br>obligatornost<br>zdůraznění               | * → sobě, $\emptyset$<br><b>Y</b><br><i>navzájem, vzájemně a/nebo mezi sebou</i> <sup>48</sup> |                              |

<sup>47</sup> Ve slovníku tyto rysy mají jen slovesa, jejichž lemma obsahuje klitické reflexivum *se*, např. *oddalovat se*<sup>impf</sup> – *oddálit se*<sup>pf</sup>, *rovnat se*<sup>impf</sup>.



**Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího Y:**

Valenční doplnění odpovídající proměnné **Y** je v konstrukcích inherentně recipročních sloves s reflexivními lemmaty obligatorní. Toto doplnění odpovídá aktantu **PAT**. Tento aktant je v povrchové struktuře reciproční konstrukce buď vyjádřen dlouhým tvarem reflexivního osobního zájmena v dativu, nebo má nulovou formu (a tedy není na povrchu vyjádřen).

- (173) *rovnat se<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>3</sub>  
**Y**=**PAT**<sub>3 → sobě</sub> *Život kulturu přesahuje, ale zdá se nám, že se sobě rovnají.*  
**Y**=**PAT**<sub>3 → ∅</sub> *Tyto hodnoty se rovnají.*

V případě, že sloveso tohoto typu připouští kromě dativu i další formy vyjádření **Y**, jsou tyto formy pravidlem odstraněny, viz (174), a je-li to relevantní, jsou dále zpracovány odpovídajícími doplňkovými pravidly.

- (174) *vzдалovat se<sup>impf</sup> – vzdálit se<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>3,od+2</sub>  
**Y**=**PAT**<sub>3,od+2 → sobě,∅</sub> *“Bývali spolu dobří přátelé,” řekl opatrně varhaník, “ale pak se sobě nějak vzdálili.”*

**Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:**

Jelikož inherentně reciproční slovesa nesou příznak vzájemnosti již ve svém lexikálním významu, není pro vyjádření reciprocitu třeba (a to ani při nulové formě **Y**) přítomnosti adverbii *navzájem*, *vzájemně* nebo výrazu *mezi sebou*; tyto prostředky slouží pouze ke zdůraznění recipročního pojetí děje.

- (175) *odcizovat se<sup>impf</sup> – odcizit se<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>3</sub> **MEANS**<sub>7<sup>typ</sup></sub>  
**Y**=**PAT**<sub>3 → ∅</sub> *Odcizili se a láska vyprchala.*  
(PAT zde má nulovou formu, reciproční význam vyjadřuje pouze plurál subjektové pozice)  
**Y**=**PAT**<sub>3 → ∅</sub> *Po pravdě řečeno jsme se tak navzájem odcizili, že její skon pro nás nehraje žádnou roli.*  
(PAT má nulovou formu, reciproční význam vyjadřuje plurál subjektové pozice, adverbium *navzájem* reciproční význam pouze zdůrazňuje)
- (176) *podobat se<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>3</sub> **REG**<sub>v+6<sup>typ</sup></sub> **MEANS**<sub>7<sup>typ</sup></sub>  
**Y**=**PAT**<sub>3 → ∅</sub> *Oba incidenty se podobaly, ale ke každému došlo v jiné situaci.*  
(PAT má nulovou formu, reciproční význam vyjadřuje pouze plurál substantiva v subjektové pozici)  
**Y**=**PAT**<sub>3 → ∅</sub> *Některá slova se na pohled i na poslech vzájemně podobají.*  
(PAT má nulovou formu, reciproční význam vyjadřuje pouze plurál substantiv v subjektové pozici, adverbium *vzájemně* slouží ke zdůraznění recipročního významu)

**Haplogie reflexiv:**

Tzv. nulovou formu lze interpretovat jako důsledek haplogie klitických reflexiv (Rosen, 2014). V případě daného typu reciprocitu lze předpokládat, že v reciproční konstrukci dochází ke splynutí reflexiva zastupujícího klitický tvar reflexivního osobního zájmena v dativu (vyjadřujícího **Y**) a reflexiva tvořícího součást slovesného lemmatu.

**Homonymie reciproční a reflexivní konstrukce:**

I inherentně reciproční slovesa s reflexivem v lemmatu mohou okrajově tvořit ho-

<sup>48</sup> Viz poznámku pod čarou 44 o hodnocení výrazu *mezi sebou* v odd. 5.1.2.1a.

monymní konstrukce s recipročním, nebo reflexivním čtením. K homonymii dochází v případě, kdy reciprocita zasahuje stejnou dvojici valenčních doplnění jako syntaktická reflexivita. Pro jednoznačné určení recipročního významu konstrukce je nutná přítomnost jednoho z adverbíí *navzájem*, *vzájemně* nebo předložkové skupiny *mezi sebou*.

(177) *vzдалovat se<sup>impf</sup> – vzdálit se<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>3, od+2</sub>

Y=PAT<sub>3 → sobě</sub> Lidé *se* v té době začali *sobě* *vzдалovat*.

(konstrukce může mít reciproční interpretaci (ve smyslu *vzдалovali se sobě navzájem*), nebo reflexivní interpretaci (ve smyslu *vzдалovali se sami sobě*))

Y=PAT<sub>3 → ∅</sub> Tím roste *nedůvěra*, *agrese* a lidé *se* *vzájemně* *vzдалují*.

(adverbium *vzájemně* určuje reciproční čtení konstrukce)

Y=PAT<sub>3 → sobě</sub> Proto je *nebezpečné* *kázat pokoru slabým duším*; znamená to, že *se* *ještě více* *vzдалují sobě samým*.

(zájmeno *sám* zjednoznačňuje reflexivní čtení konstrukce)

### 5.1.2.2 Subjektová reciprocita s akuzativním doplněním Y

Reciprocita nominativního doplnění X a akuzativního Y je ve slovníku VALLEX doložena u nereflexivních sloves a též u reflexivních sloves, u nichž se v lemmatu vyskytuje reflexivum *si*, ať už obligatorně (např. *oblíbovat si<sup>impf</sup> – oblíbit si<sup>pf</sup>*, *předcházet si<sup>impf</sup>*), nebo fakultativně (např. *cenit (si)<sup>impf</sup>*, *pamatovat (si)<sup>impf</sup>*). Ani jedno z těchto sloves nepředstavuje vzhledem k dané dvojici valenčních doplnění inherentně reciproční sloveso (v odd. 2.5.4 jsou tato slovesa označena jako typ C). Tvoření recipročních konstrukcí těchto sloves popisuje doplňkové pravidlo G26, *rcpr\_sbj\_4\_neinher*.

| Reciprocita X <sub>1</sub> –Y <sub>4</sub>                     |                                                                                       | Pravidlo G26              |
|----------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------|
| Doplňkové pravidlo, X <sub>1</sub> –Y <sub>4</sub> , –inherent |                                                                                       | <i>rcpr_sbj_4_neinher</i> |
| podmínky                                                       | recipr: X–Y Y–X<br>Y <sub>4</sub><br>–reciprverb: inherent                            |                           |
| Y<br>obligatornost<br>zdůraznění                               | * → se, sebe<br>Y<br><i>navzájem, vzájemně</i> a/nebo <i>mezi sebou</i> <sup>49</sup> |                           |

#### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího Y:

Pravidlo G26, *rcpr\_sbj\_4\_neinher*, stanovuje, že valenční doplnění odpovídající proměnné Y je ve valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce těchto sloves obligatorní (bez ohledu na jeho případnou fakultativnost v základových valenčních rámcích). U těchto sloves Y zastupuje aktant PAT nebo ADDR, v menší míře ACT vyjádřený v základové konstrukci bezpředložkovým akuzativem.

Tento aktant je v recipročních konstrukcích vyjádřen reflexivním osobním zájmenem v akuzativu *se/sebe*; jeho přítomnost je v povrchové struktuře reciproční konstrukce nutná.<sup>50</sup>

<sup>49</sup> Viz poznámku pod čarou 44 o hodnocení výrazu *mezi sebou* v odd. 5.1.2.1a.

<sup>50</sup> Alternuje-li bezpředložkový akuzativ jako forma doplnění Y s bezpředložkovým genitivem, je možné dlouhý tvar reflexivního osobního zájmena *sebe* interpretovat buď jako akuzativní, nebo jako genitivní; ve druhém případě vznikají konstrukce na základě rámců odvozených pravidlem G27, *rcpr\_sbj\_2\_neinher*, viz odd. 5.1.2.3.

- (178) *bombardovat*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 Y=PAT<sub>4</sub> → se Irák s Íránem *se* navzájem *bombardovali*.
- (179) *prosit*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>4</sub> PAT<sub>o+4, za+4, inf, aby, af</sub>  
 Y=ADDR<sub>4</sub> → se Bratři *se* navzájem *prosí* za odpuštění.
- (180) *informovat*<sup>biasp</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>4</sub> PAT<sub>o+6, aby, af, zda, že, cont</sub>  
 Y=ADDR<sub>4</sub> → sebe Smyslem setkání je *informovat* starosty i *sebe* navzájem o novinkách v knihovnictví.
- (181) *fascinovat*<sup>biasp</sup> ACT<sub>4</sub> PAT<sub>1, inf, že, cont</sub> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 Y=ACT<sub>4</sub> → se Ačkoliv *se* vzájemně *fascinovali*, byl vztah mezi Annou a Nicla-sem od samého začátku velice ohrožen.
- (182) *prohlížet (si)*<sup>impf</sup> – *prohlédnout/prohlídnout (si)*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4, jak, zda, cont</sub>  
 Y=PAT<sub>4</sub> → sebe Nesl mu právě do koupelny ručník, a když mu ho podával, oba na chvíli znehybněli a jen *si sebe* navzájem nevěřičně *prohlíželi*.
- (183) *zapamatovávat si*<sup>impf</sup> – *zapamatovat si*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>inf, jak</sub>  
 Y=PAT<sub>4</sub> → sebe *Zapamatovali si sebe* navzájem, jak odcházeli z večírku. [vlastní příklad]
- (184) *užívat (si)*<sup>impf</sup> – *užít (si)*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2,4</sub>  
 Y=PAT<sub>4</sub> → sebe Nemysleli jsme na to, co bude dál, jen jsme *si sebe* vzájemně *užívali*.

V případě, že sloveso tohoto typu připouští kromě akuzativu i další formy vyjádření Y, jsou tyto formy pravidlem odstraněny, viz příklad (185). Další případné bezpředložkové a předložkové pády, jimiž může být doplnění Y vyjádřeno, jsou zpracovány odpovídajícími doplňkovými pravidly.

- (185) *ignorovat*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4, že, cont</sub>  
 Y=PAT<sub>4, že, cont</sub> → se, sebe Celá léta jsme se buď hádali, nebo *se* vzájemně *ignorovali*.

### Klitická vs. dlouhá forma reflexivního osobního zájmena:

Volba krátké (klitické) či dlouhé formy reflexivního zájmena je dána zejména faktory souvisejícími s aktuálním členěním (především slovosledem a prozodií, Daneš et al., 1987; Hajičová, 2007).

### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

Reciproční význam může být zvýrazněn adverbii *navzájem*, *vzájemně* nebo předložkovou skupinou *mezi sebou* (či jejich kombinací).

- (186) *okrádat*<sup>impf</sup> – *okrást*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>4</sub> PAT<sub>o+4</sub><sup>opt</sup> REG<sub>na+6</sub><sup>typ</sup>  
 Podle policistů není vyloučeno, že v těchto případech *se* autodopravci *okrádají navzájem*.
- (187) *dojímat*<sup>impf</sup> – *dojmout*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 Já v duchu myslela na svoji mámu a Vilma na svou dceru. *Dojímalý jsme se vzájemně*.
- (188) *informovat*<sup>biasp</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>4</sub> PAT<sub>o+6, aby, af, zda, že, cont</sub>  
 Devátá základní škola praská kvůli počtu žáků ve švech, neboť rodiče dyslektických dětí *se mezi sebou informují*, která škola je pro jejich děti dobrá a proč.

**Haplogie reflexiv:**

U reflexivních sloves dochází k haplogii klitických reflexiv, kdy klitické reflexivum zastupující reflexivní osobní zájmeno v bezpředložkovém akuzativu splývá s klitickým reflexivem *si*, které je součástí lemmatu slovesa, výsledkem je konstrukce s jediným klitickým reflexivem *se* (Rosen, 2014), viz příklady (189) a (190); srov. též s možností kombinace klitického reflexiva jako součásti slovesného lemmatu a dlouhého reflexiva s funkcí osobního zájmena, příklady (182) a (183) výše.

(189) *namlouvat si<sup>impf</sup> – namluvit si<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub>

Y=PAT<sub>4</sub> → *se* ... a jak *se namlouvají* masařky.

(190) *brát si<sup>impf</sup> – vzít si<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>za+4</sub><sup>opt</sup>

Y=PAT<sub>4</sub> → *se* Přirozeně *se nepamatují* na začátky jejich manželství, *brali se* v roce 1920, tedy čtyři roky před mým narozením.

**Homonymie reciproční a reflexivní konstrukce:**

V případech, že sloveso kromě reciprocity nominativního X a akuzativního Y umožňuje též syntaktickou reflexivitu zasahující tutéž dvojici valenčních doplnění, mohou na základě pravidla G26, *rcpr\_sbj\_4\_neinher*, vznikat konstrukce, které jsou homonymní s konstrukcemi reflexivními. Pro odstranění nežádoucí homonymie je nutné užití některého z výrazů zdůrazňujících reciproční pojetí děje, tedy *navzájem*, *vzájemně* nebo *mezi sebou*.

(191) *nutit<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>4</sub> PAT<sub>do+2, k+3, inf, aby, at</sub> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>

Y=ADDR<sub>4</sub> → *se* *Jíru a Zíku nabádáme, aby si s pukem zbytečně nehráli, ale nutili se* do střelby.

(struktura má buď význam reciproční (ve smyslu *nabádali jsme Jíru a Zíku, aby se vzájemně nutili do střelby*), nebo význam reflexivní (ve smyslu *nabádali jsme Jíru a Zíku, aby sami sebe nutili do střelby*))

Y=ADDR<sub>4</sub> → *se* Na policii je pod hrozbou fyzických trestů *nutili se vzájemně* fackovat, líbat a vysvléknout donaha.

(reciproční význam konstrukce je určen adverbem *vzájemně*)

Y=ADDR<sub>4</sub> → *sebe* *Teď nutí sám sebe* vystupovat umírněně.

(reflexivní význam konstrukce je zjednoznačněn zájmenem *sám*)

**5.1.2.3 Subjektová reciprocita s genitivním doplněním Y**

Tvoření recipročních konstrukcí sloves, u nichž reciprocita zasahuje valenční doplnění odpovídající proměnné Y vyjádřené bezpředložkovým genitivem, popisuje doplňkové pravidlo G27, *rcpr\_sbj\_2\_neinher*. Toto pravidlo se ve VALLEXu vztahuje na slovesa, která nenesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu (v odd. 2.5.4 označovaná jako typ C). Jedná se o nereflexivní slovesa (např. *využívat<sup>impf</sup> – využít<sup>pf</sup>*) a o reflexivní slovesa, která mají v lemmatu obsaženo klitické reflexivum *se* (např. *bát se<sup>impf</sup>, leknout se<sup>pf</sup>*) nebo *si* (např. *hledět si<sup>impf</sup>, povšimnout si<sup>pf</sup>*), příp. o slovesa, součástí jejichž lemmatu je reflexivum jen fakultativně (např. *cenit (si)<sup>impf</sup>, dočkat (se)<sup>pf</sup>*).

|                                                                |                                                        |                    |
|----------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------|--------------------|
| <b>Reciprocita X<sub>1</sub>–Y<sub>2</sub></b>                 |                                                        | Pravidlo G27       |
| Doplňkové pravidlo, X <sub>1</sub> –Y <sub>2</sub> , –inherent |                                                        | rcpr_sbj_2_neinher |
| podmínky                                                       | recipr: X–Y<br>Y <sub>2</sub><br>–reciprverb: inherent |                    |
| Y<br>obligatornost<br>zdůraznění                               | * → sebe<br>Y<br>navzájem, vzájemně                    |                    |

### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího Y:

Pravidlo G27, rcpr\_sbj\_2\_neinher, určuje, že valenční doplnění odpovídající proměnné Y je ve valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce těchto sloves obligatorní (bez ohledu na jeho případnou fakultativnost v základových rámcích). Proměnná Y zde zastupuje aktant PAT, v menší míře ADDR.

Doplnění Y je v povrchověsyntaktické struktuře recipročních konstrukcí těchto sloves vyjádřeno reflexivním osobním zájmenem v genitivu; jeho přítomnost je na povrchu nutná. U sloves, u nichž alternuje bezpředložkový genitiv s bezpředložkovým akuzativem, může být dlouhý tvar reflexivního osobního zájmena *sebe* interpretován buď jako genitiv, nebo jako akuzativ, viz příklady (194–195); ve druhém případě je tento tvar ošetřen pravidlem G26, rcpr\_sbj\_4\_neinher odd. 5.1.2.2.<sup>51</sup>

- (192) *bát se<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2, inf, aby, zda, že, cont</sub><sup>opt</sup>  
PAT<sub>2</sub> → sebe Škola není místo, kde by *se* lidé měli *bát sebe* navzájem.
- (193) *všimát si<sup>impf</sup> – všimnout si<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2, jak, zda, že, cont</sub>  
PAT<sub>2</sub> → sebe Prezentovali jsme po sobě, takže jsme *si sebe* vzájemně *všimli*.
- (194) *cenit<sub>1</sub> (si)<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2, 4</sub> REG<sub>na+6</sub><sup>typ</sup> CAUS<sub>kvůli+3, pro+4</sub><sup>typ</sup> MANN<sup>typ</sup>  
PAT<sub>2</sub> → sebe Rovnost znamená *cenit si mužství i ženství*, *cenit si sebe* navzájem, což zatím u nás na celospolečenské úrovni nefunguje.
- (195) *považovat si<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2, 4</sub>  
PAT<sub>2</sub> → sebe Tito lidé nejen spolupracovali, ale mohli *si sebe* navzájem i *považovat*.

V rámci sloves umožňujících subjektovou reciprocitu zasahující genitivní doplnění Y se vyčleňuje skupina sloves (vesměs jde o slovesa s reflexivem *se* tvořícím součást jejich lemmatu), u kterých může toto doplnění mít v reciproční konstrukci i nulovou formu. Jde o některá slovesa tázání (např. *dovolovat se<sup>impf</sup> – dovolit se<sup>pf</sup>*, *ptát se<sup>impf</sup>*, *zeptat se<sup>impf</sup>*, srov. první a druhý příklad (196)), dále okrajově o některá slovesa vyjadřující obavu (např. *lekat<sub>1</sub> se<sup>impf</sup> – leknout<sub>1</sub> se<sup>pf</sup>*), u kterých však řada mluvčích poukazuje na neadekvátnost nulové formy, jakkoli ji korpusová data dokládají (srov. příklad (197)), a též o některá slovesa kontaktu (např. *dotýkat se<sup>impf</sup> – dotknout se<sup>pf</sup>*, příklad (198)). V případech, kdy reflexivní osobní zájmeno není v povrchové struktuře reciproční konstrukce vyjádřeno, je nutná přítomnost některého z adverbii zdůrazňujících reciproční význam. Tyto okrajové případy pravidlo nepostihuje.

<sup>51</sup> Výjimku tvoří slovesa *dbát<sup>impf</sup>* a *vyčkávat<sup>impf</sup> – vyčkat<sup>pf</sup>*, kde alternativou genitivu je předložková skupina na+4, příp. o+4; u těchto sloves se reciproční konstrukce tvoří na základě pravidla pro doplnění vyjádřená předložkovými skupinami G31, rcpr\_sbj\_prep\_neinher (konstrukce s bezpředložkovým užitím reflexiva *sebe* jsou u těchto dvou sloves sporné ?*Dbají sebe navzájem.*, ?*Vyčkáávají sebe navzájem.*).

- (196) *zeptat se<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>2</sub> PAT<sub>na+4, zda, cont</sub> MANN<sup>typ</sup>  
 ADDR<sub>2</sub> → sebe ... možná již přišel čas se zastavit a **zeptat se sebe** navzájem, zda neděláme chybu.  
 ADDR<sub>2</sub> → ∅ Vytváří se skupiny lidí, kteří si ráno zavolají, **zeptají se vzájemně** na zdraví, zjistí, co kdo potřebuje, a popřejí si hezký den.  
 (Y má nulovou formu, reciproční význam je vyjádřen adverbium *vzájemně*)
- (197) *lekat<sub>1</sub> se<sup>impf</sup> – leknout<sub>1</sub> se<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2, aby, zda, že, cont</sub><sup>opt</sup>  
 PAT<sub>2</sub> → sebe Zástupci obou říší – zvířecí i lidské – **se sebe navzájem lekli** a ztuhlí.  
 (Y má formu reflexivního zájmena, reciproční význam je zdůrazněn adverbium *navzájem*)  
 PAT<sub>2</sub> → ∅ Na silnici směrem na Stašov se obě vozidla potkala v zatáčce a řidiči **se zřejmě navzájem lekli**.  
 (Y má nulovou formu, reciproční význam je vyjádřen adverbium *navzájem*)
- (198) *dotýkat se<sup>impf</sup> – dotknout se<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2</sub> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 PAT<sub>2</sub> → sebe To jsou lidé a **dotýkají se sebe** navzájem, ...  
 PAT<sub>2</sub> → ∅ Jejich srdce **se navzájem dotkla**.  
 (Y má nulovou formu, reciprocita je vyjádřena adverbium *navzájem*)

V případě, že sloveso kromě genitivu připouští i další formy vyjádření Y, jsou tyto formy pravidlem odstraněny, viz příklad (199). Další případné bezpředložkové a předložkové pády, jimiž může být doplnění Y vyjádřeno, jsou zpracovány odpovídajícími doplňkovými pravidly.

- (199) *bát se<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2, inf, aby, zda, že, cont</sub><sup>opt</sup>  
 PAT<sub>2, inf, aby, zda, že, cont</sub> → sebe Máme **se ale kvůli němu začít bát taky sebe** navzájem?

#### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

Je-li doplnění Y v těchto konstrukcích vyjádřeno reflexivním osobním zájmenem, slouží adverbia *navzájem*, *vzájemně* ke zdůraznění recipročního významu, viz příklady (192–195).

#### Homonymie recipročních a reflexivních konstrukcí:

V případě, že u určitého slovesa daného typu může být zasažena stejná dvojice valenčních doplnění jak reciprocitou, tak syntaktickou reflexivitou, vznikají homonymní konstrukce. Pro jednoznačné určení recipročního významu konstrukce je třeba užití jednoho z adverbií *navzájem* nebo *vzájemně*:

- (200) *dotýkat se<sup>impf</sup> – dotknout se<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>2</sub> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 PAT<sub>2</sub> → sebe ... rodiče **se přede mnou sebe nikdy nedotkli**.  
 (konstrukce může být interpretována jak reciprocně (ve smyslu *nedotkli se sebe navzájem*), tak reflexivně (ve smyslu *nedotkli se sebe samých*))  
 PAT<sub>2</sub> → sebe Zamilovaní mnohdy prožívají euforie ještě dříve, než **se sebe vůbec vzájemně dotknou**.  
 (reciproční význam konstrukce je určen adverbium *vzájemně*)

#### 5.1.2.4 Subjektová reciprocita s doplněním Y v instrumentálu

Reciprocitu zasahující valenční doplnění odpovídající proměnné Y, které je vyjádřeno bezpředložkovým instrumentálem, vykazují převážně slovesa nereflexivní (např. *mlátit<sup>impf</sup>*, *otáčet<sup>impf</sup> – otočit<sup>pf</sup>*) a dále též reflexivní slovesa s klitickým reflexivem *se*

v lemmatu (např. *nadchnout se<sup>pf</sup>*, *spokojovat se<sup>impf</sup> – spokojit se<sup>pf</sup>*). Reciproční konstrukce těchto sloves popisuje doplňkové pravidlo G28, *rcpr\_sbj\_7\_neinher*.

| Reciprocita $X_1-Y_7$                           |                                                           | Pravidlo G28              |
|-------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------|---------------------------|
| Doplňkové pravidlo, $X_1-Y_7$ , $\neg$ inherent |                                                           | <i>rcpr_sbj_7_neinher</i> |
| podmínky                                        | recipr: $X-Y$<br>$Y_7$<br>$\neg$ reciprverb: inherent     |                           |
| $Y$<br>obligatornost<br>zdůraznění              | * $\rightarrow$ sebou<br>$Y$<br><i>navzájem, vzájemně</i> |                           |

### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího $Y$ :

Ve valenčních rámcích těchto sloves odpovídá  $Y$  aktant *PAT*. Podle pravidla G28, *rcpr\_sbj\_7\_neinher*, je tento aktant ve valenčních rámcích odpovídajících recipročním konstrukcím obligatorní (bez ohledu na jeho případnou fakultativnost v základových valenčních rámcích) a je vyjádřen reflexivním osobním zájmenem v instrumentálu. Jeho přítomnost je v povrchové struktuře reciproční konstrukce nutná.

- (201) *mlátit<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>7,s+7</sub> **OBST**<sub>o+4</sub><sup>opt</sup> DIR3<sup>typ</sup>  
 $Y=PAT_{7,s+7} \rightarrow$  sebou *Mlátili sebou o mantinel ...*
- (202) *pohrdat<sup>impf</sup> – pohrdnout<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>7</sub>  
 $Y=PAT_7 \rightarrow$  sebou *Bylo by hloupé vytvářet jakési zdravé jádro nebo pohrdat sebou navzájem.*
- (203) *zabývat se<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>7</sub>  
 $Y=PAT_7 \rightarrow$  sebou *Zabývali se sebou navzájem.* [vlastní příklad]

V případě, že sloveso kromě bezpředložkového instrumentálu připouští i další formy vyjádření  $Y$ , jsou tyto formy pravidlem odstraněny, viz příklad (201) výše. Další případné bezpředložkové a předložkové pády, jimiž může být doplnění  $Y$  vyjádřeno, jsou zpracovány odpovídajícími doplňkovými pravidly.

### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

Adverbia *navzájem, vzájemně* v recipročních konstrukcích těchto sloves zdůrazňují reciproční význam konstrukce, viz příklad (202) a (203).

### Homonymie recipročních a reflexivních konstrukcí:

U těch sloves, u nichž reciprocita a syntaktická reflexivita zasahuje totožnou dvojici valenčních doplnění, dochází ke vzniku homonymních konstrukcí, které mají buď reciproční, nebo reflexivní čtení. Pro jednoznačné určení recipročního významu konstrukce je třeba užití adverbia *navzájem* nebo *vzájemně*.

- (204) *pohrdat<sup>impf</sup> – pohrdnout<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>7</sub>  
*Lidé sebou začali pohrdat.* [vlastní příklad]  
 (konstrukce má buď reciproční (ve smyslu *pohrdali sebou navzájem*), nebo reflexivní interpretaci (ve smyslu *pohrdali sami sebou*)  
 ... oba tyto tábory většinou sebou navzájem pohrdají.  
 (reciproční význam je vyjádřen adverbiem *vzájemně*)

### 5.1.2.5 Subjektová reciprocita s doplněním Y vyjádřeným předložkovou skupinou s+7

Subjektovou reciprocitu, v níž je doplnění Y vyjádřeno předložkovou skupinou s+7, popisují dvě pravidla: pro slovesa, která nenesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu, pravidlo G29, *rcpr\_sbj\_s+7\_neinher*, a pro slovesa, která rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu obsahují, pravidlo G30, *rcpr\_sbj\_s+7\_inher*.

**5.1.2.5a Subjektová reciprocita sloves bez lexikálního rysu vzájemnosti s doplněním Y vyjádřeným předložkovou skupinou s+7.** Chování sloves s reciprocitou nominativního X a Y vyjádřeného předložkovou skupinou s+7, která nenesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu (typ C, viz odd. 2.5.4), popisuje doplňkové pravidlo G29, *rcpr\_sbj\_s+7\_neinher*. Tato slovesa mohou být nereflexivní (např. *cítit<sup>impf</sup>*, *třást<sup>impf</sup>*, *účtovat<sup>impf</sup>*) i reflexivní (např. *poradit se<sup>pf</sup>*, *vyhrát si<sup>pf</sup>*, *zahazovat se<sup>impf</sup> – zahodit se<sup>pf</sup>*), sporadicky je doloženo i sloveso s fakultativním reflexivem v lemmatu (*vyřizovat (si)<sup>impf</sup> – vyřídit (si)<sup>pf</sup>*).

| Reciprocita X <sub>1</sub> –Y <sub>s+7</sub>                     |                                                                                                                                                       | Pravidlo G29                |
|------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------|
| Doplňkové pravidlo, X <sub>1</sub> –Y <sub>s+7</sub> , –inherent |                                                                                                                                                       | <i>rcpr_sbj_s+7_neinher</i> |
| podmínky                                                         | recipr: X–Y<br>Y <sub>s+7</sub><br>–reciprverb: inherent                                                                                              |                             |
| Y                                                                | * → se sebou, ∅                                                                                                                                       |                             |
| obligatornost                                                    | Y (není-li vyjádřeno, pak musí být užit jeden z výrazů <i>spolu</i> a/nebo <i>navzájem</i> , <i>vzájemně</i> a/nebo <i>mezi sebou</i> <sup>52</sup> ) |                             |
| zdůraznění                                                       | <i>navzájem</i> , <i>vzájemně</i>                                                                                                                     |                             |

#### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího Y:

Proměnné Y odpovídá ve valenčních rámcích sloves umožňujících reciprocitu daného typu aktant **ADDR**, **PAT**, sporadicky **EFF**. Pravidlo G29, *rcpr\_sbj\_s+7\_neinher*, specifikuje, že doplnění Y je ve valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce obligatorní (bez ohledu na jeho případnou fakultativnost v základových valenčních rámcích).

Toto doplnění je vyjádřeno buď reflexivním osobním zájmenem v dané předložkové skupině, nebo může mít nulovou formu (tj. není na povrchu vyjádřeno). Není-li toto doplnění na povrchu vyjádřeno, je reciproční význam konstrukce nutně vyjádřen některým z uvedených výrazů.

- (205) *zacházet<sup>impf</sup><sub>II</sub>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>s+7</sub> **MANN**  
 Y=**PAT**<sub>s+7</sub> → se sebou *Naučili jsme se zacházet se sebou navzájem, víme, kam až můžeme zajít.*
- (206) *souhlasit<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>s+7</sub> **PAT**<sub>v+6, aby, af, že, cont</sub>  
 Y=**ADDR**<sub>s+7</sub> → ∅ *A to, že spolu nesouhlasíte v tom nebo onom, vůbec nezkalí vaše vztahy.*  
 (Y má nulovou formu, reciproční význam je vyjádřen adverbem *spolu*)

<sup>52</sup> Viz poznámku pod čarou 44 o hodnocení výrazu *mezi sebou* v odd. 5.1.2.1a.



- (207) *porovnávat<sup>impf</sup> – porovnat<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>s+7</sub>  
 Y=EFF<sub>s+7 → ∅</sub> Když člověk vidí takovou masu sportujících dětí, kterých je tady na čtyři stovky, jak sportují, baví je to a **porovnávají se mezi sebou** o to, kdo udělá nejlepší výkon, tak je to opravdu úžasné.  
 (ve větě se kombinuje:  
 - syntaktická reflexivita ACT–PAT, ve větě vyjádřená klitickým reflexivem *se* (ve smyslu (dítě A).ACT porovnává (samo) sebe.PAT (s dítětem B).EFF) a  
 - reciprocita ACT–EFF, kde EFF má nulovou formu (ve smyslu (dítě A).ACT porovnává sebe.PAT (s dítětem B).EFF a zároveň platí, že (dítě B).ACT porovnává sebe.PAT (s dítětem A).EFF, reciprocita je zde vyjádřena předložkovou skupinou *mezi sebou*))
- (208) *házet<sup>impf</sup> – hodit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>7,s+7</sub> DIR<sup>bp</sup>  
 Y=PAT<sub>s+7 → ∅</sub> Házeli **spolu navzájem**, už mně to připadalo spíš jako judo.  
 (PAT má nulovou formu, reciprocita je vyjádřena kombinací adverbii *spolu* a *navzájem*)

V případě, že sloveso kromě předložkové skupiny s+7 připouští i další formy vyjádření Y, jsou tyto formy pravidlem odstraněny. Další případné bezpředložkové a předložkové pády, jimiž může být doplnění Y vyjádřeno v reciproční konstrukci, jsou ošetřeny odpovídajícími doplňkovými pravidly.

- (209) *počítat<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>s+7,že</sub>  
 Y=PAT<sub>s+7,že → se sebou</sub> *Vzájemně se sebou počítáme* a to je to nejdůležitější.

#### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

V případě, že je reciproční význam konstrukce vyjádřen reflexivním osobním zájmem, adverbiiem *spolu* či předložkovou skupinou *mezi sebou*, slouží adverbia *navzájem* a *vzájemně* ke zdůraznění recipročního významu konstrukce. Korpusová data dokládají též následující kombinace výrazů vyjadřujících či zdůrazňujících reciproční význam: *spolu navzájem/vzájemně*, *navzájem/vzájemně se sebou* a *navzájem/vzájemně mezi sebou*, viz (205), (208–211).

- (210) *identifikovat se<sup>biasp</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>s+7</sub>  
 Národní stát definuje takto: území, v němž se většina lidí **identifikuje se sebou navzájem** a s politickým systémem.
- (211) *porovnávat<sup>impf</sup> – porovnat<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>s+7</sub>  
 Druhý důvod je ten, že známky svádějí k tomu, aby se děti **porovnávaly navzájem mezi sebou**, což je velmi nebezpečné.

#### Homonymie reciproční a reflexivní konstrukce:

V případě, že sloveso s valenčním doplněním Y vyjádřeným předložkovou skupinou s+7 umožňuje kromě reciprocitu i syntaktickou reflexivitu zasahující totožnou dvojici valenčních doplnění, mohou na základě pravidla G29, rcpr\_sbj\_s+7\_neinher, vznikat konstrukce, které jsou homonymní s konstrukcemi reflexivními. Nežádoucí homonymie je odstraněna užitím jednoho z adverbii *spolu*, *navzájem* nebo *vzájemně* (či jejich kombinací), viz příklad (205) a dále příklad (212).

- (212) *manipulovat<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>s+7</sub>  
 Y=PAT<sub>s+7 → se sebou</sub> *Postavy se sebou manipulují*. [vlastní příklad]  
 (konstrukce má buď reciproční čtení (ve smyslu *manipulují se sebou navzájem*), nebo reflexivní čtení (ve smyslu *manipulují sami se sebou*))

*Postavy se sebou vzájemně manipulují a posléze manipulují také s publikem.*  
(reciproční význam je zde zjednoznačněn adverbiem *vzájemně*)

*Člověk musí neustále hledat momenty, jak obelstít sám sebe. Manipulovat sám se sebou.*

(reflexivní význam konstrukce je zjednoznačněn zájmenem *sám*)

**5.1.2.5b Subjektová reciprocita sloves s lexikálním rysem vzájemnosti s doplněním Y vyjádřeným předložkovou skupinou s+7.** Chování sloves s reciprocitou nominativního X a Y vyjádřeného předložkovou skupinou s+7, která obsahují rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu, a spadají tak do skupiny inherentních reciprok ať už typu A, anebo B (viz odd. 2.5.4), popisuje doplňkové pravidlo G30, *rcpr\_sbj\_s+7\_inher*. Toto pravidlo se vztahuje jak na nereflexivní slovesa (např. *mluvit<sup>impf</sup>*, *obchodovat<sup>impf</sup>*), tak na reflexivní slovesa (např. *nadávat<sup>si<sup>impf</sup></sup>*, *pohádat<sup>se<sup>pf</sup></sup>*), v této skupině jsou doložena též slovesa s fakultativním *si* v lemmatu (např. *domlouvat (si)<sup>impf</sup>* – *domluvit (si)<sup>pf</sup>*).

| Reciprocita X <sub>1</sub> -Y <sub>s+7</sub>                    |                                                                                                                         | Pravidlo G30              |
|-----------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------|
| Doplňkové pravidlo, X <sub>1</sub> -Y <sub>s+7</sub> , inherent |                                                                                                                         | <i>rcpr_sbj_s+7_inher</i> |
| podmínky                                                        | recipr: X-Y<br>Y <sub>s+7</sub><br>reciprverb: inherent                                                                 |                           |
| Y<br>obligatornost<br>zdůraznění                                | * → ∅, se sebou<br>Y<br><i>spolu</i> a/nebo <i>navzájem</i> , <i>vzájemně</i> a/nebo <i>mezi sebou</i> <sup>53,54</sup> |                           |

### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího Y:

Proměnné Y ve valenčních rámcích sloves umožňujících reciprocitu tohoto typu odpovídá aktant **ADDR** nebo **PAT**. Pravidlo G30, *rcpr\_sbj\_s+7\_inher*, specifikuje, že toto valenční doplnění je ve valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce obligatorní a že má v reciproční konstrukci nulovou formu, tj. není na povrchu vyjádřeno, nebo je (sporadicky) vyjádřeno reflexivním osobním zájmenem v příslušném tvaru.<sup>55</sup>

- (213) *spolupracovat<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>s+7</sub> PAT<sub>na+6, nad+7, v+6</sub><sup>opt</sup> LOC<sup>typ</sup>  
Y=ADDR<sub>s+7</sub> → ∅ *Ti tento nález považují za jeden z nejdůležitějších důkazů toho, že obrovští masožraví dinosauři spolupracovali při lovu, tak jako například lvi.*
- (214) *komunikovat<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>s+7</sub> PAT<sub>o+6</sub><sup>opt</sup> MANN<sup>typ</sup>  
Y=ADDR<sub>s+7</sub> → se sebou *Nastupuje doba chytrých aut, která budou komunikovat se sebou navzájem.*
- (215) *důvěřovat<sup>si<sup>impf</sup></sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>s+7</sub> REG<sub>v+6</sub><sup>typ</sup>  
Y=PAT<sub>s+7</sub> → ∅ *Oba si vzájemně stoprocentně důvěřujeme, jsme prostě kámoši.*

<sup>53</sup> Viz poznámku pod čarou 44 o hodnocení výrazu *mezi sebou* v odd. 5.1.2.1a.

<sup>54</sup> Sporadicky i inherentně reciproční slovesa, která vykazují vysokou míru polysémie, vyžadují v reciproční konstrukci – podobně jako slovesa bez lexikálního rysu vzájemnosti – přítomnost některého z adverbíí (např. *Chodili spolu, ale on nebral jejich vztah příliš vážně.*). Jelikož přítomnost adverbíí zde není gramatikalizována, pravidly ji nepostihujeme.

<sup>55</sup> Nulová forma v recipročních konstrukcích daného typu výrazně převládá, forma *se sebou* je spíše okrajová, avšak v mnoha případech možná.

- (216) *stýkat se*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>s+7</sub> LOC<sup>typ</sup>  
 Y=PAT<sub>s+7</sub> → se sebou Židé z vyšších společenských tříd v Teheránu představují uzavřenou kastu, jejíž členové si zakládají na tom, že **se stýkají** pouze **se sebou** navzájem a s bohatými muslimy a bahaisty.

V případě, že sloveso kromě předložkové skupiny s+7 připouští i další formy vyjádření Y, jsou tyto formy pravidlem odstraněny. Připouští-li doplnění Y i další realizace bezpředložkovými nebo předložkovými pády, jsou tyto formy ošetřeny příslušnými doplňkovými pravidly.

- (217) *ladit*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>k+3, s+7</sub>  
 Y=PAT<sub>k+3, s+7</sub> → ∅, se sebou Jednotlivé doplňky musí mezi sebou **ladit** a doplňovat se.

### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

Jelikož inherentně reciproční slovesa nesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu, není pro vyjádření reciprocitry třeba dalších prostředků (a to ani v případě, že má doplnění Y nulovou formu, viz příklad (213)). Adverbia *spolu*, *navzájem*, *vzájemně* nebo předložková skupina *mezi sebou* reciproční význam pouze zdůrazňují, viz příklady (217–221). Korpusová data nedokládají možnost uplatnit adverbium *spolu* či předložkovou skupinu *mezi sebou* v případě, že doplnění Y je v povrchové struktuře reciproční konstrukce vyjádřeno.

Adverbia *navzájem*, *vzájemně* se často kombinují s adverbium *spolu* a výrazem *mezi sebou* (*spolu navzájem/vzájemně*, *navzájem/vzájemně mezi sebou*), viz příklady (221) a (222); podobně lze kombinovat výrazy *spolu* a *mezi sebou*, viz příklad (223).

- (218) *vyjednávat*<sup>impf</sup> – *vyjednat*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>s+7</sub> PAT<sub>4, zda, že, cont</sub>  
 Mírovou smlouvu **spolu vyjednali** nacionalisté všech tří stran.
- (219) *domlout se*<sup>impf</sup> – *domluvit se*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>s+7</sub> PAT<sub>na+6, o+6, aby, ať, zda, že, cont</sub>  
 Břeží samice **se ve finále vzájemně domluví**, aby vrhly ve stejný den a neslavilo se na několikrát.
- (220) *vyhovovat si*<sup>impf</sup> – *vyhovět si*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>s+7</sub> REG<sub>v+6</sub><sup>typ</sup>  
 Lidé **si** všude **navzájem vyhověli** a mysleli jeden na druhého.
- (221) *souviset*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>s+7</sub>  
 To má několik příčin, které **spolu navzájem souvisejí**.
- (222) *komunikovat*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>s+7</sub> PAT<sub>o+6</sub><sup>opt</sup> MANN<sup>typ</sup>  
 Existovaly tedy dvě ženy, které Aristokrata znaly a **mezi sebou navzájem zřejmě nekomunikovaly**...
- (223) *vycházet*<sup>impf</sup> – *vyjít*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>s+7</sub> MANN<sup>typ</sup>  
 “Líbí se mi, že **spolu** všichni **mezi sebou vycházíme**, normálně se bavíme i se zasmějeme,“ vykládá Lenka.

### Homonymie reciproční konstrukce a konstrukce s nevyjádřeným Y:

Není-li na povrchu valenční doplnění Y vyjádřeno reflexivním osobním zájmenem, mohou vznikat konstrukce vykazující homonymii s konstrukcemi nerekipročními s povrchově nevyjádřeným Y. Nežádoucí homonymii zamezuje přítomnost některého z adverbí *spolu*, *vzájemně*, *navzájem* nebo předložkové skupiny *mezi sebou* v povrchověsyntaktické struktuře.

(224) *komunikovat*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>s+7</sub> **PAT**<sub>0+6</sub><sup>opt</sup> **MANN**<sup>typ</sup>

*Musí to být hráči, kteří komunikují a dokážou mužstvu pomoci, když se nedaří.*  
(struktura má buď reciproční význam (ve smyslu *musí to být hráči, kteří spolu navzájem komunikují*), nebo jde o nereciproční význam s povrchově vyjádřeným **ADDR** (ve smyslu *musí to být hráči, kteří dokážou komunikovat s každým, s kým je třeba*))

*Hlídky navzájem komunikují v angličtině a němčině.*

*Společnosti sice mezi sebou komunikují telefonicky, faxem či e-mailem, ale navzájem si nenarušují svoje kompetence.*

(přítomnost adverbia *navzájem* a výrazu *mezi sebou* zamezuje nežádoucí homonymii)

### 5.1.2.6 Subjektová reciprocita s doplněním **Y** vyjádřeným ostatními předložkovými skupinami

Subjektová reciprocita valenčního doplnění **X** a doplnění **Y** vyjádřeného předložkovými skupinami jinými než **s+7** (která je ošetřena pravidly uvedenými v odd. 5.1.2.5) zachycují dvě pravidla: pravidlo G31, *rcpr\_sbj\_prep\_neinher*, popisující tvoření recipročních konstrukcí sloves bez lexikálního rysu vzájemnosti, a pravidlo G32, *rcpr\_sbj\_prep\_inher*, zachycující tvoření těchto konstrukcí u sloves obsahujících lexikální rys vzájemnosti ve svém významu. V případě, že valenční doplnění odpovídající proměnné **Y** může být realizováno více než jednou z uvedených forem, uplatňuje se dané pravidlo vícekrát.

**5.1.2.6a Subjektová reciprocita sloves bez lexikálního rysu vzájemnosti s doplněním **Y** vyjádřeným ostatními předložkovými skupinami.** Reciproční konstrukce sloves s nominativním **X** a **Y** vyjádřeným předložkovými pády (kromě skupiny **s+7**, viz odd. 5.1.2.5), která nenesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu (tedy sloves v odd. 2.5.4 označených jako typ C), popisuje pravidlo G31, *rcpr\_sbj\_prep\_neinher*. Pravidlo se týká jak nereflexivních sloves (např. *hlásit*<sup>impf</sup>, *hledět*<sup>impf</sup>, *pátrat*<sup>impf</sup>), tak reflexivních sloves (např. *dívat se*<sup>impf</sup>, *domnívat se*<sup>impf</sup>, *dovolovat si*<sup>impf</sup> – *dovolit si*<sup>pf</sup>, *chovat se*<sup>impf</sup>, *postěžovat si*<sup>pf</sup>), doložena jsou i slovesa s fakultativním reflexivem v lemmatu (např. *koukat (se)*<sup>impf</sup> – *kouknout (se)*<sup>pf</sup>, *naříkat (si)*<sup>impf</sup>).

| Reciprocita <b>X</b> <sub>1</sub> – <b>Y</b> <sub>prep</sub>                     |                                                                                      | Pravidlo G31                 |
|----------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------|
| Doplňkové pravidlo, <b>X</b> <sub>1</sub> – <b>Y</b> <sub>prep</sub> , –inherent |                                                                                      | <i>rcpr_sbj_prep_neinher</i> |
| podmínky                                                                         | recipr: <b>X</b> – <b>Y</b><br><b>Y</b> <sub>prep+pád</sub><br>–reciprverb: inherent |                              |
| <b>Y</b>                                                                         | prep+pád → REFL <sub>pred+pád</sub> <sup>56</sup><br>ostatní formy → ∅               |                              |
| obligatornost<br>zdůraznění                                                      | <b>Y</b><br><i>navzájem, vzájemně</i>                                                |                              |

<sup>56</sup> Plně formalizované pravidlo se rozpadá na varianty podle předložkových forem doplnění **Y**, zde pro přehlednost a lepší orientaci necháváme tento méně formální zápis; přehled ve *VAL-LEXu* doložených forem viz níže.

**Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího Y:**

Proměnné **Y** odpovídají ve valenčních rámcích sloves umožňujících reciprocitu daného typu aktanty **ADDR**, **PAT**, **ORIG**, **EFF** a dále kvazivazivalenční doplněné **OBST** a obligatorní volná doplnění **LOC**, **DIR1**, **DIR2** a **DIR3**. Pravidlo G31, *rcpr\_sbj\_prep\_neinher*, určuje, že toto doplnění je ve valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce obligatorní (bez ohledu na jeho případnou fakultativnost v základových valenčních rámcích).

Valenční doplnění **Y** je v povrchověsyntaktické struktuře recipročních konstrukcí vyjádřeno reflexivním osobním zájmenem, které má formu předložkové skupiny dané ve valenčním rámci popisujícím základovou konstrukci slovesa; přítomnost tohoto doplnění je v povrchové struktuře reciproční konstrukce nutná (jinak by vzájemnost nebyla vyjádřena, viz příklad (227)). Ve *VALLEX*u jsou v subjektivních recipročních konstrukcích doloženy následující předložkové skupiny: *bez+2*, *do+2*, *k+3*, *kolem+2*, *mezi+4*, *na+4*, *na+6*, *nad+4*, *nad+7*, *o+4*, *o+6*, *od+2*, *po+6*, *podle+2*, *pro+4*, *proti+3*, *před+4*, *před+7*, *při+6*, *u+2*, *v+4*, *v+6*, *z+2*, *za+4* a *za+7*.<sup>57</sup>

- (225) *obejít se<sup>Pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>bez+2</sub>  
**Y**=**PAT**<sub>bez+2</sub> → bez sebe *Přítom vzájemně se bez sebe neobejdeme.*
- (226) *strkat<sup>impf</sup> – strčit<sup>Pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>do+2</sub>  
**Y**=**PAT**<sub>do+2</sub> → do sebe *Když se jeden moc přiblíží k druhému, začnou do sebe strkat zobáky.*
- (227) *promlouvat<sup>impf</sup> – promluvit<sup>Pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>k+3</sub><sup>opt</sup> **PAT**<sub>o+6</sub><sup>opt</sup>  
**Y**=**ADDR**<sub>k+3</sub> → k sobě *Vždyť i po tolika letech společného života se drží za ruce a láskyplně k sobě promlouvají.*
- (228) *dojždět<sup>impf</sup> – dojet<sup>Pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **DIR3** **INTT**<sub>k+3, na+4, inf</sub><sup>opt</sup> **DIR**<sub>typ</sub>  
**Y**=**DIR3**<sub>k+3</sub> → k sobě *Já jsem z Adamova a ona z Brna, takže k sobě musíme dojždět.*
- (229) *skákat<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>kolem+2</sub>  
**Y**=**PAT**<sub>kolem+2</sub> → kolem sebe *Celý život skákali jen kolem sebe.* [příklad vlastní]
- (230) *dělit<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3, mezi+4</sub><sup>opt</sup> **PAT**<sub>4</sub>  
**Y**=**ADDR**<sub>mezi+4</sub> → mezi sebe *Když kdysi v barbarských dobách dělili mezi sebe synové norského panovníka království ...*<sup>58</sup>

<sup>57</sup> Výše uvedené předložkové skupiny představují jen explicitně uváděné morfemické formy u aktantů a kvazivalenčních doplnění. Předložkové skupiny realizující volná doplnění, u nichž forma vyplývá z jejich významu, pravidlem vyčerpávajícím způsobem pokryty nejsou, i když mnohé z uvedených skupin volná doplnění vyjadřují (např. *k+3*, *na+4*, *před+4* vyjadřuje mj. volné doplnění **DIR3**, viz příklad (228), *od+2* a *z+2* realizuje též **DIR1**, viz příklad (238), a dále *při+6*, *u+2* a *v+6* vyjadřuje zejm. **LOC**, viz příklad (247)).

<sup>58</sup> U některých sloves, u nichž proměnná **Y** odpovídá **ADDR**, který může být vyjádřen dativem a předložkovou skupinou *mezi+4*, např. *dělit<sup>impf</sup>*, *rozdělovat<sup>impf1</sup> – rozdělet<sup>impf2</sup> – rozdělít<sup>Pf</sup>* a *rozdávat<sup>impf</sup> – rozdat<sup>Pf</sup>*, se často vyskytují reciproční konstrukce obsahující předložkovou skupinu *mezi sebou*, aniž by **ADDR** byl vyjádřen reflexivním zájmenem ve tvaru daném valenčním rámcem, např. *Je to velká akce, takže jsme se od září pravidelně scházeli a rozdělovali mezi sebou úkoly, kdo a co zařídí ...* Jelikož je v nerecipročních strukturách výše uvedených sloves forma *mezi+7* pro vyjádření **ADDR** negramatická, viz *\*Otec rozdělval úkoly mezi Janem a Petrem.*, předpokládáme, že ve strukturách recipročních jde o kontaminaci vazeb *mezi+4*, představující formu **ADDR** předepsanou valenčním rámcem, a *mezi+7*, sloužící ke zdůraznění recipročního významu, viz poznámku pod čarou 44 v odd. 5.1.2.1a.

- (231) *cenit<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sup>opt</sup><sub>na+4</sub> **PAT**<sub>4</sub>  
 Y=ADDR<sub>na+4</sub> → na sebe *Jako první na sebe zřejmě vesele **cenili** zuby naši opičí bratrancei.*
- (232) *dopouštět<sub>1</sub> se<sup>impf</sup> – dopustit<sub>1</sub> se<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sup>opt</sup><sub>na+6</sub> **PAT**<sub>2</sub>  
 Y=ADDR<sub>na+6</sub> → na sobě *Oba národy [...] přiznávají bezpráví, kterého se v minulosti na sobě navzájem **dopustily**.*
- (233) *povyšovat se<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sup>opt</sup><sub>nad+4</sub>  
 Y=PAT<sub>nad+4</sub> → nad sebe *A v krizových situacích se většina a menšiny mohou **nad sebe povyšovat**.*
- (234) *zvíťezit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sup>opt</sup><sub>nad+7</sub> **DIFF**<sup>opt</sup><sub>o+4</sub> **REG**<sup>typ</sup><sub>při+6, v+6</sub> **EXT**<sup>typ</sup>  
 Y=PAT<sub>nad+7</sub> → nad sebou *Lidé se snaží **nad sebou** osobně **zvíťezit**, ale spíš by měli chtít dojít ke společným cílům a být všichni spokojeni.*
- (235) *klepat<sup>impf</sup> – klepnout<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **OBST**<sup>opt</sup><sub>o+4</sub> **MEANS**<sup>typ</sup><sub>7</sub> **DIR3**<sup>typ</sup> **BEN**<sup>typ</sup><sub>3</sub>  
 Y=OBST<sub>o+4</sub> → o sebe *Cítím, jak mi žebra **klepou o sebe** čirým vyčerpáním.*
- (236) *vědět<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4, o+6, zda, že, cont</sub> **ORIG**<sup>opt</sup><sub>od+2, z+2</sub>  
 Y=PAT<sub>o+6</sub> → o sobě *Jako malá byla adoptovaná, ženy **o sobě** navzájem **nevěděly**.*
- (237) *čerpat<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **ORIG**<sup>opt</sup><sub>od+2, z+2</sub>  
 Y=ORIG<sub>od+2</sub> → od sebe *Pořádáme pravidelně žákovskou ekologickou konferenci [...], kde navzájem **od sebe čerpáme** inspirace.*
- (238) *hýbat se<sup>impf</sup> – hnout se<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **DIR1** **DIR**<sup>typ</sup>  
 Y=DIR<sub>od+2</sub> → od sebe ***Nehnou se od sebe** ani na krok a neustále cukrují jako hrdličky.*
- (239) *pátrat<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>po+6, zda</sub> **LOC**<sup>typ</sup>  
 Y=PAT<sub>po+6</sub> → po sobě *I když i nadále žili společně, jejich vztah se změnil ve sled nekonečných pitek, urputných sporů a bláznivých jízd kolem Londýna, kdy **po sobě** vzájemně **pátrali**.*
- (240) *řídít se<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>7, podle+2</sub>  
 Y=PAT<sub>podle+2</sub> → podle sebe *Vycházíme si vzájemně vstříc a **řídíme se podle sebe**. [příklad vlastní]*
- (241) *zbývat<sup>impf</sup> – zbýt<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>3, na+4, pro+4</sub>  
 Y=PAT<sub>pro+4</sub> → pro sebe *[...] jenom se k sobě přiblížili dva tvorové vhodného věku a přiměřeného postavení, protože byli uzavřeni v jediné kleci malého města a **zbyli pro sebe** navzájem a neměli jiné volby.*
- (242) *bránit<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sup>opt</sup><sub>proti+3, před+7</sub>  
 Y=EFF<sub>proti+3</sub> → proti sobě *Parlamentní volby ale nejsou turnajovým bojem dvou mužstev, které **proti sobě brání** své hodnoty jako jediné správné.*
- (243) *stavět<sub>1</sub><sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>před+4</sub> **PAT**<sub>4</sub>  
 Y=ADDR<sub>před+4</sub> → před sebe *Nemá smysl vzájemně **před sebe stavět** nějaké cíle. [vlastní příklad]*
- (244) *skrývat<sup>impf</sup> – skrýt<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sup>opt</sup><sub>před+7</sub> **PAT**<sub>4, že, cont</sub> **BEN**<sup>typ</sup><sub>3, pro+4</sub> **LOC**<sup>typ</sup> **DIR3**<sup>typ</sup>  
 Y=ADDR<sub>před+7</sub> → před sebou *Děti mají v tomto směru naprostou volnost, **nic před sebou neskrýváme**.*
- (245) *zůstat<sup>impf</sup> – zůstat<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>při+6, s+7</sub>

- Y=PAT**<sub>při+6</sub> → při sobě *Všechno prostrídáme, ani obvyklé dvojice nezůstanou při sobě.*
- (246) *uspět*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>u+2</sub><sup>opt</sup> **PAT**<sub>s+7</sub><sup>opt</sup> **REG**<sub>při+6, u+2, v+6</sub><sup>typ</sup>  
**Y=ADDR**<sub>u+2</sub> → u sebe *Uspěli u sebe.* [vlastní příklad]
- (247) *ukládat*<sup>impf</sup> – *uložit*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **LOC**  
**Y=LOC**<sub>u+2</sub> → u sebe *Částka se odvíjí od hodnoty takzvaného PRIBID, což je průměrná úroková sazba, za kterou si mohou české banky u sebe navzájem ukládat peníze.*
- (248) *přecházet*<sup>impf</sup> – *přejít*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>do+2, k+3, na+4, v+4</sub> **ORIG**<sub>od+2, z+2</sub>  
**Y=PAT**<sub>v+4</sub> → v sebe *Geometrické útvary, které přejdou v sebe navzájem při takové afinní transformaci, nazýváme afinně vázané.*
- (249) *vidět*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>v+6</sub> **EFF**<sub>4</sub>  
**Y=PAT**<sub>v+6</sub> → v sobě *Rusko a Čína se vzájemně nemilují, nýbrž vidí v sobě navzájem nástroj, jak se posílit a omezit vliv Spojených států.*
- (250) *vycházet*<sup>impf</sup> – *vyjít*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>z+2</sub>  
**Y=PAT**<sub>z+2</sub> → ze sebe *Moc a vědění ze sebe vzájemně vycházejí.*
- (251) *bojovat*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>za+4, aby</sub>  
**Y=PAT**<sub>za+4</sub> → za sebe *Nebyli jsme v té době souborem hvězd, ale dávali jsme do zápasů větší srdce, vážili jsme si jeden druhého a byli jsme ochotní za sebe navzájem bojovat.*
- (252) *stát*<sup>impf</sup><sub>II</sub> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>proti+3, při+6, za+7</sub>  
**Y=PAT**<sub>za+7</sub> → za sebou *Máme dohodu, že až se vydiskutuje seznam mezi třemi stranami, budou za sebou stát jako jeden muž.*

Připouští-li doplnění **Y** více než jednu z uvedených předložkových forem, je dané pravidlo uplatněno na valenční rámec slovesa opakovaně, viz příklady (237), (241), (242), (248) a (252). V případě, že se toto doplnění realizuje i jinými formami než uvedenými předložkovými pády, jsou tyto formy pravidlem odstraněny, viz například (236), (239) a (251); dále – jde-li o další bezpředložkové pády nebo předložkovou skupinu s+7 – jsou uplatněna další příslušná doplňková pravidla, viz příklady (230), (240), (241) a (245).

### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

Reciproční význam může být zdůrazněn adverbii *navzájem* nebo *vzájemně*, viz například (243), (248) nebo (250). U některých sloves, u nichž má doplnění **Y** formu k+3, může mít v reciproční konstrukci vzájemný vztah mezi doplněním **X** a **Y** povahu „jednoho celku“; v takovém případě je možné ke zdůraznění recipročního významu konstrukce užít i adverbia *dohromady* (vzhledem ke sporadickému výskytu tohoto adverbia v recipročních konstrukcích daných sloves toto adverbium v pravidle neuvádíme), viz následující příklad.<sup>59</sup>

<sup>59</sup> Alternuje-li některá z uvedených předložkových skupin se skupinou s+7, je možné ke zdůraznění recipročního významu u daného slovesa užít též adverbia *spolu* nebo předložkové skupiny *mezi sebou*, a to v případě, že je reciproční konstrukce odvozena na základě pravidla G29, **rcpr\_sbj\_s+7\_neinher**. Např. u slovesa *polemizovat*<sup>impf</sup> může být **Y** vyjádřeno formou proti+3 nebo s+7; je-li v reciproční konstrukci toto doplnění vyjádřeno reflexivním osobním zájmenem v předložkové skupině proti+3, je možné ke zdůraznění recipročního významu konstrukce užít adverbia *navzájem* nebo *vzájemně* (např. *Teď už nemůžou na stranických grémích proti sobě navzájem polemizovat.* [upravený příklad]), forma s+7 umožňuje v reciproční konstrukci užít i adverbium *spolu*, příp. výraz *mezi sebou* (např. *Míváte při svých diskuzích i rozdílné názory,*

(253) *patřit*<sub>I</sub><sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>3,k+3</sub>

*Jenomže to všechno zmínit musím, protože to vše patří dohromady, k sobě.*

### Homonymie reciproční a reflexivní konstrukce:

V případě, že sloveso s valenčním doplněním **Y** vyjádřeným předložkovou skupinou umožňuje kromě reciprocity i syntaktickou reflexivitu zasahující totožnou dvojici valenčních doplnění, mohou na základě pravidla G31, *rcpr\_sbj\_prep\_neinher*, vznikat konstrukce, které jsou homonymní s konstrukcemi reflexivními. Nežádoucí homonymie je odstraněna adverbem *navzájem* nebo *vzájemně*.

(254) *stavět*<sub>I</sub><sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>před+4</sub> PAT<sub>4</sub>

*Byli jsme silní a neustále jsme si před sebe stavěli možné datum osvobození.*

(konstrukci lze vykládat jako reciproční (ve smyslu *navzájem jsme před sebe stavěli možné datum osvobození*), nebo jako reflexivní (ve smyslu *stavěli jsme sami před sebe možné datum osvobození*))

*Stavíme si před sebe navzájem jen postupné cíle.* [vlastní příklad]

(reciproční význam konstrukce je jednoznačně určen adverbem *navzájem*)

**5.1.2.6b Subjektová reciprocita sloves s lexikálním rysem vzájemnosti s doplněním **Y** vyjádřeným ostatními předložkovými skupinami.** Reciproční konstrukce sloves s nominativním **X** a **Y** vyjádřeným předložkovými pády (vyjma s+7, viz odd. 5.1.2.5), která obsahují rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu (v odd. 2.5.4 označených jako typ A), zachycuje pravidlo G32, *rcpr\_sbj\_prep\_inher*. Tato slovesa jsou nereflexivní (např. *ladit*<sup>impf</sup>, *soupeřit*<sup>impf</sup>) a reflexivní (např. *přilepovat se*<sup>impf</sup> – *přilepit se*<sup>pf</sup>, *vzdalovat se*<sup>impf</sup> – *vzdálit se*<sup>pf</sup>); slovesa s fakultativním reflexivem v lemmatu vykazující tento typ reciprocity *VALLEX* nedokládá.

| Reciprocita <b>X</b> <sub>1</sub> – <b>Y</b> <sub>prep</sub>                    |                                                                                     | Pravidlo G32               |
|---------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------|
| Doplňkové pravidlo, <b>X</b> <sub>1</sub> – <b>Y</b> <sub>prep</sub> , inherent |                                                                                     | <i>rcpr_sbj_prep_inher</i> |
| podmínky                                                                        | recipr: <b>X</b> – <b>Y</b><br><b>Y</b> <sub>prep+pád</sub><br>reciprverb: inherent |                            |
| <b>Y</b>                                                                        | prep+pád → REFL <sub>pred+pád</sub> , ∅ <sup>60</sup><br>ostatní formy → ∅          |                            |
| obligatornost                                                                   | <b>Y</b>                                                                            |                            |
| zdůraznění                                                                      | k+3: <i>vzájemně, navzájem, dohromady</i>                                           |                            |
| zdůraznění                                                                      | od+2, proti+3: <i>vzájemně, navzájem</i>                                            |                            |

### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího **Y**:

Proměnné **Y** ve valenčních rámcích inherentně recipročních sloves umožňujících reciprocitu tohoto typu odpovídají aktanty *ADDR* a *PAT* a dále obligatorní volná doplnění *DIR1* a *DIR3*. Pravidlo G32, *rcpr\_sbj\_prep\_inher*, určuje, že ve valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce je toto doplnění obligatorní.

Dané doplnění **Y** je v recipročních konstrukcích na povrchu vyjádřeno buď jako reflexivní osobní zájmeno v příslušné předložkové skupině, nebo není na povrchu

*polemizujete spolu?*, *Ti dva se spolu dají do řeči, polemizují mezi sebou, přesvědčují se navzájem.*)

<sup>60</sup> Plně formalizované pravidlo se rozpadá na varianty podle jednotlivých morfematických forem doplnění **Y**, zde pro přehlednost a lepší orientaci necháváme tento méně formální zápis; přehled ve *VALLEXu* doložených forem viz níže.



vyjádřeno (tj. má nulovou formu). Ve VALLEXu jsou v subjektivních recipročních konstrukcích inherentně recipročních sloves doloženy následující předložkové skupiny: k+3, od+2 a proti+3, jimiž se realizuje reflexivní osobní zájmeno.<sup>61</sup>

- (255) *slepotvat se<sup>impf</sup> – slepit se<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>k+3, s+7</sub> PAT<sub>do+2, v+4</sub><sup>opt</sup>  
 Y=ADDR<sub>k+3</sub> → k sobě *Ta naruší žilní stěny, které se k sobě slepí.*  
 Y=ADDR<sub>k+3</sub> → ∅ *Takto zamrazené ovoce se neslepí do jedné velké koule.*
- (256) *blížít se<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> DIR3 DIR<sup>typ</sup>  
 Y=DIR3<sub>k+3</sub> → k sobě *Když jsme se k sobě blížili, nechuť mizela.*
- (257) *lišit se<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>od+2</sub> REG<sub>v+6</sub><sup>typ</sup> MANN<sup>typ</sup> CRIT<sup>typ</sup> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 Y=PAT<sub>od+2</sub> → od sebe *Tři přítomné ženy se od sebe velice lišily.*  
 Y=PAT<sub>od+2</sub> → ∅ *V čem se lišily oslavy?*
- (258) *oddalovat se<sup>impf</sup> – oddálit se<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> DIR1  
 Y=DIR1<sub>od+2</sub> → od sebe *Na chvíli se od sebe oddálili, aby jí mohl stáhnout blůzu.*  
 Y=DIR1<sub>od+2</sub> → ∅ *Při silných nárazech se čelisti míhaly milimetr od sebe a pak se znovu oddálily.*
- (259) *bojovat<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>proti+3, s+7</sub> PAT<sub>4</sub><sup>opt</sup> EFF<sub>o+4</sub><sup>opt</sup>  
 Y=ADDR<sub>proti+3</sub> → proti sobě *Tyto dva rody proti sobě bojovaly celá léta.*  
 Y=ADDR<sub>proti+3</sub> → ∅ *Družstva budou bojovat o konečné umístění nejprve ve Frym-  
 burku a večer ve Větrní.*

Připouští-li doplnění Y více než jednu z uvedených předložkových forem, je dané pravidlo uplatněno na valenční rámec slovesa opakovaně. V případě, že se toto doplnění realizuje i jinými formami než uvedenými předložkovými pády, jsou tyto formy pravidlem odstraněny. Další možné realizace bezpředložkovými pády a předložkovou skupinou s+7 jsou ošetřeny příslušnými doplňkovými pravidly, viz (255) a (259).

#### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

Jelikož inherentně reciproční slovesa nesou rys vzájemnosti již ve svém lexikálním významu, není třeba (a to ani ani při nulové formě Y) pro vyjádření reciprocitu užití dalších prostředků. Adverbia *vzájemně*, *navzájem* nebo *dohromady* (je-li doplnění Y vyjádřeno formou k+3) slouží jen ke zdůraznění recipročního významu konstrukce, viz následující příklady.<sup>62</sup>

- (260) *lišit se<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>od+2</sub> REG<sub>v+6</sub><sup>typ</sup> MANN<sup>typ</sup> CRIT<sup>typ</sup> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
*Vozy jsou téměř identické, vzájemně se od sebe liší zejména přední částí.*
- (261) *přilepovat se<sup>impf</sup> – přilepit se<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>k+3</sub>  
*Nezanedbatelným krokem je také promíchání se zálivkou, ke kterému by mělo dojít záhy po uvaření, dokud jsou těstoviny teplé, neboť jen tak se k sobě navzájem nepřilepí.*
- (262) *slepotvat se<sup>impf</sup> – slepit se<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>k+3, s+7</sub> PAT<sub>do+2, v+4</sub><sup>opt</sup>  
*Experti z týmu kolem Hajabusy ho považují za důkaz, že Itokawa vznikla srážkou dvou větších těles, jejichž úlomky se po kolizi slepily dohromady.*

<sup>61</sup> Zde uvedené předložkové skupiny představují jen explicitně uváděné morfematické formy u aktantů. Předložkové skupiny realizující volná doplnění, u nichž forma vyplývá z jejich významu, pravidlem pokryty nejsou, i když některé z uvedených skupin volná doplnění vyjadřují (např. k+3 vyjadřuje volné doplnění DIR3, viz příklad (256), od+2 realizuje DIR1, viz příklad (258).

<sup>62</sup> Alternuje-li některá z uvedených předložkových skupin s předložkovou skupinou s+7, je možné užití i adverbium *spolu* nebo předložkovou skupinu *mezi sebou*, a to za podmínek stanovených v pravidle G30, rpr\_sbj\_s+7\_inher, uvedené v odd. 5.1.2.5b.

## 5.2 Objektová reciprocita

Objektovou reciprocitou se vyznačují slovesa, u nichž do vztahu vzájemnosti vstupují dva situační participanty, z nichž jeden koresponduje s valenčním doplněním, které je na povrchu vyjádřeno buď jako přímý objekt realizovaný bezpředložkovým akuzativem, nebo řidčeji jako nepřímý objekt s formou bezpředložkového dativu nebo instrumentálu (se kterým v několika případech alternuje forma s+7) (dále toto doplnění zastupuje proměnná **Y**), a druhý participant odpovídá aktantu, případně volnému doplnění (dále zastoupenému proměnnou **Z**) vyjádřenému na povrchu jako nepřímý objekt, případně jako adverbiale. Pro odvození recipročních konstrukcí těchto sloves je třeba na valenční rámec zachycený v datové komponentě slovníku, který odpovídá základové konstrukci (tedy aktivní, syntakticky nereflexivní a nereciproční struktuře), aplikovat:

- nejprve základní pravidlo G33, viz odd. 5.2.1, popisující změny v morfematickém vyjádření **Y** a stanovující, že toto doplnění je ve valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce obligatorní;
- a poté (v závislosti na podmínkách kladených na typ slovesa z hlediska rysu vzájemnosti a na formu druhého zasaženého valenčního doplnění odpovídajícího proměnné **Z**) právě jedno z doplňkových pravidel uvedených v odd. 5.2.2; tato pravidla popisují změny v lexikálním obsazení valenčního doplnění **Z**, obligatornost tohoto doplnění ve valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce a skutečnost, zda musí být povinně vyjádřeno na povrchu; pravidla dále zachycují, jakými výrazy je možné reciproční pojetí děje zdůraznit.

Některá slovesa charakterizuje více možností, jak vyjádřit valenční doplnění odpovídající proměnné **Z**; v takových případech se aplikují všechny přípustné dvojice základní pravidlo – doplňkové pravidlo.

### 5.2.1 Základní pravidlo

Základní pravidlo G33, `rcpr_obj_basic`, popisuje změny ve vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího proměnné **Y** společné všem lexikálním jednotkám sloves, u nichž VALLEX dokládá objektovou reciprocitu; proměnná **Y** v těchto případech zastupuje valenční doplnění vyjádřené bezpředložkovým akuzativem, dativem nebo instrumentálem, sporadicky předložkovou skupinou s+7.

| <b>Reciprocita Y–Z</b>          |                                                                      | Pravidlo G33                |
|---------------------------------|----------------------------------------------------------------------|-----------------------------|
| Pravidlo (změna formy doplnění) |                                                                      | <code>rcpr_obj_basic</code> |
| podmínky                        | recipr: <b>Y–Z Z–Y</b><br><b>Y</b> <sub>3,4,7s+7</sub>               |                             |
| <b>Y</b>                        | 3 → 3: plurál<br>4 → 4: plurál<br>7 → 7: plurál<br>s+7 → s+7: plurál |                             |
| obligatornost                   | <b>Y</b>                                                             |                             |

#### Podmínky na uplatnění pravidla:

Hodnotou atributu `recipr` je dvojice valenčních doplnění z valenčního rámce slovesa, z nichž jedno, zastoupené proměnnou **Y**, je vyjádřeno akuzativem, dativem, případně

instrumentálem či předložkovou skupinou s+7. Pokud valenční rámec slovesa takových doplnění obsahuje více, zastupuje proměnná **Y** to, které je postaveno hierarchicky výše (v datech slovníku *VALLEX* se v těchto případech vždy jedná o pozici přímého objektu), viz příklad (263). Toto doplnění je častěji uvedeno jako první člen dvojice, může být i druhým členem, jelikož pořadí valenčních doplnění v hodnotě atributu recipr respektuje tzv. systémové uspořádání (viz Sgall et al., 1986, zde odd. 2.4.2).

- (263) *plést* (si)<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sub>s+7</sub>  
 recipr: **PAT**-**EFF**, **Y**=**PAT**<sub>4</sub>, **Z**=**EFF** *Žáci pátých ročníků si často pletou příslovce a zájmena.*
- (264) *pojit*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>k+3, s+7</sub> **PAT**<sub>4</sub>  
 recipr: **ADDR**-**PAT**, **Y**=**PAT**<sub>4</sub>, **Z**=**ADDR** *Oba pány kromě práce pojí i letité přátelství.*

### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího **Y**:

Při objektové reciprocitě koresponduje valenční doplnění **Y** (stejně jako doplnění **Z**) s oběma situačními participanty ve vztahu vzájemnosti, tato změna v korespondenci situačních participantů s valenčními doplněními se manifestuje formálními změnami. Základní pravidlo G33, rcpr\_obj\_basic určuje, že doplnění **Y** je ve valenčních rámcích popisujících reciproční konstrukce obligatorní, a dále, že je obsazeno substantivou v plurálu, (paratakticky či hypotakticky) koordinovanými substantivou nebo substantivou s formou singuláru, ale s významem plurálovým, tzv. kolektivy (Komárek et al., 1986).

- (265) *chránit*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sub>od+2, proti+3, před+7, aby, at</sub><sup>opt</sup> **MEANS**<sub>7</sub><sup>typ</sup> **BEN**<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
**Y**=**PAT**<sub>4</sub>: plurál (morfologický plurál) *Příkázání jsou důležitá, aby chránila lidi před sebou navzájem.*
- (266) *záležet*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>3</sub> **PAT**<sub>na+6, aby</sub>  
**Y**=**ACT**<sub>3</sub>: plurál (morfologický plurál) *Milujeme se. Záleží nám na sobě.*
- (267) *bít*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>7</sub> **OBST**<sub>o+4</sub><sup>opt</sup>  
**Y**=**PAT**<sub>7</sub>: plurál (morfologický plurál) *Mladí muži s dřevěnými tyčemi tancují v kruhu a zároveň se složitými kroky stíhají se svým sousedem bít tyčemi o sebe.*
- (268) *rozeznávat*<sup>impf</sup> – *rozeznat*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **ORIG**<sub>od+2</sub>  
**Y**=**PAT**<sub>4</sub>: plurál (parataktická koordinace) *Pomáhají však nám a našim dětem rozvíjet myšlení, dozvědět se něco nového o světě, ve kterém žijeme, rozeznávat příčinu a důsledek a chápat odpovědnost za své jednání.*
- (269) *oddělovat*<sup>impf</sup> – *oddělit*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **ORIG**<sub>od+2</sub>  
**Y**=**PAT**<sub>4</sub>: plurál (hypotaktická koordinace) *Potvrdilo se, že v takových případech už bývá „nad lidské síly“ matku s dítětem od sebe oddělit.*
- (270) *rozdělovat*<sup>impf1</sup> – *rozdělit*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **ORIG**<sub>od+2</sub>  
**Y**=**PAT**<sub>4</sub>: plurál (kolektivum) *Ovčácký pes rozdělil stádo od sebe. [vlastní příklad]*

Proměnná **Y** odpovídá aktantu **PAT** vyjádřenému bezpředložkovým akuzativem, méně často instrumentálem, kterému v několika případech alternuje předložková skupina s+7; dále **Y** sporadicky odpovídá aktantu **ACT** realizovanému bezpředložkovým dativem (v tomto případě jde o tzv. neosobní konstrukce).

- (271) *dávat<sup>impf</sup> – dát<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **DIR3**  
**Y=PAT**<sub>4</sub> *Spojte plosky nohou a dejte ruce k sobě.*
- (272) *pojit<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>k+3, s+7</sub> **PAT**<sub>4</sub>  
**Y=PAT**<sub>4</sub> *Pouto takřka příbuzenské pojí k sobě baseball a softbal.*
- (273) *mlátit<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>7, s+7</sub> **OBST**<sub>o+4</sub><sup>opt</sup> **DIR3**<sub>typ</sub>  
**Y=PAT**<sub>7</sub> *Když naši předkové táhli do boje, tloukli holemi do stromu, mlátili kameny o sebe a povzbuzovali se křikem.*  
**Y=PAT**<sub>s+7</sub> *A jak se malé líbí medaile? „Moc, půjčuje si je a mlátí s nimi o sebe! ...“*
- (274) *stýskat se<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>3</sub> **PAT**<sub>po+6, že</sub><sup>opt</sup>  
**Y=ACT**<sub>3</sub> *Když nejsme spolu, tak se nám po sobě stýská.*

### 5.2.2 Doplnková pravidla

Doplnková pravidla popisují změny ve vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího proměnné **Z** a dále zachycují, jakými výrazy je možné zdůraznit reciproční pojetí děje. Následující popis se omezuje na objektovou reciprocitu aktantů, kvazivalenčních doplnění a obligatorních volných doplnění.<sup>63</sup>

Proměnná **Z** zastupuje aktanty **ADDR**, **EFF**, **PAT**, **ORIG**, kvazivalenční doplnění **OBST** nebo obligatorní volné doplnění **DIR3**, **DIR3**, **DIR2** nebo **LOC**. Valenční doplnění odpovídající proměnné **Z** je v recipročních konstrukcích typicky vyjádřeno reflexivním osobním zájmenem v morfematickém tvaru daném valenčním rámcem popisujícím základovou konstrukci,<sup>64</sup> u inherentně recipročních sloves, tedy sloves, která nesou rys vzájemnosti již ve svém lexikálním významu, má však toto doplnění často nulovou formu (tj. není na povrchu vyjádřeno).

Následující tabulka podává základní přehled prostředků vyjadřujících reciprocitu v objektových recipročních konstrukcích, a to v závislosti na původní formě **Z** uvedené v druhém sloupci a na typu slovesa z hlediska rysu vzájemnosti uvedeném v druhém sloupci. Sloupec „inherentně reciproční“ indikuje, zda se příslušné pravidlo uplatňuje u sloves, která nesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu (hodnota „ano“), či u sloves bez tohoto rysu (hodnota „ne“). V posledním sloupci tabulky jsou uvedeny výrazy, z nichž alespoň jeden musí být pro vyjádření reciprocity přítomen v povrchové struktuře věty ( $\emptyset$  vyznačuje, že žádný takový výraz zde nemusí být přítomen). Podrobnou analýzu zachycují až uvedená pravidla (viz odkazy v tabulce).<sup>65</sup>

<sup>63</sup> Reciprocita typických volných doplnění není ve slovníku popsána, ačkoli lze předpokládat, že je pro ni možné formulovat obdobná pravidla.

<sup>64</sup> Tato pozice může být dále obsazena výrazem *jeden – druhý*. Vzhledem k tomu, že primárním prostředkem vyjádření vzájemnosti v češtině je reflexivní osobní zájmeno, omezujeme pravidla na případy, kdy je reciprocita vyjádřena tímto reflexivem; výraz *jeden – druhý* zde necháváme stranou (více viz Kettnerová – Lopatková, 2020).

<sup>65</sup> Pravidla uvedená v tabulce zachycují tvoření objektových recipročních konstrukcí pouze takových sloves, která jsou doložena v datech *VALLEXu*, např. tvoření objektových recipročních konstrukcí se **Z** vyjádřeným předložkovou skupinou *s+7* je doloženo v datové komponentě pouze u inherentně recipročních sloves (pro slovesa bez rysu vzájemnosti v lexikálním významu proto pravidla neformulujeme).

|     | původní<br>forma <b>Z</b> | inherentně<br>reciproční | vyjádření reciprocit                               |
|-----|---------------------------|--------------------------|----------------------------------------------------|
| G34 | 3                         | ano                      | ∅, sobě                                            |
| G35 | 3                         | ne                       | sobě nebo jeden z výrazů <i>navzájem, vzájemně</i> |
| G36 | 7                         | ano                      | ∅                                                  |
| G37 | s+7                       | ano                      | ∅, se sebou                                        |
| G38 | prep+pád                  | ano                      | REFL <sub>prep+pád</sub> a/nebo <sup>†</sup> ∅     |
| G39 | prep+pád                  | ne                       | REFL <sub>prep+pád</sub>                           |

<sup>†</sup> Pravidlo upřesňuje volbu formy (REFL<sub>prep+pád</sub> nebo nulová forma) v závislosti na výchozí předložce.

### 5.2.2.1 Objektová reciprocita s dativním doplněním **Z**

Objektovou reciprocitu, v níž je valenční doplnění odpovídající proměnné **Z** vyjádřeno bezpředložkovým dativem, popisují – v závislosti na typu slovesa vzhledem k reciprocitě – dvě doplňková pravidla, pravidlo G34, *rcpr\_obj\_3\_inher*, pro slovesa, která nesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu (odd. 5.2.2.1a), a pravidlo G35, *rcpr\_obj\_3\_neinher*, pro slovesa bez tohoto rysu v lexikálním významu (odd. 5.2.2.1b).

**5.2.2.1a Objektová reciprocita sloves s lexikálním rysem vzájemnosti s dativním doplněním **Z**.** Změny ve valenčním rámci inherentně recipročních sloves, tedy sloves nesoucích rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu (viz typ sloves A v odd. 2.5.4), při objektové reciprocitě s dativním **Z** popisuje pravidlo G34, *rcpr\_obj\_3\_inher*. Toto pravidlo se ve *VALLEXu* uplatňuje pouze u čtyř sémanticky blízkých sloves s významem „činit cizím/blízkým“ (*odcizovat<sup>impf</sup> – odcizit<sup>pf</sup>*, *oddalovat<sup>impf</sup> – oddálit<sup>pf</sup>*, *přibližovat<sup>impf</sup> – přiblížit<sup>pf</sup>* a *vzdalovat<sup>impf</sup> – vzdálit<sup>pf</sup>*).

| Reciprocita <b>Y–Z<sub>3</sub></b>                    |                                                                  | Pravidlo G34            |
|-------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------|-------------------------|
| Doplňkové pravidlo, <b>Y–Z<sub>3</sub></b> , inherent |                                                                  | <i>rcpr_obj_3_inher</i> |
| podmínky                                              | recip: <b>Z–Y</b><br><b>Z<sub>3</sub></b><br>recipverb: inherent |                         |
| <b>Z</b><br>obligatornost<br>zdůraznění               | * → ∅, sobě<br><b>Z</b><br><i>navzájem, vzájemně</i>             |                         |

#### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího **Z**:

Doplnění **Z** odpovídá u sloves umožňujících tento typ reciprocit aktantu **ADDR**. Pravidlo G34, *rcpr\_obj\_3\_inher*, stanoví, že **Z** je ve valenčním rámci popisujícím reciproční konstrukce obligatorní a že má buď nulovou formu, tj. není v povrchově syntaktické struktuře reciproční konstrukce vyjádřeno, nebo je vyjádřeno jako reflexivní osobní zájmeno v dativním dlouhém tvaru.

(275) *odcizovat<sup>impf</sup> – odcizit<sup>pf</sup>* **ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>3</sub> PAT<sub>4</sub>**

**Z=ADDR<sub>3</sub> → ∅** Podle sociologů supermarketů lidé navzájem *odcizují*.

**Z=ADDR<sub>3</sub> → sobě** Tato společnost lidí *odcizuje sobě* navzájem i sobě samým.

[vlastní příklad na základě korpusových dokladů]

- (276) *přibližovat<sup>impf</sup> – přiblížit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3, k+3</sub> **PAT**<sub>4</sub>  
**Z=ADDR**<sub>3 → ∅</sub> *Všichni si koukáme do talíře, komunikace a informace minimalizovaly vzdálenosti, a tak nějak nás vzájemně **přiblížily**.*  
**Z=ADDR**<sub>3 → sobě</sub> *Jarmek **přibližuje** lidi **sobě**, přibližuje nás tomu, co nám nabízí karpatská příroda a dovednost místních obyvatel.*
- (277) *vzdalovat<sup>impf</sup> – vzdálit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3, od+2</sub> **PAT**<sub>4</sub>  
**Z=ADDR**<sub>3 → ∅</sub> *Obě strany spor **vzdálil**.* [vlastní příklad]

Slovesa této skupiny kromě dativu připouští jako další možné vyjádření **Z** předložkové skupiny k+3 nebo od+2, viz například (276) a (277); tyto formy jsou zpracovány odpovídajícím doplňkovým pravidlem G38, *rcpr\_obj\_prep\_inher*.

### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

Jelikož inherentně reciproční slovesa nesou příznak vzájemnosti již ve svém lexikálním významu, není pro vyjádření reciprocity třeba (a to ani při nulové formě **Z**) přítomnosti adverbii *navzájem* nebo *vzájemně*; tato adverbia slouží pouze ke zdůraznění recipročního pojetí děje, viz příklady (275) a (276).<sup>66</sup>

**5.2.2.1b Objektová reciprocita sloves bez lexikálního rysu vzájemnosti s dativním doplněním **Z**.** Změny ve valenčním rámci sloves, která nenesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu, v odd. 2.5.4 označovaná jako typ C, při objektové reciprocitě s dativním **Z** popisuje pravidlo G35, *rcpr\_obj\_3\_neinher*. Toto pravidlo se ve *VALLEXu* vztahuje jen na tři slovesa (*představovat<sup>impf</sup> – představit<sup>pf</sup>*, *přizpůsobovat<sup>impf</sup> – přizpůsobit<sup>pf</sup>* a *vykat<sup>impf</sup> – vyknout<sup>pf</sup>*).

| Reciprocita <b>Y–Z</b> <sub>3</sub>                     |                                                                                   | Pravidlo G35              |
|---------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------|---------------------------|
| Doplňkové pravidlo, <b>Y–Z</b> <sub>3</sub> , –inherent |                                                                                   | <i>rcpr_obj_3_neinher</i> |
| podmínky                                                | recipr: <b>Y–Z</b>   <b>Z–Y</b><br><b>Z</b> <sub>3</sub><br>–reciprverb: inherent |                           |
| <b>Z</b>                                                | * → sobě, ∅                                                                       |                           |
| obligatornost                                           | <b>Z</b> (není-li vyjádřeno, musí být přítomen jeden ze zdůrazňujících výrazů)    |                           |
| zdůraznění                                              | <i>navzájem, vzájemně</i>                                                         |                           |

### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího **Z**:

Valenční doplnění **Z** odpovídá u sloves, která nenesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu a která umožňují tento typ reciprocity, aktantu **ADDR** nebo **EFF**. Pravidlo G35, *rcpr\_obj\_3\_neinher*, určuje, že **Z** je ve valenčním rámci popisujícím reciproční konstrukce obligatorní (bez ohledu na jeho případnou fakultativnost ve valenčním rámci odpovídajícím základové konstrukci) a že je v povrchověsyntaktické struktuře reciproční konstrukce vyjádřeno jako reflexivní osobní zájmeno v dativním dlouhém tvaru, nebo má nulovou formu (tj. není na povrchu vyjádřeno); má-li

<sup>66</sup> Omezené se u sloves vyjadřujících význam „činit cizím“ může též jako zdůrazňující adverbiale objevit předložková skupina *mezi sebou* (např. „Festival **přibližuje** jak nás studenty **mezi sebou**, tak i se školou, a navíc zpřístupňuje fakultu těm, co tady nestudují,“ hodnotil festival doktorand politikologie ...); k hodnocení výrazu *mezi sebou* viz poznámka pod čarou 44.

**Z** nulovou formu, je reciprocita nutně vyjádřena jedním z adverbíí *navzájem* nebo *vzájemně*.<sup>67</sup>

- (278) *představovat<sup>impf</sup> – představit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **PAT**<sub>4</sub>  
**Z=ADDR**<sub>3</sub> → *sobě* *Učitel pak představil nastupující studenty **sobě** navzájem.* [vlastní příklad]
- (279) *přizpůsobovat<sup>impf</sup> – přizpůsobit<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sub>3</sub>  
**Z=EFF**<sub>3</sub> → ∅ *Je jasné, že musí být skutečně velmi složité **přizpůsobit** navzájem dva tak samostatné (učební a vyučující) nástroje.*  
(reflexivní osobní zájmeno zde není přítomno, reciproční význam konstrukce vyjadřuje adverbium *navzájem*)

V případě, že sloveso kromě dativu připouští i další formy vyjádření **Z**, jsou tyto formy pravidlem odstraněny. Další případné bezpředložkové a předložkové pády, jimiž může být doplnění **Z** vyjádřeno, jsou zpracovány odpovídajícími doplňkovými pravidly, viz následující příklad.

- (280) *zvykat<sup>impf</sup> – zvyknout<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sub>3, na+4, inf, aby, af, že, cont</sub>  
**Z=EFF**<sub>3, na+4, inf, aby, af, že, cont</sub> → *sobě* *Psy **sobě** postupně **zvykejte**.* [upravený příklad]

#### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

V recipročních konstrukcích, v nichž je na povrchu přítomno reflexivní osobní zájmeno v dativu vyjadřující doplnění **Z**, slouží adverbia *navzájem* a *vzájemně* ke zdůraznění recipročního významu konstrukce, viz příklad (278).<sup>68</sup>

#### 5.2.2.2 Objektová reciprocita s doplněním **Z** v instrumentálu

Změny ve valenčním rámci sloves při objektové reciprocitě s doplněním **Z** vyjádřeným v bezpředložkovém instrumentálu popisuje pravidlo G36, *rcpr\_obj\_7\_inher*. U tohoto typu jsou ve *VALLEXu* doložena pouze tři inherentně reciproční slovesa, tedy slovesa nesoucí rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu, viz typ A v odd. 2.5.4, a to slovesa *řezat<sup>impf</sup>*, *střídat<sup>impf</sup>* a *vystřídat<sup>pf</sup>*.

| Reciprocita <b>Y-Z</b> <sub>7</sub>                    |                                                                                  | Pravidlo G36            |
|--------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------|-------------------------|
| Doplňkové pravidlo, <b>Y-Z</b> <sub>7</sub> , inherent |                                                                                  | <i>rcpr_obj_7_inher</i> |
| podmínky                                               | recipr: <b>Y-Z</b> <sub>7</sub><br><b>Z</b> <sub>7</sub><br>reciprverb: inherent |                         |
| <b>Z</b><br>obligatornost<br>zdůraznění                | * → ∅<br><b>Z</b><br><i>navzájem, vzájemně</i>                                   |                         |

#### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího **Z**:

Valenční doplnění **Z** odpovídá u sloves této skupiny aktantu **EFF**. Pravidlo G36, *rcpr\_obj\_7\_inher*, určuje, že tento aktant je ve valenčním rámci popisujícím reciproční konstrukce obligatorní (tj. je přítomen v hloubkové struktuře), avšak má

<sup>67</sup> U slovesa *představovat<sup>impf</sup> – představit<sup>pf</sup>* korpusové příklady dokládají též vyjádření reciprocitě pomocí předložkové skupinou *mezi sebou* (např. *A co když ještě máte štěstí na takové učitelky, co si v první řadě chtějí povídat samy mezi sebou a děti ani nijak vesele mezi sebou nepředstaví?*); k hodnocení výrazu *mezi sebou* viz poznámka pod čarou 44.

<sup>68</sup> Omezeně též *mezi sebou*, viz poznámka pod čarou výš.

nulovou formu, tedy není v povrchověsyntaktické struktuře reciproční konstrukce vyjádřen.

- (281) *střídat*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>7, s+7, za+4</sub>  
 Z=EFF<sub>7</sub> → ∅ *Nepříliš prostorný bazének v pavilónu amerických tropů ale oba druhy najednou nepojme, takže botanici letničky rok co rok vzájemně střídají.*

Slovesa z této skupiny kromě bezpředložkového instrumentálu připouští vyjádření EFF (jednou či oběma) předložkovými skupinami s+7 a za+4; tyto formy jsou pravidlem odstraněny a dále zpracovány odpovídajícím doplňkovým pravidlem.

#### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

Jelikož inherentně reciproční slovesa nesou příznak vzájemnosti již ve svém lexikálním významu, není pro vyjádření reciprocit třeba (a to ani při nulové formě Z) přítomnosti adverbii *navzájem* nebo *vzájemně*; tyto prostředky slouží pouze ke zdůraznění recipročního pojetí děje, viz příklad (281).<sup>69</sup>

#### 5.2.2.3 Objektová reciprocita s doplněním Z vyjádřeným předložkovou skupinou s+7

Změny ve valenčním rámci sloves, u nichž je doplnění Z vyjádřeno předložkovou skupinou s+7, popisuje pravidlo G37, *rcpr\_obj\_s+7\_inher*. Tento typ objektové reciprocit je ve VALLEXu hojně doložen u inherentně recipročních sloves, tedy sloves, která obsahují rys vzájemnosti ve svém lexikální významu (viz typ A v odd. 2.5.4); ze sloves, která nenesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu, je ve slovníku doloženo jediné sloveso *identifikovat*<sup>biasp</sup>, viz níže poznámku pod čarou 71.

| Reciprocita Y-Z <sub>s+7</sub>                    |                                                                                                                        | Pravidlo G37              |
|---------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------|
| Doplňkové pravidlo, Y-Z <sub>s+7</sub> , inherent |                                                                                                                        | <i>rcpr_obj_s+7_inher</i> |
| podmínky                                          | recipr: Y-Z Z-Y<br>Z <sub>s+7</sub><br>reciprverb: inherent                                                            |                           |
| Z<br>obligatornost<br>zdůraznění                  | * → ∅, se sebou<br>Z<br><i>spolu, navzájem, vzájemně, dohromady, mezi sebou</i> (příp. jejich kombinace) <sup>70</sup> |                           |

#### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího Z:

Valenční doplnění Z, které se v základové konstrukci realizuje předložkovou skupinou s+7, odpovídá u daných sloves aktantům ADDR a EFF. Pravidlo G37, *rcpr\_obj\_s+7\_inher*, určuje, že Z je ve valenčním rámci popisujícím reciproční konstrukce obligatorní, a dále, že má v reciproční konstrukci typicky nulovou formu, tj. není v povrchověsyntaktické struktuře vyjádřeno; sporadicky může být vyjádřeno předložkovou

<sup>69</sup> Jelikož u všech třech doložených sloves umožňujících reciprocitu daného typu alternuje bezpředložkový instrumentál s předložkovou skupinou s+7, slouží ke zdůraznění recipročního významu konstrukcí těchto sloves též adverbium *spolu* nebo výraz *mezi sebou*, viz pravidlo G37, *rcpr\_obj\_s+7\_inher*, odd. 5.2.2.3 (např. ...není možné *střídat mezi sebou* všechny výše uvedené účinné látky za účelem antirezistentní strategie). K hodnocení výrazu *mezi sebou* viz poznámku pod čarou 44.

<sup>70</sup> Viz poznámku pod čarou 44 o hodnocení výrazu *mezi sebou* v odd. 5.1.2.1a.



skupinou se sebou.<sup>71</sup>

- (282) *promíchávat<sup>impf</sup> – promíchat<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>s+7</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>do+2, v+4</sub><sup>opt</sup>  
 Z=ADDR<sub>s+7 → ∅</sub> *Mouku, perníčky, sušené ovoce a koření spolu promíchejte.*
- (283) *srovnávat<sup>impf</sup> – srovnat<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>s+7</sub>  
 Z=EFF<sub>s+7 → ∅</sub> *Srovnáme-li například tvůrčí počátky Kraskovy a Hlaváčkovy...*
- (284) *konfrontovat<sup>biasp</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>s+7</sub>  
 Z=EFF<sub>s+7 → se sebou</sub> *Ale prameny budeme se sebou konfrontovat ...*
- (285) *pojit<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>k+3, s+7</sub> PAT<sub>4</sub>  
 Z=ADDR<sub>s+7 → ∅</sub> *Pojí nás spolu nejen basketbalové, ale i přátelské pouto.*

Připouští-li slovesa této skupiny pro vyjádření **Z** kromě předložkové skupiny **s+7** i další formy vyjádření, jsou tyto formy pravidlem G37, rcpr\_obj\_s+7\_inher, odstraněny. Případné další bezpředložkové a předložkové pády jsou zpracovány příslušnými doplňkovými pravidly.

### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

Jelikož inherentně reciproční slovesa nesou příznak vzájemnosti již ve svém lexikálním významu, není v recipročních konstrukcích těchto sloves pro vyjádření reciprocity třeba (a to ani při nulové formě **Z**) přítomnosti dalších výrazů. Adverbiale *spolu, navzájem, vzájemně, dohromady* nebo *mezi sebou*, příp. jejich kombinace, slouží pouze pro zdůraznění recipročního významu. Korpusová data dokládají následující kombinace: *spolu navzájem, spolu vzájemně, spolu dohromady, spolu mezi sebou, mezi sebou navzájem, mezi sebou vzájemně, mezi sebou dohromady*. Výraz *mezi sebou* je možné užít pouze v případě, že doplnění **Z** není v povrchověsyntaktické struktuře reciproční konstrukce vyjádřeno.

- (286) *kombinovat<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>s+7</sub>  
*Lékaři varují ještě před jedním: nekombinujte spolu různé druhy kapek a léků na kašel.*  
*K dosažení vyššího účinku je někdy výhodné vzájemně kombinovat léky různého chemického složení a různého mechanismu působení.*  
*I tyto kanály lze spolu navzájem kombinovat.*
- (287) *plést (si)<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>s+7</sub>  
*Pletou všechny výrazy dohromady.*
- (288) *měřit<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>s+7</sub> PAT<sub>4</sub>  
*Uvnitř uvedených a mnoha jiných oblastí jsou primární, tvůrčí elementy o sobě nesrovnatelné, protože jsou odlišné kvality, tedy nelze je měřit navzájem.*
- (289) *porovnávat<sup>impf</sup> – porovnat<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>s+7</sub>  
*Životní průšvihy mezi sebou nejde porovnávat a cizí trpké zkušenosti jsou nepřenosné.*

<sup>71</sup> Sloveso *identifikovat<sup>biasp</sup>*, které nepatří k inherentním reciprokům, vyžaduje v reciproční konstrukci přítomnost reflexivního osobního zájmena vyjádřeného v příslušné předložkové skupině *se sebou* nebo některého z adverbí zdůrazňujících reciproční význam. Jelikož jde o jediné sloveso ve slovníku, nestanovujeme pro něj zvláštní pravidlo.

### 5.2.2.4 Objektová reciprocita s doplněním **Z** vyjádřeným ostatními předložkovými skupinami

Objektovou reciprocitu, v níž je valenční doplnění odpovídající proměnné **Z** vyjádřeno předložkovými skupinami jinými než **s+7** (tato je ošetřena pravidlem G37, **rcpr\_obj\_s+7\_inher**), popisují – v závislosti na typu slovesa vzhledem k reciprocitě – dvě doplňková pravidla, pravidlo G38, **rcpr\_obj\_prep\_inher**, pro slovesa, která nesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu (odd. 5.2.2.4a), a pravidlo G39, **rcpr\_obj\_prep\_neinher**, pro slovesa bez tohoto rysu v lexikálním významu (odd. 5.2.2.1b).

V případě, že valenční doplnění **Z** umožňuje realizaci více předložkovými skupinami, uplatňuje se dané pravidlo vícekrát.

**5.2.2.4a Objektová reciprocita sloves s lexikálním rysem vzájemnosti s doplněním **Z** vyjádřeným dalšími předložkovými skupinami.** Změny ve valenčním rámci inherentně recipročních sloves, tedy sloves, která obsahují lexikální rys vzájemnosti ve svém významu (typ A v odd. 2.5.4), u nichž je valenční doplnění odpovídající proměnné **Z** vyjádřeno jinými předložkovými skupinami než **s+7**, popisuje pravidlo G38, **rcpr\_obj\_prep\_inher**.

| Reciprocita <b>Y-Z</b> <sub>prep</sub>                    |                                                                                                                                                         | Pravidlo G38               |
|-----------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------|
| Doplňkové pravidlo, <b>Y-Z</b> <sub>prep</sub> , inherent |                                                                                                                                                         | <b>rcpr_obj_prep_inher</b> |
| podmínky                                                  | recipr: <b>Y-Z</b>   <b>Z-Y</b><br><b>Z</b> <sub>prep</sub><br>reciprverb: inherent                                                                     |                            |
| <b>Z</b>                                                  | k+3 → k sobě, ∅<br>od+2 → od sebe, ∅<br>proti+3 → proti sobě<br>za+4 → ∅<br>prep+pád → REFL <sub>pred+pád</sub><br>ostatní formy → ∅                    |                            |
| obligatornost zdůraznění                                  | <b>Z</b><br>k+3: <i>navzájem, vzájemně, dohromady</i><br>od+2, proti+3: <i>navzájem, vzájemně</i><br>za+4: <i>navzájem, vzájemně, spolu, mezi sebou</i> |                            |

#### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího **Z**:

Valenční doplnění **Z** odpovídá ve valenčních rámcích inherentně recipročních sloves umožňujících reciprocitu tohoto typu aktantům **ADDR**, **ORIG** a **EFF**, dále obligatorním volným doplněním **DIR3**, **DIR1** a řídkce **LOC**. Toto doplnění je dle pravidla G38, **rcpr\_obj\_prep\_inher**, ve valenčním rámci popisujícím reciproční konstrukce obligatorní.

Dále toto pravidlo určuje vyjádření **Z** v recipročních konstrukcích: má-li **Z** formu předložkové skupiny **k+3** nebo **od+2**, realizuje se reflexivním osobním zájmenem v příslušné předložkové skupině, nebo není na povrchu vyjádřeno. Doplnění **Z** vyjádřené předložkovou skupinou **proti+3** se v recipročních konstrukcích realizuje jako reflexivní osobní zájmeno v příslušné předložkové skupině.<sup>72</sup> Doplnění **Z** realizované předlož-

<sup>72</sup> Vyjádření doplnění **Z** formou **proti+3** je ve slovníku doloženo pouze u dvou inherentně recipročních

kovou skupinou za+4 se v povrchověsyntaktické struktuře recipročních konstrukcích nevyjadřuje.

- (290) *slepovat<sup>impf</sup> – slepit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>k+3, s+7</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>do+2, v+4</sub><sup>opt</sup>  
 Z=ADDR<sub>k+3</sub> → k sobě ... všechny krabičky **slepte** lepidlem **k sobě**.  
 Z=ADDR<sub>k+3</sub> → ∅ Upečené obdélníčky necháme vychladnout a pak **je** po dvou **sle-  
 píme** jahodovou marmeládou.
- (291) *odtrhávat/odtrhovat<sup>impf</sup> – odtrhnout<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> ORIG<sub>od+2</sub>  
 Z=ORIG<sub>od+2</sub> → od sebe Pak se prý podařilo dvojici rváčů **od sebe odtrhnout**.  
 Z=ORIG<sub>od+2</sub> → ∅ Jediný Ljoňka se nadarmo snažil **odtrhnout** rváče.
- (292) *stavět<sup>impf</sup>* ACT<sub>1, že</sub> ADDR<sub>proti+3</sub> PAT<sub>4</sub>  
 Z=ADDR<sub>proti+3</sub> → proti sobě Rozdílné názory na vyřešení krize v Kongu, kde zuří ob-  
 čanská válka, dokonce **stavějí proti sobě** jednotlivé státy.
- (293) *měnit (si)<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>s+7</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>za+4</sub>  
 Z=EFF<sub>za+4</sub> → ∅ Měli jsme za úkol **měnit si** s Pavlem Novotným místa na levé  
 straně zálohy.
- (294) *střídat<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>7, s+7, za+4</sub>  
 Z=EFF<sub>za+4</sub> → ∅ Že **střídá** ženské, pije a má dluhy?

V pravidle uvedené předložkové skupiny představují jen explicitně uváděné morfemické formy u aktantů. Předložkové skupiny realizující volná doplnění DIR1, DIR3 a LOC,<sup>73</sup> u nichž forma vyplývá z jejich významu, ošetřuje uvedený obecný předpis s proměnnou prep+pád. Ve většině případů je přítomnost reflexivního osobního zájmena v příslušném předložkovém pádu v reciproční konstrukci nutná, bez jeho přítomnosti by (zřejmě vzhledem k velké polysémii většiny těchto sloves) nebyl reciproční význam jednoznačně určen,<sup>74</sup> viz též následující příklady.

- (295) *překládat<sup>impf</sup> – přeložit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> DIR3  
 Z=DIR3<sub>přes+4</sub> → přes sebe Santiago začal nepřítomně **překládat přes sebe** kovové  
 jehlice na plastovém talíři.
- (296) *pokládat<sup>impf</sup> – položit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> DIR3  
 Z=DIR3<sub>na+4</sub> → na sebe Je to, jako byste filmovali život člověka od narození až do  
 tohoto okamžiku, a pak všechny ty obrázky **položili na sebe** a promítli je všechny  
 současně.
- (297) *pokládat<sup>impf</sup> – položit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> LOC  
 Z=LOC<sub>na+6</sub> → na sobě Balíky pak musí **být na sobě položeny** tak, aby doléhaly  
 a do stohu nezatékalo.  
 Z=LOC<sub>za+7</sub> → za sebou Za rok spotřebují tolik balení anxiolytik, že **kdyby se** ška-  
 tulky od nich **položily za sebou**, jejich pás by se táhl z Prahy až do Panamského

sloves *stavět<sup>impf</sup>* a *postavit<sup>pf</sup>*, u nichž proměnná Z odpovídá aktantu ADDR. Reflexivní osobní zájmeno vyjádřené příslušnou předložkovou skupinou je v recipročních konstrukcích těchto sloves přítomno obligatorně, viz příklad (292); domníváme se, že zde sehrává roli rozsáhlá polysémie těchto sloves; bez přítomnosti reflexivního osobního zájmena by reciproční význam konstrukce nebyl dostatečně desambiguován.

<sup>73</sup> Reciprocitu typu PAT a DIR1 vykazují slovesa *dostávat<sup>impf</sup> – dostat<sup>pf</sup>*, *oddalovat<sup>impf</sup> – oddálit<sup>pf</sup>*, *odnášet<sup>impf</sup> – odnést<sup>pf</sup>*, *vzdalovat<sup>impf</sup> – vzdálit<sup>pf</sup>*, reciprocitu PAT a DIR3 slovesa *dostávat<sup>impf</sup> – dostat<sup>pf</sup>*, *pokládat<sup>impf</sup> – položit<sup>pf</sup>*, *překládat<sup>impf</sup> – přeložit<sup>pf</sup>* a *přibližovat<sup>impf</sup> – přiblížit<sup>pf</sup>* a reciprocitu PAT a LOC vyazuje sloveso *pokládat<sup>impf</sup> – položit<sup>pf</sup>*.

<sup>74</sup> Výjimku představují pouze slovesa *oddalovat<sup>impf</sup> – oddálit<sup>pf</sup>* a *přibližovat<sup>impf</sup> – přiblížit<sup>pf</sup>* (viz příklady (299) a (298)).

průplavu.

- (298) *přibližovat<sup>impf</sup> – přiblížit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> DIR3 DIR<sup>typ</sup>  
 Z=DIR3<sub>k+3</sub> → k sobě Sociální sítě **přiblížily** lidi **k sobě** tak blízko, že si nikdy nebyli vzdálenější.  
 Z=DIR3<sub>k+3</sub> → ∅ To je jeho úkol - **přibližovat** oba světy a pomáhat postiženým lidem, aby uloženou práci dokázali sami zvládnout.
- (299) *oddalovat<sup>impf</sup> – oddálit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> DIR1 DIR<sup>typ</sup>  
 Z=DIR1<sub>od+2</sub> → od sebe Snažím se uvolnit čelisti a **oddálit** je **od sebe**.  
 Z=DIR1<sub>od+2</sub> → ∅ Tenhle zákrok není bolestivý, roztok pomáhá **oddálit** vrstvy kůže a snižuje krvácení.

Pravidlo stanovuje, že případné další formy, kterými je doplnění **Z** realizováno v základové konstrukci sloves, jsou pravidlem odstraněny; tyto formy jsou zpracovány příslušnými doplňkovými pravidly, viz příklad (294).

#### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

Jelikož inherentně reciproční slovesa nesou příznak vzájemnosti již ve svém lexikálním významu, není v recipročních konstrukcích těchto sloves třeba (a to ani při nulové formě **Z**) přítomnosti dalších výrazů. V případě, že je doplnění **Z** vyjádřeno předložkovou skupinou k+3, slouží ke zdůraznění recipročního významu konstrukce adverbium *navzájem*, *vzájemně* a okrajově též *dohromady*. Je-li **Z** vyjádřeno skupinou od+2 nebo proti+3, uplatňuje se v recipročních konstrukcích adverbium *navzájem* a *vzájemně*. V recipročních konstrukcích sloves, u nichž je **Z** vyjádřeno formou za+4, zdůrazňuje reciproční význam konstrukce adverbium *spolu*, *navzájem*, *vzájemně* a *mezi sebou*. U dalších předložkových skupin vyjadřujících **Z** se pro zdůraznění recipročního významu uplatňují adverbia *navzájem* a *vzájemně*.

- (300) *přilepovat<sup>impf</sup> – přilepit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>k+3</sub> PAT<sub>4</sub> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 Hoch si dával přilepit náplastí **dohromady** malíček s prsteníkem ...
- (301) *oddělovat<sup>impf</sup> – oddělit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> ORIG<sub>od+2</sub>  
 ... jelikož častokrát nelze tyto dvě jednotky **navzájem oddělit**.
- (302) *rozeznávat<sup>impf</sup> – rozeznat<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> ORIG<sub>od+2</sub>  
 Učí se **rozeznávat** **vzájemně** svůj pach.
- (303) *stavět<sup>impf</sup>* ACT<sub>1,že</sub> ADDR<sub>proti+3</sub> PAT<sub>4</sub>  
 Podle jeho slov je třeba odmítnout příležitostně pokusy **vzájemně proti sobě** **stavět** odsun sudetských Němců a předchozí zločiny nacistického režimu.
- (304) *střídat<sup>impf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>7,S+7,Za+4</sub>  
 Má-li být simulace opravdu realistická, je nutné napodobit celé spektrum pohybů a **vzájemně** je **střídat**, podobně jako u skutečného kloubu v průběhu dne.
- (305) *prohazovat<sup>impf</sup> – prohodit<sup>pf</sup>* ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>za+4</sub> BEN<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
 [...] tlumiče občas stačí **prohodit** stranově **mezi sebou** [...]  
 Žáky **spolu** občas v lavicích **prohodte**. [vlastní příklad]

**5.2.2.4b Objektová reciprocita sloves bez lexikálního rysu vzájemnosti s doplněním **Z** vyjádřeným dalšími předložkovými skupinami.** Změny ve valenčním rámci sloves, která neobsahují lexikální rys vzájemnosti ve svém významu, tedy nejsou inherentně reciproční (typ C v odd. 2.5.4), u nichž je valenční doplnění odpovídající proměnné **Z** vyjádřeno předložkovými skupinami jinými než

s+7, popisuje pravidlo G39, rcpr\_obj\_prep\_neinher.

| Reciprocita $Y-Z_{\text{prep}}$                           |                                                                                                        | Pravidlo G39          |
|-----------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------|
| Doplňkové pravidlo, $Y-Z_{\text{prep}}$ , $\neg$ inherent |                                                                                                        | rcpr_obj_prep_neinher |
| podmínky                                                  | recipr: $Y-Z Z-Y$<br>$Z_{\text{prep}}$<br>$\neg$ reciprverb: inherent                                  |                       |
| $Z$                                                       | prep+pád $\rightarrow$ REFL <sub>pred+pád</sub> <sup>75</sup><br>ostatní formy $\rightarrow \emptyset$ |                       |
| obligatornost<br>zdůraznění                               | $Z$<br><i>navzájem, vzájemně</i>                                                                       |                       |

### Obligatornost a vyjádření valenčního doplnění odpovídajícího $Z$ :

Valenční doplnění  $Z$  odpovídá ve valenčních rámcích sloves, která nejsou inherentně reciproční a u nichž je doplnění zastoupené touto proměnnou vyjádřeno některou z předložkových skupin (mimo s+7), aktantům **EFF** a **ADDR**, sporadicky **ORIG**, dále kvazivalenčnímu doplnění **OBST** nebo obligatorním volným doplněním **DIR3**, **DIR1** a **LOC**, méně často **DIR2**. Pravidlo G39, rcpr\_obj\_prep\_neinher, stanoví, že toto valenční doplnění je ve valenčním rámci popisujícím reciproční konstrukci obligatorní (bez ohledu na jeho případnou fakultativnost ve valenčním rámci odpovídajícím základové konstrukci).

Dále toto pravidlo určuje, že  $Z$  je v povrchové struktuře recipročních konstrukcí vyjádřeno reflexivním osobním zájmenem v příslušné předložkové skupině. Jeho přítomnost na povrchu je nutná (jinak by vzájemnost nebyla vyjádřena, viz např. (306) nebo (307)). Ve *VALLEXu* jsou u těchto sloves doloženy následující předložkové skupiny: do+2, k+3, na+4, na+6, o+4, o+6, od+2, po+6, proti+3, před+7.<sup>76,77</sup>

- (306) *zahýbat<sub>I</sub><sup>impf</sup> – zahrnout<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sup>opt</sup><sub>do+2, v+4</sub>  
 $Z=EFF_{do+2} \rightarrow$  do sebe *Uprostřed dvojlistu oba konce drátu do sebe zahrňte.*
- (307) *řadit<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>k+3</sub> **PAT**<sub>4</sub> **EFF**<sup>opt</sup><sub>do+2, v+4</sub> **DIR3**<sup>typ</sup> **CRIT**<sup>typ</sup> **MANN**<sup>typ</sup>  
 $Z=ADDR_{k+3} \rightarrow$  k sobě *Vyzkoušeli jsme si skládání puzzle, pexeso, děti rozpoznávaly barvy a geometrické tvary, řadily k sobě velká tiskací písmena.*
- (308) *dávat<sup>impf</sup> – dát<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **PAT**<sub>4</sub> **DIR3**  
 $Z=DIR3_{k+3} \rightarrow$  k sobě *Spojte plosky nohou a dejte ruce k sobě.*

<sup>75</sup> Plně formalizované pravidlo se rozpadá na varianty podle předložkových forem doplnění  $Z$ , zde pro přehlednost a lepší orientaci necháváme tento méně formální zápis; přehled ve *VALLEXu* doložených forem viz níže.

<sup>76</sup> U některých doplnění odpovídajících proměnné  $Z$  je vedle dalších forem sporadicky doložena v základové konstrukci též předložková skupina mezi+4 (slovesa *řadit<sup>impf</sup>*, *zařazovat/zařadovat<sup>impf</sup> – zařadit<sup>pf</sup>*) a v+4 (slovesa *převádět<sup>impf</sup> – převést<sup>pf</sup>*, *stáčet<sup>impf</sup> – stočit<sup>pf</sup>*, *zahýbat<sub>I</sub><sup>impf</sup> – zahrnout<sup>pf</sup>*, *zatáčet<sup>impf</sup> – zatočit<sup>pf</sup>*), v recipročních konstrukcích těchto sloves je však korpusová data nedokládají, proto pro ně pravidla neformulujeme.

<sup>77</sup> Výše uvedené předložkové skupiny představují jen explicitně uváděné morfematické formy u aktantů a kvazivalenčních doplnění. Předložkové skupiny realizující volná doplnění, u nichž forma vyplývá z jejich významu, v námi uvedeném seznamu vyčerpávajícím způsobem pokryty nejsou, i když mnohé z uvedených skupin volná doplnění vyjadřují, např. od+2 vyjadřuje též doplnění **DIR1**, viz příklad (315), formy k+3, na+4 realizují mimo jiné doplnění **DIR3**, viz příklad (308), a forma na+6 může vyjadřovat doplnění **LOC**, viz příklad (311).

- (309) *orientovat*<sup>biasp</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>k+3, na+4</sub>  
 Z=EFF<sub>na+4</sub> → na sebe *Jedním z úkolů domácího konzultanta je podpořit rodiče v přijetí dítěte a **orientovat** je také **na sebe** navzájem.*
- (310) *záležet*<sup>impf</sup> ACT<sub>3</sub> PAT<sub>na+6, aby</sub>  
 Z=PAT<sub>na+6</sub> → na sobě *Máme se rádi a hodně nám **na sobě záleží**.*
- (311) *rozkládat*<sup>impf</sup> – *rozložit*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> LOC  
 Z=LOC<sub>na+6</sub> → na sobě *Je totiž vtěleno do hedvábných a lněných šátků úžasné pestrosti a vzorů všesvětového folklóru. **Rozloženy** lehounce **na sobě**, evokují představu v hedvábí šustících dívek na pastvě pro oči.*
- (312) *otírat*<sup>impf</sup> – *otřít*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> OBST<sub>o+4</sub><sup>opt</sup>  
 Z=OBST<sub>o+4</sub> → o sebe *Vlk běžel napřed a všichni se obrátili a dívali se, jak on a Víha **o sebe otírají** čenichy.*
- (313) *zdát se*<sup>impf</sup> ACT<sub>3</sub> PAT<sub>o+6</sub> EFF<sub>1, jak, že, cont</sub>  
 Z=PAT<sub>o+6</sub> → o sobě *Potmě by se neměli milovat, jsou v ní slepí a jenom se jim **o sobě zdá**.*
- (314) *odrazovat*<sup>impf</sup> – *odradit*<sup>pf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> ORIG<sub>od+2</sub><sup>opt</sup> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 Z=ORIG<sub>od+2</sub> → od sebe *Ale spolu! Dokonce ani požívání plných hrstí tabletek na to či ono, lovení umělého chrupu ze sklenice, vykonávání práce s větší a větší námahou je **od sebe neodradí**.*
- (315) *odstrkovat/odstrkávat*<sup>impf1</sup> – *odstrčit*<sup>pf1</sup> – *odstrkat*<sup>pf2</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> DIR1 MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup>  
 Z=DIR1<sub>od+2</sub> → od sebe *Když nás konečně **od sebe odstrčil**, zůstaly jsem na sebe nenávislně hledět a rychle a těžce oddychovaly.*
- (316) *stýskat se*<sup>impf</sup> ACT<sub>3</sub> PAT<sub>po+6, že</sub><sup>opt</sup>  
 Z=PAT<sub>po+6</sub> → po sobě *Hrozně se nám **po sobě stýská**.*
- (317) *štvát*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>proti+3</sub>  
 Z=EFF<sub>proti+3</sub> → proti sobě *Vracela nás do let minulého století, do minulosti, rozrývala staré rány a **štvála lidi proti sobě**.*
- (318) *chránit*<sup>impf</sup> ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>od+2, proti+3, před+7, aby, ať</sub><sup>opt</sup> MEANS<sub>7</sub><sup>typ</sup> BEN<sub>3</sub><sup>typ</sup>  
 Z=EFF<sub>před+7</sub> → před sebou *Příkázání jsou důležitá, aby **chránila lidi před sebou** navzájem.*

V případě, že **Z** umožňuje vyjádření více předložkovými skupinami, je toto pravidlo uplatněno opakovaně, viz např. formy aktantu **EFF** od+2, proti+3, před+7 v příkladu (318). Případné další formy valenčního doplnění odpovídajícího proměnné **Z** jsou pravidlem odstraněny (opět viz (318)); je-li to relevantní, jsou další formy zpracovány příslušnými pravidly.

#### Přítomnost výrazů zdůrazňujících reciprocitu:

Pro zdůraznění recipročního významu může být v recipročních konstrukcích užito adverbii *navzájem* nebo *vzájemně*, viz příklady (309) a (318).<sup>78</sup>

<sup>78</sup> V korpusu je doložen i případ, kdy sloveso, které není inherentně reciproční a u něhož je doplnění **Z** vyjádřeno předložkovou skupinou k+3, má v reciproční konstrukci namísto příslušného tvaru reflexivního osobního zájmena přítomno adverbium *dohromady* (např. *Písmenka jsem už znala, jen jsem je nedovedla řídit dohromady...*); vzhledem k řídkému výskytu takových konstrukcí tuto možnost v pravidle nereflktujeme.

# Lexikalizované alternace

Při formulaci pravidel charakterizujících změny ve valenční struktuře sloves, která vytvářejí syntaktické konstrukce ve vztahu lexikalizované alternace – tedy ve vztahu lexikálněsémantické konverze, rozdílné strukturní realizace téhož situačního participantu a strukturního rozpadu situačního participantu na dvě valenční doplnění – využíváme obecných pravidel určujících změny ve vzájemné korespondenci situačních participantů a valenčních doplnění (Kettnerová, 2014). Konstrukce příslušející dané lexikalizované alternaci označujeme vždy symboly **I.** a **II.**, více viz níže. Změny ve valenčním rámci jsou v případě lexikalizovaných alternací i v rámci jediné sémantické skupiny sloves natolik rozmanité (často zasahují počet, typ (funktor) i obligatornost valenčních doplnění), že je nelze popisovat pomocí formálních syntaktických pravidel tak, jako je tomu u gramatikalizovaných alternací; jsou proto ve *VALLEXu* zachyceny pomocí samostatných lexikálních jednotek.<sup>79</sup>

Pravidla pro lexikalizované alternace, popisující změny v uspořádání situačních participantů do valenčního rámce, mají následující strukturu:

| Typ lexikalizované alternace  |                           | Název pravidla |
|-------------------------------|---------------------------|----------------|
| Podtyp dané alternace         |                           |                |
| podmínka                      | atribut: hodnota atributu |                |
|                               | <b>I.</b>                 | <b>II.</b>     |
| <b>‚situační participant‘</b> | <b>X</b>                  | <b>Y</b>       |

Při formulaci jednotlivých pravidel používáme následující značení:

## **I. a II.: Označení syntaktických konstrukcí ve vztahu lexikální alternace**

V pravidle ve sloupci **I.** uvádíme valenční doplnění typická pro syntaktickou konstrukci, kterou lze hodnotit jako sémanticky méně příznakovou. Ve sloupci **II.** pak uvádíme ta doplnění, která jsou charakteristická pro syntaktickou konstrukci sémanticky příznakovou. Jelikož sémantické hodnocení jednotlivých konstrukcí není z hlediska příznakovosti v mnoha případech jednoznačné, je toto řazení do značné míry arbitrární. Tam, kde je lexikalizovaná alternace spojena s možným holistickým efektem, hodnotíme jako sémanticky příznakovou tu syntaktickou konstrukci, která umožňuje holistickou interpretaci.

Například u slovesa *vycházet<sup>impf</sup> – vyjít<sup>pf</sup>* může být situační participant ‚Goal‘ syntakticky strukturován buď jako volné doplnění typu **DIR3**, nebo jako aktant **PAT**. Syntaktické konstrukce, v nichž ‚Goal‘ odpovídá **PAT**, jsou spojeny s holistickým

<sup>79</sup> Tyto lexikální jednotky pak mohou dále vstupovat do gramatikalizovaných alternací, které charakterizují změny ve valenční struktuře daných sloves; tyto změny jsou plně popsány pravidly zachycenými pro jednotlivé typy gramatikalizovaných alternací, viz kapitoly 3-5.

efektem, jelikož tento participant v nich označuje určitý úsek cesty jako celek, který je zasažený dějem vyjadřovaným slovesem (nikoli pouze cílový bod pohybu, jako je tomu v případě, kdy tento participant koresponduje s volným doplněním **DIR3**); vyjadřují tak komplexnější děj (Hovav – Levin, 1988). Syntaktickou konstrukci s aktantem **PAT** proto označujeme jako sémanticky příznakovou (označení **II.**), zatímco konstrukci, v níž daný participant odpovídá **DIR3**, chápeme jako sémanticky méně příznakovou (označení **I.**).

### **X, Y: Funktory**

Změny v korespondenci situačních participantů a valenčních doplnění jsou zapsány formou tabulky, kde sloupce **I.** a **II.** obsahují valenční doplnění, označená funktoři, se kterými může příslušný situační participant v rámci daného typu alternace v konstrukci **I.** a **II.** korespondovat; zde je označujeme jako **X** a **Y**.

### **X | Y: Varianty funktořů**

Umožňuje-li daná alternace v některé ze svých konstrukcí korespondenci situačního participantu s více valenčními doplněními, jsou tato doplnění oddělena pomocí symbolu | (daný situační participant pak může být v konkrétním užití přiřazen právě jednomu z uvedených valenčních doplnění), např. u lexikální jednotky slovesa *vyčistit<sup>pf</sup>* s valenčním rámcem **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub> DIR1<sup>typ</sup> LOC<sup>typ</sup>**, na kterou se vztahuje pravidlo L3, **conv\_loc\_nonpers2**, může být situační participant ‚Location‘ v konstrukci **I.** přiřazen buď doplnění **DIR1**, např. *Jana vyčistila skvrny ze sukni<sup>DIR1</sup>.*, nebo doplnění **LOC**, např. *Jana vyčistila skvrny na sukni<sup>LOC</sup>.*

### **∅: Situační participant nekoresponduje s žádným valenčním doplněním**

Pokud se ve valenčním rámci příslušné lexikální jednotky slovesa nevyskytuje ani jediné doplnění z variant uvedených v pravidle pro danou konstrukci, platí pro odpovídající participant hodnota **∅**; tato hodnota vyznačuje, že daný participant nekoresponduje s žádným valenčním doplněním, a nemůže být tedy ani povrchověsyntakticky vyjádřen, např. u lexikální jednotky slovesa *lovit<sup>impf</sup>* s valenčním rámcem **ACT<sub>1</sub> PAT<sub>4</sub>**, např. *Rybáři lovili rybník.*, není situační participant ‚Locatum‘ přiřazen žádnému valenčnímu doplnění, a nemůže být tedy vyjádřen ani v povrchověsyntaktické struktuře (viz pravidlo L3, **conv\_loc\_nonpers2**).<sup>80</sup>

### **X & Y: Rozpad situačního participantu na dvě valenční doplnění**

Symbol **&** uvedený v pravidlech spojuje dvojice takových valenčních doplnění, jimž je přiřazen jediný participant, např. u lexikální jednotky slovesa *míchat<sup>impf</sup>* s rámcem **ACT<sub>1</sub> ADDR<sub>s+7</sub> PAT<sub>4</sub> EFF<sub>do+2, v+4</sub>** odpovídá situační participant ‚Material‘ doplněním **ADDR** a **PAT** zároveň, např. *Míchejte cukr<sup>PAT</sup> s bílkem<sup>ADDR</sup> do husté hmoty.* (viz pravidlo L5, **conv\_mat**).

### **Morfematické vyjádření**

Vzhledem k tomu, že rozdílným lexikálním jednotkám spojeným některou z lexikalizovaných alternací odpovídají ve slovníkové části odlišné valenční rámce, v nichž je u jednotlivých valenčních doplnění jejich morfematická realizace buď explicitně vyznačena, nebo implicitně vyplývá z typu funktořů, není třeba tyto změny v pravidlech pro lexikalizované alternace zachycovat; povrchověsyntaktické vyjádření valenčních doplnění zasažených příslušnou alternací je zachyceno již ve slovníkové části.

<sup>80</sup> V některých případech však tento participant náleží nikoli slovesu, ale jménu, a lze ho tak strukturovat jako valenční doplnění jména, např. *Řidič načerpá plnou nádrž benzínu.* (viz příklad (319) a pravidlo L1, **conv\_loc\_nonpers1**).



## Kapitola 6

# Lexikálněsémantické konverze

V případě lexikálněsémantické konverze jde o konverzní vztah mezi dvěma lexikálními jednotkami téhož slovesného lexému, u nichž jsou vždy dva situační participanty rozdílným způsobem přiřazeny valenčním doplněním. V důsledku změn v uspořádání situačních participantů do valenčního rámce dochází též ke změnám v jejich povrchověsyntaktické strukturaci. Tyto změny v případě lexikálněsémantických konverzí zasahují buď prominentní povrchověsyntaktickou pozici přímého objektu, viz odd. 6.1, nebo subjektu, viz odd. 6.2, a to takovým způsobem, že lze mluvit o permutaci v přiřazení dvou situačních participantů.

## 6.1 Objektové konverze

### 6.1.1 Lokativní konverze ‚Locatum‘–‚Location‘

Centrálním případem lexikálněsémantické konverze je tzv. lokativní alternace (Hovav – Levin, 1988; Pinker, 1989), pro češtinu podrobně popsaná Danešem (1985), okrajově ji zmiňují Grepl a Karlík (1998); její zachycení v rámci FGP podrobně vymezuje Kettnerová (2014). Slovesa umožňující tuto alternaci lze klasifikovat jako slovesa „vytváření/ vytvoření souvýskytu“ (odd. 6.1.1a) a „(z)rušení souvýskytu“ (odd. 6.1.1b). Změnami v uspořádání situačních participantů do valenčního rámce jsou v případě daných sloves zasaženy participanty ‚Locatum‘ (‚Věc měnící své umístění‘) a ‚Location‘ (‚Místo‘).<sup>81</sup>

**6.1.1a Vytvoření souvýskytu.** Změny v korespondenci situačních participantů ‚Locatum‘ a ‚Location‘ u sloves „vytváření/ vytvoření souvýskytu“ zachycuje pravidlo L1, *conv\_loc\_nonpers1*, které lze uplatnit u skupiny sloves „vytváření/ vytvoření souvýskytu“, u nichž participant ‚Location‘ nevykazuje personické rysy.

|                            |                                    |                 |
|----------------------------|------------------------------------|-----------------|
| <b>Lokativní alternace</b> | Pravidlo L1                        |                 |
| Vytvoření souvýskytu       | <i>conv_loc_nonpers1</i>           |                 |
| podmínka                   | conv: Locatum-Location (formation) |                 |
|                            | <b>I.</b>                          | <b>II.</b>      |
| ‚Locatum‘                  | PAT                                | EFF   MEANS   ∅ |
| ‚Location‘                 | DIR2   DIR3   LOC                  | PAT             |

- (319) **I.** Řidič načerpal benzín<sub>PAT</sub> do nádrže<sub>DIR3</sub>. – **II.** Řidič načerpal plnou nádrž<sub>PAT</sub> benzínu.
- (320) **I.** Jana si každý večer natírala krém<sub>PAT</sub> na obličej<sub>DIR3</sub>. – **II.** Jana si každý večer natírala obličej<sub>PAT</sub> krémem<sub>EFF</sub>.
- (321) **I.** Zahradníci dosadili v aleji<sub>LOC</sub> mladé stromky<sub>PAT</sub>. – **II.** Zahradníci dosadili alej<sub>PAT</sub> mladými stromky<sub>EFF</sub>.

Ke slovesům „vytváření/ vytvoření souvýskytu“, u nichž participant ‚Location‘ vykazuje personické rysy, např. sloveso *oblékat<sup>impf</sup> – obléci/obléct/obléknout<sup>pf</sup>*, se vztahuje pravidlo L2, *conv\_loc\_pers1*.

|                            |                                           |            |
|----------------------------|-------------------------------------------|------------|
| <b>Lokativní alternace</b> | Pravidlo L2                               |            |
| Vytvoření souvýskytu       | <i>conv_loc_pers1</i>                     |            |
| podmínka                   | conv: Locatum-Location (formation person) |            |
|                            | <b>I.</b>                                 | <b>II.</b> |
| ‚Locatum‘                  | PAT                                       | DIR3       |
| ‚Location‘                 | ADDR                                      | PAT        |

<sup>81</sup> Napříč oběma skupinami sloves souvýskytu probíhá významová distinkce podle toho, zda lze situační participanty, tedy ‚Locatum‘ a ‚Location‘, specifikovat buď jako ‚Container‘ (‚Kontejner‘) a ‚Content‘ (‚Obsah‘) („vztah uvnitř“), nebo jako ‚Surface‘ (‚Povrch‘) a ‚Coverage‘ (‚Pokrytí‘) („vztah na povrchu“). Do pravidel se však tato významová distinkce nepromítá (více viz Kettnerová, 2014).

- (322) I. *Matka oblékla dětem.ADDR sváteční šaty.PAT.* – II. *Matka oblékla děti.PAT do svátečních šatů.DIR3.*

**6.1.1b Zrušení souvýskytu.** Změny v korespondenci situačních participantů ‚Locatum‘ a ‚Location‘ u sloves „(z)rušení souvýskytu“ popisují dvě pravidla: pravidlo L3, *conv\_loc\_nonpers2*, se uplatňuje u skupiny sloves „(z)rušení souvýskytu“, u nichž participant ‚Location‘ nevykazuje personické rysy, např. *sma-závat<sup>impf</sup> – smazat<sup>pf1</sup> – smáznout<sup>pf2</sup>*. Ke slovesům „(z)rušení souvýskytu“, u nichž participant ‚Location‘ personické rysy vykazuje, např. sloveso *svlékat<sup>impf</sup> – svléknout / /svléci / svléct<sup>pf</sup>*, se vztahuje pravidlo L4, *conv\_loc\_pers2*.

|                            |                                      |                          |
|----------------------------|--------------------------------------|--------------------------|
| <b>Lokativní alternace</b> |                                      | Pravidlo L3              |
| Zrušení souvýskytu         |                                      | <i>conv_loc_nonpers2</i> |
| podmínka                   | conv: Locatum-Location (destruction) |                          |
|                            | <b>I.</b>                            | <b>II.</b>               |
| ‚Locatum‘                  | PAT                                  | ORIG   Ø                 |
| ‚Location‘                 | DIR1   LOC                           | PAT                      |

- (323) I. *Petra vyčistila skvrnu.PAT ze sukně.DIR1.* – II. *Petra vyčistila sukni.PAT od skvrn.ORIG.*  
 (324) I. *Sedláci žali trávu.PAT na palouku.LOC.* – II. *Sedláci žali palouk.PAT.*  
 (325) I. *Učitel smazal nápis.PAT z tabule.DIR1.* – II. *Učitel smazal tabuli.PAT.*

|                            |                                             |                       |
|----------------------------|---------------------------------------------|-----------------------|
| <b>Lokativní alternace</b> |                                             | Pravidlo L4           |
| Zrušení souvýskytu         |                                             | <i>conv_loc_pers2</i> |
| podmínka                   | conv: Locatum-Location (destruction person) |                       |
|                            | <b>I.</b>                                   | <b>II.</b>            |
| ‚Locatum‘                  | PAT                                         | DIR1                  |
| ‚Location‘                 | ADDR                                        | PAT                   |

- (326) I. *Matka svlékala dítěti.ADDR kabát.PAT.* – II. *Matka svlékala dítě.PAT z kabátu.DIR1.*

### 6.1.2 Konverze ‚Material‘–, ‚Product‘ (‚Materiál‘–, ‚Produkt‘)

Tato alternace je charakteristická pro slovesa, která v jedné syntaktické konstrukci vyjadřují „vytvoření útvaru/celku z ‚Materiálu““ a ve druhé konstrukci „uspořádání ‚Materiálu‘ do útvaru/celku, který lze chápat jako výsledný ‚Produkt‘ děje“ (327), a dále též pro slovesa, která lze interpretovat jako jejich negativní obdobu a která označují buď „oddělení části z útvaru/celku“, nebo „rozdělení útvaru/celku na části“ (328). Z hlediska pravidlového popisu je však daná sémantická distinkce nerelevantní, viz následující pravidlo L5, *conv\_mat*, které se uplatňuje na obě sémantické skupiny sloves:

|                                |                        |                         |
|--------------------------------|------------------------|-------------------------|
| Alternace ‚Material‘–,Product‘ |                        | Pravidlo L5<br>conv_mat |
| podmínka                       | conv: Material-Product |                         |
|                                | I.                     | II.                     |
| ‚Material‘<br>,Product‘        | ORIG<br>PAT            | PAT   ADDR & PAT<br>EFF |

- (327) I. *Smíchejte z cukru a žloutků*<sup>ORIG</sup> *hustou pěnu*<sup>PAT</sup>. – II. *Smíchejte cukr*<sup>PAT</sup> *se žloutky*<sup>ADDR</sup> *v hustou pěnu*<sup>EFF</sup>.
- (328) I. *Jan lámal kousky*<sup>PAT</sup> *z tabulky čokolády*<sup>ORIG</sup>. – II. *Jan lámal tabulku čokolády*<sup>PAT</sup> *na kousky*<sup>EFF</sup>.

### 6.1.3 Konverze ‚Theme‘–,Path‘ (‚Pohybující se objekt‘–,Prostor‘), resp. ‚Hole‘–,Affected\_object‘ (‚Otvor‘–,Objekt / Prostor‘)

Další lexikalizovaná alternace se týká skupiny sloves označujících „pronikání/ proniknutí“. U této alternace lze identifikovat dva různě strukturované podtypy, jež je možné parafrázovat jako (i) „způsobit pohyb objektu (‚Theme‘) skrze prostor (‚Path‘)“ a „způsobit pronikání/proniknutí prostoru (‚Path‘) objektem (‚Theme‘)“ (329), nebo jako (ii) „vytváření/vytvoření otvoru (‚Hole‘) v objektu (‚Affected\_object‘)“ a „proděravění objektu/prostoru (‚Affected\_object‘)“ (330) (k této alternaci viz Daneš, 1985). Na první skupinu sloves se uplatňuje pravidlo L6, conv\_path, zatímco ke druhé skupině se vztahuje pravidlo L7, conv\_hole:

|                          |                  |                          |
|--------------------------|------------------|--------------------------|
| Alternace ‚Theme‘–,Path‘ |                  | Pravidlo L6<br>conv_path |
| podmínka                 | conv: Theme-Path |                          |
|                          | I.               | II.                      |
| ‚Theme‘<br>,Path‘        | PAT<br>DIR2      | EFF   MEANS<br>PAT       |

- (329) I. *Sebevrah si prohnal kulku*<sup>PAT</sup> *hlavou*<sup>DIR2</sup>. – II. *Sebevrah si prohnal hlavu*<sup>PAT</sup> *kulkou*<sup>EFF</sup>.

|                                    |                            |                          |
|------------------------------------|----------------------------|--------------------------|
| Alternace ‚Hole‘–,Affected_object‘ |                            | Pravidlo L7<br>conv_hole |
| podmínka                           | conv: Hole-Affected_object |                          |
|                                    | I.                         | II.                      |
| ‚Hole‘<br>,Affected_object‘        | PAT<br>DIR3   DIR2   LOC   | ∅<br>PAT                 |

- (330) I. *Rybáři prolomili díru*<sup>PAT</sup> *do ledu*<sup>DIR3</sup>. – II. *Rybáři prolomili led*<sup>PAT</sup>.

### 6.1.4 Konverze ‚Affliction‘–,Patient‘ (‚Nemoc‘–,Pacient‘)

Alternace ‚Affliction‘–,Patient‘ (‚Nemoc‘–,Pacient‘) se objevuje u omezeného počtu sloves fyzického kontaktu, která se vyznačují přítomností situačního participantu

s personickými rysy. Situační participanty podléhající změně v přiřazení valenčním doplněním mohou tvořit neodlučitelný celek, avšak syntakticky jsou strukturovány zvlášť.

Přítomnost nevalenčního dativního doplnění slovesa s funktorem **BEN** v sémanticky méně příznakové konstrukci je podmíněna sémantikou substantiva.<sup>82</sup> Ačkoli je dativní doplnění vyžadováno sémantikou jména, nikoli slovesa (Razímová, 2004), naplňují dané konstrukce charakteristiku lexikálněsémantické konverze: situační participanty ‚Affliction‘ a ‚Patient‘ podléhají změně v korespondenci s valenčními doplněními a tato změna má povahu permutace participantů zasahující pozici přímého objektu. Změnu v uspořádání situačních participantů do valenčního rámce popisuje následující pravidlo L8, *conv\_patient*:

|                                           |                          |                                    |
|-------------------------------------------|--------------------------|------------------------------------|
| <b>Alternace ‚Affliction‘–, ‚Patient‘</b> |                          | Pravidlo L8<br><i>conv_patient</i> |
| podmínka                                  | conv: Affliction-Patient |                                    |
|                                           | <b>I.</b>                | <b>II.</b>                         |
| ‚Affliction‘<br>‚Patient‘                 | <b>PAT</b><br><b>BEN</b> | <b>ORIG   ∅</b><br><b>PAT</b>      |

(331) **I.** Lékař vyléčil pacientovi<sub>BEN</sub> nemoc<sub>PAT</sub>. – **II.** Lékař vyléčil pacienta<sub>PAT</sub> z nemoci<sub>ORIG</sub>.

### 6.1.5 Konverze ‚Theme\_1‘–, ‚Theme\_2‘ (‚Předmět 1‘–, ‚Předmět 2‘)

Daný typ lexikalizované alternace je charakteristický pro slovesa označující „platební transakci“. Tato slovesa charakterizují dva situační participanty, a to ‚Předmět 1‘, typicky „peníze či jiný prostředek směny“, a ‚Předmět 2‘ specifikující „nabyté vlastnictví“. Tyto participanty mohou být syntakticky strukturovány dvěma způsoby. V první konstrukci ‚Předmět 1‘ („peníze či jiný prostředek směny“) odpovídá Patientu (**PAT**), který je realizován v pozici přímého objektu, a ‚Předmět 2‘ je vyjádřen jako volné doplnění Náhrady (**RCMP**). Ve druhé konstrukci odpovídá Patientu (**PAT**) ‚Předmět 2‘ („nabyté vlastnictví“) a ‚Předmět 1‘ typicky nekoresponduje s žádným doplněním, případně odpovídá volnému doplnění Prostředku (**MEANS**).

|                                        |                           |                                  |
|----------------------------------------|---------------------------|----------------------------------|
| <b>Alternace ‚Theme_1‘–, ‚Theme_2‘</b> |                           | Pravidlo L9<br><i>conv_theme</i> |
| podmínka                               | conv: Theme_1-Theme_2     |                                  |
|                                        | <b>I.</b>                 | <b>II.</b>                       |
| ‚Theme_1‘<br>‚Theme_2‘                 | <b>PAT</b><br><b>RCMP</b> | <b>MEANS   ∅</b><br><b>PAT</b>   |

(332) **I.** Petr splácel majiteli bytu peníze<sub>PAT</sub> za nájem<sub>RCMP</sub>. – **II.** Petr splácel majiteli bytu nájem<sub>PAT</sub>.

<sup>82</sup> K substantivům obligatorně vyžadujícím doplnění přináležitosti viz Piňhu (1992).

## 6.2 Subjektové konverze

### 6.2.1 Konverze ‚Bearer\_of\_action‘–,Location‘ (,Nositel děje‘–,Místo‘)

Tento typ alternace představuje centrální typ subjektové konverze; komplexní analýzu této alternace pro angličtinu nabízí Dowty (2000); v české jazykovědě její analýzu v rámci konstrukční gramatiky podává Friedová (Fried, 2005), zmiňují ji i Grepl a Karlík (1998), nověji se jí též zabývá Kettnerová (2014). Tato alternace spočívá v rozdílném přiřazení situačních participantů ‚Nositel děje‘ a ‚Místo‘ valenčním doplněním: v jedné syntaktické konstrukci ‚Nositel děje‘ odpovídá Konateli (ACT), zatímco ve druhé je přiřazen Patientu (PAT); ‚Místo‘ jednou koresponduje s volným doplněním místa (LOC), příp. se směrovým doplněním *odkud* (DIR1), a podruhé s Konatelem (ACT).

Tyto změny vedou k sémantickému posunu mezi syntaktickými konstrukcemi: zatímco slovesa v sémanticky méně příznakové konstrukci označují neakční jednoduchý děj (lze ho charakterizovat jako mimovolný projev ‚Nositele děje‘), v sémanticky příznakové struktuře spojené s holistickým efektem vyjadřují spíše stav ‚Místa‘.<sup>83</sup> Tyto změny popisuje následující pravidlo L10, *conv\_bearer*:

|                                         |                                        |                                    |
|-----------------------------------------|----------------------------------------|------------------------------------|
| Alternace ‚Bearer_of_action‘–,Location‘ |                                        | Pravidlo L10<br><i>conv_bearer</i> |
| podmínka                                | <i>conv: Bearer_of_action-Location</i> |                                    |
|                                         | <b>I.</b>                              | <b>II.</b>                         |
| ‚Bearer_of_action‘                      | ACT                                    | PAT                                |
| ‚Location‘                              | LOC   DIR1                             | ACT                                |

(333) I. V klášteře<sub>LOC</sub> zněla majestátní hudba<sub>ACT</sub>. – II. Klášter<sub>ACT</sub> zněl majestátní hudbou<sub>PAT</sub>.

(334) I. Z lesa<sub>DIR1</sub> se ozývala střelba<sub>ACT</sub>. – II. Les<sub>ACT</sub> se ozýval střelbou<sub>PAT</sub>.

### 6.2.2 Konverze ‚Substance‘–,Source‘ (,Substance‘–,Zdroj‘)

Alternace ‚Substance‘–,Source‘ zasahuje širokou skupinu sloves vyjadřujících neakční jednoduchý děj, kdy je příslušná sémantická situace charakterizována participanty ‚Substance‘ (v širokém smyslu) a její ‚Zdroj‘. Tyto participanty podléhají změnám v přiřazení valenčním doplněním, které mají charakter permutace zasahující povrchověsyntaktickou pozici subjektu: v sémanticky méně příznakové konstrukci je v subjektu vyjádřena ‚Substance‘, zatímco v syntaktické konstrukci spojené s holistickou interpretací participant ‚Zdroj‘. Jde o skupinu sloves co do valenční charakteristiky značně heterogenní. Na tato slovesa se uplatňuje následující pravidlo L11, *conv\_substance*:

<sup>83</sup> Konstrukce s formálním subjektem *to* typu *V domě to vonělo vanilkou* ve slovníku v současnosti zachyceny nejsou. Jejich možný pravidlový popis uvádí Kettnerová (2014).

|                                       |                        |                                |
|---------------------------------------|------------------------|--------------------------------|
| <b>Alternace ‚Substance‘–‚Source‘</b> |                        | Pravidlo L11<br>conv_substance |
| podmínka                              | conv: Substance-Source |                                |
|                                       | <b>I.</b>              | <b>II.</b>                     |
| <b>‚Substance‘</b><br><b>‚Source‘</b> | ACT<br>DIR1   LOC      | PAT   ∅<br>ACT                 |

(335) I. *Barva.ACT pustila z trička.DIR1.* – II. *Tričko.ACT pustilo barvu.PAT.*

(336) I. *Na letišti.LOC explodovala bomba.ACT.* – II. *Letiště.ACT explodovalo.*

### 6.2.3 Lokativní konverze bez objektu ‚Locatum‘–‚Location‘ (objectless)

Konverzní změny zasahující subjekt vykazuje též širší skupina sloves svou sémantikou blízkých slovesům podléhajícím objektové lokativní konverzi, a to slovesům vyjadřujícím „(z)rušení souvýskytu“. Pro tato slovesa formulujeme následující pravidlo L12, conv\_loc\_objectless:

|                                                    |                                     |                                     |
|----------------------------------------------------|-------------------------------------|-------------------------------------|
| <b>Alternace ‚Locatum‘–‚Location‘ (objectless)</b> |                                     | Pravidlo L12<br>conv_loc_objectless |
| podmínka                                           | conv: Locatum-Location (objectless) |                                     |
|                                                    | <b>I.</b>                           | <b>II.</b>                          |
| <b>‚Locatum‘</b><br><b>‚Location‘</b>              | ACT<br>DIR1                         | PAT   ∅<br>ACT                      |

(337) I. *Z plného popelníku.DIR1 se vysypal popel.ACT.* – II. *Popelník.ACT se vysypal.*

(338) I. *Bláto.ACT se deštěm očistilo z chodníků.DIR1.* – II. *Chodníky.ACT se deštěm očistily od bláta.PAT.*

### 6.2.4 Konverze ‚Theme‘–‚Path‘ bez objektu (‚Pohybující se objekt‘–‚Prostor‘ (objectless))

Konverzní změny zasahující subjekt vykazují též slovesa blízká slovesům „pronikání/proniknutí“, která označují samovolné děje. Pro tato slovesa formulujeme následující pravidlo L12, conv\_theme\_objectless:

|                                              |                               |                                       |
|----------------------------------------------|-------------------------------|---------------------------------------|
| <b>Alternace ‚Theme‘–‚Path‘ (objectless)</b> |                               | Pravidlo L13<br>conv_theme_objectless |
| podmínka                                     | conv: Theme-Path (objectless) |                                       |
|                                              | <b>I.</b>                     | <b>II.</b>                            |
| <b>‚Theme‘</b><br><b>‚Path‘</b>              | ACT<br>DIR2                   | ∅<br>ACT                              |

(339) I. *Stropem.DIR2 protékla voda.ACT.* – II. *Strop.ACT protekl.*





## Kapitola 7

# Rozdílná strukturní realizace situačního participantu

### 7.1 Rozdílná strukturní realizace participantu u sloves pohybu

Velká skupina sloves pohybu (odd. 7.1.1 až 7.1.3) a tři další skupiny sloves (odd. 7.1.4 až 7.1.6) se vyznačují tím, že umožňují participant odpovídající ‚Východisku‘, ‚Dráze‘ pohybu nebo jeho ‚Cíli‘ a sémanticky obdobné participanty hloubkověsyntakticky strukturovat odlišným způsobem: (i) buď jako volné doplnění označující směr *odkud* **DIR1** (‚Východisko‘), *kudy* **DIR2** (‚Dráha‘, ‚Mez‘, ‚Prostor‘) nebo *kam* **DIR3** (‚Cíl‘, ‚Zasažený cíl‘), případně jako lokaci **LOC** (‚Prostor‘), nebo (ii) jako **PAT**. Syntaktická konstrukce s **PAT** je spojena s holistickou interpretací odpovídajícího participantu (více viz Benešová, 2004; Kettnerová, 2014).

#### 7.1.1 Participant ‚Source‘ (‚Východisko‘)

|                                                 |                  |                                 |
|-------------------------------------------------|------------------|---------------------------------|
| <b>Rozdílná realizace participantu ‚Source‘</b> |                  | Pravidlo L14<br>multiple_source |
| podmínka                                        | multiple: Source |                                 |
|                                                 | <b>I.</b>        | <b>II.</b>                      |
| <b>‚Source‘</b>                                 | <b>DIR1</b>      | <b>PAT</b>                      |

(340) **I.** *Výletníci scházeli z kopce.DIR1.* – **II.** *Výletníci scházeli kopec.PAT.*

#### 7.1.2 Participant ‚Path‘ (‚Dráha‘)

|                                               |                |                               |
|-----------------------------------------------|----------------|-------------------------------|
| <b>Rozdílná realizace participantu ‚Path‘</b> |                | Pravidlo L15<br>multiple_path |
| podmínka                                      | multiple: Path |                               |
|                                               | <b>I.</b>      | <b>II.</b>                    |
| <b>‚Path‘</b>                                 | <b>DIR2</b>    | <b>PAT</b>                    |

(341) I. *Děti probíhaly lesem.DIR2.* – II. *Děti probíhaly les.PAT.*

### 7.1.3 Participant ‚Goal‘ (‚Cíl‘)

|                                        |                |                               |
|----------------------------------------|----------------|-------------------------------|
| Rozdílná realizace participantu ‚Goal‘ |                | Pravidlo L16<br>multiple_goal |
| podmínka                               | multiple: Goal |                               |
|                                        | I.             | II.                           |
| ‚Goal‘                                 | DIR3           | PAT                           |

(342) I. *Výprava vyšla na kopec.DIR3.* – II. *Výprava vyšla kopec.PAT.*

### 7.1.4 Participant ‚Boundary‘ (‚Mez‘)

|                                            |                    |                                   |
|--------------------------------------------|--------------------|-----------------------------------|
| Rozdílná realizace participantu ‚Boundary‘ |                    | Pravidlo L17<br>multiple_boundary |
| podmínka                                   | multiple: Boundary |                                   |
|                                            | I.                 | II.                               |
| ‚Boundary‘                                 | DIR2               | PAT                               |

(343) I. *Ostružiní přerůstá přes plot.DIR2.* – II. *Ostružiní přerůstá plot.PAT.*

### 7.1.5 Participant ‚Area‘ (‚Prostor‘)

|                                        |                |                               |
|----------------------------------------|----------------|-------------------------------|
| Rozdílná realizace participantu ‚Area‘ |                | Pravidlo L18<br>multiple_area |
| podmínka                               | multiple: Area |                               |
|                                        | I.             | II.                           |
| ‚Area‘                                 | DIR2   LOC     | PAT                           |

(344) I. *Kostelem.DIR2 prolínala vůně kadidla.* – II. *Kostel.PAT prolínala vůně kadidla.*

### 7.1.6 Participant ‚Impactee‘ (‚Zasažený cíl‘)

|                                            |                    |                                   |
|--------------------------------------------|--------------------|-----------------------------------|
| Rozdílná realizace participantu ‚Impactee‘ |                    | Pravidlo L19<br>multiple_impactee |
| podmínka                                   | multiple: Impactee |                                   |
|                                            | I.                 | II.                               |
| ‚Impactee‘                                 | DIR3               | PAT                               |

(345) I. *Jan bušil do soupeře.DIR3 pěstmi.* – II. *Jan bušil soupeře.PAT pěstmi.*

## 7.2 Rozdílná strukturní realizace participantu u sloves umístění

### 7.2.1 Participant ‚Location‘ (‚Místo‘)

Dalším typem časté lexikalizované alternace s rozdílným strukturním vyjádřením téhož situačního participantu je alternace týkající se dynamického a statického vyjádření lokace (Hirschová, 1977). V případě dynamického vyjádření participant ‚Místo‘ koresponduje s valenčním volným doplněním směru **DIR1** (směr *odkud*) (346) nebo **DIR3** (směr *kam*) (347), u statického vyjádření je realizován jako valenční volné doplnění místa **LOC** (*kde*).

U sloves s akuzativním doplněním **PAT** je změnou lokalizace, jejímž původcem je Konatel (**ACT**), zasaženo toto doplnění (346) a (347); oproti tomu u sloves bez akuzativního doplnění podléhá změně lokace Konatel (**ACT**), který je zároveň i původcem dané změny (348).

| Rozdílná realizace participantu ‚Location‘ |                    | Pravidlo L20<br>multiple_location |
|--------------------------------------------|--------------------|-----------------------------------|
| podmínka                                   | multiple: Location |                                   |
|                                            | <b>I.</b>          | <b>II.</b>                        |
| ‚Location‘                                 | <b>DIR1   DIR3</b> | <b>LOC</b>                        |

- (346) **I.** Úřad systematicky vymazával z matriky<sub>DIR1</sub> některé údaje. – **II.** Úřad systematicky vymazával v matrice<sub>LOC</sub> některé údaje.
- (347) **I.** Nájemníci ukládají odpad do kontejneru<sub>DIR3</sub>. – **II.** Nájemníci ukládají odpad v kontejneru<sub>LOC</sub>.
- (348) **I.** Do Prahy<sub>DIR3</sub> se sjížděli delegáti z celých Čech. – **II.** V Praze<sub>LOC</sub> se sjeli delegáti z celých Čech.

Poznámka:

Některá slovesa umožňují vyjadřovat různý směr pohybu či transportu určitého objektu, příp. různou orientaci objektu: tato sémantická změna je reflektována odlišným obligatorním volným doplněním, např. *Vynášeli haraburdí z domu*<sub>DIR1</sub>. vs. *Vynášeli haraburdí na půdu*<sub>DIR3</sub>., *Myš se z klece*<sub>DIR1</sub> nedostane. vs. *Myš se do domu*<sub>DIR3</sub> nedostane. nebo *Dráty trčely z betonu*<sub>DIR1</sub> vs. *Dráty trčely do výšky*<sub>DIR3</sub> (více viz Lopatková – Panevová, 2007). I když se jedná o sémanticky velmi blízká užití sloves, nespojujeme je alternací, jelikož se směrovým doplněním korespondují odlišné situační participanty: volnému doplnění typu **DIR1**, označujícím směr *odkud*, odpovídá participant ‚Source‘, zatímco doplnění typu **DIR3**, vyjadřující směr *kam*, koresponduje s participantem ‚Goal‘.

### 7.3 Rozdílná strukturní realizace participantu u sloves cogitandi a u sloves pocitů a stavů

U některých sloves cogitandi a sloves vyjadřujících pocity a stavy může být participant ‚Judgment‘, ‚Subject\_matter‘ nebo ‚State‘ (‚Posouzení‘, ‚Tematika/Zaměření‘ nebo ‚Stav‘), odpovídající určité abstraktní entitě, realizován buď jako aktant, a to jako **PAT** nebo jako **EFF** (v takovém případě je morfematické vyjádření dáno rekcí slovesa), nebo jako volné doplnění adverbialního typu **MANN** (v takovém případě jeho forma vyplývá z typu funktoru).

#### 7.3.1 Participant ‚Judgment‘ (‚Posouzení‘)

|                                            |                    |                               |
|--------------------------------------------|--------------------|-------------------------------|
| Rozdílná realizace participantu ‚Judgment‘ |                    | Pravidlo L21<br>multiple_judg |
| podmínka                                   | multiple: Judgment |                               |
|                                            | I.                 | II.                           |
| ‚Judgment‘                                 | <b>EFF</b>         | <b>MANN</b>                   |

- (349) I. *Tuto událost vykládáme jako nepolitickou.***EFF**. – II. *Tuto událost vykládáme nepoliticky.***MANN**.

#### 7.3.2 Participant ‚Subject\_matter‘ (‚Tematika/Zaměření‘)

Pro slovesa s akuzativním **PAT**, kde je participant ‚Subject\_matter‘ přiřazen buď doplnění **EFF**, nebo doplnění **MANN**, formulujeme pravidlo L22, multiple\_subject:

|                                                  |                          |                                  |
|--------------------------------------------------|--------------------------|----------------------------------|
| Rozdílná realizace participantu ‚Subject_matter‘ |                          | Pravidlo L22<br>multiple_subject |
| podmínka                                         | multiple: Subject_matter |                                  |
|                                                  | I.                       | II.                              |
| ‚Subject_matter‘                                 | <b>EFF</b>               | <b>MANN</b>                      |

- (350) I. *Studenti zaměřovali své studium spíše na lingvistiku.***EFF**. – II. *Studenti zaměřovali své studium spíše lingvisticky.***MANN**.

Změny v přiřazení participantu ‚Subject\_matter‘ valenčním doplněním u sloves bez akuzativního doplnění popisuje pravidlo L23, multiple\_subject (objectless).

|                                                  |                                       |                                               |
|--------------------------------------------------|---------------------------------------|-----------------------------------------------|
| Rozdílná realizace participantu ‚Subject_matter‘ |                                       | Pravidlo L23<br>multiple_subject (objectless) |
| podmínka                                         | multiple: Subject_matter (objectless) |                                               |
|                                                  | I.                                    | II.                                           |
| ‚Subject_matter‘                                 | <b>PAT</b>                            | <b>MANN</b>                                   |

- (351) I. *Student se zaměřoval spíše na lingvistiku.***PAT**. – II. *Student se zaměřoval spíše lingvisticky.***MANN**.

### 7.3.3 Participant ‚State‘ (‚Stav‘)

Změny v korespondenci participantu ‚State‘ (‚Stav‘) a valenčních doplnění u sloves s akuzativním **PAT**, kde je participant ‚State‘ přiřazen buď doplnění **EFF**, nebo doplnění **MANN**, odráží pravidlo L24, `multiple_state`.

|                                                |                 |                                             |
|------------------------------------------------|-----------------|---------------------------------------------|
| <b>Rozdílná realizace participantu ‚State‘</b> |                 | Pravidlo L24<br><code>multiple_state</code> |
| podmínka                                       | multiple: State |                                             |
|                                                | <b>I.</b>       | <b>II.</b>                                  |
| <b>‚State‘</b>                                 | <b>EFF</b>      | <b>MANN</b>                                 |

(352) **I.** *Zprávy o něm ho uchovaly živého.***EFF.** – **II.** *Zprávy o něm ho uchovaly naživu.***MANN.**

Tytéž změny u sloves bez akuzativního **PAT** popisuje pravidlo L25, `multiple_state (objectless)`.

|                                                |                              |                                                          |
|------------------------------------------------|------------------------------|----------------------------------------------------------|
| <b>Rozdílná realizace participantu ‚State‘</b> |                              | Pravidlo L25<br><code>multiple_state (objectless)</code> |
| podmínka                                       | multiple: State (objectless) |                                                          |
|                                                | <b>I.</b>                    | <b>II.</b>                                               |
| <b>‚State‘</b>                                 | <b>PAT</b>                   | <b>MANN</b>                                              |

(353) **I.** *Jan se v poslední době cítí jako stařík.***PAT.** – **II.** *Jan se v poslední době cítí staře.***MANN.**



## Kapitola 8

# Rozpad situačního participantu

Strukturní rozpad situačního participantu označuje takové změny ve valenčním rámci slovesa, kdy jedinému situačnímu participantu odpovídá v jedné syntaktické konstrukci jediné valenční doplnění, v druhé konstrukci pak daný participant koresponduje se dvěma doplněními. V češtině tento typ nekonverzní alternace umožňují slovesa, která k sobě jako jedno z doplnění vážou participant propoziční povahy – jde o slovesa dicendi (odd. 8.1), o slovesa cogitandi (odd. 8.2 a 8.3) a o slovesa percipiendi (odd. 8.4) – a dále některá slovesa pohybu (odd. 8.5). U sloves dicendi a cogitandi je tento jev v české jazykovědě obvykle označován jako rozpad tématu, příp. syžetu, a dikta (k této problematice viz Kettnerová, 2009; Daneš – Hlavsa, 1987; Konečná, 1966).<sup>84</sup> V případě sloves percipiendi je rozpad situačního participantu spojován s parafrázemi konstrukcí s tzv. slovanským akuzativem s infinitivem (Panevová, 2008). Slovesa percipiendi a slovesa cogitandi, uvedená v odd. 8.3, vykazují některé společné syntaktické rysy, a bývají proto studovány v rámci společné kategorie tzv. raisingu, viz (Carnie, 2007).

Rozpad situačního participantu u každé skupiny sloves popisuje právě jedno pravidlo. Ve sloupci **I.** vždy uvádíme to valenční doplnění, jemuž situační participant odpovídá v syntaktické konstrukci bez strukturního rozpadu, a ve sloupci **II.** dvě doplnění, s nimiž daný participant koresponduje v konstrukci se strukturním rozpadem.

### 8.1 Rozpad participantu ‚Information‘ (‚Informace‘)

|                                          |                    |                              |
|------------------------------------------|--------------------|------------------------------|
| <b>Rozpad participantu ‚Information‘</b> |                    | Pravidlo L26<br>split_inform |
| podmínka                                 | split: Information |                              |
|                                          | <b>I.</b>          | <b>II.</b>                   |
| ‚Information‘                            | PAT                | PAT & EFF                    |

(354) **I.** *Sousedka si stěžovala rodičům, (že syn pije).PAT.* – **II.** *Sousedka si stěžovala rodičům na syna.PAT, (že pije).EFF.*

<sup>84</sup> V české jazykovědě je participantu propoziční povahy u sloves dicendi i cogitandi přisuzována stejná kognitivní role (Daneš – Hlavsa, 1987). V databázi FrameNet, kterou se při označování kognitivních rolí situačních participantů inspirujeme, jsou pro dané skupiny sloves rozlišovány odlišné participanty, a to ‚Information‘ (pro slovesa dicendi) a ‚Phenomenon‘, příp. ‚Inference‘ (pro slovesa cogitandi). Zde se držíme posledně uvedeného rozlišení.

## 8.2 Rozpad participantu ‚Phenomenon‘ (‚Myšlenka‘)

|                                  |                   |                                  |
|----------------------------------|-------------------|----------------------------------|
| Rozpad participantu ‚Phenomenon‘ |                   | Pravidlo L27<br>split_phenomenon |
| podmínka                         | split: Phenomenon |                                  |
|                                  | I.                | II.                              |
| ‚Phenomenon‘                     | PAT               | PAT & EFF                        |

(355) I. *Jan si pomyslel, (že je Petra nafoukaná).PAT.* – II. *Jan si pomyslel o Petře.PAT, (že je nafoukaná).EFF.*

## 8.3 Rozpad participantu ‚Inference‘ (‚Úsudek‘)

|                                 |                  |                                 |
|---------------------------------|------------------|---------------------------------|
| Rozpad participantu ‚Inference‘ |                  | Pravidlo L28<br>split_inference |
| podmínka                        | split: Inference |                                 |
|                                 | I.               | II.                             |
| ‚Inference‘                     | PAT              | PAT & EFF                       |

(356) I. *Zdalo se mi, (že je Petr v pořádku).PAT.* – II. *Petr.PAT se mi zdál (být v pořádku).EFF.*

## 8.4 Rozpad participantu ‚Stimul‘ (‚Podnět‘)

|                              |               |                              |
|------------------------------|---------------|------------------------------|
| Rozpad participantu ‚Stimul‘ |               | Pravidlo L29<br>split_stimul |
| podmínka                     | split: Stimul |                              |
|                              | I.            | II.                          |
| ‚Stimul‘                     | PAT           | PAT & EFF                    |

(357) I. *V okně prvního poschodí zahlédla, (jak se na ni její manžel dívá).PAT.* – II. *V okně prvního poschodí zahlédla svého manžela.PAT, (jak se na ni dívá).EFF.*

## 8.5 Rozpad participantu ‚Path‘ (‚Dráha‘)

|                            |             |                            |
|----------------------------|-------------|----------------------------|
| Rozpad participantu ‚Path‘ |             | Pravidlo L30<br>split_path |
| podmínka                   | split: Path |                            |
|                            | I.          | II.                        |
| ‚Path‘                     | DIR2        | DIR1 & DIR3                |

(358) I. *Přívoz převáží turisty přes řeku.DIR2.* – II. *Přívoz převáží turisty z jedné strany.DIR1 řeky na druhou.DIR3.*



# Komplexní predikáty



## Kapitola 9

# Komplexní predikáty

Komplexní predikáty složené z kategoriálního slovesa a predikativního jména vykazují vysokou míru syntaktické kompozicionality: syntaktické chování komplexního predikátu lze odvodit ze syntaktických rysů jeho částí, konkrétně z valenčního rámce kategoriálního slovesa a z rámce predikativního jména, a dále z koreference valenčních doplnění, v případně kauzativních predikátů též s přihlédnutím k valenční pozici situačního participantu s rolí ‚Kauzátora‘.

Pro komplexní predikáty s kategoriálním slovesem lze formulovat tři pravidla, jedno pravidlo pro formování hloubkové syntaktické struktury (odd. 9.1) a dvě pravidla pro tvoření povrchové struktury (odd. 9.2).

### 9.1 Hloubková syntaktická struktura komplexních predikátů

Hloubkovou syntaktickou strukturu komplexních predikátů lze odvodit na základě informací zachycených v datové komponentě slovníku. Každé kategoriální sloveso a predikativní jméno je zde popsáno valenčním rámcem.<sup>85</sup> Valenční rámce kategoriálních sloves a predikativních jmen, která spolu vytvářejí komplexní predikáty, jsou provázány atributem `lvc`, jehož hodnotou je u kategoriálního slovesa výčet predikativních jmen, se kterými dané sloveso tvoří komplexní predikáty; u predikativních jmen pak jde o seznam kategoriálních sloves.<sup>86</sup>

Pro odvození hloubkové syntaktické struktury komplexních predikátů je formulováno následující pravidlo K1, `deep_comp1`:

---

<sup>85</sup> Výjimku představují predikativní jména, která se pojila pouze s jediným kategoriálním slovesem – tato jména jsou uvedena jen jako výčet lemmat u příslušných kategoriálních sloves v atributu `lvc`. Jelikož nemají přidělen valenční rámec, není možné na základě uvedených pravidel odvodit syntaktickou strukturu příslušných komplexních predikátů.

<sup>86</sup> K odvození syntaktické struktury komplexních predikátů by bylo dostačující uvádět danou informaci pouze u jediné z těchto lexikálních jednotek, pro přehlednost ji však uvádíme jak u kategoriálního slovesa, tak u predikativního jména.

|                                                   |                                                                           |             |
|---------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------|-------------|
| <b>Hloubková struktura komplexních predikátů</b>  |                                                                           | Pravidlo K1 |
| Tvoření hloubkové struktury komplexních predikátů |                                                                           | deep_compl  |
| podmínky                                          | <b>CPHR</b> <sub>verb</sub> (2 3 4)<br>lvc: <b>id</b> <sub>noun</sub>     |             |
| rámec slovesa                                     | frame <sub>verb</sub>                                                     |             |
| rámec jména                                       | frame <sub>noun</sub>                                                     |             |
| koreference                                       | map: ( <b>X</b> <sub>verb</sub> – <b>Y</b> <sub>noun</sub> ) <sup>+</sup> |             |

### Podmínky uplatnění pravidla:

Pravidlo K1, *deep\_compl*, se uplatňuje na valenční rámce sloves, která obsahují valenční doplnění s funktorem **CPHR**, vyznačujícím závislou část komplexního predikátu, tedy predikativní jméno; toto jméno může být vyjádřeno bezpředložkovým genitivem, dativem nebo akuzativem.<sup>87</sup> Pravidlo se dále aplikuje na valenční rámce predikativních jmen uvedených v atributu *lvc* daného slovesa (zde značíme proměnnou pro identifikátor valenčního rámce jména **id**<sub>noun</sub>); obsahuje-li tento atribut více než jeden identifikátor **id**<sub>noun</sub>, je pravidlo uplatněno opakovaně na každou dvojici rámec jména–rámec slovesa.

### Valenční rámec kategoriálního slovesa:

Pravidlo specifikuje, že na hloubkové struktuře komplexních predikátů se podílí všechna valenční doplnění kategoriálního slovesa (zde značíme symbolem *frame*<sub>verb</sub>), která náleží do jeho valenčního rámce vyznačeného v datové komponentě slovníku, tedy obligatorní a fakultativní aktanty<sup>88</sup> a doplnění odpovídající predikativnímu jménu (**CPHR**<sub>verb</sub>); typická volná doplnění se v hloubkové struktuře mohou, ale nemusí objevit:

- (359) *dávat*<sup>impf</sup> – *dát*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **CPHR**<sub>4</sub>  
*Radnice*<sub>ACT\_verb</sub> **dávají** *půjčky*<sub>CPHR\_verb</sub> *lidem*<sub>ADDR\_verb</sub>, *jež postihlo v srpnu krupobití*.
- (360) *přijímat*<sup>impf</sup> – *přijmout*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **CPHR**<sub>4</sub> **ORIG**<sup>opt</sup><sub>od+2</sub>  
*Senátor*<sub>ACT\_verb</sub> *Sexton* **přijímá** *nelegální úplatky*<sub>CPHR\_verb</sub> *od leteckých společností*<sub>ORIG\_verb</sub>!
- (361) *budit*<sup>impf</sup> **ACT**<sub>1, inf, že</sub> **CPHR**<sub>4</sub> **LOC**<sub>typ</sub>  
 a. *Mladá vína*<sub>ACT\_verb</sub> **budí** *u vinařů*<sub>LOC\_verb</sub> *nadšení*<sub>CPHR\_verb</sub>.  
 b. *Bezdomovci*<sub>ACT\_verb</sub> **lítost**<sub>CPHR\_verb</sub> **nebudí**.

### Valenční rámec predikativního jména:

Pravidlo dále určuje, že v hloubkové struktuře komplexních predikátů jsou obsažena též všechna valenční doplnění predikativního jména příslušející do valenčního rámce příslušné lexikální jednotky (zde značíme symbolem *frame*<sub>noun</sub>), tedy obligatorní a případně fakultativní aktanty a dále obligatorní volná doplnění. Tato valenční doplnění zůstávají i po zapojení predikativního jména do struktury komplexního predikátu hloubkovými rozvitými daného jména.

<sup>87</sup> V datové komponentě jsou systémově zachyceny jen komplexní predikáty s kategoriálním slovesem, u nichž je predikativní jméno vyjádřeno bezpředložkovým akuzativem; tyto predikáty tvoří v češtině centrální typ komplexních predikátů. Sporadicky jsou popsány též predikáty se jménem v bezpředložkovém genitivu a dativu, predikáty se jménem vyjádřeným jinými formami ve slovníku zachyceny nejsou.

<sup>88</sup> Obligatorní volná doplnění kategoriálních sloves *VALLEX* nedokládá.

- (362) *pokus* **ACT**<sub>2, pos</sub> **PAT**<sub>2, k+3, o+4, inf, aby, zda</sub>  
*Odešel do ciziny, činil pokusy o návrat.PAT<sub>noun</sub>, ale kromě několika ojedinělých hostování se mu to již nepodařilo.*  
 (v hloubkové struktuře přítomný **ACT**<sub>noun</sub> není na povrchu vyjádřen)  
 ≈ *jeho.ACT<sub>noun</sub> pokusy o návrat.PAT<sub>noun</sub>*
- (363) *nadšení* **ACT**<sub>2, pos</sub> **PAT**<sub>7, nad+7, z+2, že, cont</sub>  
*Greg nejevil příliš velké nadšení nad lodařovou nabídkou.PAT<sub>noun</sub>.*  
 (**ACT**<sub>noun</sub> na povrchu nevyjádřen)  
 ≈ *Gregovo.ACT<sub>noun</sub> nadšení nad lodařovou nabídkou.PAT<sub>noun</sub>*
- (364) *výprava* **ACT**<sub>2, pos</sub> **DIR3** **INTT**<sub>k+3, na+4, za+4, inf</sub> **DIR**<sup>typ</sup> **LOC**<sup>typ</sup>  
*Muži podnikali loupežné výpravy k sousedním kmenům.DIR3<sub>noun</sub>.*  
 (**ACT**<sub>noun</sub> na povrchu nevyjádřen)  
 ≈ *loupežné výpravy mužů.ACT<sub>noun</sub> k sousedním kmenům.DIR3<sub>noun</sub>*

### Koreference:

Hloubková struktura komplexních predikátů je dále charakterizována koreferencí valenčních doplnění kategoriálního slovesa a predikativního jména. Tato koreference je vyznačena u kategoriálního slovesa v atributu *map*, který specifikuje příslušné dvojice valenčních doplnění (v pravidle jsou zastoupena proměnnými *X* a *Y* označenými dolními indexy *v* a *n* jako doplnění slovesa nebo jména). Pravidlo určuje, že všechny dvojice doplnění vyznačené v tomto atributu jsou v hloubkové struktuře komplexního predikátu propojeny koreferencí:

- (365) *přijímat<sup>impf</sup> – přijmout<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **CPHR**<sub>4</sub> **ORIG**<sup>opt</sup><sub>od+2</sub>  
*úplatek* **ACT**<sub>2, pos, od+2</sub> **PAT**<sub>2, 3, pos</sub> **RCMP**<sup>typ</sup><sub>za+4</sub>  
*map: ACT<sub>verb</sub> – PAT<sub>noun</sub> & ORIG<sub>verb</sub> – ACT<sub>noun</sub>*  
*Senátor.ACT<sub>verb</sub> Sexton přijímá nelegální úplatky.CPHR<sub>verb</sub> od leteckých společností.ORIG<sub>verb</sub>!*  
 ≈ *úplatky leteckých společností.ACT<sub>noun</sub> senátoru Sextonovi.PAT<sub>noun</sub>*
- (366) *budit<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1, inf, že</sub> **CPHR**<sub>4</sub> **LOC**<sup>typ</sup>  
*nadšení* **ACT**<sub>2, pos</sub> **PAT**<sub>7, nad+7, z+2, že, cont</sub>  
*map: ACT<sub>verb</sub> – PAT<sub>noun</sub> & LOC<sub>verb</sub> – ACT<sub>noun</sub>*  
*Mladá vína.ACT<sub>verb</sub> budí u vinařů.LOC<sub>verb</sub> nadšení.CPHR<sub>verb</sub>.*  
 ≈ *nadšení vinařů.ACT<sub>noun</sub> z mladých vín.PAT<sub>noun</sub>*
- (367) *podnikat<sup>impf</sup> – podniknout<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **CPHR**<sub>4</sub>  
*výprava* **ACT**<sub>2, pos</sub> **DIR3** **INTT**<sup>opt</sup><sub>k+3, na+4, za+4, inf</sub> **DIR**<sup>typ</sup> **LOC**<sup>typ</sup>  
*map: ACT<sub>verb</sub> – ACT<sub>noun</sub>*  
*Muži.ACT<sub>verb</sub> podnikali loupežné výpravy.CPHR<sub>verb</sub> k sousedním kmenům.DIR3<sub>noun</sub>.*  
 ≈ *loupežné výpravy mužů.ACT<sub>noun</sub> k sousedním kmenům.DIR3<sub>noun</sub>*

## 9.2 Povrchová syntaktická struktura komplexních predikátů

Odvození povrchové syntaktické struktury komplexních predikátů v případě, že je kategoriální sloveso v aktivním rodu, se řídí dvěma pravidly operujícími na hloubkověsyntaktické struktuře.<sup>89</sup> Obě tato pravidla využívají informace uvedené u kategori-

<sup>89</sup> Uplatnění komplexních predikátů v příznakových konstrukcích jednotlivých diatezí, v syntakticky reflexivních a recipročních konstrukcích nebylo dosud systematicky zkoumáno. Pravidla pro takové konstrukce zde proto nezachycujeme.

álního slovesa v atributu **map**. Uvedená pravidla určují, které z dvojice koreferujících valenčních doplnění je v povrchověsyntaktické struktuře komplexních predikátů vyjádřeno a které je elidováno. Pravidlo K2, **surface\_comp11**, stanovuje povrchové vyjádření pro takovou dvojici koreferujících doplnění, kde doplnění kategoriálního slovesa je obligatorní aktant.<sup>90</sup> Pravidlo K3, **surface\_comp12**, popisuje povrchovou realizaci koreferujících doplnění, kde doplnění kategoriálního slovesa je fakultativní aktant nebo typické volné doplnění. Pravidla musí být uplatněna na každou dvojici koreferujících doplnění uvedenou v atributu **map** (v případě, že tento atribut obsahuje více než jednu dvojici, jsou tedy daná pravidla aplikována opakovaně). Povrchové vyjádření valenčních doplnění, která nejsou provázána koreferenčním vztahem,<sup>91</sup> je dáno obecnými pravidly pro vyjádření obligatorních, fakultativní a typických doplnění, popsány v odd. 2.4.3.

Pravidlo, K2, **surface\_comp11**, je uplatněno na dvojici koreferujících doplnění, která se skládá z obligatorního doplnění kategoriálního slovesa a doplnění predikativního jména (které je z hlediska obligatornosti libovolného typu).

| Povrchová struktura komplexních predikátů |                                                                   | Pravidlo K2           |
|-------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------|-----------------------|
| Koreference obligatorního aktantu slovesa |                                                                   | <b>surface_comp11</b> |
| podmínka                                  | <b>map</b> : X <sup>obl</sup> <sub>verb</sub> – Y <sup>noun</sup> |                       |
| Y <sup>noun</sup>                         | * → ∅                                                             |                       |

### Povrchová realizace valenčních doplnění:

Pravidlo se uplatňuje v případě koreference obligatorního valenčního doplnění kategoriálního slovesa<sup>92</sup> s některým doplněním predikativního jména – doplnění jsou zde zastoupena proměnnými **X** a **Y**, dolní index specifikuje jejich příslušnost ke slovesu nebo ke jménu, horní index jejich typ. Pravidlo určuje, že z koreferující dvojice doplnění je na povrchu vyjádřeno doplnění slovesa, zatímco doplnění jména zůstává nevyjádřeno (tj. všechny morfematische formy daného doplnění jména, zastoupené zde symbolem \*, jsou vypuštěny, zde značeno symbolem ∅).

- (368) *činit<sup>impf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **CPHR**<sub>4</sub>  
*chyba* **ACT**<sub>2, pos</sub> **REG**<sup>typ</sup><sub>při+6, v+6</sub>  
**map**: **ACT**<sup>obl</sup><sub>verb</sub> – **ACT**<sup>obl</sup><sub>noun</sub>  
*Dnes možná kancléřka.ACT<sub>verb</sub> činí další velkou chybu.*  
 ≈ *chyba kancléřky.ACT<sub>noun</sub>*
- (369) *dávat<sup>impf</sup> – dát<sup>pf</sup>* **ACT**<sub>1</sub> **ADDR**<sub>3</sub> **CPHR**<sub>4</sub>  
*pokuta* **ACT**<sub>2, pos, od+2</sub> **PAT**<sub>2, 3, pos, pro+4</sub> **ID**<sub>2</sub><sup>typ</sup> **CAUS**<sup>typ</sup><sub>kvůli+3, pro+4, z+2, za+4, že</sub>  
**map**: **ACT**<sup>obl</sup><sub>verb</sub> – **ACT**<sup>obl</sup><sub>noun</sub> & **ADDR**<sup>opt</sup><sub>verb</sub> – **PAT**<sup>obl</sup><sub>noun</sub>  
*Hygieniči.ACT<sub>verb</sub> dávali pokuty jídelnám.ADDR<sub>verb</sub>.*  
 ≈ *pokuty hygieniků.ACT<sub>noun</sub> jídelnám.PAT<sub>noun</sub>*

<sup>90</sup> Pravidla nezachycují případné dvojí povrchové vyjádření situačního participantu korespondujícího se jmenným **ACT** a slovesným **ACT** (např. *Zároveň je to však doba, kdy si dítě.ACT<sub>verb</sub> utváří svou.ACT<sub>noun</sub> představu o pořádku, která se ovšem jen málokdy shoduje s tou rodičovskou.*); tyto případy jsou z hlediska frekvence omezené.

<sup>91</sup> Ve valenčním rámci kategoriálních sloves jde o doplnění s funktorem **CPHR**, o doplnění odpovídající případnému ‚Kauzátoru‘ a velmi omezeně o některá typická doplnění; v rámci predikativního jména může jít o kterékoli doplnění.

<sup>92</sup> Ve *VALLEXu* jsou doloženy pouze obligatorní aktanty.

Pravidlo K3, `surface_comp12`, se aplikuje na takovou dvojici koreferujících valenčních doplnění, kterou tvoří fakultativní doplnění kategoriálního slovesa (ať už jde o fakultativní aktant nebo typické volné doplnění) a doplnění predikativního jména libovolného typu.

| Povrchová struktura komplexních predikátů   |                                                           | Pravidlo K3                 |
|---------------------------------------------|-----------------------------------------------------------|-----------------------------|
| Koreference fakultativního doplnění slovesa |                                                           | <code>surface_comp12</code> |
| podmínka                                    | map: $X_{\text{verb}}^{\text{opt/typ}} - Y_{\text{noun}}$ |                             |
| $Y_{\text{noun}}   X_{\text{verb}}$         | $* \rightarrow \emptyset$                                 |                             |

### Realizace valenčních doplnění:

Pravidlo se uplatňuje v případě koreference fakultativního aktantu nebo typického volného doplnění kategoriálního slovesa s doplněním predikativního jména libovolného typu – tato doplnění jsou zde zastoupena proměnnými **X** a **Y**, dolní index specifikuje příslušnost doplnění ke slovesu či ke jménu, horní index značí fakultativní nebo typické slovesné doplnění. Pravidlo stanovuje, že v povrchové struktuře je jedno z těchto doplnění vypuštěno (tj. všechny morfematické formy daného doplnění, v pravidle zastoupené symbolem \*, jsou vypuštěny, značeno symbolem  $\emptyset$ ).

- (370) *získávat*<sup>impf</sup> – *získat*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **CPHR**<sub>4</sub> **ORIG**<sup>opt</sup><sub>od+2, z+2</sub>  
*souhlas* **ACT**<sub>2, pos, od+2</sub> **ADDR**<sub>3, s+7</sub> **PAT**<sup>opt</sup><sub>k+3, s+7, v+6, aby, at, že</sub>  
 map: **ACT**<sub>verb</sub><sup>obl</sup> – **ADDR**<sub>noun</sub><sup>obl</sup> & **ORIG**<sub>verb</sub><sup>opt</sup> – **ACT**<sub>noun</sub><sup>obl</sup>  
*V některých případech dokonce podnikatel*<sub>ACT, verb</sub> *musí od některých orgánů*<sub>ORIG, verb</sub> *státní správy* *získat* *souhlas* [k činnosti]. / *V některých případech dokonce podnikatel*<sub>ACT, verb</sub> *musí* [k činnosti] *získat* *souhlas* *některých orgánů*<sub>ACT, noun</sub> *státní správy*.  
 ≈ *souhlas* *orgánů*<sub>ACT, noun</sub> *podnikateli*<sub>ADDR, noun</sub> *k činnosti*<sub>PAT, noun</sub>
- (371) *nacházet*<sup>impf</sup> – *najít*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **CPHR**<sub>4</sub> **LOC**<sup>typ</sup>  
*podpora* **ACT**<sub>2, pos, od+2</sub> **PAT**<sub>2, 3, pos</sub> **EFF**<sup>opt</sup><sub>v+6</sub>  
 map: **ACT**<sub>verb</sub><sup>obl</sup> – **PAT**<sub>noun</sub><sup>obl</sup> & **LOC**<sub>verb</sub><sup>typ</sup> – **ACT**<sub>noun</sub><sup>obl</sup>  
*Legalizace*<sub>ACT, verb</sub> *pěstování a užívání marihuany pro zdravotní účely* *nachází* *stále větší* *podporu* *u české veřejnosti*<sub>LOC, verb</sub>. / *Legalizace*<sub>ACT, verb</sub> *pěstování a užívání marihuany pro zdravotní účely* *nachází* *stále větší* *podporu* *české veřejnosti*<sub>ACT, noun</sub>.  
 ≈ *podpora* *české veřejnosti*<sub>ACT, noun</sub> *legalizaci*<sub>PAT, noun</sub> *pěstování a užívání marihuany pro zdravotní účely*
- (372) *probouzet*<sup>impf</sup> – *probudit*<sup>pf</sup> **ACT**<sub>1</sub> **CPHR**<sub>4</sub> **LOC**<sup>typ</sup>  
*touha* **ACT**<sub>2, pos</sub> **PAT**<sub>po+6, inf, aby, at</sub>  
 map: **LOC**<sub>verb</sub><sup>typ</sup> – **ACT**<sub>noun</sub><sup>obl</sup>  
*Romány*<sub>ACT, verb</sub> *Julese Vernea ve mně*<sub>LOC, verb</sub> *probudily* *touhu* *po dobrodružství*<sub>PAT, noun</sub>.  
*Romány*<sub>ACT, verb</sub> *Julese Vernea* *probudily* *mou*<sub>ACT, noun</sub> *touhu* *po dobrodružství*<sub>PAT, noun</sub>.  
 ≈ *má*<sub>ACT, noun</sub> *touha* *po dobrodružství*<sub>PAT, noun</sub>





# Seznam literatury

- BENEŠOVÁ, V. (2004): *Delimitace lexikálních českých sloves z hlediska jejich syntaktických vlastností*. Diplomová práce. Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.
- CARNIE, A. (2007): *Syntax: A Generative Introduction*. Malden – Oxford – Carlton, Blackwell Publishing.
- DANEŠ, F. (1985): *Věta a text*. Praha, Academia.
- DANEŠ, F. – GREPL, M. – HLAVSA, Z. (ed.) (1987): *Mluvnice češtiny 3*. Praha, Academia.
- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. (1987): *Větné vzorce v češtině*. Praha, Academia. (Co-authors: JIRSOVÁ, A. – MACHÁČKOVÁ, E. – PROUZOVÁ, H. – SVOZILOVÁ, N.)
- DOWTY, D. (2000): 'The Garden Swarms with Bees' and the Fallacy of 'Argument Alternation'. In YAEL, R. – LEACOCK, C. (ed.) *Polysemy: Theoretical and Computational Approaches*, s. 111–128. Oxford, Oxford University Press.
- FRIED, M. (2005): A frame-based approach to case alternations: The swarm-class verbs in Czech. *Cognitive Linguistics*. 16, s. 475–512.
- GAST, V. – HASS, F. (2008): On reciprocal and reflexive uses of anaphors in German and other European languages. In KÖNIG, E. – GAST, V. (ed.) *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*, s. 307–346. Berlin – New York, Mouton de Gruyter.
- GIGER, M. (2003): *Resultativa im modernen Tschechischen. Unter Berücksichtigung der Sprachgeschichte und der übrigen slavischen Sprachen*. Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt am Main – New York – Oxford – Wien, Peter Lang.
- GIGER, M. (2009): *Der Resultativ in den slavischen Sprachen*, 1, s. 269–274. Walter de Gruyter, Berlin.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc, Votobia.
- HAIČOVÁ, E. (2007): Information Structure from the Point of View of the Relation of Function and Form. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*. 88, s. 53–72.
- HIRSCHOVÁ, M. (1977): Vzájemné vztahy předpon a předložek ve vazbách s prostorovým významem (na materiálu českého jazyka). *Slovo a slovesnost*. 38, s. 103–111.
- HOPPER, P. J. – THOMPSON, S. A. (1980): Transitivity in Grammar and Discourse. *Language*. 56(2), s. 251–299.
- HOVAV, M. R. – LEVIN, B. (1988): What to do with  $\theta$ -Roles. In WILKINS, W. (ed.) *Syntax and Semantics*, 21, s. 7–36. San Diego, Academic Press.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (ed.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- KETTNEROVÁ, V. (2009): Konstrukce s rozpadem tématu a dikta v češtině. *Slovo a slovesnost*. 70, s. 163–174.
- KETTNEROVÁ, V. (2014): *Lexikálně-sémantické konverze ve valenčním slovníku*. Praha, Karolinum.
- KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. (2020): Ke způsobům vyjádření vzájemnosti v češtině. *Slovo a slovesnost*. 81(4), s. 243–268.

- KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. – PANEVOVÁ, J. (2015): Shoda doplňku v reflexivních konstrukcích v češtině. *Slovo a slovesnost*. 76(3), s. 198–214.
- KOMÁREK, M. et al. (ed.) (1986): *Mluvnice češtiny 2*. Praha, Academia. (Co-authors: KOŘENSKÝ, J. – PETR, J. – VESELKOVÁ, J.)
- KONEČNÁ, D. (1966): K otázce druhů objektu podle významu. *Slavica Pragensia*. 8, s. 311–316.
- LOPATKOVÁ, M. – PANEVOVÁ, J. (2007): Valence vybraných sloves pohybu v češtině. *Zborník Matice srpske za slavistiku*. 71–72, s. 101–115.
- NEDJALKOV, V. P. (2007): Encoding of the reciprocal meaning. In NEDJALKOV, V. P. (ed.) *Reciprocal Constructions*, s. 147–207. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins.
- PAJAS, P. (2005): Kontroly valence v PDT. Prezentace na semináři Ústavu formální a aplikované lingvistiky. (Dostupná z [https://wiki.ufal.ms.mff.cuni.cz/\\_media/28-11-05-pajas-vallex.pdf](https://wiki.ufal.ms.mff.cuni.cz/_media/28-11-05-pajas-vallex.pdf).)
- PANEVOVÁ, J. (1999): Česká reciproční zájmena a slovesná valence. *Slovo a slovesnost*. 60(4), s. 269–275.
- PANEVOVÁ, J. (2007): Znovu o reciprocitě. *Slovo a slovesnost*. 68(2), s. 91–100.
- PANEVOVÁ, J. (2008): České konstrukce tzv. slovanského akuzativu s infinitivem. *Slovo a slovesnost*. 69(3), s. 163–175.
- PANEVOVÁ, J. – MIKULOVÁ, M. (2007): On Reciprocity. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*. 87, s. 27–40.
- PANEVOVÁ, J. et al. (2014): *Mluvnice současné češtiny 2, Syntax na základě anotovaného korpusu*. Praha, Karolinum. (Co-authors: HAJIČOVÁ, E. – KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. – MIKULOVÁ, M. – ŠEVČÍKOVÁ, M.)
- PINKER, S. (1989): *Learnability and Cognition. The Acquisition of Argument Structure*. Cambridge, Massachusetts, London, MIT Press.
- PÍŤHA, P. (1992): *Posesivní vztah v češtině*. Praha, AVED.
- RAZÍMOVÁ, M. (2004): Funkce adverbálního dativu v hloubkové a povrchové stavbě české věty. Diplomová práce, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.
- ROSEN, A. (2014): Haplology of Reflexive Clitics in Czech. In KACZMARSKA, E. – NOMACHI, M. (ed.) *Slavic and German in Contact: Studies from Areal and Contrastive Linguistics*, 26 / *Slavic Eurasian Studies*, s. 97–116. Sapporo, Slavic Research Center.
- SGALL, P. – HAJIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. (1986): *The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Dordrecht, Reidel.
- ŠMILAUER, V. (1966): *Novočeská skladba*. Praha, SPN.
- TRÁVNÍČEK, F. (1951): *Mluvnice spisovné češtiny*. Slovanské nakladatelství.
- UREŠOVÁ, Z. (2011): *Valence sloves v Pražském závislostním korpusu*. Praha, Ústav formální a aplikované lingvistiky.
- UREŠOVÁ, Z. – PAJAS, P. (2009): Diatheses in the Czech Valency Lexicon PDT-Vallex. In LEVICKÁ, J. – GARABÍK, R. (ed.) *Proceedings of the Fifth International Conference Slovko 2009: NLP, Corpus Linguistics, Corpus Based Grammar Research*, s. 358–376, Bratislava, Slovakia, Tribun.
- VERNEROVÁ, A. (2019): *Lexicographic treatment of the valency aspects of verbal diatheses*. PhD thesis, Charles University in Prague. Dostupné z: <http://ufal.mff.cuni.cz/biblio/attachments/2019-vernerova-m28510387325604842.pdf>.
- WAGNER, R. (2014): A case of collision in principles of language description. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*. 101, s. 123–146.

## ÚFAL

ÚFAL (Ústav formální a aplikované lingvistiky; <http://ufal.mff.cuni.cz>) is the Institute of Formal and Applied linguistics, at the Faculty of Mathematics and Physics of Charles University, Prague, Czech Republic. The Institute was established in 1990 after the political changes as a continuation of the research work and teaching carried out by the former Laboratory of Algebraic Linguistics since the early 60s at the Faculty of Philosophy and later the Faculty of Mathematics and Physics. Together with the “sister” Institute of Theoretical and Computational Linguistics (Faculty of Arts) we aim at the development of teaching programs and research in the domain of theoretical and computational linguistics at the respective Faculties, collaborating closely with other departments such as the Institute of the Czech National Corpus at the Faculty of Philosophy and the Department of Computer Science at the Faculty of Mathematics and Physics.

## CKL

As of 1 June 2000 the Center for Computational Linguistics (Centrum počítačové lingvistiky; <http://ckl.mff.cuni.cz>) was established as one of the centers of excellence within the governmental program for support of research in the Czech Republic. The center is attached to the Faculty of Mathematics and Physics of Charles University in Prague.

## TECHNICAL REPORTS

The ÚFAL/CKL technical report series has been established with the aim of disseminate topical results of research currently pursued by members, cooperators, or visitors of the Institute. The technical reports published in this Series are results of the research carried out in the research projects supported by the Grant Agency of the Czech Republic, GAČR 405/96/K214 (“Komplexní program”), GAČR 405/96/0198 (Treebank project), grant of the Ministry of Education of the Czech Republic VS 96151, and project of the Ministry of Education of the Czech Republic LN00A063 (Center for Computational Linguistics). Since November 1996, the following reports have been published.

**ÚFAL TR-1996-01** Eva Hajičová, *The Past and Present of Computational Linguistics at Charles University*  
Jan Hajič and Barbora Hladká, *Probabilistic and Rule-Based Tagging of an Inflective Language*  
– *A Comparison*

**ÚFAL TR-1997-02** Vladislav Kuboň, Tomáš Holan and Martin Plátek, *A Grammar-Checker for Czech*

**ÚFAL TR-1997-03** Alla Bémová at al., *Anotace na analytické rovině, Návod pro anotátory (in Czech)*

**ÚFAL TR-1997-04** Jan Hajič and Barbora Hladká, *Tagging Inflective Languages: Prediction of Morphological Categories for a Rich, Structural Tagset*

**ÚFAL TR-1998-05** Geert-Jan M. Kruijff, *Basic Dependency-Based Logical Grammar*

**ÚFAL TR-1999-06** Vladislav Kuboň, *A Robust Parser for Czech*

**ÚFAL TR-1999-07** Eva Hajičová, Jarmila Panevová and Petr Sgall, *Manuál pro tektogramatické značkování (in Czech)*

**ÚFAL TR-2000-08** Tomáš Holan, Vladislav Kuboň, Karel Oliva, Martin Plátek, *On Complexity of Word Order*

**ÚFAL/CKL TR-2000-09** Eva Hajičová, Jarmila Panevová and Petr Sgall, *A Manual for Tectogrammatical Tagging of the Prague Dependency Treebank*

**ÚFAL/CKL TR-2001-10** Zdeněk Žabokrtský, *Automatic Functor Assignment in the Prague Dependency Treebank*

**ÚFAL/CKL TR-2001-11** Markéta Straňáková, *Homonymie předložkových skupin v češtině a možnost jejich automatického zpracování*

- ÚFAL/CKL TR-2001-12 Eva Hajičová, Jarmila Panevová and Petr Sgall, *Manuál pro tektogramatické značkování (III. verze)*
- ÚFAL/CKL TR-2002-13 Pavel Pecina and Martin Holub, *Sémanticky signifikantní kolokace*
- ÚFAL/CKL TR-2002-14 Jiří Hana, Hana Hanová, *Manual for Morphological Annotation*
- ÚFAL/CKL TR-2002-15 Markéta Lopatková, Zdeněk Žabokrtský, Karolína Skwarská and Vendula Benešová, *Tektogramaticky anotovaný valenční slovník českých sloves*
- ÚFAL/CKL TR-2002-16 Radu Gramatovici and Martin Plátek, *D-trivial Dependency Grammars with Global Word-Order Restrictions*
- ÚFAL/CKL TR-2003-17 Pavel Květoň, *Language for Grammatical Rules*
- ÚFAL/CKL TR-2003-18 Markéta Lopatková, Zdeněk Žabokrtský, Karolína Skwarska, Václava Benešová, *Valency Lexicon of Czech Verbs VALLEX 1.0*
- ÚFAL/CKL TR-2003-19 Lucie Kučová, Veronika Kolářová, Zdeněk Žabokrtský, Petr Pajas, Oliver Čulo, *Anotování koreference v Pražském závislostním korpusu*
- ÚFAL/CKL TR-2003-20 Kateřina Veselá, Jiří Havelka, *Anotování aktuálního členění věty v Pražském závislostním korpusu*
- ÚFAL/CKL TR-2004-21 Silvie Cinková, *Manuál pro tektogramatickou anotaci angličtiny*
- ÚFAL/CKL TR-2004-22 Daniel Zeman, *Neprojektivity v Pražském závislostním korpusu (PDT)*
- ÚFAL/CKL TR-2004-23 Jan Hajič a kol., *Anotace na analytické rovině, návod pro anotátory*
- ÚFAL/CKL TR-2004-24 Jan Hajič, Zdeňka Uřešová, Alevtina Bémová, Marie Kaplanová, *Anotace na tektogramatické rovině (úroveň 3)*
- ÚFAL/CKL TR-2004-25 Jan Hajič, Zdeňka Uřešová, Alevtina Bémová, Marie Kaplanová, *The Prague Dependency Treebank, Annotation on tectogrammatical level*
- ÚFAL/CKL TR-2005-27 Jiří Hana, Daniel Zeman, *Manual for Morphological Annotation (Revision for PDT 2.0)*
- ÚFAL/CKL TR-2005-28 Marie Mikulová a kol., *Pražský závislostní korpus (The Prague Dependency Treebank) Anotace na tektogramatické rovině (úroveň 3)*
- ÚFAL/CKL TR-2005-29 Petr Pajas, Jan Štěpánek, *A Generic XML-Based Format for Structured Linguistic Annotation and Its application to the Prague Dependency Treebank 2.0*
- ÚFAL/CKL TR-2006-30 Marie Mikulová, Alevtina Bémová, Jan Hajič, Eva Hajičová, Jiří Havelka, Veronika Kolařová, Lucie Kučová, Markéta Lopatková, Petr Pajas, Jarmila Panevová, Magda Razímová, Petr Sgall, Jan Štěpánek, Zdeňka Uřešová, Kateřina Veselá, Zdeněk Žabokrtský, *Annotation on the tectogrammatical level in the Prague Dependency Treebank (Annotation manual)*
- ÚFAL/CKL TR-2006-31 Marie Mikulová, Alevtina Bémová, Jan Hajič, Eva Hajičová, Jiří Havelka, Veronika Kolařová, Lucie Kučová, Markéta Lopatková, Petr Pajas, Jarmila Panevová, Petr Sgall, Magda Ševčíková, Jan Štěpánek, Zdeňka Uřešová, Kateřina Veselá, Zdeněk Žabokrtský, *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu (Referenční příručka)*
- ÚFAL/CKL TR-2006-32 Marie Mikulová, Alevtina Bémová, Jan Hajič, Eva Hajičová, Jiří Havelka, Veronika Kolařová, Lucie Kučová, Markéta Lopatková, Petr Pajas, Jarmila Panevová, Petr Sgall, Magda Ševčíková, Jan Štěpánek, Zdeňka Uřešová, Kateřina Veselá, Zdeněk Žabokrtský, *Annotation on the tectogrammatical level in the Prague Dependency Treebank (Reference book)*
- ÚFAL/CKL TR-2006-33 Jan Hajič, Marie Mikulová, Martina Otradovcová, Petr Pajas, Petr Podveský, Zdeňka Uřešová, *Pražský závislostní korpus mluvené češtiny. Rekonstrukce standardizovaného textu z mluvené řeči*
- ÚFAL/CKL TR-2006-34 Markéta Lopatková, Zdeněk Žabokrtský, Václava Benešová (in cooperation with Karolína Skwarska, Klára Hrstková, Michaela Nová, Eduard Bejček, Miroslav Tichý) *Valency Lexicon of Czech Verbs. VALLEX 2.0*
- ÚFAL/CKL TR-2006-35 Silvie Cinková, Jan Hajič, Marie Mikulová, Lucie Mladová, Anja Nedolužko, Petr Pajas, Jarmila Panevová, Jiří Semecký, Jana Šindlerová, Josef Toman, Zdeňka Uřešová, Zdeněk Žabokrtský, *Annotation of English on the tectogrammatical level*
- ÚFAL/CKL TR-2007-36 Magda Ševčíková, Zdeněk Žabokrtský, Oldřich Krůza, *Zpracování pojmenovaných entit v českých textech*
- ÚFAL/CKL TR-2008-37 Silvie Cinková, Marie Mikulová, *Spontaneous speech reconstruction for the syntactic and semantic analysis of the NAP corpus*

- ÚFAL/CKL TR-2008-38 Marie Mikulová, *Rekonstrukce standardizovaného textu z mluvené řeči v Pražském závislostním korpusu mluvené češtiny. Manuál pro anotátory*
- ÚFAL/CKL TR-2008-39 Zdeněk Žabokrtský, Ondřej Bojar, *TectoMT, Developer's Guide*
- ÚFAL/CKL TR-2008-40 Lucie Mladová, *Diskurzní vztahy v češtině a jejich zachycení v Pražském závislostním korpusu 2.0*
- ÚFAL/CKL TR-2009-41 Marie Mikulová, *Pokyny k překladu určené překladatelům, revizorům a korektorům textů z Wall Street Journal pro projekt PCEDT*
- ÚFAL/CKL TR-2011-42 Loganathan Ramasamy, Zdeněk Žabokrtský, *Tamil Dependency Treebank (TamilTB) – 0.1 Annotation Manual*
- ÚFAL/CKL TR-2011-43 Ngųy Giang Linh, Michal Novák, Anna Nedoluzhko, *Coreference Resolution in the Prague Dependency Treebank*
- ÚFAL/CKL TR-2011-44 Anna Nedoluzhko, Jiří Mirovský, *Annotating Extended Textual Coreference and Bridging Relations in the Prague Dependency Treebank*
- ÚFAL/CKL TR-2011-45 David Mareček, Zdeněk Žabokrtský, *Unsupervised Dependency Parsing*
- ÚFAL/CKL TR-2011-46 Martin Majliš, Zdeněk Žabokrtský, *W2C – Large Multilingual Corpus*
- ÚFAL TR-2012-47 Lucie Poláková, Pavlína Jínová, Šárka Zikánová, Zuzanna Bedřichová, Jiří Mirovský, Magdaléna Rysová, Jana Zdeňková, Veronika Pavlíková, Eva Hajičová, *Manual for annotation of discourse relations in the Prague Dependency Treebank*
- ÚFAL TR-2012-48 Nathan Green, Zdeněk Žabokrtský, *Ensemble Parsing and its Effect on Machine Translation*
- ÚFAL TR-2013-49 David Mareček, Martin Popel, Loganathan Ramasamy, Jan Štěpánek, Daniel Zeman, Zdeněk Žabokrtský, Jan Hajič *Cross-language Study on Influence of Coordination Style on Dependency Parsing Performance*
- ÚFAL TR-2013-50 Jan Berka, Ondřej Bojar, Mark Fishel, Maja Popović, Daniel Zeman, *Tools for Machine Translation Quality Inspection*
- ÚFAL TR-2013-51 Marie Mikulová, *Anotace na tektogramatické rovině. Dodatky k anotátorské příručce (s ohledem na anotování PDTSC a PCEDT)*
- ÚFAL TR-2013-52 Marie Mikulová, *Annotation on the tectogrammatical level. Additions to annotation manual (with respect to PDTSC and PCEDT)*
- ÚFAL TR-2013-53 Marie Mikulová, Eduard Bejček, Jiří Mirovský, Anna Nedoluzhko, Jarmila Panevová, Lucie Poláková, Pavel Straňák, Magda Ševčíková, Zdeněk Žabokrtský, *Úpravy a doplňky Pražského závislostního korpusu (Od PDT 2.0 k PDT 3.0)*
- ÚFAL TR-2013-54 Marie Mikulová, Eduard Bejček, Jiří Mirovský, Anna Nedoluzhko, Jarmila Panevová, Lucie Poláková, Pavel Straňák, Magda Ševčíková, Zdeněk Žabokrtský, *From PDT 2.0 to PDT 3.0 (Modifications and Complements)*
- ÚFAL TR-2014-55 Rudolf Rosa, *Depfix Manual*
- ÚFAL TR-2014-56 Veronika Kolářová, *Valence vybraných typů deverbativních substantiv ve valenčním slovníku PDT-Vallex*
- ÚFAL TR-2014-57 Anna Nedoluzhko, Eva Fučíková, Jiří Mirovský, Jiří Pergler, Lenka Šíková, *Annotation of coreference in Prague Czech-English Dependency Treebank*
- ÚFAL TR-2015-58 Zdeňka Urešová, Eva Fučíková, Jana Šindlerová, *CzEngVallex: Mapping Valency between Languages*
- ÚFAL TR-2015-59 Kateřina Rysová, Magdaléna Rysová, Eva Hajičová, *Topic-Focus Articulation in English Texts on the Basis of Functional Generative Description*
- ÚFAL TR-2016-60 Kira Droganova, Daniel Zeman, *Conversion of SynTagRus (the Russian dependency treebank) to Universal Dependencies*
- ÚFAL TR-2018-61 Lukáš Kyjánek, *Morphological Resources of Derivational Word-Formation Relations*
- ÚFAL TR-2019-62 Zdeňka Urešová, Eva Fučíková, Eva Hajičová, *CzEngClass: Contextually-based Synonymy and Valency of Verbs in a Bilingual Setting (CzEngClass: Kontextová synonymie a valence sloves v bilingvním prostředí)*

- ÚFAL TR-2019-63** Ján Faryad,  
*Identifikace derivačních vztahů ve španělštině*
- ÚFAL TR-2020-64** Marie Mikulová, Jan Hajič, Jiří Hana, Hana Hanová, Jaroslava Hlaváčová, Emil Jeřábek,  
Barbora Štěpánková, Barbora Vidová Hladká, Daniel Zeman,  
*Manual for Morphological Annotation. Revision for Prague Dependency Treebank – Consolidated 2020 release*
- ÚFAL TR-2021-65** Rudolf Rosa, *Technická zpráva o vývoji projektu THEaiTRE v roce 2020*
- ÚFAL TR-2021-66** Anna Nedoluzhko, Michal Novák, Martin Popel, Zdeněk Žabokrtský, Daniel Zeman  
*Coreference meets Universal Dependencies – a pilot experiment on harmonizing coreference datasets for 11 languages*
- ÚFAL TR-2021-67** THEaiTRobot 1.0, David Košťák, Daniel Hrbek, Rudolf Rosa, Ondřej Dušek,  
*AI: When a Robot Writes a Play*
- ÚFAL TR-2021-68** Markéta Lopatková, Václava Kettnerová, Anna Vernerová, Eduard Bejček, Zdeněk Žabokrtský,  
*Valenční slovník českých sloves VALLEX*